

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година IV, книжка 8

*Издание
на Филологическия факултет
при Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“*

**Пловдив
2007**

ПОЛСКИ ИНСТИТУТ В СОФИЯ

Настоящият брой на списание „Славянски диалози“ се издава с любезното съдействие на ПОЛСКИЯ ИНСТИТУТ в София

Международен редакционен съвет

Хана Гладкова - Карлов университет, Прага, Чехия

Карл Гутшмит - Технически университет, Дрезден, Германия

Реймон Детре - Университетът в Гент, Белгия

Галина Крилова - Санктпетербургски университет, Русия

Иван Куцаров - Пловдивски университет, България

Борис Норман - Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

Михайло Пантич - Белградски университет, Сърбия

Йежи Русек - Ягелонски университет, Краков, Полша

Редакционна колегия

Жоржета Чолакова - главен редактор

Юлиана Чакърва - заместник главен редактор

Гергана Иванова - коректор

Диана Иванова

Николай Нейчев

Живко Иванов

Красимира Чакърва

Владимир Янев

Студентски редакционен екип

Светлана Бозукова

Веселина Балтова

Евелина Бебова - технически редактор

Разпространение - книжарница • Магелан •

тел.: 032/62 60 79; e-mail: magelanus@abv.bg

На корицата:

Тамара де Лемпицка. *Младо момиче в зелено*, 1930

©СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Филологически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Жирав ЕООД

ISSN 1312-5346

СЪДЪРЖАНИЕ

АРТИСТИ

Йежи Гедройч (Александра Михалска)	9
Галактиката на Станислав Лем (Интервю на Огнян Сапарев)	11
Кшищоф Кешловски (Александра Михалска)	20
Тамара де Лемпицка – <i>La Belle Polonaise</i> (Силвия Дончева)	22
Наградата „НИКЕ“ (Мина Стойнова)	24

ПРЕВОДАЧЕСКИ РАКУРСИ

Атанас Далчев. <i>Стихотворения</i>	28
Превод на полски: Анна Каменска	
Превод на сръбски: Вера Балентович, Влада Урошевич, Мила Васов	
Превод на руски: Мария Петрових	
<i>Не умея да пиша писма...</i> Из кореспонденцията между	
Мария Петрових и Атанас Далчев. Превод от руски: Богдан Глишев ...	36

НОВИ ПРЕВОДИ

Кажимера Илакович. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Иван Вълев	60
Александер Ват. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Иван Вълев	64
Януш Гловацки. <i>От главата</i> (откъс)	
Превод от полски: Даниела Щерева	68
Анджей Бурса. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Светлана Бозукова, Соня Дрингова	80
Рафал Воячек. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Светлана Бозукова, Велислава Василева	83
Марчин Шветлицки. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Соня Дрингова, София Дачева,	
Даниела Щерева, Светлана Бозукова	86
Анджей Сташук. <i>Пътувайки към Бабадаг</i>	
Превод от полски: Цветан Попадиин	91
Пшемислав Чаплински. <i>Нашата по-голяма родина</i> (есе)	
Превод от полски: Данута Найденова	96
Лешек Енгелкинг. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Йорданка Трифонова	101
Йоланта Стефко. <i>Стихотворения</i>	
Превод от полски: Катя Белчева	109
Бохумил Храбал. <i>Служих на английския крал</i>	
Превод от чешки: Васил Самоковлиев	111

ЛЕКСИКОН

Иван Вълев. <i>Личен лексикон на полската литература</i> (продължение) ..	134
---	-----

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Богдан Валчак (Познан). <i>На кого дължим полския книжовен език?</i>	
Превод от полски: Лазарина Попова	140

Мариола Валчак-Миколайчакова, Анна Пьотрович (Познан).

*Полската лексика и фразеология, свързана с етикета
в приятелските кръгове, в съпоставителен план* 152

Лилия Кънчева (Пловдив). *За две проблемни глаголни форми
и мястото им в съвременния полски език* 160

ЕТНОЛОГИЯ**Красимира Кръстанова (Пловдив).**

Представи за времето в женските технологични дейности 169

Ивайло Иванов (Екс-ан-Прованс). *Курдисване на часовници,
или как и защо са се появили кулните часовници по българските земи* .. 180

ДЕБЮТИ

Катя Белчева. *Полската аристокрация (X–XV в.)* 189

ЕТАЖЕРКА**Славистиката в Ягелонския университет**

Mieczysław Malecki. *Dialekty polskie i słowiańskie....*
(Диана Иванова) 202

Mieczysław Malecki. *Człowiek, uczone, organizator.*
W setną rocznicę urodzin (Диана Иванова) 205

Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej
(Диана Иванова) 206

Славистиката в Шльонския университет

*Z zagadnień literatury, kultury i języka. Studia ofiarowane
profesorowi Edwardowi Możejce* (Диана Иванова) 207

Języki i tradycje słowian (Диана Иванова) 208

Złota moneta za słowo. Bułgarskie bajki i legendy ludowe
(Агнешка Шафранска) 209

Sonja Wölke. *Geschichte Der Sorbischen Grammatik – Schreibung*
(Елена Любенова) 214

Юлия Николова. *Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия
и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти*
(Светла Страшимирова) 215

Адам Мицкевич. *Ангел прелетя. Любовна лирика*
(Жоржета Чолакова) 217

Slawomir Mrożek. *Baltazar. Autobiografia* (Мина Стойнова) 218

ХРОНИКА

Моника Харложинска. *Ришард Капушчински – кралят на репортажа*
(in memoriam) 221

Ришард Капушчински. *Латидариум VI* (Откъс)
Превод от полски: Мина Стойнова 223

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ 227

СОДЕРЖАНИЕ

АРТИСТЫ

Йежи Гедройч (Александра Михалска)	9
Галактика Станислава Лема (Интервью провел Огнян Сапарев)	11
Кшиштоф Кеслёвский (Александра Михалска)	20
Тамара де Лемпицка – La Belle Polonaise (Сильвия Дончева)	22
Награда „Nike“ (Мина Стойнова)	24

ПРЕВОДАЧЕСКИ РАКУРСИ

Атанас Далчев. Стихотворения	28
Перевод на польский язык Анны Каменской	
Перевод на сербский язык Веры Балентович, Влады Урошевича, Милы Васова	
Перевод на русский язык Марии Петровых	
<i>Не умею писать письма...</i> Из корреспонденции между Марией Петровых и Атанасом Далчевым. Перевод с русского Богдана Глишева	36

НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ

Казимера Иллакович. Стихотворения	
Перевод с польского Ивана Вылева	60
Александр Ват. Стихотворения	
Перевод с польского Ивана Вылева	64
Януш Гловацкий. Из головы (отрывок)	
Перевод с польского Даниелы Штеревой	68
Анджей Бурса. Стихотворения	
Перевод с польского Светлаыа Бозуковой, Сони Дринговой	80
Рафал Воячек. Стихотворения	
Перевод с польского Светланы Бозуковой, Велиславы Василевой	83
Мартин Шветлицкий. Стихотворения	
Перевод с польского Сони Дринговой, Софии Дачевой,	
Даниелы Штеревой, Светланы Бозуковой	86
Анджей Стасюк. По дороге в Бабадаг (отрывок)	
Перевод с польского Цветана Попадиина	91
Пржемыслав Чаплинский. Наша большая родина (эссе)	
Перевод с польского Дануты Найденовой	96
Лешек Энгелькинг. Стихотворения	
Перевод с польского Йорданки Трифоновой	101
Иоланта Стефко. Стихотворения	
Перевод с польского Кати Белчевой	109
Богумил Грабал. Я обслуживал английского короля (отрывок)	
Перевод с чешского Васи́ла Самоковлиева	111

ЛЕКСИКОН

Иван Вылев. Личный лексикон польской литературы (продолжение) ..	134
---	-----

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ

Богдан Вальчак (Познань). Кому мы обязаны польским литературным языком?	
Перевод с польского Лазарины Поповой	140

Мариола Вальчак-Миколайчакова, Анна Пётрович (Познань).*Польская лексика и фразеология, связанные с этикетом**в дружеских кругах, в сопоставительном плане* 152**Лилия Кынчева (Пловдив). О двух проблематичных глагольных формах***и их месте в современном польском языке* 160**ЭТНОЛОГИЯ****Красимира Крыстанова (Пловдив).***Представления в времени в разных типах женской**технологической деятельности* 169**Ивайло Иванов (Экс-ан-Прованс). Завод часов,***или как и почему появились башенные часы на болгарской земле* 180**ДЕБЮТЫ****Катя Белчева. Польская аристократия (X–XV в.)** 189**ЭТАЖЕРКА****Славистика в Ягелонском университете в Кракове****Mieczysław Malecki. Dialekty polskie i słowiańskie....**

(Диана Иванова) 202

Mieczysław Malecki. Człowiek, uczonec, organizator.*W setną rocznicę urodzin* (Диана Иванова) 205*Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej*

(Диана Иванова) 206

Славистика в Слѣнском университете*Z zagadnień literatury, kultury i języka. Studia ofiarowane**profesorowi Edwardowi Możejce* (Диана Иванова) 207*Języki i tradycje słowian* (Диана Иванова) 208*Złota moneta za słowo. Bułgarskie bajki i legendy ludowe*

(Агнешка Шафранска) 209

Sonja Wölke. Geschichte Der Sorbischen Grammatik – Schreibung

(Елена Любенова) 214

Юлия Николова. Достойно есть. Свищов през деветнадесетия*и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти*

(Светла Страшимирова) 215

Адам Мицкевич. Ангел прелетя. Любовна лирика

(Жоржета Чолакова) 217

Slawomir Mrozek. Baltazar. Autobiografia (Мина Стойнова) 218**ХРОНИКА****Моника Харложинска. Рышард Капуцинский – король репортажа**

(in memoriam) 221

Рышард Капуцинский. Лapidариум VI (отрывок)

Перевод с польского Мины Стойновой 223

АВТОРЫ, ПЕРЕВОДЧИКИ, РЕДАКТОРЫ 227

CONTENTS

ARTISTS

Jerzy Giedroyc (Alexandra Michalska)	9
Stanisław Lem's Galaxy (Interview by Ognian Saparev)	11
Krzysztof Kiesłowski (Alexandra Michalska)	20
Tamara de Lempicka – La Belle Polonaise (Silvia Doncheva)	22
The Nike Award (Mina Stoinova)	24

TRANSLATION PERSPECTIVES

Atanas Dalchev. Poems	28
Translation into Polish by Anna Kamieńska	
Translation into Serbian by Vera Balentović, Vlada Urošević, Mila Vasov	
Translation into Russian by Maria Petrovykh	
<i>He умея да пише писма...</i> From the correspondence between Maria Petrovykh and Atanas Dalchev.	
Translation from Russian by Bogdan Glishev	36

NEW TRANSLATIONS

Kazimiera Illakowiczówna. Poems	
Translation from Polish by Ivan Valev	60
Aleksander Wat. Poems	
Translation from Polish by Ivan Valev	64
Janusz Głowacki. Off the Top of My Head (fragment)	
Translation from Polish by Daniela Stereva	68
Andrzej Bursa. Poems	
Translation from Polish by Svetlana Bozukova, Sonia Dringova	80
Rafał Wojaczek. Poems	
Translation from Polish by Svetlana Bozukova, Velislava Vasileva	83
Marcin Świetlicki. Poems	
Translation from Polish by Sonia Dringova, Sofia Dacheva, Daniela Stereva, Svetlana Bozukova	86
Andrzej Stasiuk. Travelling to Babadag (fragment)	
Translation from Polish by Tzvetan Popadiin	91
Przemysław Czapliński. Our Bigger Homeland (essay)	
Translation from Polish by Danuta Naydenova	96
Leszek Engelking. Poems	
Translation from Polish by Yordanka Trifonova	101
Jolanta Stefko. Poems	
Translation from Polish by Katia Belcheva	109
Bohumil Hrabal. I Served the King of England	
Translation from Czech by Vasil Samokovliev	111

LEXICON

Ivan Valev. A personal lexicon of Polish literature (part 3)	134
---	-----

RESEARCH**LINGUISTICS**

- Bogdan Walczak (Poznań).** *To Whom Do We Owe Polish Literary Language?*
Translation from Polish by Lazarina Popova 140
- Mariola Walczak-Mikolajczakowa, Anna Piotrowicz (Poznań).**
*Polish Vocabulary and Idioms, Connected with the Etiquette
in the Circles of Friends in Comparison* 152
- Lilia Kancheva (Plovdiv).** *Toward Two Problematic Verb
Forms and Their Place in Contemporary Polish* 160

ETHNOLOGY

- Krasimira Krystanova (Plovdiv).**
Concepts of Time in Women Technological Activities 169
- Ivaylo Ivanov (Aix-en-Provence).** *Setting Up Clocks,
or How and Why Tower Clocks appeared in Bulgarian Lands* 180

DEBUTS

- Katia Belcheva.** *Polish Aristocracy (X–XV centuries)* 189

BOOKSHELF**Slavic Studies at the Jagiellonian University**

- Mieczysław Malecki.** *Dialekty polskie i słowiańskie...*
(Diana Ivanova) 202
- Mieczysław Malecki.** *Człowiek, uczony, organizator.*
W setną rocznicę urodzin (Diana Ivanova) 205
- Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej*
(Diana Ivanova) 206

Slavic Studies at the University of Silesia

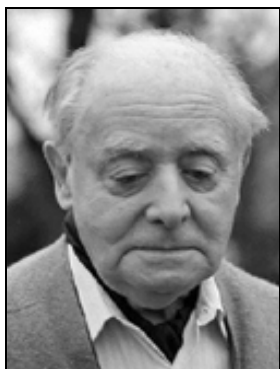
- Z zagadnień literatury, kultury i języka. Studia ofiarowane
profesorowi Edwardowi Możejce* (Diana Ivanova) 207
- Języki i tradycje słowian* (Diana Ivanova) 208
- Złota moneta za słowo. Bułgarskie bajki i legendy ludowe*
(Agneshka Shafranska) 209
- Sonja Wölke.** *Geschichte Der Sorbischen Grammatik – Schreibung*
(Elena Liubenova) 214
- Юлия Николова.** *Достойно ест. Свищов през деветнадесетия
и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти*
(Svetla Strashimirova) 215
- Адам Мицкевич.** *Ангел прелетя. Любовна лирика*
(Georgeta Tcholakova) 217
- Sławomir Mrożek.** *Baltazar. Autobiografia* (Mina Stoinova) 218

CHRONICLE

- Monika Harlożyńska.** *Ryszard Kapuściński – The King of the Reportage*
(in memoriam) 221
- Ryszard Kapuściński.** *Lapidarium VI* (fragment)
Translation from Polish by Mina Stoinova 223

AUTHORS, TRANSLATORS, EDITORS 227

ЙЕЖИ ГЕДРОЙЧ

Гербът на рода Гедройч

Йежи Гедройч (1906–2000) е символ на духовната съпротива на полската емигрантска интелегенция срещу комунистическия режим. Признание за неговата удивителна роля в изграждането на устойчива в идеологическо и естетическо отношение алтернатива на полската култура в епохата на тоталитаризма е обявяването му за патрон на Полша за 2006 г.

Гедройч е роден в Минск (сегашната столица на Беларус) в аристократично семейство, съхранило традициите и на полската, и на руската култура. Детството си прекарва в Русия, а в навечерието на Октомврийската революция се премества в Полша. Учи право и история във Варшавския университет. През 30-те години започва да се занимава с политика и журналистика. След избухването на Втората световна война отива в Румъния, където работи като личен секретар на полския посланик. След като постъпва на военна служба в британската армия, заминава за Палестина. Като войник от полската бригада взема участие в кампанията в Либия и при битката за Тобрук. През 1946 г. в Рим, изпълнявайки функцията на културен аташе по въпросите, свързани с пресата, основава издателство „Литературен институт“ и в продължение само на една година публикува 35 книги, а през 1947 г. излиза първият брой на списание „Култура“, чийто директор Гедройч остава до смъртта си.

Още същата година заедно с двама свои сътрудници – Зофя и Зигмунт Херц, се премества да живее в Париж. От този момент „Мезон Лафит“ (Maison Lafitte), където се е помещавало издателството, става център на полската емиграционна култура в Западна Европа – в свят, разделен от Студената война. С течение на времето месечникът „Култура“ става синоним на свободната, неконформистка полска мисъл и се посвещава на идеята да не позволи на Европа да забрави Полша и на Полша да забрави Европа. Чеслав Милош, който придобива световна известност благодарение на списанието на Гедройч, си спомня: „От време на време се припомня, че основателят на „Култура“ е човекът, който срина комунизма в Полша.“

Благодарение на издателската дейност на Гедройч стават световноизвестни такива полски писатели и интелектуалци като Густав Херлинг-Груджински, Витолд Гомбрович, Збигнев Херберт, Марек Хласко, Стефан Кишелевски, Славомир Мрожек, Станислав Лем, Лешек Колаковски. Техните книги, както и броевете на списание „Култура“ са пренасяни в Полша нелегално – най-често в раници през границата в Татрите, за което някои от „контрабандистите“ са били осъждани и пращани в затвора. Със „сала“ на „Култура“ са плавали и други известни полски емигранти като Роман Полански и Ян Лебенщайн.

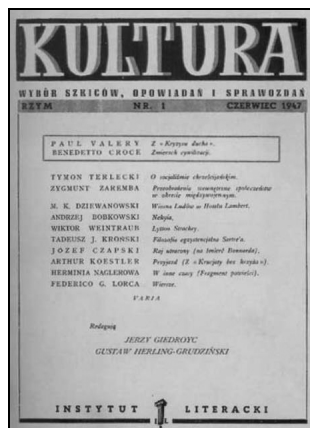
Комунистическата пропаганда постоянно заклемява дейността на „Култура“, наричайки я „дървото на народната измяна“. Без да проявява тревога, Гедройч продължава да изпраща списанието до читателите, пръснати из пет континента. Литературният институт повече от половин век се утвърждава като важно средище на антитоталитарната съпротива не само на поляци, но и на литовци, беларуси, украинци, руснаци. Гедройч обаче подчертава: „Не служим на никаква идеология, нито на програма. Запазваме си правото на независима критика на всяка програма и всяка идеология – като добавя: – Няма дискусии там, където опонентите са лишени от глас.“

След 1989 г. властта променя отношението си към Гедройч и той е удостоен от много полски университети със званието „доктор хонорис кауза“, както и с най-голямото полско отличие – орден „Бял орел“, който обаче отказва да приеме.

През 2005 г. френският сенат признава делото на Йежи Гедройч и организира в негова чест тържествени форуми под патронажа на своя председател, както и на полския и френския министър на външните работи.

В постановлението на полския Сейм, което обявява 2006 г. за година на Йежи Гедройч, четем: „Йежи Гедройч посвещава целия си живот на делото на полската независимост, на една толерантна и модерна Полша, съхранила собствените си народни традиции. Създаденият от него месечник „Култура“ е осъществен идеал за свободно слово и мисъл. Страниците на списанието са били отворени за автори, свързани с десницата и левницата, с либералите и консерваторите.“

В полската култура през изминалия половин век съществуват две течения – вътрешно държавно и емиграционно, с два типа читателска аудитория – официална и неофициална. Изключително важно място, свързано с това второ течение, се пада на Полския литературен институт в Париж като средище на интелектуалци, обединени около фигурата на Йежи Гедройч. Струва си да осмислим от днешна гледна точка неговата роля в най-новата полска литературна история.

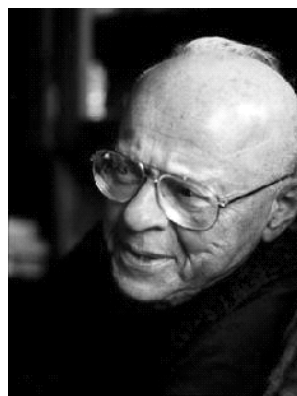
Александра Михалска

Превод от полски: Веселина Балтова

ГАЛАКТИКАТА НА СТАНИСЛАВ ЛЕМ

Огнян Сапарев

- *Астронавти*. Прев. Ванда Смоховска-Петрова. С., 1958.
- *Облакът на Магелан*. Прев. Алиция Квечен. С., 1966.
- *Непобедимият*. Прев. Боян Биолчев. С., 1969.
- *Кибериада*. Прев. Васил Кинов. С., 1969.
- *Завръщане от звездите*. Прев. Веселин Маринов. С., 1979.
- *Сенна хрема*. Прев. Магдалена Атанасова. С., 1979.
- *Соларис*. Прев. Андреана Радева. С., 1980 .
- *Приключенията на звездния навигатор*. Прев. Огнян Сапарев. С., 1981.
- *Едем*. Прев. Огнян Сапарев. С., 1981.
- *Звездни дневници*. Прев. Лина Василева. С., 1984.
- *Високият замък*. Прев. Магдалена Атанасова. С., 1985.
- *Избрани фантастични произведения. I-II*. Съст. Лина Василева. Предг. О. Сапарев. С., 1988.
- *Из „Звездни дневници“ и други*. Прев. Лина Василева. С., 1988.
- *Фиаско*. Прев. Лина Василева. С., 1991.
- *Конгрес по футурология: из спомените на Йон Тихи*. Прев. Светлана Петрова. С., 1994.
- *Кибериада*. Събр. разк. Прев. Светлана Петрова. С., 1998.
- *Перикалипсисът на Йоахим Ферзенгелд*. Прев. Павел Б. Николов // <http://liternet.bg/publish1/slem/pyt.htm>
- *Миш-маш (киносценарий)*. Прев. Павел Б. Николов // <http://liternet.bg/publish1/slem/mish.htm>

Станислав Лем
(1921, Львов – 2006, Краков)

Творчеството на Станислав Лем е един самостоятелен свят – голям и сложен, художествен и теоретичен, литературен и философски. Това е може би най-големият фантаст на нашето време: автор с изключителни способности за експериментално художествено моделиране на различни философски, антропологични и социологически концепции. Оптимист и скептик, Лем е идеален пример за автор на диалектическа научна фантастика, която не плаши с кошмари на бъдещето, но и не си затваря очите пред закономерните противоречия на развитието. Мото на цялото му литературно-художествено творчество би могло да бъде неговото афористично изречение „Сред звездите ни чака Неизвестното“. Една от централните теми на белетристичното творчество на Лем е типологическото моделиране на срещи с други – непонятни, индиферентни или враждебни – космически цивилизации (*Непобедимият*, *Соларис*, *Едем* и др.). Или с нашата собствена земна цивилизация, странна и чужда за космонавта, завърнал се след далечен многогодишен звезден полет (*Завръщане от звездите*). Щастлив, фантастичен талант, Лем е еднакво добър и в своето сериозно моделиране, и в своите пародии. Неговата *Кибериада* и *Звездни дневници* предлагат кристален „фантастичен“ хумор, изтънчен усет за многопластовост на словото, ярки пародийни асоциации.

Лем е не само талантлив белетрист: понякога литературната специфика явно го ограничава и той се обръща към по-чисти литературно-теоретични и философски спекулации (*Философия на случайността*, *Сума технология*, *Фантастика и футурология* и др.). Последният труд – солиден двутомник, резултат на много сериозно проучване – е амбициозен опит за теоретичен анализ на съвременната (предимно англо-американска) научна фантастика. В него Лем подлага на критическа преоценка и някои от своите произведения. Известен е дори такъв курioз: един критик излиза в печата със защита на книгата *Завръщане от звездите* от критическите нападки на собствения ѝ автор (дай боже и у нас такива случаи). Без отчитане на теоретико-изследователските интереси на големия полски фантаст представата ни за галактиката на Лем ще бъде непълна.

Станислав Лем е неспокоен автор, който не обича да експлоатира постигнатото. В последните си книги – *Съвършеният вакуум* и *Измислената величина* – той предприема един качествено нов експеримент: създаване на фантастична литература за литературата, своеобразна „металитература“. Но читателите, които обичат автора на *Соларис* и *Кибериада*, са разтревожени... Изглежда, че тази тревога се е изляла в доста писма, щом самият Лем сметна за нужно да излезе със специално „оправдателно“ писмо, в което обяснява смисъла на своите нови търсения.

Един разговор със Станислав Лем може да бъде записан само фрагментарно. За комплицираните проблеми на научната фантастика и съвременното научно знание той говори с бързината и лекотата на човек, за когото това е всекидневие. Мисълта му се носи с удивителна скорост из зигзагите на асоциациите... Разговорът започна в неговия кабинет, затрупан с хиляди книги, в една скромна вила в предградията на Краков. Домакинът не можеше да скрие удоволствието си от информацията, че е най-популярният съвременен фантаст в България (това

съвсем не е любезност). Спонтанно възникна въпросът за новите посоки в неговото творчество напоследък.

– В границите на своите възможности правя опити да прекрача някои банализирани схеми и мотиви... Да се покаже Земята след 2000 година е трудно – особено ако става дума за конкретни технически открития. И все пак, когато говорим за бъдещето, ние кой знае защо се хващаме само за техническите нововъведения. А бъдещето е не само техника, но и култура. Културата се изразява между другото и в книги. Затова написах *Измислената величина*. Книгите на бъдещето не могат да се опишат. Но могат да се напишат встъпления към тях – тези несъществуващи книги. *Измислената величина* е сбор от встъпления – например към албум на пластическите изкуства от ХХІ век, към енциклопедия на бъдещето със заглавия, непознати за нас, и т.н. Има встъпления и за битичната литература (от бит – единица за информация), писана от компютри.

Това е шега. Но е същевременно и сериозно. Тези книги са представени като една възможност: тя е необходима, за да разширим границите на своето мислене, да не смятаме, че всичко знаем.

– Смятате ли, че днес научната фантастика преживява криза (едно доста популярно становище)? Дава ли развитието на футурологията нови възможности на научната фантастика?

– В научната фантастика никога не е било нито много добре, нито много зле, а средно. Тя никога не се е издигала над първите си по-значителни постижения – Уелс, Стапелдон, Чапек. Няма преломни творби от по-високо качество.

А от футурологията, от възможностите ѝ като наука се разочаровах. През 1968 г. един от най-известните футуролози, Херман Кан, предвиди, че към 1975–1976 г. ще има изобилие от хранителни продукти, направо хранителен излишък. Америка разчиташе на тази прогноза, а днес виждаме, че нищо подобно не се случва. Даже напротив. Ако не можем да познаем какво ще стане през следващите 5–6 години, какво остава за 2000-та.

Днес вече не можем да смятаме, че футурологията е някаква надредна дисциплина, която може да поучава всички ни. Ако иска да говори за бъдещето, научната фантастика трябва да се опре на собствените си сили. Затова положението на писателя е по-трудно, но и по-интересно. Затова се опитвам да прекрачвам границите на досегашната фантастика, да търся други типове фантазиране.

Интересува ме например техническата революция като история на идеите и хипотезите. Обикновено се пишат книги за живота на отделен учен или научно откритие. А техническата революция е процес, драма, в която се борят отделните идеи и теории. Затова може да се напише история на несъществуващите научни теории.

Не мога да пиша сериозно за пътуването във времето. Това сега е модно – както преди на мода бяха роботите. Много е изчерпано – също както в криминалните романи. Изпробвано е всичко – пътуване напред и назад, разнообразни примки на времето, раздвояване, срещи със самия

себе си и дори собственото си зачатие. Както с търсенето на убиеца в криминалните романи. Само че те нямат такава амбиция...

– Темата за робота е една от централните във Вашето творчество. Морален или технически проблем е роботът? Или може би поради своя антропоморфизъм е просто удобен литературен персонаж, художествена алузия за опасността от дехуманизация и унификация на човека?

– В роботите, както навсякъде, ме интересува онова, което ми се струва най-правдоподобно. Ето например разказа *Следствие*. Производството на роботи ще бъде скъпо. Следователно някой трябва да бъде икономически заинтересуван от него. А тогава, естествено, има и сблъсък на интересите. Въпросът за робота е морален проблем. Но в обществото, а не вън от него.

Опасявам се, че след кацането на Луната стотици творби на научната фантастика останаха без читатели. Не защото са предлагали прогнози, които не се потвърдиха. Но се разкри тяхната книжност. И съветските, и американските програми показваха какви средства са нужни за една „космическа авантюра“. Вече не може да се работи частно като братя Райт. Трябва да работят хиляди хора, да се впрегне цялата промишленост. По аналогия си мисля, че като дойде ред на роботите – може би в следващия век, повечето истории за роботи няма да стават за четене. А трите закона на Азимов са просто нереални. Ние не можем да построим и най-простата машина със 100% гаранция, без аварии. А какво остава за сложна, мислеща машина, сложна почти колкото човека...

Убеден съм, че няма да има никакви пътешествия във времето. Просто законите на физиката не позволяват. С роботите е другояче – ще ги има, но без да бъдат имитация на човека. Това би било безсмислено. Ще бъдат същества, подобни на нас в някои отношения (като компютрите) и съвсем различни в други отношения. Няма да се влюбват... На мен би ми било интересно да срещна описание на нещо подобно на човека, но със съвсем друго поведение.

Разбира се, образци няма. Трудно е. И това не е само от леност на мозъка. Трудно се предвиждат дори прости неща – например такова сравнително просто нещо като кинематиката при шест пъти по-слабо притегляне. Когато опитът на астронавтите на Луната се сравни с предвижданията на специалистите, се оказва, че от Земята не всичко може да се предвиди. Например не можеш да се движиш с повече от 1–1,5 м/сек. Защото си лек. Когато подскочиш на височина над 1 м, не можеш да паднеш на краката си. Имаш поведение на балон. И това е при най-простото – механичното предвиждане. А какво остава за други, по-сложни форми. Дори цветът на лунната повърхност се оказва различен – разнобагрнен и непостоянен, в зависимост от слънчевите лъчи.

Би било много поучително, ако имаше един такъв семинар за писатели фантасти: сравнение между онова, което си представят специалистите, и действителното състояние на нещата...

Ние сме приспособени за живот на Земята. Съвсем не сме създадени за Космоса, както някои си мислят. Например на Луната липсва перспектива

и разстоянията не могат да се определят на око. Писателят трябва да знае такива неща. Тъй както лекарят трябва да знае теоретически повече, отколкото някога ще му се наложи да практикува. Това са необходими резерви.

– Има ли противоречие между литературност и научност (фантастичност)? С други думи – по-бързо ли остарява научнофантастичното произведение?

– Трябва, естествено, да имаме определени познания, но от друга страна – трябва да съзнаваме, че днешната наука не е онази от 2000 година. Затова писателят може да прекращава извън днешното знание, но мотивирано, а не за евтина забава.

Скоро трябваше да пиша предговор към *Война на световите* на Хърбърт Уелс. Прочетох я отново и с учудване. Много от онова, което сега говорим за самопрограмиращите се машини, го има у марсианците на Уелс. Виждаме последователните фази на действията им – как се справят с отделните групи за съпротива на човечеството, започвайки от войската. Има логика. Явно Уелс не е мислил само за чудовищния вид на пришълците. И наистина – щом те са интелигентни същества, ще действат интелигентно. Това е стара книга и все пак като фантастична визия е суверенна.

Въпросът за живота на произведението е труден. Да вземем например две книги – *Война на световите* и *Война и мир*. Много от елементите на *Война и мир* са анахронични. Особено историографията, която според Толстой не подлежи на рационално обяснение. И все пак това е едно от най-големите епически произведения на световната литература – поради панорамата на човешки съдби, която представя.

Днес знаем, че няма марсианци. Следователно Уелс не е за четене. Нищо подобно. Машините на марсианците са построени по начин, съвсем различен от земния. И това го е писал младият Уелс, който още не е бил виждал война. А *Война на световите* всъщност показва тоталната война. Марсианците не гледат на нас като на хора – също както и хитлеристите не третираха като хора победените. Всичко това за мен, който съм преживял войната, е правдоподобно. Макар че днес за нас марсианското нашествие е изпразнено от смисъл.

Дори ако определени елементи остаряят, книгата продължава да живее, щом е добре написана. Рецепта няма...

– И все пак...

– Все пак има един похват – шегата, която често използвам. *Гъливер* не е реалистично произведение. Но не е и приказка. Това е остра социална сатира, а сатирата не е прогноза.

Днес никой не чете лошите рицарски романи, които *Дон Кихот* пародира, но всеки чете *Дон Кихот*. Няма общовалидно правило, обаче чрез определени книги може да се покаже как творбата се бори с времето.

– Следователно хуморът е все пак едно универсално оръжие на творбата в борбата ѝ с времето. Особено във фантастиката.

– Хумористичната фантастика предлага много възможности. Ако книгата е смесица от сериозно и комично – тя по-лесно се защитава от времето. Онова, което става анахронично, постепенно се премества в посока на комичното.

Самият аз доста късно усетих, че разработвам иронично много тематични мотиви, които американските фантасти трактуват със каменна сериозност. Просто мислех, че не могат да бъдат вземани на сериозно. Например пътуванията във времето. В *Звездните дневници* на Йон Тихи има един такъв разказ. В далечно бъдеще на Земята действа особен исторически институт. Ние вече сме влезли в асоциацията на галактическите цивилизации и се срамуваме от своето минало. Неудобно ни е да си признаем пред тях за религиозните кланета, световните войни и концентрационните лагери. Затова искаме да поправим миналото си, като изпращаме в съответните епохи специалисти по поправяне на историята. Но машините на времето – както всички машини – непрекъснато се повреждат и чупят, и става все по-зле. В резултат на тези опити за поправяне нашата история се обърква и става по-лоша – т.е. именно такава, каквата е. И това не е наша вина, а вина на въпросния бъдещ институт за поправяне грешките на историята, чийто шеф е Йон Тихи. Разбира се, за наказание го изхвърлят...

Неотдавна получих книга от двама автори, които се отнасят към този въпрос с пълна сериозност. При тях пътуванията във времето така се усложняват, че те прилагат към книгата си разяснителни схеми и допълнения... Подобен мотив според мен може да бъде показан само откъм комичната му страна. Ако не – по-добре да не се засяга... Например аз не вярвам в телепатичните явления и затова никога не съм писал за тях сериозно. Но хумористично – може.

– Вие често споменавате понятието „реалистична фантастика“. Бихте ли го уточнили? Какъв може да бъде критерият за реалистичност във фантастиката?

– Най-важно е общото впечатление от творбата. Например ако мъж види една жена и тя му хареса, това не означава, че той е оценил подробно всички нейни страни, че те са му харесали поотделно и той ги е сумирал. Винаги се започва с общо впечатление. След това идва анализът.

Война на световите на Уелс е реалистична фантастика. По времето на кралица Виктория, по времето на триумфа на капитализма, когато англичаните смятат, че няма нищо по-мощно от тяхната империя, Уелс показва как това може да се разбие на пух и прах. Разбира се, впоследствие всичко стана не точно така, но като гледаме Англия днес, виждаме, че резултатите са подобни.

Когато четох книгата като малък, тя ми харесваше. Едва наскоро я погледнах аналитично и видях, че тя има реалистичен социален фон и рационална мотивировка.

Реалистичната научнофантастична творба се отнася към реални проблеми на нашия свят. Само че тя въвежда фантастични фактори, които засилват въздействието на тези проблеми. Ако проблемът е измислен, творбата умира бързо.

– *Досега Вие споменавахте главно Уелс. А как се отнасяте към Жул Верн?*

– Не съм негов ентузиазизиран поклонник. Той е добър повествовател, но романите му са писани за възрастни, а днес ги четат децата. Например *Капитан Немо*, прочетен днес, разкрива твърде много описания. Всичко е прекалено разтегнато, а днес – може би поради конкуренцията на телевизията – искаме всичко да върви по-бързо.

Жул Верн изобразява утопичен тип конфликт. Благородна личност, разбунтувана срещу лошия свят. Нещо, което не е възможно. У Уелс е война на светове, а не на личности. Разбира се, всичко това се чете, но днес вече не може да се трактува реалистично. То е романтико-приказно, а не фантастико-реалистично.

Но Жул Верн преценява правилно като повествовател ролята на реалистичния детайл. Например изстрелването на снаряда до Луната. Там има страшно много фактически грешки, но за да ги откриеш, трябва да седнеш и да пресмяташ. А иначе всички тези точни данни за тоновете барут и дължината на оръдието правят силно впечатление.

Един английски критик на шега е направил любопитен анализ. Той сравнил общите размери на подводницата „Наутилус“ със сбора от размерите на отделните помещения, които авторът описва (машинно отделение, каюткомпания и пр.). Оказало се, че за целия екипаж остава едно помещение от 4–5 м. Следователно, заключава критикът, капитан Немо е един експлоататор...

Въпросът е там, че Жул Верн като буржоа изобщо не се е замислял как живее екипажът. За него той е нещо като лакеите, които идват, когато имаме нужда от тях, и след това изчезват някъде. Всичко това по околел път показва менталитета на автора въпреки благородството на самия Немо...

– *Смятате ли, че научнофантастичната литература има някакви предимства пред традиционната реалистична литература в изобразяването на съвременния свят?*

– Тя наистина има предимства, но като шанс, а не като отделни произведения. Например днес в реалистичните произведения е доста трудно да се въведат някои политически проблеми. Например надпреварата във въоръжаването. Би трябвало героите да говорят твърде много. А научнофантастичното произведение може да представи тези проблеми съвсем нагледно, увеличавайки ги до огромни размери. Научната фантастика дава възможност за по-пълно обхващане на съвременната проблематика... Например през 30-те, когато се задаваше фашизмът, Чапек написа *Война със саламандрите*. Използването на този фантастичен фактор – саламандрите – му даде възможност да изобрази реалистично чудовищността на онова, което тегнеше в атмосферата, но още нямаше конкретен облик.

– В своето триединство на писател, критик и теоретик как преценяват собствените си творби? Кои според Вас са най-сполучливи? Кои са най-слаби?

– Критерий лично за мен е степента на трудност, която срещат преводачите ми: тя е правопрпорционална на качеството на книгата ми. За мен беше крайно интересно да прочета английския превод на моята *Киберриада*. Това беше ново произведение: английското словообразуване е така различно от славянското, че книгата беше написана едва ли не наново.

Разбира се, важно е също така доколко дадена книга се различава от други подобни. Качеството в литературата е сума от различия... Извън хумористичната *Киберриада Соларис* е другото произведение, което ми се удаде да напиша, както си го представях.

Имам принцип да не поправам старите си книги. Само пиша въведение, в което обяснявам грешките си. Писателят не трябва да се връща назад, той трябва да пише нови книги. А доброто може да се включи в преиздаването. Имам един том разкази от млади години – *Сезам*. Страшно наивен. Но 20% от него се спаси – това беше зародишът на подвизите на Йон Тихи. Останалото не съм обновявал. Като студент написах *Човекът от Марс* – роман подлистник. Бях беден студент, трябваше да живея. Обикновено го споменават като моя първа книга. А той никога не е излизал като отделна книга. Както се казва – грях на младостта.

– В своя труд Фантастика и футурология Вие имате цял раздел за социологията на научната фантастика, където показвате връзката между ниския авторитет на тази литература на Запад и комерсиалното отношение на издателите към нея. Очевидно научната фантастика в социалистическите¹ страни е в съвсем друго положение. Съответства ли обаче нейното състояние на благоприятните условия, в които се намира?

– Разбира се, по отношение на издателските възможности у нас научната фантастика е много по-добре поставена. Няма ги комерсиалните съображения, натиска на публиката и бестселъра. В Америка това е една крайно опасна и корумпираща ситуация: писателите се стремят към големи тиражи. Така лесно възникват моди. Не се издават стари класически произведения на научната фантастика – например в Лондон е доста трудно да се купи *Война на световите* на Уелс. Смята се едва ли не, че последната научнофантастична книга е по-хубава от старата: както автомобилът последен модел е по-добър от предишния. В САЩ един издател няма да издаде книга, която няма да има успех, поради простата причина, че е трудна... А онова, което там функционира като теория на фантастиката, не е никаква теория, а само описания. И излишно много мастило е изписано за границите между фантастика и научна фантастика.

За съжаление въпреки добрите условия, в които съществува социалистическата фантастика, тя не се развива достатъчно. Например у нас има

¹ Разговорът на Огнян Сапарев със Станислав Лем се е провел през 70-те години. – Б. р.

твърде малко автори, които проявяват по-траен интерес към нея. Това е област много интересна, но и много трудна, изискваща сериозна подготовка. Особено езици (поне английски и руски) и следене на специалната научна литература. Живеем във време на специализация. Определението научна фантастика задължава – то не е само украса... Аз също не съм без вина. Първите ми работи бяха наивни. Сега знам – всичко трябва да бъде точно проверено. Да бъде съобразено със съвременното ниво на науката.

А талант, разбира се, трябва да имаш. В СССР има много по-големи специалисти от братя Стругацки, само че не умеят да пишат така... А ако някой не обича да чете научни книги, той едва ли някога ще напише научнофантастично произведение. За мен е по-интересно да чета специализирана научна литература, отколкото научна фантастика.

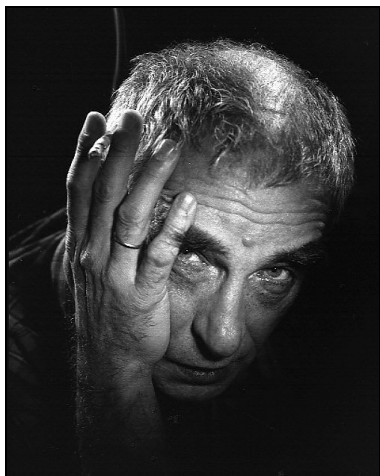
– *Кое Ви е направило най-силно впечатление сред научнофантастичните книги, които сте чели напоследък?*

– През последните години... *Пикник край пътя* и *Трудно е да бъдеш бог* на братя Стругацки. Също и *Лявата ръка на мрака* на Урсула Легуин: това е любопитна антропологическа хипотеза за цивилизация, в която няма полови различия, няма мъже и жени, а има само хора. Естествено там културата и институциите изглеждат съвсем различно. Интересно хрумване, макар че я критикуват...

Всеки месец получавам по 30 книги само от САЩ. Но някои от тях са всичко друго, само не и фантастика. Ето например току-що получих сборник с кулинарни рецепти, измислени от различни фантасти за обикновени ястия, само че създадени от писатели фантасти...

Неусетно са изминали повече от два часа. Добрият тон изисква да се сбогувам, което и правя, макар и неохотно. Това е първото интервю, дадено от големия фантаст специално за българските читатели.

КШИЩОФ КЕШЛОВСКИ

„КАКЪВ СИ? КАКВО Е ВАЖНО ЗА ТЕБ? КАКВО ИСКАШ?“ Така започва един от най-известните документални филми на Кешловски – *Говорещи глави* (*Gadające głowy*). Въпросите, задавани на различни хора – от едногодишно дете до стогодишна старица, се повтарят като рефрен по време на цялата петнадесетминутна лента. Когато обаче през седемдесетте години режисьорът започва да прави игрални филми, това ще се окаже повратна точка в творческа му кариера.

Кшищоф Кешловски (1941–1996) завършва филмовото училище в Лодз (където кандидатства трикратно). Преди това упражнява различни професии. До

средата на седемдесетте години прави само документални филми, в които никога не зачеква политиката, защото се интересува от ЧОВЕКА в сблъсъка му с обществото, властта, системата, семейството, със самия себе си. Човека, който постоянно трябва да прави избор, който непрестанно си задава въпроса „КАК ДА ЖИВЕЯ?“.

Първият му игрален филм, който има успех на международен фестивал, е *Персонал* (*Personel*, 1975), следват *Аматор* (*Amator*, 1979) и *Случайност* (*Przypadek*, 1981). Но истинска слава и признание му носи цикълът от десет филма *Декалог* (*Dekalog*, 1988/89), който представлява негова лична интерпретация на Десетте божии заповеди. Излъчван е от телевизиите на 70 страни по света. За него получава множество престижни награди, а специално отличени на фестивалите в Кан и във Венеция са две разширени версии от цикъла *Кратък филм за убийството* и *Кратък филм за любовта*. Съсценарист на Кешловски е Кшищоф Пешевич (адвокат, подхвърлящ много идеи от своята професионална практика, отнасящи се до заплетени житейски ситуации), с когото решава да провери как Десетте божии заповеди се прилагат във всекидневието. Запитан за причината да заснеме *Декалог*, Кешловски, който не обича да идеологизира излишно своите творби, отговаря: „Просто исках да покажа, че животът е сложен. Нищо повече.“ И добавя: „Не искам да говоря празни приказки, защото не си струва да се губи време и пари с тях. Просто не си струва да се хаби животът.“ Всички негови

филми са пълни с тайнствени, магически значения и символи, които може да разчете единствено внимателният зрител. Често обикновени предмети от бита, цветове, незначителни жестове, животни (например кучета, по които много си пада) придобиват метафизично значение и в съответния контекст допринасят за изграждането на важното послание на неговите филми.

През 1991 г. с филма *Двойственият живот на Вероника* (*Podwójne życie Weroniki*) започва неговата кариера във Франция и там реализира в полско-френска копродукция поредните три филма: *Три цвята: Червено* (*Trzy kolory: Czerwony*), за който е номиниран за „Оскар“, *Три цвята: Бяло* (*Trzy kolory: Biały*), *Три цвята: Синьо* (*Trzy kolory: Niebieski*). След този цикъл, за който отново получава много награди на световните фестивали в Кан, Венеция, Берлин, Чикаго, Ню Йорк, обявява края на своята професионална кариера. Мнозина смятат това за кокетство, но Кешловски вече има сериозни проблеми със сърцето и казва: „Сега искам да се заема с живота и да се събуждам, за да живея, а не за да снимам филм“.

За съжаление, въпреки че заедно с Кшищоф Пешевич подготвя проект за сценарий на поредния триптих – *Рай, Чистилище, Ад* (*Raj, Czyściec, Piekło*), изпълнява обещаното: умира неочаквано през 1996 г. във Варшава.

„ЖИВЕЙ ВНИМАТЕЛНО“ – това, изглежда, е най-важното послание от неговата житейска философия, на която остава верен до края.¹

Александра Михалска

Превод от полски: **Светлана Бозукова**

¹ Статията е подготвена въз основа на книгата на Станислав Завишлински *Кешловски. Важно е да вървиш...* (*Kieślowski. Ważne, żeby iść...* Wydawnictwo: Skorpion, Listopad 2005, 374 str.).

ТАМАРА ДЕ ЛЕМПИЦКА – LA BELLE POLONAISE

Музикантка (1929)

Тамара де Лемпицка е родена в Москва или Варшава, неизвестно дори кога, през 1896 или 1898 година, и това не е единственото неизвестно в нейната биография. Баща ѝ – Борис Гурвик-Гурски, е представител на френско търговско дружество, а майка ѝ – Малвина Гурска, е от рода Деклер, който принадлежи към отбраното общество на стара Варшава.

През 1910 г. майка ѝ кани в дома си известен художник, който да направи портрет на малката тогава Тамара. Тя обаче остава недоволна от работата му. Убедена, че може да се справи по-добре, Тамара Лемпицка рисува първия си портрет, неин модел е по-малката ѝ сестра Адриен.

По късно се включва в живота на петербургския елит. През деня посещава лекции в Художествената академия, а нощем се отдава на бурни забави в

лъскавите салони на града. В един от тях се запознава и с първия си съпруг – Тадеуш Лемпицки, адвокат. Сключват брак през 1916 г. Същата година се ражда дъщеря им Мария Кристин, наричана галено Kirrete.

След избухването на Октомврийската революция чекистите арестуват Тадеуш, но през 1918 г. двамата успяват да заминат за Париж. Тук тя е принудена да се раздели с охолния живот, който толкова много обича.

По това време посещава ателието на Морис Денис и взема уроци при Андре Лот – ревностен привърженик на кубизма, а същевременно и традиционалист по отношение на френския класицизъм. Лот оставя трайни следи в творчеството на Тамара Лемпицка.

Стилът ѝ на живот далеч не се вписва в общоприетите норми. Лемпицка става известна не само със своите картини, но и с безбройните си любовни истории. Множеството неприкрити връзки както с мъже, така и с жени и пристрастеността ѝ към алкохола скандализират общественото мнение и стават причина за развода ѝ с Тадеуш.

През 1934 г. се омъжва повторно за барон Куфнер, който става един от най-ревностните колекционери на нейните картини. През 1938 г., предчувствайки приближаващата война, двамата продават имуществото си и заминават за САЩ. Тамара Лемпицка се превръща в истинска сензация за Холивуд.

В края на 40-те години сюрреализмът завладява сцената и картините на Лемпицка губят актуалност. Тя прави опит да спаси залязващата си кариера, рисувайки сюрреалистични пейзажи. Умира през 1980 г. в Мексико.

Сред най-известните ѝ творби са *Автопортрет в зелено Bugatii* (1925), *Адам и Ева* (1932), продадена в лондонската аукционна къща „Кристис“ за два милиона долара, и несъмнено *Незавършеният портрет* (1928), посветен на първия ѝ мъж Тадеуш, след като той я напуска¹.

Голяма част от творбите на Лемпицка са собственост на частни колекционери и само три от тях се намират в Националния музей във Варшава. Тя е единствената полска художничка, чиито картини се продават с огромен успех по цял свят.

Силвия Дончева

¹ Картината *Незавършеният портрет* е изложена в Музея на модерното изкуство „Жорж Помпиду“ в Париж.

НАГРАДАТА „НИКЕ“

Престижната награда „Нике“ е литературно отличие за най-добра полска книга на годината. Нейната традиция датира от 1997 г. и се присъжда ежегодно през месец октомври. Целта на наградата е представянето и популяризирането на най-новата и модерна полска литература, особено в областта на романа, макар право на участие в конкурса да имат произведения от всички литературни жанрове. Условието на конкурса е творбите да са дело на съвременен полски автор (но не на колектив) и да са издадени на полски език.

Победителят се избира чрез триетапен конкурс. В първия тур журито определя двадесет номинации, които се обявяват през месец май. Вторият тур, който се провежда през месец септември, определя избора на седмината финалисти. Решението за излъчване на победител журито взема в самия ден на оповестяване на резултатите и присъждане на наградата, а до този момент нито лауреатът, нито финалистите, присъстващи в залата, не са запознати с резултатите от конкурса. Авторът на отличената книга получава статуетка „Нике“, дело на Густав Земли, и чек на стойност 25 000 евро.

Лауреати на наградата:

- 1997 Веслав Мишливски – *Кръгозор* (*Widnokrąg*)
- 1998 Чеслав Милош – *Крайпътно кученце* (*Piesek przydrożny*)
- 1999 Станислав Баранчак – *Хирургична прецизност* (*Chirurgiczna precyzja*)
- 2000 Тадеуш Ружевич – *Майка си отива* (*Matka odchodzi*)
- 2001 Йежи Пилх – *При силния ангел* (*Pod Mocnym Aniołem*)
- 2002 Йоанна Олчак-Роникер – *В градината на спомена* (*W ogrodzie pamięci*)
- 2003 Марек Римкевич – *Залез в Миланувек* (*Zachód słońca w Milanówku*); вж. СД, 2004, 1, 140
- 2004 Войчех Кучок – *Тор* (*Gnój*)
- 2005 Анджей Сташук – *Пътувайки към Бабадаг* (*Jadąc do Babadag*)
- 2006 Дорота Масловска – *Паунът на кралицата* (*Paw królowej*)
- 2007 Веслав Мишливски – *Трактат за лющенето на фасула* (*Traktat o luskaniu fasoli*)

Награди на публиката

1997 Олга Токарчук – *Памтивек и други времена (Prawiek i inne czasy)*

1998 Зигмунт Кубяк – *Митология на гърците и римляните (Mitologia Greków i Rzymian)*

1999 Олга Токарчук – *Дом дневен, дом нощен (Dom dzienny, dom nocny)*

2000 Тадеуш Ружевиц – *Майка си отива (Matka odchodzi)*

2001 Йежи Пилх – *При силния ангел (Pod Mocnym Aniołem), Ян Грос – Съседи (Śąsiedzi)*

2002 Олга Токарчук – *Музика от много барабани (Gra na wielu bębenkach)*

2003 Дорота Масловска – *Полско-руската война под бяло-червеното знаме (Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną)*

2004 Войцех Кучок – *Тор (Gnój)*

2005 Ришард Капушчински – *Пътешествия с Херодот (Podróże z Herodotem)*

2006 Вислава Шимборска – *Двоеточие (Dwukropek)*

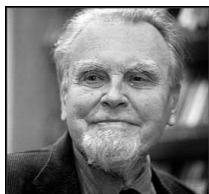
2007 Мариуш Шчигел – *Готланд (Gottland)*

ЛАУРЕАТИТЕ НА „НИКЕ“ В ПРЕВОД НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Веслав Мишливски (1932)

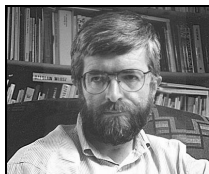
- *Камък върху камък*. Прев. Галина Белинска. С., „Народна култура“, 1987.
- *Кръгозор (откъс)*. Прев. Цветомила Жечева // „Литературен вестник“, бр. 18, 08.05.2002; <http://slovo.bg/litvestnik/index.php?ar=15>

Чеслав Милош (1911–2004)

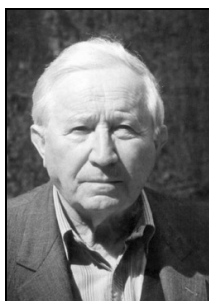
Нобелова награда за литература (1980)

- *Поробеният разум*. Прев. Вера Деянова. Варна, „Галактика“, 1992.
- *Долината на Иса*. Прев. Галина Белинска. С., „Хр. Ботев“, 1995.
- *Трима полски поети. Милош, Херберт, Загаевски*. Прев. Николай Кънчев. С., 1997.
- *Крайпътно кученце*. Прев. Вера Деянова. С., „Факел-експрес“, 2002.
- *Стихотворения*. Прев. Силвия Борисова // сп. „Панорама“. Съвременна полска литература, бр. 3, 2002.
- *То (стихотворение)*. Прев. Георги Кръстев // „Литературен вестник“, бр. 18, 08.05.2002; електр. изд. „Литернет“ <http://www.slovo.bg/litvestnik/index.php?ar=12>.

Станислав Баранчак (1946)

- *Хирургична прецизност* (откъси). Прев. Диляна Денчева, Антоанета Попова, Христина Симеонова // електр. изд. „Литернет“
<http://litenet.bg/library/pr/b/baranchak.htm>.
- *Стихотворения*. Прев. Анго Боянов // сп. „Панорама“, бр. 3, 2002.
- за него вж. „Славянски диалози“, 2005, 2/3, с.75–78.

Тадеуш Ружевич (1921)

- *Лице*. Стихотворения. Прев. Добромир Добрев. С., „Народна култура“, 1972.
- *Картотека*. Прев. Божко Божков. С., 1977.
- *Групата на Лаокоон*. Прев. Божко Божков. С., 1978.
- *Смърт сред стари декори*. Прев. Силвия Борисова, Райна Цветкова. София, „Народна култура“, 1981.
- *Борба с ангела*. Прев. Първан Стефанов. С., „Христо Ботев“, 1994.
- *Стихотворения*. Прев. Първан Стефанов // сп. „Панорама“, бр. 3, 2002.
- *Стихотворения*. Прев. Антоанета Попова // „Литературен вестник“, бр. 18, 08.05.2002;
http://litenet.bg/library/pr/r/t_ruzhevich.htm.
- *Майка си отива* (откъс). Прев. Мария Аверина // „Литературен вестник“, бр. 18, 08.05.2002;
http://litenet.bg/library/pr/r/t_ruzhevich.htm.
- *Битка за дъх*. Избрани стихове. Прев. Здравко Кисьов. С., „Карина М Тодорова“, 2003.

Йежи Пилх (1952)

- *При силния ангел*. Прев. Юлиян Божков. С., „Парадигма“, 2003.
- *Бюро за некролози и помени*. Прев. Георги Асьов // сп. „Панорама“, бр. 3, 2002.

Войчех Кучок (1972)

- *Гявол*. Прев. Галина Белинска // сп. „Панорама“, бр. 3, 2002.

Анджей Сташук (1960)

- *Моята Европа* //сп. „Лик“, бр. 5, 2002;
http://www.bta.bg/lik/lik2002_05/03article.htm.
- *Нощ втора*. Прев. Искра Ангелова // „Панорама“, Съвременна полска литература, бр. 3, 2002.
- *Пътувайки към Бабадаг* (Откъс) // „Славянски диалози“, 2007, 8, с. 92–95.

Мина Стойнова

АТАНАС ДАЛЧЕВ

„Човек смята, че листата на дърветата са пожълтели от есента, и едва после, когато поразмисли, разбира, че огънят и страстите на лятото са направили това.“

„Истинският поет не облича мислите си в стихове, а мисли в стихове.“

„Трябва да се придържаме о конкретните неща. Те ни предпазват от общите фрази и големите, но празни думи.“

„Един писател личи и по това, което той не си позволява да пише.“

„Поезията не е общуване, а приобщаване. Приобщаване към Идеята, Красотата, Истината.“

„За забелязване е, че най-книжно е творчеството тъкмо на ония писатели, които са чели най-малко.“

„За един писател, влюбен в истината, не съществуват ни приятели, ни семейство, ни родина. Той е чудовище.“

„Оригиналният не търси да бъде оригинален.“

„Художественият превод ми напомня прозорец, в който образите от улицата се смесват с отраженията на предметите вътре в стаята. Той е произведение толкова на автора, колкото и на преводача.“

(1904–1978)

МЕТАФИЗИЧЕСКИ СОНЕТ

Напразно ти кълнеш жестоката съдба
и бедното тело осмиваш със злорадство:
душа, ти своята мощ и своето богатство
на него, тленното, уви, дължиш все пак.

Безумно не роптай, че бог те е затворил
като бунтовница в нерадостната плът,
без сетивата ѝ от себе си навън
не би излязла ти, монадо без прозорци!

Ти властвуваш в света чрез тези сетива
и хранена от тях, растеш и бързо крепнеш,
докато тялото за теб покорно крее.

Какво ще му дадеш в награда за това?
Когато отлетиш във блясък и във слава,
неблагодарнице, ти тук ще го оставиш!

МЕТАФИЗИЧЕСКИЙ СОНЕТ

Напрасно ты клянешь удел свой; ни к чему
порочить плоть свою с презреньем и злорадством:
ты телу бrenному обязана богатством
и силой ты, душа, обязана ему.

Безумная, тебе негодовать не надо,
что в тело смертное тебя внедрил Господь —
без чувств, которые тебе дарует плоть,
не вырвешься вовне, надменная монада!

Как зренье, слух и речь, над миром ты царишь,
твое могущество — в их силе животворной,
а плоть, лишаясь их, состарится покорно.

Чем наградишь ее, чем щедро отдаришь?
Умчишься в блеске ты и в славе лучезарной,
а тело бросишь здесь, презрев неблагодарно.

Превод на руски: **Мария Петрових**

SONET¹

Niesłusznie swój okrutny los przeklinasz,
szydząc złośliwie z śmiertelnego ciała,
duszo, bogactwo twe i władza cała
z niego się bierze i z niego poczyrna.

Nie szemraj, żeś zamknięta jest boskim wyrokiem,
jak buntownica, o wodzie i chlebie,
gdyby nie zmysły, nawet poza siebie
wyjść byś nie mogła, menado bez okien.

Ty poprzez zmysłów władzę władasz światem,
przez nie karmiona rośniesz w swojej sile,
podczas gdy ciało pokornie usycha.

Jakie dla niego twe dary bogate?
Ciebie w blask sławy wzbije twoja pycha,
jego, niewdzięczna, zostawisz w mogile.

Превод на полски: **Анна Каменска**

¹ Преведните на полски език стихотворения са включени в антологията *Ziemia gorąca. Antologia współczesnej poezji bułgarskiej*. Wybór i opracowanie Anna Kamieńska, Anatol Stern. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1968.

ЧОВЕК БЕ СЪТВОРЕН ОТ КАЛ

Човек бе сътворен от кал, но
днес от желязо е света.
Тежко на мекия! За малко
сях да умра от доброта.

Сега, уста безмълвни склучил,
свил гневно на юмрук ръце,
живея и усърдно уча
на зло беззлюбното сърце.

1930

CZŁOWIEK STWORZONY BYŁ Z BIŁOTA

Człowiek stworzony był z błota,
dziś świat pod żelazem się poci.
Ciężko miękkiemu. O mało –
a umarłbym z własnej dobroci.

Więc milcząc zagryzłem wargi,
ścisnąłem w pięści ręce,
żyję, zła uczę gorliwie
swe dobroduszne serce.

Превод на полски: **Анна Каменска**

ЧОВЈЕК БИЈАШЕ ОД БЛАТА СТВОРЕН²

Човјек бејаше од блата створен, али
Данас је од железа свет.
Тешко мекима! За мало
Хтедох од доброте умрет.

Сада већ ђутљива затварам уста,
И гњевно пести стишћем.
Живим, а од наивног срца,
Да на зло свикне, ишћем.

Превод на србски: **Вера Балентович**

² Преведените на србски език стихотворения са публикувани в следните издания: *Bugarska poezija XX veka*. Priredio i predgovor napisao Milan Đurčinov. Beograd, „Nolit“, 1969; Момчило Јокић. *Коњаници вечности. Антологија бугарског песништва*. Београд 1989; <http://www.rastko.org.yu/rastko-bg/umetnost/knjizevnost/savremenik1996/adalcev.php>.

МЛАДОСТ

Денят изгряваше и утрото
изкукуригваше на двора
и нейде долу се отваряше
и се затваряше врата.
Мухите весело бръмчеа
и кацаха върху прозорците
и аз се мъчех да си спомня
що съм сънувал през нощта.

И после аз излизах тихо
и тръгвах в утринните улици,
и скитах, без да мисля нищо,
до късна вечер из града;
четях, вървейки, гласно фирмите
и гледах спрян под някой покрив
как по трамваените релси
тече дъждовната вода.

Или минавах край витрините
и отминавах безразличен,
защото сплитях в дълъг ритъм
внезапно звъннаха слова,
и ме изпращаха с очи,
и ми се смееха момичетата
за очилата и за унеса,
и за нехайния вървеж.

По тъмно аз се връщах вкъщи
и носех своята умора.
Вечерята бе сладка всекога
и меко – твърдото легло,
над мен една горяща лампа
и две в стъклата на прозореца,
и за да виждам ясно сънищата,
аз лягах си със очила.

1925

МОЛОДОСТЬ

Рассвет блеснул, и день начавшийся
прокукарекал во дворе,
и где-то шумно отворилась
и шумно затворилась дверь;
поспешно мухи зажужжали,
едва проснулись на заре,
и все, что мне приснилось ночью,
я вспомнить силился теперь.

Потом пошел бродить по улицам
среди загадок и чудес;
один шатался я и к вечеру
забрел неведомо куда.
Вслух на ходу читал я вывески,
а в дождь, забравшись под навес,
следил, как рельсами трамвайными
бежит проворная вода.

Я шел, не глядя на витрины,
в шагах мне чудился мотив,
слова сплетались в ритмы длинные,
необычайны и легки,
а мне вослед смеялись девушки,
меня глазами проводив –
смешила их моя рассеянность,
моя походка и очки.

И дома вечером казалось мне,
что корка черствая вкусна
и что мягка подстилка жесткая,
и я ложился на впотьмах –
одна светила лампа в комнате
и две – в двойном стекле окна,
и, чтобы видеть сны отчетливей,
я часто засыпал в очках.

Превод на руски: **Мария Петрових**

МЛАДОСТ

Дан је свитао и јутро
је кукурикало напољу,
а негде доле отварала су се
и затварала врата.
Мухе су весело зујале
и слетале на прозоре,
а ја сам се мучио да се сетим
шта сам сањао у току ноћних сати.

И затим: излазио сам тихо
и полазио јутарњим улицама
и лутао до касно увече градом
не мислећи ништа више;
читао сам у пролазу гласно фирме
и гледао, стојећи под неким кровом,
како трамвајским шинама
теку потоци кише.

Или сам пролазио поред излога
и удаљавао се равнодушан,
јер сам плео у дуг ритам
речи које су знале да случајно дођу и оду,
и пратиле су ме погледом
и смејале ми се девојчице
због наочара, због занесености
и због немарности у ходу.

По мраку сам се враћао кући
и доносио свој умор.
Вечера је била слатка увек,
а тврда постеља – пуна чари,
нада мном је била једна запаљена лампа
и две у стаклу прозора –
и, да бих јасно видео снове,
ја сам лежући стављао наочари.

Превод на србски: **Влада Урошевич**

MŁODOŚĆ

Wschodził dzień i rano
piał na dworze,
gdzieś w dole otwierały się
i zamykały drzwi,
brzęczały muchy wesoło
i siadały na szybach.
Usiłowałem sobie przypomnieć,
o czym śniłem tej nocy.

A potem – wychodziłem po cichu
wędrować porannymi ulicami,
wałęsałem się po mieście
bezmyślnie do późnego wieczora,
czytałem głośno szyldy
i patrzyłem przystanawszy pod okapem,
jak po tramwajowych torach
ścieka deszczowa woda.

Albo mijałem wystawy
sklepowe obojętnie
i wiązałem w długie rytmy
słowa nagle rozrzucone,
odprowadzały mnie oczami dziewczyny
śmiejąc się z okularów,
z roztargnienia,
z niedbałego kroku.

Po ciemku wracałem do domu,
dźwigając zmęczenie,
kolacja mi smakowała
i miękkie było twarde łóżko.
Nade mną płonęła lampka,
a dwie – w szybach okien,
i aby wyraźniej widzieć sny –
kładałem się w okularach.

Превод на полски: **Анна Каменска**

МЪЛЧАНИЕ*На Дим. Светлин*

Мълчах години непрестанно
с опустошен от мисли лоб
и днеска от това мълчание
излизам аз като от гроб.

Над моя дух витае още
безименната пустота
на миналите дни и нощи,
неразличими от смъртта.

И вцепенени от тревога,
макар свободни тоя път,
все още мислите не могат
от клетката да излетят.

Като човек, от болест станал,
пристъпва моят стих едва,
но с гняв безсилен, с мъка странна
са пълни моите слова.

И кратки са като словата,
които пише в порив смел
осъденият по стената,
преди да иде на разстрел.

1964

МОЛЧАНИЕ*Дим. Светлину*

С опустошенной головою
молчал я годы напролет.
Сегодня в бытие живое
вхожу, страхнув могильный гнет.

Еще грозит в тупом усердье,
витая над душой моей,
неотличимое от смерти,
молчание ночей и дней.

Оцепеневшая от страха —
хоть вольная на этот раз —
не может мысль моя, как птаха,
из клетки вырваться тотчас.

Мой стих, как после долгой хвори,
идет-бредет едва-едва,
но гнев бессильный, ярость горя
вдохнули жизнь в мои слова.

Пусть краток путь их вдохновенный, —
огонь бесстрашья их сгорел,
как те, что на стене тюремной
писал идущий на расстрел.

Превод на руски: **Мария Петрових****MILCZENIE***Dymitrowi Swetlinowi*

Milczałem całe długie lata,
schylając głowę od zadumy.
Dzisiaj z milczenia posępnego
wychodzę jak z otwartej trumny.

A jeszcze pustka bezimienna
nad duszą moją w mroku świeci,
pustka przeżytych dni i nocy
podobnych do prawdziwej śmierci.

I osłupiałe jeszcze z lęku,
choć od wolności nic nie dzieli,
nie mogą jeszcze moje myśli
Wyfrunąć ze znajomej celi.

Jak człowiek, co z choroby powstał,
wiersz chodzić uczy się na nowo,
lecz gniew bezsilny, ból głęboki
napęlnia każde moje słowo.

I skąpe słowa są jak tamte,
w których ostatnie pozdrowienie
skazaniec rył na murze celi,
nim go powiedli na stracenie.

Превод на полски: **Анна Каменска**

КНИГИТЕ*На К. Гълъбов*

Пред мен е книгата разтворена
и денем, и нося;
все сам, аз не познавам хората,
не зная и света.

Прилитат и отлитат птиците,
изгрява ден, залязва ден:
аз дните си като страниците
прелиствам уморен.

Години да четеш за чуждия
живот на някой чужд,
а твоят, никому ненужен,
да мине глух и пуст.

До мене ти не стигна никога,
о, зов на любовта,
и аз изгубих зарад книгите
живота и света.

КНИГИ

И день и ночь склоняюсь над книгой,
вдали иных страстей,
земного мира не постиг я
и не узнал людей.

Конец ли дня или начало,
прилеты иль отлеты птиц —
листаю дни свои, усталый
от схожести страниц.

О жизни — о чужой, о чуждой
читал я, а своя
осталась никому не нужною,
став тенью бытия.

О зов любви, ты не достиг меня
в чреде минувших лет.
Утратил лишь во имя книги я
весь этот белый свет.

Превод на руски: **Мария Петрових**

КЊИГЕ

Испред мене растворене књиге
и дању и ноћу:
увек сам, ја не познајем људе,
ни свет не познајем.

Долазе, или одлазе птице,
долази и одлази дан:
своје дане, као и странице,
ја листам уморан.

Годинама читаш о животу
некога незнанца,
а овај твој, никоме потребан,
да прође глух и пуст.

Ја никада нисам осетио
слатки љубавни зов
и због књига пропустио сам живот
и изгубио свет.

Превод на сръбски: **Мила Васов**

МОЛИТВА

Аз не помня, аз не съм видял
минаха ли моите години?
Ти не ме оставяй да загина,
господи, преди да съм живял!

Изведи ме вън от всяка сложност,
научи ме пак на простота:
да отдавам сетния петак
от сърце на срещнатия просек.

Да усещам своя радостта
на невинното дете, което
първите снежинки от небето
сбира със отворена уста.

И без свян да мога да говоря
с простите на прост неук език. . .
Научи ме, господи велик,
да живея като всички хора.

МОЛИТВА

Жил иль не жил я? Ужель и впредь
даже этому остаться в тайне?
Господи, не погуби, не дай мне
до начала жизни умереть!

Уведи от сложного и просто
приобщи к блаженной простоте,
чтоб гроши последние и те
с легким сердцем я бы нищим роздал.

Пусть я вновь обрел бы радость в том,
что рассветный мир Твой свеж и звонок,
и счастливым стал бы, как ребенок,
что снежинки с неба ловит ртом.

И еще молню Тебя о чуде –
научи меня словам простым,
чтобы, ото всех неотличим,
жил бы я, как все на свете.

Превод на руски: **Мария Петрових**

МОЛИТВА

Ја не памтим, нисам видео,
да ли су прошле моје године?
Немој да дозволиш да нестанем,
боже, пре но што сам живео.

Спаси ме свега компликованог,
и научи једноставности:
задњу пару да од срца дајем
просјаку кога будем срео.

Да примам као своју радост,
радост невиног детета, које
прве пахуље пале са неба
отворених устију скупља.

Без стида да разговарам, и
са простим да прост говорим језик...
Научи ме, боже, јер си велик,
да живим као и сви људи.

Превод на србски: **Мила Васов**

НЕ УМЕЯ ДА ПИША ПИСМА...

Из кореспонденцията между Мария Петрових и Атанас Далчев

„Руската“ книга на Далчев Избранное (М., 1974) получи навремето редки за една преводна поетическа книга отзиви в печата. Поместените в това издание стихове бяха преведени от Мария Петрових (1908–1979).

Литературната, а донякъде и житейската съдба на двамата поети е доста сходна. По външни и вътрешни причини Далчев публикува пестеливо и малко. Също като М. Петрових той добре познава мъките на немотата.

Над моя дух витае още
безименната пустота
на миналите дни и нощи,
неразличими от смъртта.
Мълчание, 1964

И също като М. Петрових умее да се „умълчава в стихове“.

Той ми е разказвал как след доклада на Жданов от 1946 г. и съответното постановление собствените ни „побойници“ опустошили заради влиянието не само нашите градове, но и „братските“ страни, а в България според думите му той бил „назначен за Ахматова“, сиреч превърнали го в обект на идеологическа обработка. Наложило му се да чака повече от 20 години „реабилитация“, т.е. публикуването на малката по обем книга *Стихотворения* (С., 1965).

Приживе единствената книга на Мария Петрових излиза през 1968 г. За да оцелеят, и М. Петрових, и Ат. Далчев припечелват от преводи. Но с рядко срещано достойнство и двамата съумяват да преживеят своя нелек живот и към него с еднакво право могат да се отнесат редовете от равносметката на Петрових:

Один лишь труд безвестный —
За совесть, не за страх,
Лишь подвиг безвозмездный
Не обратится в прах...

Завещание, 70-е годы

Руската публикация на преписката¹ е дело на специалиста по българска литература Ника Николаевна Глен (18. IX. 1928, Москва – 9. XII. 2005, там), дългогодишен редактор в издателство „Художественная литература“ (1956–1983), преводач от български (Йовков, Радичков), сръбски и френски. Канадското електронно издание на „Toronto Slavic Quarterly“ припомня, че Ахматова я наричала „болгарская королева“. Н. Глен бе необявеният съставител на първото ѝ българско издание (Избрани стихотворения, С. 1967).

Отличавана е три пъти с ордени за заслуги към българската култура.

Настоящата публикация се посвещава на нейната памет.

¹ Вж. „Вопросы литературы“, Июль/Август 1996 /// Също: Мария Петровых. *Прикосновенье ветра – стихи, письма, переводы*. Изд. „Русская книга“, Москва 2000, с. 253–312.

Петрових и Далчев никога не се видяха един друг, но тях ги свърза, по думите на Ахматова, „души высокая свобода, что дружбою наречена“. Срещата им – по „въздушните пътища“ – се осъществи, когато по предложение на издателство „Художественная литература“ Мария Петрових се захвана да превежда Далчев. Това се случи през 1970, а от 1971 година започна преписката им.

Стана така, че сетно дело на М. Петрових като преводач, което тя завърши вече тежко болна, се оказаха пак стихове на Ат. Далчев (публикувани посмъртно в „Иностранная литература“, 1980, № 1). Като говори за „вниманието и неподправената страст“, които М. Петрових влага в преводаческото творчество, за нейната „дарба да съпреживява“, в предговора към споменатата публикация Давид Самойлов отбелязва, че от поетите, заслужили старанията ѝ в руския език, „може би Далчев ѝ беше най-близък“. Самойлов съдеше само по преводите – и нека отдадем дължимото на неговия слух, но за същото свидетелстват признанията и на самите поети. „Във Вашата поезия и поетическата Ви съдба аз открих, независимо от всички разлики, нещо много близко“ – пише Далчев. „По душевна нагласа ние с Вас сме до невъзможност сходни“ – това пък е от писмо на Петрових.

Писмата се публикуват с малки съкращения. Писмата на Атанас Далчев, поначало писани на български, Мария Петрових получаваше в превод на руски, извършван в София по негова молба. Тъкмо защото техният руски не е Далчевият, аз си позволих минимална редакционна намеса в текстовете.

Ника Глен

* * *

Многоуважаема Мария Сергеевна,

Честита Ви Нова година! Желая Ви здраве, бодрост, щастие и много нови, все така прекрасни стихотворения!

Благодаря за Вашата книга². В поезията Ви намирам онова, което поставям над всичко – съдбовност и целомъдрие на словото, постижими единствено с дълго мълчание. Независимо от могъщото влияние на изключителните поети Ахматова и Цветаева, Вие имате собствен път и сам по себе си той е свидетелство за сила.

Щастлив съм, че поет като Вас се съгласи да ме превежда и в същото време ми е съвестно, че Ви отнемам цели часове и дни.

Затова е и моята дълбока признателност.

Атанас Далчев

София, 1 януари 1971 г.

² Помолена от мен, М. Петрових изпрати на Ат. Далчев своята книга *Дальнее дерево* (приживе единственото издание на нейни стихове, публикувано в арменското издателство „Аястан“ през 1968 г.) – Н. Глен.

Дълбокоуважаеми другарю³ Далчев,

Благодаря Ви за доброто писмо, което прочетох с огромно вълнение. Да превеждам Вашите стихове за мен беше щастливо и тревожно дело – опасяхах се нещо неволно да не променя, да не изкривя. Разбирах, че ми е поверена скъпоценност. Преди всичко исках да запазя в превода движението на Вашата поетическа мисъл, Вашата интонация. Не всякога успявах и най-малкото разминаване с Вас ми причиняваше болка. И ако книгата все пак се получи – то е заради моята обич към Вашата поезия.

Неотдавна сънувах едно Ваше стихотворение – но не от тези, които познавам, а съвсем неизвестно, и насън си помислих: „Какво чудесно стихотворение, непременно ще го превода“. Събудих се – и не можах да си го спомня, както често е ставало и с мои стихове. Собствени стихове понякога съм сънувала, но да сънувам стихотворение на друг поет не беше ми се случвало.

<...> Вашата проза е изключително явление⁴. Постоянно я препрочитам. Мислите Ви поразяват със значимост, безстрашие, точност и естественост. Извинете, но в два случая не се съгласих с Вас. Когато пишете: „...защото съм убеден, че друг ще напише моите мисли и чувства...“ Никой и никога не ще изрази Вашите мисли – личността на човека е неповторима. И с едно от вашите изказвания за старостта като за „...това постепенно чезнене на душата, както и на тялото...“ не мога да се съглася. Разбира се, тялото отслабва с настъпване на старостта, но непременно и душата ли? Стиховете Ви, писани на младини, са прекрасни, необичайни, но тези от 60-те години са по-силни. Що за „чезнене на душата“!

Обаждат ми се Ваши руски читатели (сред тях има твърде значителни хора) и молят да Ви предам чувството на възхищение, предизвикано от Вашите стихове и проза.

<...> Благодаря Ви за чудесния подарък, който ми предаде Ника Николаевна.

Приемете най-добрите ми пожелания.

М. Петрових

28 април 1974 г.

* * *

Многоуважаема Мария Сергеевна,

Вашето писмо изпълни душата ми с радост, трогна ме до сълзи. Да Ви възнагради Господ за това и за всичко, което сторихте за мен.

Не, Вие не сте „променили“ нищо в моите стихотворения, напротив, много от тях при Вас са станали по-добри, бих казал, по-безупречни, ако

³ Когато М. Петрових за първи път отвърна на писмото на А. Далчев, тя настойчиво ме попита какво трябва да е обръщението и аз, тъй като при българите няма нашето удобно „собствено и бащино“, а общоприетото сега „господин“ тогава беше съвсем невъзможно, принудена бях да ѝ предложа универсалното, получило в България къде-къде по-широко, отколкото у нас, разпространение „другар“, което днес в нашия случай изглежда неуместно. – Н. Глен

⁴ В *Избранное* на Ат. Далчев съставителката Н. Глен освен стихове включва и *Фрагменти* – кратки бележки в проза за живота и литературата, преведени от Майя Тарасова. – Б. пр.

това не се отнасяше все пак за мои стихове. Вашето сърдечно, сериозно и задълбочено отношение към моята поезия аз почувствах веднага след като Ника Глен ми показа Вашия великолепен превод на стихотворението *Камък*. Не я разпитвах много за Вашата работа над моята книга, защото се боях, че това би могло да се изтълкува като недоверие. <...>

Скоро след това в СБП ме запознах с един арменец – не чух добре името му и не зная писател ли е, но във всеки случай беше човек на изкуството. Явно той знаеше, че Вие ме превеждате, и заговори за Вас с такова уважение и възторг, че аз се почувствах виновен, че тъй малко Ви познавам.

Сетне получих книгата Ви и като я прочетох, стана ми съвестно, че жертвите толкова време и сили за мен. Във Вашата поезия и поетическата Ви съдба намерих, независимо от всички разлики, нещо много близко. Научих за любовта Ви към Армения и за Вашето възхищение пред Сарян, което напълно споделям. Познавам изкуството му само по репродукции. Но никога няма да забравя една негова картина – тясна уличка в Стамбул, ярко слънце и черна сянка. Сравнен с него, Матис не е кой знае какво.

Знаете ли, като малък живях в Константинопол от 1908 до 1912 г., когато баща ми беше депутат в турския парламент. Нашите македонски революционери имаха връзки с арменците като със съюзници в борбата против османското владичество. Запомнил съм добре една тревожна нощ в Сан Стефано, прекарана в отсъствието на татко в дома на вдовицата на един убит от турците арменец. Беше в навечерието на свалянето на кървания султан Абдул Хамид.

По Вашите преводи на арменски и полски поети съдя колко са близки нашите вкусове. Сред Вашите полски преводи особено ми харесаха преводите на Лешмян. Може би защото много обичам този поет.

Както виждате, не е случайно, че именно Вие преведохте моите стихове. Безгранично съм благодарен на Ника Глен, че довери книгата ми във Ваши ръце.

Много се радвам, че Ви се нрави и моята проза. Охотно се съгласявам с Вашето негодувание относно моята бележка за старостта и чезненето на душата и тялото. Когато я писах, няхах и 40 години. Мой приятел, по-възрастен от мен, религиозен човек, ми заяви тогава: „Далчев, заел си се с дело на дявола“. Сега, когато съм 70-годишен, с разкаяние си спомням неговите думи и се старая с всички сили да се преборя с дявола, който иска да ме убеди, че съм излязъл прав.

Наистина четете в душата ми. Вашето писмо пристигна тъкмо в ден на съмнение и униние и за мен това бе като знамение: то ми възвърна вярата в силите на живота и доброто.

Как ми се иска действително да бяхте превели стихотворението, което Ви се е присънило! Щях да съм безкористен – нямаше да търся оригинала, а да се задоволя само с превода.

Какво искам още? Да се срещна и разговарям с Вас. Щеше да е възможно, ако Вие пристигнете в София или аз пък тръгнах за Москва. Ще ми се още да преведа макар и няколко от Вашите стихотворения. Това също е възможно, въпреки че след Вашите преводи дълго няма да имам смелост дори да се опитам да го направя.

Всичко се случва, само да сме живи и здрави.

Желая Ви от все сърце всичко най-хубаво.

На моите благосклонни руски читатели – поклон и сърдечна благодарност.

Ваш *Атанас Далчев*

София, 27. V. 74

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Благодаря Ви за писмото. Това е най-прекрасното писмо в моя живот. Благодаря, че поне малко написахте за себе си – за мен това е безкрайно скъпо.

Духовната, душевната близост е рядко и драгоценно явление. В зрелите години (а ние с Вас сме почти връстници) – това явление вероятно е особено рядко и особено скъпо. А може би именно когато хората позадълбочено проумяват себе си, по-сериозно, по-строго и отговорно се отнасят към себе си (към своята душа) – може би стават по-чувствителни към разбирането на другата душа.

Пак за душата ли? С годините тялото ни, разбира се, отслабва, а душата през това време набира сили, добива по-голяма свобода и светлина, ако, разбира се, човек се отнася към своята душа съвестно, грижливо, ако отрано я отглежда, просветлява, а не я потиска, не я лута и не утвърждава всякак в себе си тъмата. Забравена от човека, потиснатата от него душа и посмъртно я очаква глухо и тъмно съществуване. А душата на човек, излъчваща приживе от него светлина, така и остава светла.

Неведнъж върху моя живот усещах доброто въздействие на хора, които отдавна не са сред живите и това изобщо не беше „мистика“, то бе реалност.

<...> Очевидно в нашите литературни пристрастия действително има [нещо] общо. Сред полските поети смятам Лешмян за най-значителен и даровит. Но и Тувим обичам много – за разкрепостеността му, заради размаха.

От руските поети най-любим, заветно и ревниво любим ми е Пушкин, за него разговарях само с Ахматова (тя познаваше Пушкин несравнимо), а сега не разговарям с никого.

От нашия век в руската поезия преди всичко обичам Ахматова и Пастернак.

Безкрайно съжалявам, че не мога да дойда в София – предложиха ми такова пътуване, но се наложи да откажа – сърцето ми не е съвсем здраво и не е по силите ми подобно пътешествие.

Ще съм щастлива и тайно ужасно ще се възгордея, ако Вие преведете поне едно мое стихотворение.

<...> Арменският писател (критик, литературовед), с когото сте се запознали, вероятно е Левон Мкртчян⁵ (автор на предговора към моята книжка) – в Армения само той знаеше, че превеждам Ваши стихове.

Ще бъда щастлива, ако ми изпратите по Ника Глен писмо, ако напишете поне нещичко за себе си или за каквото Ви хрумне, всяка

⁵ Левон Мкртчян (1933–2001) – литературовед, есеист, професор във Факултета по руска филология в Ереванския държавен университет, специалист по арменска и руска литература. – Б. р.

Ваша дума ми е скъпа.

Сърдечно желая на Вас и Вашите близки всичко най-добро.

М. Петрових

9 юни 1974

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Всичко, което казвате за душата и душевната близост, е съвършено вярно. Нашето поведение и дори нашият талант в значителна степен зависят от другите. Постъпваш тъй или правиш онова само защото някъде съществува човек, комуто вярваш или който вярва в теб; и дори този човек да си отиде, благотворното му влияние остава. Тук – имате право – няма нищо мистично. Всеки разговор и най-обикновеният обмен на писма го доказват. Нима потокът на мисълта ни не зависи от нашия събеседник? Ето, казвате, че съм Ви написал хубаво писмо, а аз не умея да пиша писма и ако е било добро, дължа го на Вас и Вашето писмо, чийто отговор беше то.

Между душата и душевната близост може би е правилно да се постави знак на равенство, тъй като и любовта в най-общ смисъл е същност на душата. В това именно се състои трагедията на нашата епоха. Тя сближи разстояния, но отдалечи душите. „Каква полза за човека, ако придобие целия свят, а повреди на душата си“. Днешният човек не иска да чуе това предупреждение и затова, завладял света, той е погубил или скоро ще погуби душата си. Отдалечаваме се един от друг дори в своите семейства.

Моята душа! Изпадам в ужас, като си помисля какво сторих с тази душа, която ми бе дадена. Единствената ми надежда е в притчата за блудния син.

Има един интересен момент в запознанството с Вас и Ника Глен. На младини, когато моите връстници се увличаха по Есенин и Маяковски (особено по Есенин), аз четях и обичах Манделщам и Пастернак. Тогава нищо не знаех за тях и едва сега чрез вас двете се докосвам до средата им, научавам нещо за живота им, вдишвам онзи духовен въздух, който са дишали и те. Последния път, когато се видяхме с Ника Глен, тя ми разказа някои подробности. И двете стихотворения, на които тя ми обърна внимание – едното от Ахматова, другото от Манделщам⁶ – оживяха за мен, изпълниха се с ново, неочаквано съдържание. Досега смятах, че биографичните сведения по-скоро пречат, отколкото помагат за възприемане на художествените произведения. Вероятно ще се наложи да преразгледам своето мнение.

<...> Да не забравя – четох Ваши преводи на Яворов и ги намирам прекрасни.

Разбира се, ще превода Ваши стихотворения, и не едно. Само да събера сили и да намеря повече увереност. Защото съм от малодушните.

Ваш *Атанас Далчев*

6. VII. 74

⁶ Става дума за стихотворението на Манделщам *Мастерица виноватых взоров...*, посветено на Мария Петрових. Но кое стихотворение от Ахматова съм споменала тогава пред Далчев – не помня. – Н. Глен.

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Отдавна не съм Ви писала, но не се разделям с Вас. Благодаря Ви за писмото, което ми предаде Ника в Подмосковието, където засега живея.

Много тъгувам, че няма как да се видим с Вас в София. Може би Вие ще дойдете в Москва за някой симпозиум или нещо от този род, ако, разбира се, здравето Ви позволява.

Как живеете? Как работите? Стиховете... не зависи от нас – те са или от силно душевно потресение (и то невинаги) – или от дълбока самота. (Така е – във всеки случай – с мен.) Но всякога идват от мелодия, т.е., без да се чуе мелодия, не бива да се пише стихотворение, впрочем тя възниква заедно със словото или за миг го изпреварва. Да, а прозата? Струва ми се, че тя повече е във властта човешка. Тук трябва постоянно да се ръководим от завета на нашия писател Юрий Олеша – „нито ден без ред“. При Вас и стиховете, и прозата са скъпоценни. Ако не идват стихове, пишете проза. А ако има стихове или се появят (а те непременно ще се появят), пратете ми, моля, каквото си решите да ми пратите. Ще чета, ще препрочитам, ще ги превеждам – както и преди, замирайки от любов и страх някак да не ги нараня.

Всичко, което Вие ми писате, намери най-цялостен отклик в душата ми. Със себе си, със своя живот можеш да се разпореждаш добре, но може и зле. Като Ви познавам от Вашите стихове и Вашата проза, по Вашите (безкрайно скъпи за мен!) писма, аз разбирам, че Вие сте се разпоредили със себе си правилно. Всяка лъжа е невъзможна за Вас. Вие сте човек и писател на рядката истинност, неукрасеност. Само не се отказвайте от онова, което „врхълита“ и изисква записване – все едно дали са стихове или проза. Мен често ме е домързявало да записвам онова, което ме „врхълита“, и ми е много тъжно да мисля за него, макар, може би, моите стихове, моите мисли да не са имали ценност. Но Вие сте друг случай.

Написали сте нещо забележително за Пушкин. Мен, освен всичко казано от Вас за Пушкин, ме порази една Ваша мисъл – дотолкова е вярна и първична, т.е. не е изричана още никогa и от никого: „Когато дадена черта или страст се подчертае или отдели, тя прави по-силно внушение, отколкото ако се намери в съседство с друга, също тъй силна; съчетани заедно, те се подчиняват на някакво единство.“ Поразителна мисъл, необичайно дълбока и вярна, и неочаквана – никогa не съм мислила за това, а колко е истинско! И се замислих колко ли пъти навярно съм изкривявала, обезсилвала своите стихове чрез ей такава „съседство“.

Да, Пушкин е самата хармония. (А Моцарт е моят любим композитор.) Пушкин не е създал в прекия смисъл на думата своя „школа“. И е невъзможно да му се подражава. При цялата си разумност Блок е сторил голяма глупост – опитал се е да подражава на Пушкин в поемата *Възмездие* и се е провалил, възприемам го като нещо изключително слабо. Все пак Пушкин е оказал несравнимо влияние върху развитието на руската литература и вероятно не само на руската. Да, при цялата им несъвместимост (и съвместимост, тъй като за всеки от двамата въпросът за нравственото израстване на човека е най-главното) Достоевски и Толстой обичат и

ценят Пушкин над всичко, за тях той е бил най-главното и най-необходимото. Не, далеч не всички наши поети „тръгват от Пушкин“. Мнозина казват „обичам Пушкин“ автоматично. А според мен да го обичаш, означава да го четеш постоянно, без да се разделяш с него.

През лятото пописах малко – стихове, но нищо особено. Сега превеждам стихове на полски поети – Тувим, предстои за превод и Галчински (при когото не всичко ми харесва), и Броневски. Това е за издателство „Художественная литература“, там трябва да излезе сборник на тези трима поети.

Моите най-добри пожелания всякога са за Вас.

М. Петрових

12 август 1974

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Извинете, че така се забавих с отговора. Бях зает с домашни и всевъзможни други дела. Втората ми дъщеря (имам три дъщери и един син), която живееше у нас с детето и мъжа си, се премести в нова квартира. Това доведе до някои преобразувания и макар и да не участвах в тях, бях длъжен да понеса последствията. Голямата дъщеря поиска да ѝ помогна донякъде в нейните преводи. Освен това за седмица пътувах и до Будапеща.

Издадоха мои стихове на унгарски език и Българският културен център ме покани за среща с моите преводачи. Будапеща е чудесен град и аз се възползвах от поканата, за да го видя отново. Пътувах с жена си, сина и малката дъщеря. Когато заминавахме, времето в България беше много хубаво, но в Будапеща на втория ден ливна дъжд, който не спря до края на нашето посещение там. Наложих се да стоим в апартамента на светнати лампи и с часове да гледаме неоновите реклами на българска паста за зъби и някакво смесено унгарско-българско машиностроително предприятие, монтирани по ирония на случая върху покрива на отсрещната сграда – сякаш родината искаше да ни напомня за себе си.

Както виждате, едно седмично пребиваване някъде не успяхме да уредим, как да кажем пък, че изцяло разполагаме със своя живот. Човек не можеше да направи това и в миналото, още повече сега, когато хората са толкова зависими един от друг, живеят на тясно и така се притискат един от друг, че дори понякога е невъзможно ръка да помръднеш. Да оставим настрана зависимостта от природата.

Питате ме дали пиша. Никога не съм писал много, но вече две-три години – почти нищо. Не защото не намира, а защото не вярвам, че си струва да се записва. Недоволен съм от това, което върша, и не вярвам в себе си. Мисля, че и Вие изпитвате нещо подобно.

Може би защото Вие тъй вярно улавяте моите състояния, се опитвате да ме подкрепите. И Вие действително ме подкрепяте. Не подозирате колко ми липсваха по пътя Вашите писма.

Като чета Вашите писма, се убеждавам, че епистоларното изкуство е изкуство на жената. Диалогична по природа – тя гледа в очите другия,

мисли за него, предсеща го. Мъжът дори да не е егоист е един непрекъснат монолог.

Как ме е срам от предишното писмо, което по-скоро беше трактат. Ще се постарая това да не се повтаря повече.

<...> Чертите или лицето – то е едно и също. Простете ми, навлязох в област, която не познавам добре. Не искам да извеждам всичко от Пушкин. При Вас има ясна линия, която идва от Тютчев (дори от Баратынский) през Фет до Пастернак, отколкото линия на Пушкин. В линията на Пушкин може да се постави Ахматова.

Колко големи поети е дало на Русия поколението, към което принадлежат Ахматова, Пастернак, Манделщам, Есенин, Маяковски, Цветаева.

Вие сте познавали добре Ахматова и Пастернак. Разкажете ми за тях. Разкажете ми за Сарян. Изобщо, разкажете нещо за себе си. Бих помолил да ми изпратите някое от Вашите нови стихотворения, но тъй като не съм превел стихове от Вашата книга, чувствам, че нямам право да моля.

Надявам се, че не ще ме накажете заради този мой закъснял отговор и ще ми пишете.

От все сърце Ви желая здраве, радост и вяра.

Ваш *Атанас Далчев*

19. X. 74

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Поздравявам Ви от все душа и горещо желая новата година да бъде за Вас творчески наситена и мъчително продължаващото мълчание да го няма никога.

Вие вероятно се учудвате, че не отвърнах на писмото, а това ме измъчваше. Работата е там, че дъщеря ми отнесе в другата квартира моята пишеща машина, а да Ви пиша без нея не се реших – почеркът ми е доста лош; а когато машината ми се върна, аз се разболях и бях на легло повече от месец – сърцето нещо; сега ми е по-добре, докторът ми разреши да ставам; разбира се, отслабнах и от болестта, и от залежаването, но това ще мине.

Най-лошото беше, че боледувах бездарно – в туй време не написах нито ред, съвсем отвикнах. Освен това трудно е за човек, пушил цял живот, да зареже пушенето, а аз не пуша вече повече от месец. Всичко това, пустите му трудности трябва да се преодоляват и да се работи, да се работи, каквото и да става, пък и лошо да е, нека и много зле, а после – да му се не види – [току] съм се разработила и вземе, че проблесне нещичко.

Знаете колко високо Ви ценя, т.е. ценя Ви както трябва да бъдете ценен, защото ми е трудно да се меря с Вас и все пак по душевна нагласа сме до невъзможност сходни. Че нали и аз също не записвам онова, което трябва да бъде написано (макар и в проза; впрочем това би била съвсем глупава проза, аз проза изобщо не умея да пиша), не записвам, защото не вярвам в ценността на моята мисъл, на моето слово. Но кълна Ви се – Вие нямате право да не вярвате в себе си, безчестно е от Ваша страна, то е грешно, недостойно, то е от лукавия. А не Ви ли е минавало през главата, че това

неверие е прикрит мързел? Какви велики трудолюбци са били великите наши поети? Спомнете си черновите им.

И моля, не ме оставяйте без Вашите писма. Пишете за каквото Ви се пише: за себе си, за изкуството, за външните впечатления – за каквото щете – за мен всичко Ваше е ценно. Забелязаните от Вас отражения на Пушкин в Блок са изумително точни и тънки. За което навярно вече Ви писах.

За Ахматова и Пастернак някой път ще се опитам да Ви пиша, но днес ми е [все] още трудно. И двамата са в моя живот. С Пастернак се запознах през 1928 година, с Ахматова – през 1933. С Анна Андреевна по същество никога не сме се и разделяли, макар че е имало дълги месеци без срещи – тя в Ленинград или в Комарово, аз – в Москва или Подмосковието.

Така е само външно. По-обширно ще напиша, като оздравея. Но аз не умея да разказвам. Не зная дали ще се получи при мен. Анна Андреевна много обичаше Ника. Една зима тя направо се пресели у Ника – още докато беше жива Никината майка. И си мисля, че Анна Андреевна не живя никъде така спокойно и уютно, както при Ника, макар че тогава Ника живееше в невероятна теснотия.

През този месец четох много и препрочитах. (Любимите книги всякога чета по много пъти.) Чели ли сте някога книгата на С. Т. Аксаков *История моего знакомства с Гоголем*? Ако не – прочетете я, много е съдържателна и е книга с подчертано собствен характер.

А къде е Вашият Лафонтен? Досега не съм го получила.

Простете ми несвързаността в това писмо.

Моите най-добри пожелания към Вас и Вашите близки.

Моля, пишете ми!

М. Петрових

26 дек. 74 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Слава Богу, сега сте здрава. Но Ви е необходимо да се пазите и главно – да оставите цигарите. <...> Да знаете, човек не бива да разчита само на волята си, а в такива случаи е длъжен да стане педант и дори да си изработи цяла стратегия. Отстранете от очите си всички съблазни – не дръжте цигари и кибрит въщи; не позволявайте на гостите да пушат пред Вас дори с риск да ги обидите.

Ето, уча Ви на благоразумие, а сам да съм благоразумен? Лекарите откриха, че кръвта не оросява правилно мозъка ми, – което бях констатирал преди тях, тъй като виждах, че не работи както следва. Бяха ми забранили всякакво умствено напрежение, казаха ми да не чета повече от час на ден. Но аз продължавам да чета моите философски и теоретични книги, които не само ме уморяват и държат в напрежение, но и чрез своите абстракции изцеждат от мен сетните капки поезия. Четенето е моят тютюн.

И тук не се различаваме много. Но разликата между нас съвсем не е в правото, което си присвоихте – да не вярвате в ценността на мисълта си –

и от което Вие сурово ме лишавате. <...> Вие без основание се недооценявате, а мен поставяте високо, където аз не се намирам и не желая да бъда, защото оттам се пада много лесно всеки миг.

Здравето и благоразумието не са на почит от времената на романтизма. (“На ниски истини тъмат по-скъпа ни е от възвишена измама”). Но и преди не е било така. Да оставим настрана източната поезия, изцяло проникната от мъдрост. Преди 30 години преведох книга с избрани мисли на Монтен. (Това е моят най-добър превод.)⁷

Знаете ли какви прекрасни страници в прослава на здравето има там? Ама ще кажете: Монтен е мислител. Но Лафонтен е поет, при това изумителен поет. А кое може да е по-чуждо на поезията от благоразумието (не говоря за мъдростта)? Все пак при този баснописец може да се съзре чудо – съчетаване на двете противоположности, уж несъвместими по същество.

<...> За книгата на Аксаков *История моего знакомства с Гоголем* зная, но не съм я чел. Ще я прочета, ако я намеря в нашата Народна библиотека. Гогол е необикновен, страшен писател. Напомня ми на един от своите семинаристи, който, завърнал се у дома, се заплита в компанията на нечисти сили, участва в техните дела и накрая загива от страшна смърт. Туй се случва, ако не греша, в повестта *Вий*. По-късно Гогол пише и реалистични произведения, но и те са не по-малко фантастични и страшни.

Упреквате се, че писмото Ви било несвързано. А какво да кажа за моето? Изглежда несвързаността е стил на писмото изобщо, което всъщност си е разговор от разстояние.

С най-добри пожелания. Да сме благоразумни и здрави!

Ваш *Атанас Далчев*

27. I. 75

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Толкова отдавна не съм Ви писала, че сама се измъчих от своето мълчание. Всеки ден мислех и исках да пиша. И все нещо попречваше – или немощ, или някоя житейска залиясия. Но без разговора с Вас съм като загубена.

Навярно получихте 1-вия брой на „Иностранная литература“. Вашата статия е благородна, прекрасна и съвсем Ваша. Благодаря Ви за всичко добро, което сте написали за мен. Огорчи ме само една фраза – как някои стихотворения звучали в превод по-добре, отколкото в оригинал. Това пък не е така. Вероятно някои стихотворения звучат доста по-иначе, отколкото в оригинал, и такава е моята неволна вина, което, разбира се, ме огорчава. Но аз пак ще превеждам Ваши стихове, нали има още непреведени от мен, и ще се постарая да бъде по-вярна. Как се отнесохте към статията на Грушко? Тя е добра с това, че е написана с искрено възхищение към Вашата поезия. Неточно ми се струва само определението за Вас, че сте „повелителен“ поет. Понятието „повеля“ съдържа нещо настойчиво, дори

⁷ Вж. *Опити* на Мишел Монтен, представен от Андре Жид – от френски Ат. Далчев. Изд. „Славянски“ (Библ. „Безсмъртни мисли“), София, 1941. – Б. пр.

насилствено, а Вашата поезия влиза в душата на читателя свободно, естествено и никому нищо не натрапва. Това определение е невярно, но в останалото всичко казано за поезията Ви е правилно, макар все още да не е казано всичко. Да, за Вас още ще пишат. Обикнаха много Вашите стихове онези руски читатели, които познавам и чието мнение ценя.

Продължавайте с Вашите „фрагменти“ (много ги обичам и често ги препрочитам), но пишете поне по редче на ден. И стихове не отпъждайте, ако се дочуят.

Голямата разлика между нас, освен всичко друго, е, че аз съвсем не чета като Вас философски и теоретични книги – умът ми не ги побира. Моят съсед – забележителен човек и крупен учен, проф. В. Ф. Асмус, ми подари книгата си за Кант („Наука“, М. 1973)⁸, почетох малко, дори май нещичко проумях, но я оставих заради боязън, че нататък нищо няма да разбере. Вие вероятно сте чели тази книга.

Какво е отношението Ви към прозата на Михаил Булгаков? И към неговите пиеси? Най-любимият ми прозаик и драматург в нашия век. Но м[оже] б[и] не по-слаб от него е Андрей Платонов, когото познавах малко – беше чудесен човек, много съдържан, мълчалив и безкрайно добър. Две-три забележителни пиеси има и Евгений Шварц. Чели ли сте го? Аз проза чета къде по-често от стихове, право да си кажа, непрекъснато – когато нямам спешна работа. А стихове по-рядко. Вероятно в библиотеките у вас има наши списания; много Ви съветвам да прочетете в бр.12 на списание „Наш современник“ (от 1974) статията на А. Кондратович за Твардовски. „Нали не съм стихолюб. Че стиховете не обичам“ – с тези думи на Твардовски започва статията. Казал го е поет с ярко изразено призвание, толкова истински и обречен именно на поезията. Как ли не я отблъскваше той, но тя не го пусна. Щастливец! Не проумя какъв щастливец е! Нелепо е да намесвам тук себе си, но все пак ще Ви кажа едно четиристишие, което възникна изневиделица у мен миналото лято:

*Как были эти годы хороши,
Когда и я стихи писать умела;
Невзрачные, они росли несмело
И все-таки из сердца, из души.*

А ето че само отделни редове ми хрумват; понякога ги записвам, но не се връщам към тях и стихотворението не се развива. Как завиждам на онези, които пишат много. Мен ми дай малко, поне десетина стихотворения на година, и вече бих била щастлива. Мълчанието е мъчително. От него помрачнявам, макар че се старая да не го показвам. Приятелите ми не са много, но са добри. Върви ми на хора. Нещо май прекалено много пиша за себе си! Много очаквам Вашия Лафонтен. Голяма благодарност за Вашето грижовно и добро „антиникотиново“ писмо. След инфаркта от 1972–73 г. не пуших 10 месеца, а сетне нещо ме

⁸ Валентин Фердинандович Асмус (1894–1975) – руски философ, естетик, литературовед. Тук става въпрос за неговата книга *Иммануил Кант* (1973). – Б. р.

огорчи и пак запалих. След сегашната сърдечна болест (очевидно подозираха инфаркт, но мисля, нямах) не пуших три месеца, после пък дъщерята се разболя, доста се развълнувах и тайничко започнах по малко да дръпвам, но съвсем малко, не се безпокойте. През цялото време пия превъзходни лекарства, предпазващи от инфаркт. Тъй много ми се ще да направя още [нещо], трябва да напиша спомени за знаменитите хора, които познавах, а м[оже] б[и] все пак и стихове да се появят. Така че малко или много се пазя. И съвсем ще изоставя пушенето, реших вече.

<...> Изобщо не Ви преоткривам. Но като всеки читател, като прочел Ви човек, разбирам, че Вие сте голям художник, това е всичко. И много обичам Вашата поетическа мисъл, поетическата Ви природа и всичко характерно за цялата Ви същност.

<...> Ето, написахте за Гогол само няколко думи, но, моля, най-главните, най-верните — „необикновен и страшен писател“. Да, точно така. Невероятен. Понякога ми се струва, че той сам от себе си се бои. Неотдавна препрочетох *Повест за това, как се скараха...*⁹ и бях поразена — и в тази, изглежда, реалистична повест, присъстват невероятната мощ на фантазията, силата на хиперболата, също и страшното, грозното, а преди нищо подобно не усещах в тази повест, отдавна не бях я препрочитала. Ето колко различно възприемаме ние живота в различните времена. И Вие сте съвсем прав, че реалистичните произведения на Гогол са не по-малко фантастични и страшни от такива като *Вий*. Пък и бил ли е Гогол онова, което наричат „писател реалист“.

Писмото излезе дълго и както винаги несвързано. Остана и твърде много неказано. Пишете ми. Много очаквам Вашите писма.

Моите най-добри мисли и пожелания всякога са с Вас.

М. Петрових

19. 2. 1975 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

От редакцията на списанието ми изпратиха първия брой на „Иностранная литература“. Като писах, че някои стихотворения звучат по-добре в превод, отколкото в оригинал, нямах никакви други съображения освен задължението да отбележа този факт. Сега съм длъжен да добавя, че броят на тези стихотворения се увеличава всеки път, когато препрочитам руското издание. Що се отнася до точността, не се тревожете: малко руски преводи са тъй близки до първообраза. Тази близост добре е почувствал и Грушко.

Аз помолих редактора от „Иностранная литература“ Натал Попов да предаде на другаря Грушко моята гореща благодарност за неговия отзив. Това не беше ли достатъчно? Той изрече такива хубави, възторжени думи за моите стихове, че аз действително малко се смутих: за мен ли се отнасят те, или за някой друг? Права сте: изразът „повелителен поет“ не е

⁹ Става дума за повестта на Гогол *Повесть о том как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем* (1835). — Б. р.

съвсем точен, но мисълта е вярна. Във всяко свое стихотворение действително искам да кажа нещо – Грушко нарича това „придобита с житейския опит истина“; при мен чисто изповедни стихове няма. Може да е недостатък и някой да съзρε тук някаква форма на дидактичност. Но на подобна дидактика в края на краищата не са чужди и такива велики поети като Тютчев и Баратынски.

Напразно се стряскате от книгата на Асмус за Кант и казвате, че „умът не го побира“. Да не мислите, че при мен той е в повече? Купих книгата на Асмус, купих *Кант и современность*, в авторския колектив е посочено и неговото име; имам на български и трите *Критики* на Кант, преведени от моя приятел проф. Торбов¹⁰. Книгата на Асмус ще се постарая да прочета, ще прочета и някои глави от книгата *Философия Канта и современность*¹¹, но едва ли някога ще разгърна книгите на Кант. Вярно, завършил съм Философския факултет, но не съм писал и нямам намерение да напиша дори ред по философия. Докато изучавах философия в университета, пишех стихове и моят интерес към нея до ден днешен остава литературен. Доколкото ги познавам, философските системи ми доставят само естетическо удоволствие като големи хармонични постройки. Не се занимавам системно с философия, чета безредно ту едно, ту друго, без някаква определена цел, само от любопитство. В последните години от живота си моят баща учеше езици по метода на Берлиц не защото възнамеряваше да ги използва – да говори или чете, – а така си запълваше времето. Тъй и аз сега, вече в пенсионна възраст, запълвам времето си със своите философски четения, независимо че ме уморяват. Привикнал съм на тая храна и буквално нямам апетит за друга.

Напразно сте започнали с Кант. Необходимо е било да вземете нещо по-интересно за Вас, близко до живота и изкуството. Бих Ви препоръчал например книгата на Гайденко за Сьорен Киркегор, озаглавена *Трагедия естетизма*¹². Още по-добре би било да прочетете нещо от самия Киркегор. Но на руски език има само една малка книга, издадена много отдавна¹³, когато не само в Русия, но и в западния свят се знаеше малко за него. Киркегор е роден осем години по-рано от Достоевски (1813) и е умрял 25 години преди него (1855). Много от идеите му са сходни с тези на Достоевски, а други напомнят за Толстой. Като тях и той е задълбочен познавач на човешката душа и затова дори е романист, но разказва с езика на понятията. През краткия си живот е написал много книги – около 30 тома. Гайденко разглежда само две от неговите произведения – първите, но ги излага и анализира ясно и добре. Убеден съм, че книгата му ще Ви увлече <...>.

¹⁰ Проф. Цеко Торбов (1899–1987) – последовател и преводач на Кант. – Б. р.

¹¹ *Философия Канта и современность*. Сборник переводов. (М. „Мысль“, 1975). – Б. р.

¹² Вж. П. Гайденко. *Трагедия естетизма. Опыт характеристики мирозерцания С. Кьеркегора*, М. 1970 – Б. пр.

¹³ В руски превод по това време и само в спецфондовете на библиотеките е било възможно да се намерят *Наслаждение и долг* (СПб, 1894) и *Несчастнейший* – в сб. *Северные сборники*, кн. 4 (СПб, 1908). На български тези съчинения видяха бял свят едва през 1991 г. в превод от датски на Стефан Начев (*Избрани произведения в 2 тома*. „Народна култура“, София). Тук е мястото да напомним, че младият Далчев е първият преводач (от френски) на Киркегор – вж. *Историята на Авраама* // сп. „Съдба“, 1939 /г. XI/, кн. I, с. 15–18. – Б. пр.

Там Вие ще намерите и възгледа на Киркегор за същността на музиката, а също и мнението му за Моцарт, чиято опера *Дон Жуан* той смята за най-съвършената сред всички съществуващи и възможни музикални творби, тъй като според него тя възплъщава същността на музиката.

Чели ли сте *Доктор Фаустус* на Томас Ман? Помните ли онова място, където героят – композиторът Леверкюн – при срещата си с дявола държи в ръка „малката книжка на един християнски мислител“. И този християнски мислител е Киркегор, а малката книжка е озаглавена *Непосредствено еротичните стадии или музикално-еротичното* и представлява част от книгата *Или – или*, която Гайдено разглежда.

И тъй, Асмус е ваш съсед. Аз зная за Вашите велики съвременници и познати Ахматова и Пастернак, ето че откривам и един от Вашите именити съседи. Така Ви опознавам все по-добре и по-добре и вече виждам как Вие живеете в Москва.

Вашето четиристишие е съвършено. Изтъкано е от простота и чистота. Ни едно слово не може да се добави или махне. Може да стане начало на стихотворение, но и само може да е стихотворение. То е самодостатъчно. Точно както и един къс от гръцка статуя представлява такова съвършенство, че се усъмняваш дали като цяла статуята е по-добра.

Но кажете, ради Бога, как се превеждат такива стихове! Тук формата и езикът така се сливат в съдържанието (не казвам – със смисъла), че не може да се измени едното, без да се загуби другото. По същата причина смятам за непреводим и Пушкин.

Много съм Ви благодарен, че ми препоръчвате писатели като Булгаков и Платонов. Романа *Майстора и Маргарита* съм чел – великолепен е – и смятам отново да го прочета, но не познавам пиесите на Булгаков, както и пиесите на Шварц. Разказите и повестите на Платонов възнамерявах отдавна да прочета и сега, след Вашето писмо, няма да отлагам повече.

С най-добри чувства и пожелания

Ваш *Атанас Далчев*

3. IV. 75

* * *

Дълбокоуважаеми другарю Далчев!

Много отдавна нямам писмо от Вас. <...>

Тези дни съм в дълбока печал – на 4 юни почина Валентин Фердинандович Асмус. На 5 юни отидох в Переделкино, където живееше той, и се простих с него завинаги. На погребението му (в Переделкино) днес не бях – нямам сили. Много скъп за мен човек, загубата е тежка. Към мен се отнасяше с изключителна доброта. Но това не е най-главното – главното е, че беше безценен човек.

<...> На 10 или 11 юни отивам в Голицино (в Подмосковието), ще се постарая да остана там по-дълго и да поработя. Но всичко зависи, разбира се, от нашия Литфонд, т.е. колко ще удължат командировката ми. <...> Едно време хубаво си прекарвахме с Ника в Голицино (струва ми се, през 1967 г.). <...>

Как сте? Много Ви моля, по-малко четете, повече пишете. Вие може би не разбирате колко е ценно всичко, което сте писали и ще напишете. Но повярвайте ми – то действително е скъпоценно и Вие нямате право да се стаявате, да мълчите.

<...> Самата аз това и правя, само чета и нищо не пиша. Да се чете е по-лесно и увлекателно, отколкото да се пише. Това е истинско безобразие; в по-малка степен, отколкото във Вашия случай, но си е гадничко. Някак трудно прекращвам вътрешните задръжки. Но ще ги преодоля. Налага се в края на краищата да напиша поне нещичко за моите велики съвременници. А стиховете... Разбира се, най ми се ще стихове да пиша, но както е рекъл Господ.

<...> Тъгувам без Вашите писма и много ги очаквам.

М. Петрових

<...> Ето какво мисля за Чехов: велик е бил той, когато е писал за първичното – за природата, за простолюдието (мъжете и жените), за децата и животните. Според мен най-добрият му разказ е *Мъка*. Когато обаче Чехов писа за интелигенцията, полуинтелигенцията, еснафа – беше зъл, необяснимо жесток. Че нали и в това съсловие има хора и мнозина от тях са прекрасни.

Простете, че пиша объркано. И за почерка простете! <...>

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Не ми се сърдете, че тъй дълго не Ви писах. Съвсем се отпуснах – нищо не върви, не съм в състояние дори писмо да напиша. Направо пропадам в отчаянието!

Разбира се, по-лесно се чете, отколкото се пише. Но не само в мързела е причината, много често човек чете, когато не му е добре, за да забрави, да не мисли. Не искам да оправдавам четенето и напълно съм съгласен с Вас, че в нашия случай това е безобразие. Един френски писател го беше нарекъл „порок“, прибавяйки напразно и „ненаказуем“ – но от опит знам, че не остава ненаказан.

Отгоре на всичко, знаете ли, в моя живот има период (при това продължителен, повече от 20 години), когато аз не четях. Всъщност, четях все пак, тъй като превеждах по цели денонощия, за да изхранвам семейството, но не подхващах нищо друго да чета. Само понякога, в паузата между два превода, сядах да чета някоя книга. Но не успях да я дочета, идваше нов превод и аз я изоставях. А приближеше ли нов промеждутък, се оказваше, че вече съм забравил прочетеното, и започвах нова книга, която също не успях да дочета. Така минаха години. Помня, че аз все мечтаех да вляза поне веднъж в библиотеката и да взема списанията, които съм свикнал да преглеждам. Накрая се очертах една-две свободни седмици. Отидох в читалнята и започнах да поръчвам списанията – едно след друго. Пред мен се натрупа цяла планина. Приличал съм на прегладнял човек, попаднал в сладкарница. И знаете ли какво се получи? Върнах списанията, цялата

планина от книги, без да прочета нищо. Излязох от библиотеката просто отчаян. Толкова много бях пропуснал, че нямаше смисъл да започвам.

След излизането в пенсия се върнах при книгите. Може би искам да наваксам пропуснатото за двадесет и повече години, но вече съм стар — чета и забравям. Но с какво друго да се занимавам, като не пиша и все по-малко и по-малко превеждам?

Онова, което пишете за Чехов, за неговия талант да улавя „първичното“, е неочаквано за мен и абсолютно вярно. Той вероятно е несправедлив към еснафите и интелегентите, но е отраснал сред едните и достатъчно дълго е живял с другите, което обяснява защо не ги обича. Интересно, той се отнася почитателно към свещениците. Според мен един от най-хубавите му разкази е *Архиерей*. Както и малкият шедьовър *Студент*. Чел съм някъде, че Чехов е обичал този свой разказ. Когато го прочитам, съм готов да плача заедно с вдовицата и малоумната ѝ дъщеря, на които студентът богослов разказва за отричането на апостол Петър.

Преди тридесет години преводох на български *Стен*¹⁴. Каква поезия, Господи! А Чехов е бил само 30–31-годишен, когато я е написал.

Приемете моите най-добри привети и пожелания.

Ваш *Атанас Далчев*

14. VI. 75

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

<...> Какво чудо е тази зеленина! Короните на липите по улицата, където живея, са спуснали надолу клони и сега от балкона виждам как колите изчезват в зеления тунел, за да блеснат два-три пъти нататък сред листа и сенки.

Благодаря Ви за Платонов. Прочетох няколко негови разказа и две повести. Много ми харесаха, особено *Джан*¹⁵. Пустинята и това съществуване на границата между живота и нежитието, по-скоро нежитие, отколкото живот, са изобразени с изключителна сила и необикновени психологически проникновения. Платонов е не толкова бляскав, колкото е Булгаков, но не е по-малко дълбок. Много, много руски писател.

В София е получено новото издание на Анна Ахматова в ограничено количество. Много ще съжалявам, ако остана без тази книга. Тя е ценна за мен заради прозата на Ахматова. Бележките ѝ за Лермонтов съм чел порано в някакъв поетически алманах. Това е най-доброто, което съм чел за Лермонтов след казаното за него от Чехов. Хубави са спомените за Блок. А споменът за Модилиани е малка повест на осем страници, пълна с поезия.

От двете изследвания за Пушкин — интересни и проникновени — по-значително ми се струва изследването за *Каменният гост*. Ахматова по свой път стига до истината, установена и от други: в литературата не

¹⁴ Далчев е бил 44-годишен, когато превежда *Стен* на А. П. Чехов: *Събрани съчинения в 14 тома*. Прев. под ред. на Н. О. Масалитинов и Р. Стоянов. ДИ „Наука и изкуство“, София, 1947–1950. — Б. пр.

¹⁵ Фантастичната повест *Джан* е създадена през 30-те години, но първото ѝ издание е от 1964 г. Вероятно Далчев е ползвал именно него. Българското издание е от 1986 г. — Б. пр.

съществуват типаж и всеки образ (в дадения случай Дон Жуан) е индивидуален, построен въз основа на личен опит и отразява характера и съдбата на своя автор.

След етюдите на Ахматова ми беше особено интересно да прочета *Моят Пушкин* на Цветаева, който имах, но не бях чел. И там намираш дълбоки прозрения и тънки наблюдения, например относно Пугачов. Показана е другата истина: разликата в отношението на историка и поета към една и съща действителност, различието между историята и поезията. Но колко е различен подходът на двете поетеси. Ахматова спокойно анализира текста и като се опира на своя опит, прониква в чуждата драма; Цветаева е субективна, пристрастна – дърпа текста към себе си и се стреми да наложи на читателя, пък и на писателя, своите чувства и мнение. Обичам страстността на Цветаева. Страстта е прозорлива (особено при нея), но и заслепява; във всеки случай, тя винаги е опустошителна. И тук заради Пугачов Цветаева е готова да унищожи всичко наоколо, всички други персонажи, докато в *Капитанската дъщеря* не останат само Пугачов и Пушкин, по-точно – Пугачов и Цветаева.

Книгата на Тарковски също като книгата на Самойлов не стигна до нас – това говори, че тези превъзходни поети у нас не са известни дори на онези, които правят заявки. Чел съм книгата на Тарковски *Земле земное*, подарена ми от Ника Глен, обичам поезията му, в него намирам нещо от Аненски, а съм голям почитател и на сина му, кинорежисьора. Нали е негов син? Аз не ходя на театър, но често гледам филми.

Четох статията на Лев Озеров в „Литературная газета“ – разбира се, че хубаво е писал за мен. Но в бр. 2 на „Литературное обозрение“ е напечатана статията на Б. Сарнов, която ми хареса още повече. Мисълта на Самойлов за „ефекта на прозореца“¹⁶ (много му благодаря) имаше успех сред критиците. „Окно в мир“ озаглавиха своите статии Озеров и Сарнов. А честият образ на прозореца при мен е естествен – живея в град, в дом и сред домове, чиято неотменна част са прозорците. Освен това, все са ми на носа – очилата. <...>

Желая всичко добро. Сърдечен привет на Ника Глен.

Ваш *Ат[анас] Далчев*

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

И това писмо ще се наложи по неволя да започна с извинение. Но какво да направя, когато не мога да се измъкна от – не зная как да го нарека другояче – това вцепенение, в което изпаднах...

<...> Сега научавам от Ника Глен, че Вие сте написали около 20 стихотворения и тези стихотворения, както ми каза тя, са много добри. Повярвайте ми, искрено се радвам и просто завиждам. Работата не е само в добрите стихове, а в онези единствени часове мъчително щастие, които

¹⁶ За „ефекта на прозореца“, използван в поезията на Далчев (“В квадрата на прозореца има част от света, ограничена от изкуството и затова притежаваща самостоятелна яркост и значение на поетически образ”). Д. Самойлов написа и предговора към книгата на Ат. Далчев *Избранное*. – Н. Глен.

сте имали, докато сте ги създавали. Поетът живее истински само тогава. Вън от тези часове и дори минути той влачи жалко съществуване. Това са признавали всички поети. Най-просто го е казал Бодлер, който в една от своите поеми в проза моли Бога да му помогне „да напише няколко добри стиха, за да не се чувства като последния сред хората“¹⁷. Мисля, че така е и при Пушкин. Не помня точно, но там поетът, докато не го посети Аполон, също е „по-нищожен“ от всички.

Хубаво е, че се заемате с превода на Валери Петров. Той много ми напомня полския поет Тувим, когото харесвате и Вие – същата лекота на перото, същата поетическа находчивост, същата ирония и изключително стихотворно майсторство.

<...> Възползвайки се от щастливия случай, аз прекарах шест дни в Париж (уви, само 6!). Беше много хубаво, но и малко тъжно, както винаги, когато посещаваш места, където си живял на младини¹⁸. През цялото време имах чувството, че някъде ще срещна самия себе си, такъв, какъвто бях някога <...>

Не зная известно ли Ви е, че Томас Ман има едно чудесно есе за Чехов¹⁹. Той сравнява Чехов с Толстой и Достоевски. Ако поставят Чехов по-ниско от тях, то е защото, според мнението на Ман, Чехов е работил в [областта на] малък жанр – разказа. Но в изкуството, където количеството няма значение, няма големи и малки жанрове, има само значителни и незначителни произведения.

<...> Аз също реших да намаля четенето и тъй като не умея да правя нищо друго, отново ще се върна към преводите.

Ваш *Ат[анас] Далчев*

15. I. 76

* * *

Скъпи и дълбокоуважаеми другарю Далчев,

Благодаря за писмото. Всичко, което сте написали за себе си, сякаш беше за мен – точно това състояние на вцепеняване, окаменяване. То се разнообразява само от някои тревоги, но вероятно и при Вас е същото.

Лятото и есента поживях четири месеца в Голицино, но починах ли си – не знам. Не е „намерение да пиша нещо свое“, а по-скоро страдание извън предела, че не съумях.

Вие очевидно не сте разбрали Ника. В Голицино написах само три-четири стихотворения и, според мен, много лошо. Ника не познава тези стихове. Очевидно, тя е говорила за някакви други мои стихове, невключени в книжката. И ето че тези „единствени часове мъчително

¹⁷ Точният цитат е: „Господи Боже мой, излей милостта си и ме вдъхнови да създам няколко красиви стиха, които ще докажат на мене самия, че аз не съм най-сетният от хората, и че не стоя по-долу от тези, които презирам.“ Очевидно Далчев цитира по памет от След полунощ (X) /в:/ Шарл Бодлер. *Разкази и поеми в проза*. Прев. от френски Иван Радославов. „Хемус“, София, 1921, с. 16. – Б. пр.

¹⁸ Далчев е бил в Париж през 1929 г. и 1937 г. – Б. пр.

¹⁹ *Опит върху Чехов* (1954) излиза на български /в:/ Т. Ман: *Литературна есеистика* в 2 тома. Прев. от немски Страшимир Джамджиев – т. II, НИ, София 1976, с. 591–613. – Б. пр.

щастие“ през лятото бяха някъде съвсем наблизко (дотогава, че нещичко можах да запиша), но истински нито те мен, нито аз тях, така и не се докоснахме. Затова и стиховете излязоха някак неистински.

А сравнително неотдавна прекарах нощ, когато стиховете минаха през мен, един след друг, задъхано, но ме домързя да стана и да ги запиша. Запомних само началото и мисълта на един от тях. Но нали е малко да запомниш, трябва да се запише, а кога ще го напиша – не знам. Убедена съм, че така става и с Вас. Аполон навярно не изисква често от нас „свещена жертва“, но все пак настоява, а ние се правим, че не го чуваме – ето това е престъпно и за това ще бъдем наказани. Разбирам, че действителността е къде по-сложна, но което казвам, е истина.

Стиховете на Валери Петров превеждах с голямо увлечение, само с този труд си починах от себе си. Вие много тънко сте забелязали родството на Петров с Тувим. Странно, сама не се сетих. <...>

Есето на Т. Ман за Чехов ще прочета непременно. Макар че мисълта му, че Чехов стои по-ниско от Толстой и Достоевски само защото е писал малки разкази, е прекалено наивна. Разбира се, че не е така. Защото мащабите на нравствените размисли са несъизмерими. Чехов е живял извън Бога, а Толстой и Достоевски не са живели извън Бога. Така или иначе, схващането за висшето начало всякога присъства в техните творби.

Ето че се разприказвах повечко и може би Ви досадих. Но нали, право да си кажа, аз разговарям само с Вас. <...>

Ще чакам писмо от Вас. Всичко най-добро!

М. Петрових

2 февр. 76 г.

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Извърших голяма глупост – струпах толкова много преводи на стихове и проза, че две години не ще мога да се заема с нищо друго. Искан да се освободя от моите безкрайни четения. А сега отново ще е нужно да се чете, но вече едно и също, и то по няколко пъти. Вярно, нуждая се от пари, но едва ли това е истинската причина. Отказах контрактиция, която ми предлагаша, ако напиша нещо свое, а с всичките преводи едва ли ще спечеля и половината от тези пари. Защо постъпих така ли? Заради неверие в собствените сили или, ако трябва да се каже и по-силна дума, – от малодушие. Не от мързел – преводите ще изискват много повече усилия.

Ние отбягваме собствения си труд. Вие казвате, че сте се уморили от себе си. Аз от себе си съм в отчаяние. <...>

Вие сте съвършено права да не се съгласите с Т. Ман, поставил Чехов до Толстой и Достоевски. Много хубаво посочвате разликата: „Чехов е живял извън Бога“. Не защото Чехов е бил атеист, той няма и бунта на Иван Карамазов. Той се отнася с уважение към чуждата вяра. За това свидетелстват, както вече Ви писах, образите на монаси и свещеници, създадени от него, изключително чисти и привлекателни. Но той не е вярвал във възвращащата сила на религията; не търси смисъла на живота в изку-

ството като Флобер и Марсел Пруст; отдава цялата си вяра на науката. Той смята, че тя след 200–300 години ще преобрази земята и ще донесе на човечеството всеобщо щастие. Тази вяра при него е съвсем естествена: рожба на позитивистките времена, и не трябва да се забравя, че самият той е бил лекар. Обаче ние, които живеем 70 години по-късно и виждаме пред какви опасности изправиха човека науката и техниката, започваме да се досещаме как ще „преобразят“ те земята и едва ли ще споделим неговите надежди.

Тук получихме лириката на Сологуб. Успях да си купя екземпляр. На младини четях Сологуб с голяма обич. Сега ми се стори доста монотонен. Но сред неговите стихотворения има около 20 изключителни и, бих казал, уникални. Напълно основателно са го почитали поети като Блок, Аненски и Ахматова. Стихотворението за кучето и луната (*Высоко луна Господня*), *Нюрнбергский палац*, *Чертовы качели* са страшни. Но наред с тези бесовски стихове той може да почувства и ангелското. Стихове, подобни на *Ангелу благого молчания*, могат да се намерят само у Лермонтов.

Интересно, Сологуб е обичал Лермонтов, но за гениален обявява не него, а Баратински. За Баратински бих искал да поговорим. Но – следващия път. <...>

Ваш *Атанас Далчев*

20. IV. 1976

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Завчера се върнах от Карлови Вари, където бях на лечение не толкова заради себе си, колкото заради жена ми, и въкщи заварих писмото Ви. Благодаря Ви от все сърце. Ако знаете колко ме зарадва то!

Мислех, че сте ми се разсърдили и вече не желаете да ми пишете. Слава Богу, сега отново се завърза нишката на нашата преписка, прекъснатата – не отричам – по моя вина. В средата или в края на април Ви писах след дълго, непроситимо забавяне и обещах скоро пак да пиша. Подготвях се да поговорим за Баратински. Но тогава заминах за Германия, а като се върнах, прочетох книгата на Лидия Гинзбург *О лирике* (трябва да се каже, превъзходна) и внезапно се засрамах, че мога така лекомислено да говоря на руски за руска поезия, която така слабо познавам.

<...> Надявам се, че сега се чувствате добре. Душевното ни състояние едва ли някога ще ни отпусне; такава е – очевидно – нашата природа. Но е важно да сме здрави. <...> Своята старост усещам най-вече по състоянието на слуха и зрението. <...>

Когато пътувахме с кола из Германия, моята жена и нашият немски приятел и спътник понякога ми показваха някой замък или крепостна стена. „Къде?“ – питам аз. „Ето там. Сега се вижда по-добре отляво“. Но аз нищо не виждах и накрая казвах: „Виждам“, само за да приключа разговора. А не виждам не само замъците в далечината, но и стъпалата под мен. Веднъж в Берлин, като слизахме в един подлез, се изтърсих десет стъпала през глава. За щастие се отървах с няколко леки охлузвания и подутини. И досега чувам вика на жена ми зад мен.

Останал сам, съм безпомощен – както например на летището в Прага. Не мога да чувам ясно съобщенията на спикера, не виждам разписанието на таблото.

Но да оставим това.

Напълно съм съгласен с това, което казвате за историческото чувство на Пушкин и Достоевски. Но към него ще прибавя и Баратински. От всички поети – не само руските – той вижда най-далеч. Предрекъл е всичките ни проблеми, дори онези, които едва-едва надигат глава в хоризонта на бъдещето. Той е видял изчезването на поезията от лицето на земята. В известен смисъл той сам е „последният поет“, възможен все още.

Чехов не може да вярва, но уважава религията и вероятно скърби, че не му е отредена. Несправедливо и донякъде обидно е да се каже за него, че е бил едва ли не антиклерикал. Достоевски, разбира се, не е бил атеист. Той продължава спора на Йов с Бога. Атеист най-вече е Стендал, който по повод това устройство на света, за което всъщност е виновен човекът, казал: „Единственото извинение на Бог е, че той не съществува“. И неговия атеизъм виждам преди всичко във формата, в насмешливия тон, с който си позволява да го каже.

Искам да се върна отново към Чехов. В следващото писмо ще се опитам да Ви обясня защо толкова ме вълнува такъв разказ като *Студент* например.

Желая Ви всичко най-хубаво. Привет на Ника Глен.

Ваш *Ам[анас] Далчев*

25. IX. 76

* * *

Дълбокоуважаема Мария Сергеевна,

Двайсет пъти вече мислено Ви пиша и все отлагам, не съм в състояние да събера мислите си.

Не зная как да Ви благодаря за всичко, което бяхте така добра да ми напишете. Много се радвам, че „моята“ книга се харесва на руските читатели. И то какви читатели! За това аз съм задължен на Вашите преводи, на предговора на Самойлов и, разбира се, на Ника Глен.

Пишете ми: „Не си знаете цената“. А и как да я знам, когато никога не ми е признавал подобна цена. Помня как веднъж се изгърваха и за едно стихотворение, включено в някакъв сборник, ми присъдиха премия от сто лева и тутакси анулираха решението. „Нима мислиш, че на теб е възможно да се даде награда?“ – ми каза един от онези, дето преразглеждаха решението, при това – мой приятел. Така, отхвърлян и непризован, живях 25 години и успях да понеса всичко само защото забравих миналото и че може да съществува нещо като цена.

Когато бях 40-годишен, си казвах – ето, сега вече ще започна да пиша. После си казах същото 50 и 60-годишен. И все не можех да започна, защото беше необходимо да превеждам каквото попадне, за да изхраня шест гърла. И когато изнемогнал, задъхан, доживях 70-те и накрая имам малко свободно време, аз не съм в състояние да върша нищо друго, освен онова, което съм вършил досега – да превеждам.

И работата тук не е в „знанието“ – знанието се отнася към миналото, а за бъдещето е нужна вяра. Е, тъкмо тя не ми достига.

Уви, не е необходимо да се записват мислите, които ми идват в главата; и онези, които нося много години, не съм в състояние да запиша, пък и престанах да вярвам в тяхната стойност. Заедно с мен, струва ми се, остаряха и те.

Аз Ви послушах и се отказах от всички преводи на проза. Това се наложи и заради състоянието на зрението ми, което продължава да се влошава. С моя приятел Муратов²⁰ работя само върху нашата антология на испанската поезия. Не бих казал, че всякога го правя с желание, и не съзнавам ясно какво се получава от нашата работа, но трябва да се работи – преводите са единственият ми приход освен пенсията. Лошото е, че протакат печатането им и понякога ме поставят в много трудно положение.

Може би ще Ви е интересно да узнаете как преживяхме земетресението? Трудно се разказва такова нещо; ще кажа само, че то ни потресе. Оттогава сякаш светът се промени. Всяко кътче ни изглежда ненадеждно и всяко движение – подозрително. Не можем спокойно да гледаме развиващото се на вятъра пране.

Четох Ваши преводи в антологията *Поезия Югославии*. Много ми харесаха. Не чувствам потребност да чета оригиналите. Ех, защо не се съгласявате да отпечатат Вашите стихове? Нали имахте нещо написано.

Извинете това ми писмо, изпълнено с жалби. Бих искал да Ви напиша друго, но кога ли? И без това забавих отговора.

С най-добри чувства към Вас и желание да напиша нещо радостно.

Ваш *Атанас Далчев*

9. IV. 77

Превод от руски: **Богдан Глишев**

Послеслов от преводача

Той умира на 17 януари 1978 г. в София, тя – на 1 юни 1979 г. в Москва. И двамата посмъртно прескочиха в следващия век. Какво че Далчев например липсва в сборника *Десет години поезия* (БП, С. 1954), а нея като поет я „няма“ в руската столица до... 1983! Те не бяха академици, а онези, които бяха – кой ли ги помни днес?

Да не забравя да цитирам съвременниците им.

Българския: „Библиотеката <...> в старото му жилище бе образцова. На лавиците седяха един до друг Бъртран Ръсел, Унамуно, Съорен Киркегор, Кроче, Джентиле, Сантаяна, Т. С. Елиът, когото той считаше за еднакво значим като поет и философ, Хосе Ортега-и-Гасет, Ницше, Бергсон, Кайзерлинг, Макс Щирнер, Шпенглер, и разбира се всички руски персоналисти. Неговата образованост бе неимоверна (днес биха казали „информираност“), по-високо образован българин аз не съм срещал и сигурно няма да срещна. Но въпросът не е там...²¹“

²⁰ Александър Муратов – поет, главен редактор на детското списание „Пламъче“. Заедно с Далчев подготвят *Антология на световната поезия за морето* (Варна, Държавно издателство, 1972). – Б. р.

²¹ Владимир Свинтила. Атанас Далчев и неговия път към Бога. // *От Маркс до Христа*, ИК „Кибеа“, София, 2002, с. 61.

Руският пък свидетел е от Петербург: „Разговорите биваха дълги, понякога – напрегнати, истините не бяха безспорни и ние взаимно се опитвахме да се ориентираме... Времето дишаше чрез антитези – старо и ново, стабилност и промени, традиция и новаторство... Обяснявам си го с помощта на общата ни неприязън към подобни формулировки... Светът не беше тъй прост, както ни се искаше. Простотата е утешителна, но Мария Сергеевна не понасяше утехите.“²² Друга руска авторка сякаш продължава предишната мисъл: „... тя не умееше да учи как „да бъдем щастливи“, тя умееше (и това може би е по-важно) да учи как „да бъдем нещастливи“. Нещастливи, а не нещастни! Как да се справим със съдбата.“²³

Цитати, подробности за Мария Петрових намирам в по-достъпните (вече!) книги на Ахматова, Надежда Манделщам, Ема Герщейн. Оказва се, че двете посветени на нея стихотворения от Осип Манделщам са преведени на български от Николай Бояджиев²⁴. Ася Григорова пък е представила поезията на самата М. Петрових²⁵ в прекрасни преводи на 8 стихотворения (вероятно за бъдеща българска книга!). Едно от тези стихотворения притежавам в непубликуван превод на Надя Попова от 1994 г.²⁶ – с други думи, интересът расте.

А Далчев? Миналата година Румяна Пенчева издаде²⁷ съставен от нея сборник *Писма*, по чийто пример се водех при съкращаването (поради зададен обем) тук – представих предимно Далчевите текстове. Преписката между нашия поет и М. Петрових вече е известна и се цитира²⁸. Какво по-добро от този факт – остава да се издаде в пълен обем, включващ 13 нейни и 17 негови писма. Ако добавим и необходимите бележки, литературни илюстрации, показалец – ще се получи едно доста ценно издание. Зная, че трябва да се изчака. Петрових, Далчев (защо не и С. Бекет?) познавах очакването.

Ника Глен извърши с чест своето, отдавна е наш ред. Запазих отлични спомени от двете си срещи с тази „почти невидима“, но рядко отзивчива личност – през есента на 1988 г. в София, след 10 години в Москва и един екземпляр с дарствен надпис от *Черта хоризонта (Стихи и переводы. Воспоминания о Марии Петровых. „Советакан грох“, Ереван, 1986)*. Изпитвам гузност и притеснение от своеобразния киномонтаж, който нарекох „подбор“. Готовата и отложена завбъдеще българска публикация ще ме оправдае.

²² Поэль Карп. Хорошевское шоссе // „Литературная Россия“, 21.X.1988, № 42 (1342), с. 11.

²³ И. Винокурова. Как быть несчастливим. // сп. „Знамя“, 1987, кн. 12, с. 233.

²⁴ Вж. Майсторка на взори провинени... и Твоите тесни плещи под лют бич да кървят... // Осип Манделщам. *Лирика*, НК, София 1983, с. 120–121, 122.

²⁵ Мария Петрових. Поезия. // сп. „Съвременник“ 1997, кн. 2, с. 365–369.

²⁶ Става дума за знаменитото *Назначь мне свиданье на этом свете...* (*Дубулты*, 1953).

²⁷ Атанас Далчев. Писма. АРГУС, София, 2006.

²⁸ Вж. Дора Колева. Художественото съзнание в лириката на Атанас Далчев. // *Да четем Далчев*, Изд. на НБУ, София, 2006, с. 225.

КАЖИМЕРА ИЛАКОВИЧ (1892–1983)

е родена във Вилнюс. Остава сирак в твърде ранна възраст. Завършва гимназия в Санкт-Петербург. Висше хуманитарно образование получава в Ягелонския университет, Краков, като преди това е посещавала и университетите в Оксфорд и Лондон. Кариерата ѝ на държавен служител започва от 1918 г., когато Полша получава независимост. Младата поетеса, по това време вече авторка на четири стихосбирки, е назначена в Министерството на външните работи като сътрудник за специални поръчения при кабинета на министъра. По-късно работи във Военното министерство и дълго време е личен секретар на строителя на новата полска държава маршал Юзеф Пилсудски. От 1936 г. тя отново е на работа във Външното министерство и когато избухва Втората световна война, е евакуирана заедно с

министерството в Румъния. Там живее в град Клуж и се издържа чрез преподаване на чужди езици. След завръщането си в Полша през 1947 г. тя е принудена да живее в Познан, където остава до дълбока старост, самотна, изгубила зрението си.

Първата ѝ поетична книга – Икарови полети (Ikarowe loty) излиза през 1912 г. в Краков, след което Кажимера Илакович издава няколко десетки книги. Пише и поезия за деца. Превежда творби на Гьоте, Шилер, Петьофи, Ади, а също така и Анна Каренина на Толстой.

Получила е държавна награда през 1935 г. и наградата на град Познан през 1957 г.

Интересно е да се знае, че през 1936 г. Кажимера Илакович посещава България като гост на Българо-полското дружество. Ето какво пише пловдивският вестник „Юг“ на 18.IX.1936 г.: „Полската поетеса г-ца Кажимера Илакович, идеца от Варна, пристигна в града ни, където ще остане до неделя, когато ще отпътува за София. Както във Варна, така и тук, и в София г-ца Илакович ще държи сказка за създателя на новата полска държава и борец за независимостта ѝ Пилсудски. Сказката ще бъде на френски език довечера в 6 и половина часа в Салона „Кудоглу“.“

Други вестници също публикуват съобщения и интервюта с гостенката от Полша.

Методи Ковачев, син на известния поет и преводач от Пловдив Йордан Ковачев, съхранява снимка на поетесата с група пловдивски интелектуалци пред

тогавашия Клуб на културните дейци. (За съжаление качеството на старата фотография не позволява отпечатването ѝ)

Стихове на Кажимера Илакович са превеждани на български език от Дора Габе (в антологията Полски поети, 1922 г.) и по-късно, през трийсетте години, от Слава Щиплиева. За нея вж. още „Славянски диалози“, 2004, I, с. 22–23.

TYLKO WIECZYR

Jest już tylko wieczór, Jezu, tylko wieczór!
 Cały dzień się sterał, okaleczał:
 odrąbano godziny, minuty opadły
 i ocalał tylko wieczór od zagłady,
 tylko wieczyr, Jezu, tylko wieczyr.
 Wieczór pełen skaz i pełen gwiazd
 ofiaruję tobie, nim do szczętu zgasił.
 To, co krwią i słowem broczy
 – oczyścić;
 co rozdarło w bezrozumnym szale
 – zalecz;
 zło z piekła, pokuszenie – kto wie – może z nieba
 – przebacz.
 Niech będzie, jaki chce, ale przy tobie, z tobą – pokój
 daj rzeszom,
 póki czas... Bo już tylko wieczór został, Jezu, tylko wieczór!

САМО ВЕЧЕРТА

Само вечерта остана, Боже, само вечерта!
 Цял се изхаби денят, посърна и осакатя:
 часовете му – отсечени, минутите му – рана,
 всичко вече там е мъртво, само вечерта остана,
 само вечерта, Иисусе, само вечерта.
 Вечерта, с пороци пълна и звездици ясни,
 даваме ти в жертва, докато съвсем угасне.
 Всичко, що сме омърсили с кръв и слово –
 очисти го ти отново;
 всички наши безразсъдни съсипни –
 излекувай, въздигни;
 зло от ада и съблазън,
 със която ни изпитваш ти –
 Боже, опрости.
 На тълпите дай навреме мир,
 дай на всеки хляба и солта...
 Само вечерта остана, Боже, само вечерта!

PRZESZEDŁ PO ŁĄKACH ZACHÓD

Przeszedł po łąkach zachód,
przeszedł po łąkach zapach,
włóczą się jeszcze, jeszcze...
Ja za tymi gąskami,
ja za tymi łąkami
spieszę.

I biegnę nieprzytomnie...
Wołają, płaczą po mnie,
nie chcą wierzyć,
że za tymi łąkami,
zachodami, zapachami
ta sama wieczność leży.

KRADNĄ LAS

Ujrzeć ich w lesie jeszcze, jeszcze raz:
stoją między brzoźami, brody mają po pas,
oczy wielkie, niebieskie, nieszczerze
opuścili na ręce, w których dzierżą siekiery.
Konwalie ławą bielą się pomiędzy nami
spokojne
i bosc...

Blisko tuż... Boże, co się stanie,
gdy oczy i siekiery błękitne podniosą?!

NIC NIE JEST MIŁE

Zmęczył mnie, opustoszył wysiłek,
nic mi już nie jest miłe:

ani człowiek-przyjaciół, ni wróg, rzecz oczywista,
ni Tamiza, ni Sekwana, ni Wisła.

Wszystko już było – zawodne i znikome –
Szekspir i Goethe, i Homer.

Więc tylko jeszcze – kół po drogach skrzyp
i gorzkie mięty, i kwitnienie lip,

i świergotanie w rowach, i po miedzach tajne,
i serca wierne, małe i zwyczajne...

I rzeki – byle nikomu nie znane –
i dzieła – byle jeszcze nie czytane...

I znowu cały świat, co swoją tęczę
znów mnie opasał i znowu mnie dręczy.

ПО ЛИВАДИТЕ ЗАЛЕЗЪТ МИНА

По ливадите залезът мина,
мина мирисът на детелина.
Те все още пред мене се носят...
Аз след гъските ходя,
сред ливадите бродя –
боса.

Омагьосана тичам към здрача...
И ме викат, и страдат, и плачат –
не разбират, че нейде далече,
зад ливади и залези сини
и зад мириса на детелини
чака същата вечност.

КРАДАТ ГОРАТА

Да ги зърна пак и пак в гората гъста:
те са сред брезите, а брадите им – до
кръста;
спуснали очи големи, сини и лукави
върз ръцете си, държащи остри брадви.
Между нас белеят момини сълзи
невинни...

Боже мой, какво ще стане,
щом надигнат в миг очи и брадви сини?

НИЩО НЕ МИ Е МИЛО

Уморена съм, опустошена и без сили,
нямам вече близки, нямам вече мили.

Нито за приятел, нито за враг мисля,
ни за Темза, ни за Сена, ни за Висла.

Вече всичко беше в тоз живот лъжовен:
Омир, Шекспир, Гьоте и Бетховен...

Все пак има още скърцане на коледа
и горчива мента, и цъфтене на липа,

чуруликане в бразди раззеленени,
и сърца на птици, малки и обикновени...

И реки сред върбалаци сплетени,
и творби все още непрочетени...

Тъй ме е прегърнал със дъгата този свят,
че ме упоява неговият аромат.

PEJZAŻ

W cichych ogrodach, ogrodach tęsknoty,
piasek na ścieżkach jest biały i złoty;
na wielkich łąkach, na łąkach tęsknicy
storczyki stoją jak świeca przy świecy,
a szum rozlanej jak wąż wkoło rzeki
tak mi zamyka, zamyka powieki!

W cichych ogrodach jest światło majowe:
śpią w trawie smoki kosmate i płowe,
śród bzów kwitnących, omdlały z zapachu
wielki jednoróg przystanął bez strachu,
już śpi, już oczy przed światłem zaciska,
a bzów kiść wielka wyziera mu z pyska.

Zegar ogromną wskazówką słoneczną
jakąś godzinę pokazał odwieczną;
na wygładzonym i lśniącym kamieniu
spoczęło Szczęście... W jednym oka mgnieniu
zrzuciło skrzydła rajskie, pióra pawie
i jako polny konik – znikło w trawie.

Fontanna w paproć spowita i bluszcze
przezystą wodę przelewa i pluszcze
z basenu, wparty w kamienie i zielska,
potężny wicher wyziera wpół cielska,
rozzucił ręce, rozpostarł skrzydłiska,
a woda w pył mu się o pierś rozpryska.

ПЕЙЗАЖ

В тихи градини, градини на бляна –
златна пътека от пясък и пяна;
греят в ливади, ливади горещи
на орхидеите тъжните свещи;
песен приспивна реката повтаря,
моите клепки затваря, затваря!

В тихите майски градини – без грижи
спят между храстите змейове рижи;
зашеметен от дъха на цветята,
смел еднорог е поспрял сред лехата,
спи и в очите му слънце се плиска,
китка от люляк в муцуната стиска.

Лъч в циферблата огромен залязва,
час вековечен стрелката показва;
райското Щастие там си почива
върху скала изравнена и сива...
После то мигом захвърля крилата
и се изгубва – шурец във тревата.

Пръска фонтанът, обвит във бръшляни,
струи пречисти, от слънце пияни;
а от басейна сред камъни неми
вихър внезапен току се въземе,
маха с крила и с гърдта си могъща
в цветен прах водните струи превръща.

Превод от полски: **Иван Вълев**

АЛЕКСАНДЕР ВАТ (1900–1967) е един от съзвездиято полски писатели емигранти по времето на социализма като Чеслав Милош, Витолд Гомбрович, Густав Херлинг-Груджински и др., живели и творили предимно във Франция и САЩ. Ват е роден през 1900 г. във Варшава в заможено еврейско семейство. Дядо му е бил собственик на металургична фабрика, която произвеждала оръжие за въстаниците през 1863 г. Двамата му братя загиват в концлагерите в Треблинка и Освиенцим. Следвал е философия и психология. Той е един от първите полски футуристи, дебютира през 1920 г. Свързан с крайната левица, Ват е редактор на комунистическото списание „Мешенчик Литерацки“ (1929–1931). Превежда Достоевски, Хайнрих Ман, Чехов и др.

Ал. Ват и Ч. Милош

След избухването на Втората световна война Ват заминава за Лвов и работи в редакцията на „Червони Щандар“. Арестуван от НКВД, той преминава през затворите в Лвов, Киев и Москва, а семейството му е изселено в Казахстан. Завръща се във Варшава (през 1946 г.), където участва в ръководните органи на Съюза на полските писатели. В своите изказвания изразява отрицателно отношение към социалистическия реализъм. През 1953 г. се разболява от тежка невралгия, от която не може да се излекува до края на живота си. С помощта на роднини, живеещи на Запад, през 1956 г. заминава за Лазурния бряг на лечение. Там създава голяма част от творбите си след продължително творческо мълчание. Издава книга със заглавие Стихове (Wiersze, 1957 г.). След кратко завръщане в Полша отново заминава на Запад и остава там до смъртта си. През 1962 г. излиза Средиземноморски стихове (Wiersze śródziemnomorskie) – поетическа равностметка на живота пред лицето на болестта и страданието. Самоубива се на 29 юли 1967 г. в Антони край Париж.

Творчеството на Александер Ват (освен поезията той пише разкази и есета), започнало с футуризма в неговия полски вариант, минава през катастрофизма и стига до екзистенциализма, който е последното творческо убежище за страдащия поет. Пустотата около човека, неговото самотно съществуване, болката на тялото и на духа, бягството в нищото и отношението към смъртта – това са философските теми на тази поезия. По своята форма тя е твърде свободна и новаторска. Получава висока оценка още през 1958 г. чрез една статия на проф. Кажимеж Вика. Но истинското преоткриване на този поет става в последно време, когато вниманието към така наречената „емигрантска литература“ е особено засилено.

И. Вълев

ROZMOWA NAD RZEKĄ

– „Patrz
światło się ulatnia
jak zapach z amfor.“

– „Nie trzeba poezji
poniechaj metafor.“

– „Noc nas zdybała
ugniata w łapach.
Dzień się ulotnił
jak zapach
jak zapach.“

Głos ustał. Gwiazda zgasła.
Duszno parno.
– „Bądź ufny! Wyteż oczy!“

Czarno
Czarno

1952

РАЗГОВОР КРАЙ РЕКАТА

„Гледай:
светлината се изпарява
като аромата от амфори“.

„Не е нужна поезия,
остави тези метафори.“

„Ношта ни издебна
и в своите лапи ни меси.
Денят като аромата
се възнесе,
възнесе.“

Гласът замлъкна. Звездата угасна.
Задушно, влажно, безмерно.
„Довери се! И се вирай!“

Черно
Черно

ХИМН

Откритото неотдавна трето звено на антиматерията – антинейтронът, разрушава нейтроните, като сам загива и освобождава енергия в пъти по-голяма от досега познатите...

Из пресата

Хомункулус
светла бучица желатин с пулсиращо в нея сърце
капка емулсия затрептяла в танца на Браун
вибрион залутан в световите на енергио-материята
или омагьосан фотон
(грешка в изчислението на квантите)
изсъзъл от Окоето на Провидението
хвърлен в спиралните виражи
сред междумолекуларната пустош в Дома на Минералите,
в Дома на Създателя,
където всичко имитира Тебе,
Матрицо на всемира
Matrix
Mater
Майко
Антиматерийо!

виждам:

върху сметищата на Фабричната Слава
пометнатите първообрази
прототипи на тиранозаврите на бъдещето –
всички в боен марш. Най-отпред
наказателните роти на Моторизираните Полипи.
После
дивизиите на Електронните Сепии.
И предвождан от оркестъра на еничарите транзистори
се появява самият Той,
диктаторът на сушите, водите и пространствата
великолепният Кибернетичен Палач
с дезинфекцирано въже.
И ще започне своето благочестиво дело.
Всичко по Тебе въздиша
всичко по Тебе зове
всичко Тебе чака
Антинеутроне
Спасителю.

1956 г.

Превод от полски: **Иван Вълев**

HYMN

Odkryte niedawno trzecie ogniwo anty-materii – antyneutron, niszczy neutrony, sam ginąc i wyzwalaając energię n razy większą od dotychczas znanych...

z prasy

Homunkulus
 świecąca bryłką żelatyny z pulsującym w środku sercem
 kropla zawieszona w tańcu rozedrgana Browna
 wibron zabłąkany w światy nieświaty energio-materii
 czy błędny foton
 (pomyłka w rachunku kwantów)
 wyłazwiony z Oka Opatrzności
 w spiralne rzucony wiraż
 między pustki międzymolekularne Domu Mineralów,
 Domu Ojca,
 gdzie wszystko Ciebie przedrzeźnia,
 Matryco wszechrzeczy
 Matrix
 Mater
 Matko
 Antymaterio!

widzę:

w śmietniskach Chwały Fabrycznej
 prefiguracje poronne
 prototypy tyranozaurów przyszłości –
 wszystkie w marszu. Przodem
 plutony egzekucyjne Zmotoryzowanych Polipów.
 Dalej
 dywizje Elektronowych Mątów.
 Gdy poprzedzony kapelą janczarów – tranzystorów
 jawi się On sam,
 dyktator łądów, wód i przestworzy
 wspaniały Kat Cybernetyczny
 z odkażonym sznurem.
 I rozpocznie swoje zbożne dzieło.
 Wszystko tu do Ciebie wzdycha
 wszystko tutaj Ciebie woła
 wszystko tu na Ciebie czeka
 Antyneutrone
 Zbawco.

[1956]

ЯНУШ ГЛОВАЦКИ

ОТ ГЛАВАТА
(Откъс)

ONE WAY TICKET

На 18.XII.1981 г. вечерта се промък-вах през тълпа от гъбки, ангелчета, фигурки на Дядо Коледа и джуджета, за да взема участие в най-гледаното празнично шоу по английската телевизия. Това звучи добре и всичко щеше да е както трябва, ако не бяха обстоятелствата.

И така, десет дни по-рано в моето жилище на ул. „Беднарска“ във Варшава се стегнах с изящен колан от свинска кожа, елегантни черни джинси, излъсках обувките си, за да им придам вид, и подгонен от жаждата за печалба и слава, тръгнах за Лондон, за премиерата на моята пиеса *Cinders* или *Пепеляша* (*Korciuch*) в театър „Роял Коурт“. Зад себе си оставих стачки, преговори, побоища и – както ми се струваше – разклащащата се власт на комунистите.

А също своята майка, две и половина годишната си дъщеря Зузи, на която бях обещал да донеса кукла, и тогавашната си годеница, по-късно съпруга, Ева Заджинска, която, без да си прави илюзии относно моралното ниво на този разказ, пожела името ѝ да не се появява никъде в него; аз ѝ обещах, но не удържах на думата си, въпреки какъто и повечето обещания към нея или други жени.

Разбира се, нито един от моите варшавски приятели, които с гордост осведомявах, че един от най-добрите театри в Лондон поставя моя пиеса,

На 25 октомври 2004 г. за първи път посетих Варшава. Часът беше 10 сутринта, а аз нервничех на перона на голямата варшавска железопътна гара, чакайки моята позната, която трябваше да ми покаже пътя до хотел „Бристол“, където щях най-накрая да се срещна с Него. Вече бях прочел редица статии написани за Него, няколко от книгите му и различни интервюта с Него, тоест вече имах ясно изградена представа за може би най-провокация прозаик и драматург на съвременната полска литература. И така, след като в последния момент си купих фотоапарат за еднократна употреба, около два-

нито за миг не повярва. Докато кимаха одобрително и ми честитяха, си размених тайничко многозначителни намигвания. Понеже имах билет за връщане на 22.XII., взех със себе си само празен куфар за подаръците, резервни дънки, две ризи и 20 фунта кеш.

В началото ми се струваше, че това е достатъчно.

Настаних се безплатно в хотел „Холидей Ин“, забогатявайки допълнително, защото за участие в репетициите се плащаше, за разлика от Полша, където пускат автора в театъра неохотно. Нямах забележки към актьорите, режисьорът Дани Бойл, този от филма *Трейнинг* – също. И още след първата репетиция се уверих, че *Cinders* за разлика от *Kopciuch*, която, след като я гледах в Полша, си обещах да не пиша повече за театъра, е пиеса, откъдето и да я погледнеш. А тримата полски консули в Лондон – господата Копа, Сломка и Муха, се обадиха в театъра, че ще дойдат да ме „благословят“. Това леко ме поласка, защото до този момент лично познавах само един полски дипломат (на всичко отгоре бивш), а именно консула в Глазгоу. Слабата му страна беше незнаенето на чужди езици. Силната – красивата му жена, актриса. По този повод консулът прекарваше ваканциите си във варшавския СПАТИФ¹ и след няколко шота² с удоволствие споделяше със слушателите си своя опит в дипломатическите работи. Работата, казваше, като цяло е приятна, само че от време на време в кабинета се домъква англичанинът и иска нещо. Кое то също не би било толкова зле, ако не беше това, че нищо, ама нищичко не му се разбира.

надесет часа на обед се озовах във фоайето на кафенето на хотел „Бристол“ и в следващия момент пред мен застана висок строен мъж на преклонна възраст, с побелели коси, будещи респект. На влизане в кафенето се почувствах някак си по-специален, вървейки редом с човека, който бе посрещнат от почитителните погледи и кимвания на всички клиенти и служители, намиращи се там. Разговорът започна неусетно и скоро притесненията относно нивото на полския ми език се изпариха. Започнахме от основните моменти в биографията му, след което преминахме към руската класическа литература и по-точно към Достоевски, което събуди у събеседника ми видимо оживление и според мен стана причина малко по-късно да ме покани на гости в апартамента си на улица „Беднарска“ – на десет минути пеша от хотел „Бристол“. Там видях някои плакати от премиери на пиесите му в различни страни и получих от автора материали, които щях да приложа към своята магистърска теза. И така, след две седмици почти всекидневен телефонен терор от моя страна, се осъществи една от най-вълнуващите срещи в живота ми.

Човекът, за когото пиша, моят събеседник, се казва Януш Гловацки. Безгрижен плейбой „украса на приеми“³ или „сложен моралист“⁴? Циничен псевдописател или високо извисен прозаик и драматург? Ако трябва да определим личността на писателя, прибягвайки към един от любимите му похвати, а именно метафо-

¹ СПАТИФ (SPATIF) – Дружество на полските театрални и филмови артисти. – Б. р.

² Шот – шотландско питие. – Б. р.

³ Janusz Głowacki. *Z Głowy*. Świat Książki, Warszawa, 2004, s. 251.

⁴ Rozmowa z Januszem Głowackim // „Rzeczpospolita“, 25–26 września 2004, s. A11.

Вечерите след репетициите ходех с актьорите на по бира „Гинес“ в някой бар на „Слоун Скуеър“. Ярузелски и Брежнев, Валенса, Курон и Михник бяха все по-далеч, надувах се от гордост и чаках спокойно премиерата.

Но на 13.XII., точно в деня, когато моята тогавашна годеница Ева трябваше в 8 часа да се качи на самолета, за да дойде до Лондон, да си купи някакви дрешки и да вземе участие в празненствата, в 7 ч. сутринта ме събуди телефонът. Обаждаше се моята приятелка Нина Смолар с информацията, че генерал Ярузелски е започнал една добре позната на полските читатели акция. Добави, че е възможно да пуснат първия самолет, а ако е така, трябва веднага да отведе Ева до Би Би Си, където шеф на полската секция е бившият съпруг на Нина – Гиенио Смолар.

– Добре, добре – отговорих, бях със забавени реакции, резултат от снощния „Гинес“. Затворих и чак тогава, подобно на вампира от филма на Херцог, вцепенен седнах на леглото.

Не пуснаха първия самолет. Но аз, благодарение на акцията на генерал Ярузелски и несправедливостта спрямо полския народ, в един момент се превърнах от никому непознат провинциален писател в абсолютна знаменитост.

Всъщност консулите Сломка, Копа и Муха не дойдоха на премиерата, затова пък пред театъра се беше събрала тълпа. Журналистите се редяха на опашки, а рецензиите единодушно подчертаваха анти тоталитарния характер и мрачния хумор на Кафка в *Пепеляша*.

И именно затова на 18.XII. вървах по дълъг и широк, застлан с килими коридор, с висящи по стените картини, пробивайки си път през тълпа от

рата, то теглейки карта от тестето с човешки характери, бихме попаднали на картата жокер. Да, жокерът – символ на палячото в цирка, който е способен едновременно да сложи няколко маски и искрено да се усмихне, и горчиво да заплаче, да бъде гневен и меланхоличен.

Януш Гловацки, наричан от приятелите си Глова⁵, е роден на 13 септември 1938 г. в Познан. Син е на Йежи Гловацки – автор на книги за деца и юноши, и на Хелена Рудзки – редактор в издателство. Също както в поговорката „Какъвто бащата, такъв и синът“, Януш става писател като баща си, но го надминава многократно, за да достигне творчески висини, за които баща му не е и мечтал. Януш Гловацки е автор на романи, разкази, филмови сценарии, театрални пиеси и се изявява на публицистичното поприще, тоест творчеството му има широк и разнообразен диапазон. Роден в навечерието на две събития, които променят света – Втората световна война и комунизма, той става свидетел на събития, които дават изобилен материал за творчеството му. От Втората световна война помни бягството с майка си от изпепелената до основи Варшава, където баща му взема участие във Варшавското въстание и изчезва безследно някъде във военновременния хаос.

След дългото принудително лутане из градове и училища, най-накрая Глова се установява заедно с майка си във Варшава, където авторът открива и първата си страст към изкуството, а именно изкуството на актьора. Бунтар по рождение, той не се вписва във

⁵ Głowa – съкращение от фамилията на автора [Głowacki], което в превод от полски означава глава.

гъбки, ангелчета, джуджета и Дядо Коледи, за да участвам в най-гледаното шоу на английската телевизия. На ревера на самото си, което беше от колекцията на Барбара Хоф в „Юниор“, сложих значка на „Солидарност“. Ту забавях, ту ускорявах крачка и ужасно се срамувах от мислите, които се промъкваха в главата ми. А те бяха горе-долу такива: За какъв дявол се съгласих да участвам? Все пак плащат във фунтове, но не пък чак толкова много, а и славата е краткотрайна. А като кажа какво мисля за военното положение, дъщеричката ми никога няма да види обещаната кукла. Разбира се, дори е възможно да се закълна пред камерите, че не политиката ме интересува, а само чистото изкуство. Но въпреки всичко това е много срамно. И как по-късно ще погледна в очите онзи патриот, който ме убеждаваше да му прекарам през границата камион с оръжие за „Солидарност“? Ами той, макар агент на сигурността, публично ще ми се изплуе в лицето. И въобще кой е дал моя телефон на онези от телевизията? Някой със сигурност завистлив поляк, който е искал да ми види сметката. И още нещо: как да говоря тук за трагедията на народа с моя смотан акцент? Не дай Боже да се получи някаква граматическа грешка.

С тия мисли вървах по коридора, побутван от прекрасна английска актриса, а напоследък преводачка, за която в този момент също мислех без никаква симпатия, защото заради нея бяха всички тези главоболия.

Преди няколко месеца дойде във Варшава. А на мен тъкмо ми беше тръгнало не съвсем зле. Наистина,

възгледите на професорите от Полската национална театрална школа и само след година бива изгонен: „(...) поради пълна липса на талант и поради цинизъм“⁶, защото, както той сам твърди: „Само заради липса на талант у нас не гонят, в което лесно можем да се убедим, ходейки на театър или на кино“⁷. След напускането на Театралната школа Гловацки следва история във Варшавския университет, където също не се задържа повече от година, знаейки че „историята не трябва да се учи, а да се създава“⁸. Последната специалност, която записва отново във Варшавския университет и която за разлика от другите завършва, е полска филология.

Литературната си кариера Гловацки започва като публицист, и то почти случайно. По време на следването му един от писателите, чиято книга е редактирана от майката на Януш, му намира работа като театрален рецензент в Полското национално радио. Януш използва новия си пост по-скоро за да отмъсти на всички професори от театралната школа, пишейки остри рецензии за техните театрални постановки. Парите, които получава, са недостатъчни, но това не го притеснява, защото в свободното си време продава чешки кристал на битпазара и танцува в нощен локал. „Ако все пак се съгласих да пиша тези рецензии, то не беше за пари, защото печелех повече от кристала, а само за да отмъстя като граф Монте

⁶ Z Głowy. Цит. съч., с. 114.

⁷ Пак там, с. 114.

⁸ Rozmowa z Januszem Giowackim // „Uroda“, № 3/1999, s. 13

сценарият за Химилсбах⁹ и Маклакиевич¹⁰, който някога съчиних с Марек Пивовски¹¹ и който трябваше да бъде полската версия на филма *Волният ездач*¹², нямаше шанс, но пък моята спряна от цензурата книга за стачката в корабостроителницата в Гданск токущо се беше оказала в ъндърграунд. А Швеция и Западна Германия излъчиха няколко мои радиопиеси. Само че на човек малко да му провърви и той вече започва да върши простотии.

Тогава наговорих на актрисата какви ли не глупости. Заведох я в „Шчек“¹³ и „СПАТИФ“¹⁴ и накрая на улица „Беднарска“. Приложих свещеното право на гостоприемството, а тя от благодарност веднага започна да превежда. И освен това така смаяла продуцентите в Лондон, че един се развел, а друг поставил моята пиеса.

Така, борейки се с мислите, стигнах до гримьорната, където ме гримираха, напудриха, сресаха и ми казаха да чакам. А пред камерите известният водещ се усмихваше, потупвайки по рамото Пол Маккартни. Двата бяха много по-добре от мен облечени, така че тутакси отбелязах с радост, че все пак не е толкова важно с какво се облича човек и че последните ще бъдат първи. Тогава някой ме побутна и се озовах целият сред сияние и блясък. Май че въпреки грима съм изглеждал така, както се и чувствах, защото моят вид угаси усмивката на водещия. Лицето му се изкриви в болезнена гри-

*Кристо на тези, които постъпиха несправедливо с мен. (...) И бързо станах известен с жестокост и безсрамие*¹⁴.

*Истински старт за Гловацки обаче се оказват страниците на варшавския седмичник „Култура“ („Kultura“), където започва кариерата си на фейлетонист и щедро сипе острите си стрели към културния и политическия живот във Варшава. За времето си списанието е една от респектиращите трибуни за литературна критика и коментар на обществения живот в полската столица. Главен редактор е Януш Вилхелми, великолепен критик и наставник на Гловацки. Ето какво писателят казва за него: „Това бе образ от Достоевски. Дяволски интелект, огромна ерудиция и абсолютен цинизъм. Вилхелми не зачиташе хората (...) Един критик например му донесе идеологически правилен текст. Вилхелми го чете, правейки гримаси на отвращение, после пред автора го хвърли в кош и накрая каза: „Извадете го, ще го отпечатаме“.*¹⁵ *Отношенията Вилхелми – Гловацки са важни от гледна точка на това, че Вилхелми е човекът, от когото Януш е възприел някои основни принципи: „...никога да не се доверявам на първоначалните си реакции, защото могат да бъдат искрени, също така не трябва много да се отдалечавам от морала, защото*

⁹ Ян Химилсбах (1931–1988) – полски актьор, писател и сценарист. – Б. р.

¹⁰ Зджислав Маклакевич (1927–1977) – полски театрален и филмов актьор. – Б. р.

¹¹ Марек Пивовски (1935) – полски режисьор и сценарист. – Б. р.

¹² *Волният ездач* (*Easy Rider*; 1969) – филм на режисьора Денис Хопър и продуцента Питър Фонда по сценарий на Денис Хопър, Питър Фонда и Тери Саутърн с участието на Джак Никълсън. Разказва за двама мъже, които отиват в Америка с надежда, но не намират нищо там. – Б. р.

¹³ „Шчек“ – бар; sciek (пол.) – канализация, мръсотия. – Б. р.

¹⁴ *Z Głowy*, с. 115.

¹⁵ Пак там, с. 184.

маса, а в очите му проблясваха сълзи. Внимателно ме подкани да седна на фотьойла, клатй известно време глава и чак тогава проговори.

— Но не за всички Коледа означава участие и спокойствие. Днес тук с нас е полският писател Джаниус Гловаки. Всички знаем какво се случи преди няколко дни в неговата злощастна родина. Кажй, Джануш, за какво мислиш сега?

И така с унил глас изрекох няколко изречения за нощта над Полша, старайки се да не бъркам сегашно с минало време и „тя“ с „той“. Водещият се вцепени от болка за миг, а когато се опомни, силно, по мъжки ми стисна ръката, пожелавайки ми да не губя кураж, което всъщност не беше нужно, защото аз въобще го нямах.

Отново усмивка проясни лицето му и той извика:

— А сега коледните предложения на Джани Версаче!

Исках да остана да погледам, но някой отзад ме дръпна за самото, друг ме побутна в посока към касата. Платиха ми 250 фунта и ме изхвърлиха на улицата. Възнамерявах да пътувам до „Портобело Роуд“, за да купя на преводачката обещаните златни обеци, но по улицата в тоя момент преминаваше доста многолюдна демонстрация на сънародници, над която се клатушкаше чучело на ген. Ярузелски в естествени размери, при това окачено на бесилка, а анархистите, на които винаги може да се разчита при нужда, се присъединиха, бийейки барабани. И така аз също се включих.

Пред консулството ни посрещна доста внушителен отряд на английската полиция. Застанахме отсреща,

*просто подобна аморалност ще ми струва скъпо след време. И още — че трябва да имам смелост да пиша непопулярни неща*¹⁶.

Вилхелми дава на Гловацки свободата, която липсва на мнозина от писателите по това време, но в същото време ловко се опитва да контролира неговото жлъчно перо. Например след като цензурата спира фейлетона Защитата на Полоний, за който авторът казва, че е „иронична възхвала на чиновника, който угодничи на престъпния владетел“¹⁷, Вилхелми пише писмо до литературния отдел на Централния комитет с твърде двузначен текст: „Отпечатайте този фейлетон. Позволете ми да се боря с Гловацки с помощта на перото, а не на палката. Иначе ще признаете, че е прав“¹⁸. По-късно обаче, когато става шеф на полската кинематография, Вилхелми е безкомпромисен. След написването на сценария Мач (Mecz), който е трябвало да бъде режисиран от големия полски режисьор Анджеей Вайда и който разкрива корупцията на алкохолизирания национален футболен отбор на Полша и машинациите на полското правителство, Вилхелми отказва той да бъде филмиран. Нещо повече — кани творците, дръзнали да си позволят скандалната творба, за да ги порицае, давайки за пореден път да се разбере, че в комунистическа Полша няма място за писатели, разобличаващи официалната политика и морал.

Периодът, в който Гловацки пише фейлетони в „Култура“, е време на усилена борба с полската

¹⁶ Пак там, с. 184.

¹⁷ Пак там, с. 184.

¹⁸ Пак там, с. 185.

скандирайки един през друг, докато пердетата се раздвижиха и иззад тях надникнаха най-напред зловещите лица на моите недошли зрители – консулите Копа, Сломка и Муха, а след това и камера. В отговор притежателите на полски паспорти, оплаквайки се от студа, предприеха незабавна акция по вдигане на яките и нахлупване на шапките над очите. Страхуват се, си помислих с презрение, и тогава забелязах, че яката ми е вдигната и шапката ми е нахлупена над очите.

Празниците вече бяха в разгара си. По това време новините за Полша бяха или мрачни, или изцяло липсваха. А и моето положение също се влоши.

Всъщност рецензиите бяха възторжени, но безплатният хотел свърши, а на всичко отгоре пристигна съпругът на преводачката ми, който, показвайки типичен британски егоизъм и липса на чувствителност относно съдбата на поляка, ѝ забрани да спи с мен.

За мое щастие Адам Замойски – писател и историк, който харесал *Cinders*, се готвеше да даде под наем или да пусне за продажба едно от своите жилища с изглед към Хайд парк и аз можех да спя там, докато това се осъществи. И така всяка сутрин се будех в паника, че нещо не е наред, след това си спомнях за какво става въпрос, а после идваше и Адам. Качваше се на стълба и докато боядисваше декоративния таван, ми даваше съвети. Основно за това, дали да се връщам, или не.

А аз с треперещи ръце си правех кафе и внимавах да не го разлея, защото в кухнята вече беше застлан нов килим, слушах и не слушах. След това се разтакавах из празничния Лон-

цензура и именно това до голяма степен определя стила на автора, превръщайки го в значима обществена личност. Спецификата на неговия стил е точно доловена от Тадеуш Ничек: „Имал е убийствен метод: да не удря направо, просто да гали до смърт. Със сериозна физиономия е хвалил най-големите глупости. Цензорите били безпомощни, народът се превивал от смях.“¹⁹

По-нататъшното развитие на писателя е до голяма степен повлияно от това начало. Както отбелязва Ванда Звиногородска, „Януш Гловацки става известен най-напред като фейлетонист и нещо от тази фейлетонова страст и до ден днешен е останало в неговото творчество. (...) Във фейлетоните и разказите му от шестдесетте и седемдесетте години оживява един микропортрет на епохата, жлъчен, присмехулен, на моменти направо жесток образ на антитезата на Гомулка и Герек“²⁰. (...) Днес този портрет представлява незаменим пътеводител из тогавашния свят“²¹.

Глова емигрира на 18 декември 1981 г. съвсем неочаквано и за самия себе си. Авторът заминава за премиерата на една от най-успешните си пиеси, която го прави световноизвестен. Пиесата се казва Пепеляша (Korciuch) и е поставена в лондонския Royal Court Theatre. „За Лондон заминах през 1981 г. за една седмица. А тук [в Полша] – военно положение, и така станах емигрант. После – Ню Йорк, защото, ако ще се емигрира – само там. В Полша се вър-

¹⁹ Tadeusz Nyczek. „Przekryj“, № 42/3095, 17 października 2004, с. 88.

²⁰ Владислав Гомулка и Едвард Герек – първи секретари на Полската обединена работническа партия.

²¹ Wanda Zwinogrodzka. // „Dialog“ № 5 (404) – R. XXXV, maj 1990, с. 83.

дон, накичен с елхи с висящи топки и фигурки на Дядо Коледа.

Ако самолетите до Полша летяха, сигурно въпреки всичко щях да се кача в някой от тях. Защото какво пък толкова ми се случи във Варшава, освен че ще ми мине мъката – горедолу това си въобразявах – не беше приятно, но пък беше успокоително. А какво ще се случи тук – определено твърде малко знаех. Пиесата несъмнено вървеше добре, само че с нея не можех да се изхранвам. Йежи Гедройч ме потърси лично, отпечата фрагмент от *Мощта трепери* (*Moc Truchleje*), а това значи книжката за стачката в корабостроителницата в Гданск, и дори я изпратил до престижното парижко издателство „Фламарион“. За съжаление от там я върнали с писмо от тамошната редакторка на полска литература, че най-напред господин Гловацки трябва да се научи да пише на полски. Това ми прозвуча много страшно, защото тази малка книжка беше монолог на дребен дрипав работник в гданската корабостроителница, който престанал да различава добро от зло и се превърнал в таен агент на сигурността, без изобщо да знае за това. Включил се в стачката също без да е съвсем наясно, че прави точно това и защо, което значи, че прекрасният патриотичен порив в този разказ въобще липсваше. Само тъжни улици, крайна бедност и отчаяние, ресторанти, в които няма нищо за ядене, улици, пълни с тайни агенти, шпиони сред водачите на стачката и това всичко на героя от книжката му се струва съвсем нормално. По-лошото, и всъщност именно това, което изкарало от равновесие редакторката от „Флама-

нах след осем години и така продължавам да се люшкам над океана. Може и да има някакъв смисъл в това, а може и въобще да няма“.²²

Въпросът, който авторът си задава тук, не е случаен. Януш Гловацки търси непрестанно в творчеството си смисъла на всичко, което се случва в света около него, смисъл, който авторът все по-трудно открива. Кажимеж Кутиц пише за последния роман автобиография на писателя – От главата (*Z głowy*): „Книгата доказва, че авторът се държи на разстояние от всичко: от Полша, Европа и САЩ, а също и от самия себе си; така от всичко и от всички, с изключение на собственото си писане“.²³

Успехите, които Гловацки постига в чужбина, го определят като „майстор на черния хумор“. Моралната деградация на съвременния свят той пресъздава със свой самобитен стил, за който са характерни гротеската, хиперболата и абсурдът. И както казва самият писател, „няма нищо по-сюрреалистично от наблюдението на истинския живот“.²⁴

Художественият дебют на Гловацки в областта на прозата датира още преди времето, когато работи за „Култура“ – това е разказът На плажа (*Na plaży*), публикуван в Алманах на младите (*Almanach młodych*, 1960–61). Истинският писателски старт за него обаче е първият му сборник с разкази Центрофуга на безсмислието (*Wirywka Nonsensu*, 1968). Сборникът съдържа седем разказа и предизвиква грандиозен

²² Rozmowa z Januszem Głowackim. // „Rzeczpospolita“, 25–26 września 2004, с. А11.

²³ Kutz Kazimierz // „Przekryj“ № 42/3095, 17 października 2004, s. 98.

²⁴ Януш Гловацки го сподели на срещата ни в хотел „Бристол“ във Варшава на 25 октомври 2004 година.

рион“, е, че той говори онзи език, който е престанал да бъде традиционно използван при общуване. Вместо това се е превърнал в смесица от социалистически лозунги с лумпен-пролетариатска нова реч, значи изобщо неизвестно в какво. *Мощта трепери* вече не се хареса на полската критика, тогава защо ли изобщо се учудвам, че в нормална страна никой не я е оценил? Кое то значи, че моите възможности и шансове изглеждат много нищожни.

И така се мотаех из Лондон, понякога се срещам с издатели, на всеки давам интервю и все повече се притеснявах. Защото новините в пресата за вкъщи бяха доста ужасни, а клюките — още по-лоши: за наводняването на мината със стачкуващите миньори, за разстрела на бунтуващите се войници. А по полското радио — все така официално спокойствие, радост и разговори с производители на понички. И някъде там, във всичко това, са моята дъщеричка, мама и годеницата ми. И така — да се връщам или не?

Трябва да си призная, че освен семейно-патриотичните съображения, които ме дърпаха да се върна, си бях направил и една чисто професионална сметка. Защото това военно положение беше тъкмо за мен. Цял живот бях негодувал, че Норман Мейлър или Джоузеф Хелър, Хемингуей или Бабел са имали какво да записват. И сега, моля ви се, когато темата тропна на вратата ми, мен ме няма вкъщи. И цял живот ще съжалявам. Това значи — връщам се!

И отново Адам ме разубеждаваше от стълбата. „Не знам какви позиции имаш в Полша. Те сега всички са притиснати, а ти можеш да пишеш без цензура цялата истина и всеки ще ти го отпечата.“

След съвета на Адам отидох в ирландски пуб и започнах да пиша не

отзвук. В разказите от Центрофуга на безсмислието Гловацки описва едно микрообщество, родено от утробата на социалистическия режим. Авторът представя средицето на т.нар. златна младеж, наричана още бананова — социална прослойка, която приема като единствена своя ценност консумативния начин на живот. С тази книга авторът взривява полското общество и става един от най-популярните млади писатели във Варшава и Полша като цяло.

Разкрил вече порядките и същността на банададжиите, Гловацки отваря нова страница в своето творчество, в която на преден план вече не е хайлайфът на Варшава. В не по-малко успешния сборник с разкази *Новият танц ла-ба-да* (Nowy taniec la-ba-da, 1970) вниманието на писателя се насочва към обикновения представител на комунистическия пролетариат и към неговите социални проблеми, които не са от материално естество, в смисъла, в който ги разбира златната младеж. Гловацки проявява интерес към отделния индивид, към т.нар. малък човек, и неговия вътрешен свят, неговите емоционално-психологически дилеми. Типичен мотив в неговата проза е съпоставянето на безличния, безнадежден и слаб мъж със силната и енергична жена. Филмът по сценария на разказа *Лов на мухи* (Polowanie na muchy, 1974) — един от четирите разказа в сборника *Новият танц ла-ба-да*, е дело на Анджей Вайда.

След първите два сборника, които несъмнено правят Гловацки един от най-четените полски писатели, идва и изключителният трети сборник *Парадайс* (Paradis, 1973). Той съдържа два разказа —

само като свободен писател, но и всичко докрай, което се оказа много по-трудно от нормалното писане.

Загризах устни, отпихах си от „Гинеса“, мускулите ми се свиваха конвулсивно – и писах една седмица, а след това и втора. А на третата преписах всичко на чисто и се засрамах. Гневът в този разказ беше искрен, а възмущението – двайсет и четири карата! Зомовците²⁵ имаха студени очи и жестоки усмивки, а преследваните дейци на „Солидарност“ – точно обратното. С една дума започнах още повече да се изнервям, че може би твърде късно са ме пуснали на свобода и че може би вече съм безнадеждно осакатен, защото писател не може да твори без цензура и въобще не става за нищо. Защото аз десетки години се мъчех, правейки всевъзможни комбинации, да напиша нещо истинско, ама така деликатно, че да го пуснат. Как да заобиколя и надхитря цензурата? Къде например да пренеса действието в пиесата или книгата, в каква страна или време, за да буди асоциации, ама не съвсем? С каква парабола да упоя сетивата на цензурата? Римската империя например ставаше за тая работа, испанската инквизиция също не беше зле. С по-елементарни усилия – в затвор или исправителен дом за малолетни момичета, както при мен в *Пепеляша*. И тук трябва честно да признаем, че в Полша читателите и зрителите си бяха изработили изключително тънък усет за намеци дори там, където липсваха. Достатъчно е да напишеш, че главният герой е алкохолик или гърбушко, че например изневерява на жена си, и вече никой не се съмнява, че за това е виновен комунизмът, а авторът жъне бурни овации.

Репортът на Пилат (*Raport Pilata*) и Парадайс, които са наситени с дълбок психологизъм. Тук градусът на иронията отново е висок, но по-важното е, че за пръв път се появява концентрираната гротеска, която ще се превърне в отличителна черта за творчеството на Гловацки и която ще буди алузия с неминуемия край на Герековския анти-свят. Парадайс представлява една великолепно стилистично издържана метафора на комунистическия режим в Полша и параноичната (както той сам я определя) родина на автора.

Четири години след емблематичния за Гловацки Парадайс излиза поредната „черна шега“, с която авторът отново насочва вниманието на читателя към социалистическата реалност. Сладки мой Разколников (*My sweet Raskolnikow*, 1977) разказва за млад псевдоинтелектуалец и неговите приключения зад граница, които до голяма степен преповтарят историята на небезизвестния герой от романа Престъпление и наказание на Достоевски. Както Репортът на Пилат, така и Сладки мой Разколников илюстрират палимпсестния характер на неговия стил. Този повествователен принцип е водещ и в последния сборник с две новели – Кряк (*Skrzek*) и Все по-трудно да обичаш (*Coraz trudniej kochać*), отпечатан през 1980 г. Първата – Кряк, е преработена версия на Фауст, където немският първообраз преминава в *science fiction*.

Георги Киряков

²⁵ Зомовци (*Zomowcy*) – през 80-те години отдел на полицията, който се занимава с разпръскване на антиправителствени демонстрации. – Б. пр.

Изглежда, на 20.IX. бяха обявили, че Варшава ще пусне и посрещне първите самолети. Тръгнах към летище „Хийтроу“, за да проверя. Самолетът на ЛОТ²⁶ закъсня, а аз се смесих с тъжната смълчана тълпа подготвящи се за заминаване поляци. Всички се споглеждаха подозрително, значките на „Солидарност“, които преди 13-и бяха неотменен атрибут на всеки костюм, бяха скрити. Най-накрая самолетът от Варшава кацна и започнаха да слизат предимно чужденци, които военното положение беше задържало, а зад пластмасовата стена се промъкваха транзитните. Между тях разпознах професор Ян Кот. Връщаше се от прекъсналия заради военното положение Конгрес на културата. Вървеше по пътеката за транзитни пътници, отделен от мен с пластмасова стена. Чуках по нея, но професорът не чуваше. След това, два дни по-късно го слушах по „Свободна Европа“. Говореше за нощите в Полша, а скупчените около печките, натъпкани с кокс войници му приличали на проститутките в Рим, топлещи се край огньовете. В този кратък отчет, който докарал до бяс генерал Ярузелски, беше целият Ян Кот. Неговият прочит на литературата и света. Пропаднала трагедия и възвишен фарс.

Засега само си поех дълбоко въздух, върнах се в града и отново се заразмотавах из Лондон. Надежда ми вдъхна това, че лондонското издателство „Андре Дойч“ някак много добре се беше ориентирало за какво става въпрос в моята книга и подписа договор за *Мощта трепери от страх*.

Вечер след представлението ходех с актьорите от *Пепеляша* в някой бар и на по бира разчувствах тях и себе си с разкази за ордите на Ярузелски, преминаващи през затрупаната от сняг страна на Шопен.

Веднъж, след като затворихме бара, докато се връщах пеш в почти готовото за продажба жилище на Адам в Найсбридж²⁷, по наветата зад мен затракаха високи токчета и ме догони актрисата, играеща злата сестра в *Пепеляша*. Със сълзи на очи ми призна, че, както съм крачел така самотно през спящия Лондон, съм ѝ напомнял на героя на Анджей Вайда от филма *Човекът от желязо*²⁸ и че е решила да направи всичко, което е по силите на една млада актриса, за да ми повдигне духа. И сега искам да предупредя, че ако някой, независимо кой, в мое присъствие се осмели да нарече *Човекът от желязо* наивен соцреалистически кич, ще се сдобие в мое лице с враг за цял живот.

Много поляци, застигнати в Лондон от военното положение, негодуваха, че така наречената стара емиграция не се е погрижила за тях. Аз, подобно на Бланш, героинята от пиесата на Тенеси Уилямс „Трамвай Желание“, мислех оптимистично по този въпрос. Бланш, след като, разочарована от всички, хваща доверчиво под ръка психиатъра, който е пристигнал по искане на семейството ѝ, за да я затвори в лудница, произнася в този момент моята любима фраза: „Винаги съм знаела, че във всяка ситуация можеш да се осляняш на любезността на другите.“

²⁶ ЛОТ – полска авиокомпания. – Б. р.

²⁷ Найсбридж – един от най-престижните квартали на Лондон. – Б. р.

²⁸ *Човекът от желязо* (*Człowiek z żelaza*) – филм на А. Вайда от 1981 г. – Б. р.

И представете си, моля ви, на 29.XII., значи веднага след празниците, собственикът на един доста приятен полски ресторант – патриот и любител на театъра, ми предложи работа като сервитьор при съвсем прилични условия. Тъкмо тогава талантлива млада актриса, която беше пристигнала преди година и се беше омъжила за дърводелец, но не беше щастлива, защото изкуството я влечеше, ми предложи високоплатени съвместни еротични спектакли за английската аристокрация. Мой отдавнашен познат – Владек Аспирин, енергичен търговец, занимавал се навремето с доставяните в Полша лекарства с изтекъл срок, който беше направил политическа кариера, разобличавайки вече в свободна държава недобросъвестните предприемачи, ме уговаряше да направя един добре планиран скок към ювелира...

Превод от полски: **Даниела Щерева**
 Редактори на превода: **Александра Михалска,**
Жоржета Чолакова

АНДЖЕЙ БУРСА (1932–1957) – поет, прозаик, драматург и публицист, възплътил бунтарския дух на 50-те години.

Роден е в Краков. Следва българистика в Ягелонския университет. Работи като журналист в краковски всекидневник. Дебютира като поет на страниците на „Жиче Литерацке“ („Życie Literackie“) през 1954 г. Творчеството му разобличава и заклеявя лицемерните идеологии и схемите на социалистическия реализъм. Безкомпромисно демаскира песимистичната картина на съвременността. Стилът му се отличава с бруталност и цинизъм, гротескна деформация, сюрреалистична визия, но също и с изтънчен лиризм, който дава

израз на неговата индивидуална чувствителност в търсенето на непреходните хуманни ценности. Неговата поезия шокира с оригиналния си глас.

Анджей Бурса умира млад от вроден порок на сърцето. Внезапната му кончина предизвиква съмнения за самоубийство и дава повод за спекулации и разпространяване на митове около неговата смърт.

Творчеството му е публикувано посмъртно: Стихотворения (Wiersze, 1958), Съчинения в поезия и проза (Utwory wierszem i prozą, 1969, преиздадена 1973, 1982), *повестта* Убийството на лелята (Zabicie ciotki, 1981, екранизирана 1984), *гротескните драми* Карбункул¹ (Karbunkul) и Животните на граф Калиостро (Zwierzęta hrabiego Cagliostro), *скетът* Селски разговори, или социалистическото далече (Rozmówki chłopskie, czyli socjalistyczne daleko).

От 1967 г. се присъжда литературна награда на името на Анджей Бурса.

В. Балтова

¹ Карбункул (лат. Carbunculus) – гнойно-възпалителен процес най-често в окосмената част на тила. – Б. р.

UWAGA DRAMAT!

Mały szary człowiek
taki szary jak poniedziałek po niedzieli
szary jak szara mysz na szarym polu
dowolnie sortowany
magazynowany i sprzedawany
hurtownie
oraz krążący w obiegu detalicznie
jako jeden z detali
detal właściwie zbędny
o wiele bardziej zbędny
od cyfry pod którą jest zapisany
zapłonął wielką miłością.

1957

ВНИМАНИЕ, ДРАМА!

Малък сив човек
сив като понеделник след неделя
сив като сива мишка на сиво поле
произволно сортиран
складиран и продаден
на едро
а също и циркулиращ в обращение на дребно
като един от детайлите
детайл всъщност излишен
много по-излишен
от цифрата под която е записано
той пламна от голямата любов.

Превод от полски: **Светлана Бозукова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

KOPNIAKI

Przyszedł rzeczowo żeby coś osiągnąć
ale już w pierwszych drzwiach kopniak
uśmiechnął się
kopniak wydał mu się dosyć dowcipny
spróbował znowu
kopniak
postanowił iść piętro wyżej
spadł znów na parter strącony kopniakiem
przywarował grzecznie w korytarzu
kopniak
kopniak w bramie
na ulicy znowu kopniak
więc zapragnął przynajmniej poetycznej śmierci
rzucił się pod samochód
i oberwał tęgiego kopniaka od szofera.

РИТНИЦИ

Седна делово за да постигне нещо
но в първата врата вече ритникът
му се усмихна
ритникът му се стори доста забавен
опита отново
ритник
реши да иде на по-горен етаж
падна отново на партера с по-малък
ритник, застана послушно в коридора
ритник
ритник във външната врата
на улицата отново ритник
и така пожела поне поетична смърт
хвърли се под автомобила
и получи силен ритник от шофьора.

Превод от полски: **Соня Дрингова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

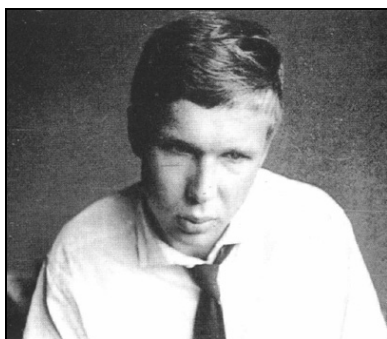
SYLOGIZM PROSTACKI

Za darmo nie dostaniesz nic ładnego
zachód słońca jest za darmo
a więc nie jest piękny
ale żeby rzygać w klozecie
lokalu prima sorta
trzeba zapłacić za wódkę
ergo
klozet w tancbudzie jest piękny
a zachód słońca nie
a ja wam powiem że bujda
widziałem zachód słońca
i wychodek w nocnym lokalu
nie znajduję specjalnej różnicy.

ПРОСТАШКИ СИЛОГИЗЪМ

Безплатно няма да получиш нищо хубаво
залезът на слънцето е безплатен
следователно не е хубав
но за да повръщаш в клозета
на първокласно заведение
трябва да платиш за водка
ergo
клозетът в бара е хубав
а залезът на слънцето не е
а аз ще ви кажа — бабини деветини
виждал съм залеза на слънцето
и нужник в нощно заведение
не намирам особена разлика.

Превод от полски: **Светлана Бозукова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

РАФАЛ ВОЯЧЕК (1945–1971) е поет от интровертен тип. Със средствата на експресионизма създава катастрофична поезия, в която изразява болезнената неприспособимост на човека. Обсебен от грозното и смъртта, той проявява чувството си на отчужденост от живота, подсъзнателните си страхове, сънища и предчувствия. Използвайки думи от физиологията и еротиката, той придава на своя изказ драстичност и цинизъм. Сарказъм, черен хумор, но същевременно с това усет

към формалните параметри на стиха и съзнателно отношение към традицията. „Прокълнат поет“, наричан също „полски Рембо“, Воячек става истинска литературна легенда.

Роден в Миколово. Изучава една година полска филология в Ягелонския университет, след което отива във Вроцлав и живее там до края на живота си. Не работи. Живее благодарение на родителите си и литературните стипендии, които получава.

Воячек има проблеми с алкохола. Прави няколко опита за самоубийство. През 1965 г. е настанен в психиатрична клиника. Там се запознава с медицинска сестра, с която скоро сключва брак. Ражда им се дете, но само след година семейството стига до развод. Сам слага край на живота си.

Дебютира като поет през 1965 г. в месечника „Поезия“ („Poezja“). Неговото катастрофично експресивно творчество го свързва с прокълнатите поети. С болезнена експозиционистичност изразява бунта на личността, неспособна да се приспособи към заобикалящата я действителност.

Автор е на стихосбирките: Сезон (Sezon, 1969), Друга приказка (Inna bajka, 1970). Посмъртно са издадени Този, когото го нямаше (Którego nie było, 1972) и Безкрайният кръстоносен поход (Nie skończona krucjata, 1973), а също така и Избрани съчинения (Utwory zebrane, 1976).

От 1993 г. ежегодно се организира конкурс на името на Рафал Воячек. През 1999 г. излиза биографичен филм за него. Режисьор е Л. Майевски, а в главната роля е К. Сивчик.

В. Балтова

SEZON

Jest poręcz
ale nie ma schodów
Jest ja
ale mnie nie ma
Jest zimno
ale nie ma ciepłych skór zwierząt
niedźwiedziej futer lisich kit

Od czasu kiedy jest mokro
jest bardzo mokro
ja kocha mokro
na placu bez parasola

Jest ciemno
jest ciemno jak najciemniej
mnie nie ma
nie ma spać
Nie ma oddychać
Życ nie ma

Tylko drzewa się ruszają
niepospolite ruszenie drzew

rodzą czarnego kota
który przebiega wszystkie drogi

UMIEM BYĆ CISZĄ

Miłość to człowiek niedokończony
Eluard

Kończę się w twoich oczach
Umiem być ciszą
Kończę się w twoim śnie

Ostatnie echo jest ciszą
to miejsce
gdzie kończy się twoje spojrzenie

Sen mnie oślepia, rozjarzona
iskra serca
Kończę się w twoim sercu

Przez sen, przez siebie
donoszę siebie
do twojej śmierci

СЕЗОН

Има парапет
но няма стълби
Има аз
но няма мен
Студено е
но няма топли животински кожи
мечешки палта опашки от лисици

Откакто мокро е
е много мокро
аз обича мокро
на площада без чадър

Тъмно е
тъмно възможно най-тъмно
няма мен
Няма спя
Няма дишам
Живея няма

Само дърветата се движат
всенародно опылчение на дърветата

раждат черна котка
която ще пробяга всички пътища

УМЕЯ ДА БЪДА ТИШИНА

Любовта е незавършен човек
Елюар

Свършвам в твоите очи
Умея да бъда тишина
Свършвам в твоя сън

Последното ехо е тишина
това е мястото
където свършва твоят поглед

Сънят ме ослепява, нажежена
искра на сърцето
Свършвам в твоето сърце

Насън, заради себе си
ще пренасям себе си
до твоята смърт

Превод от полски: **Светлана Бозукова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

PIOSENKA STAREGO KSIĘŻYCA

Ja stary księżyc nie znam swego ojca
Ja stary księżyc nie znam swojej matki
Ja stary księżyc zawsze byłem stary
Tylko młode dziewczęta starsze są ode mnie

Jaskiniowy egipski gotycki i polski
Ja stary księżyc jestem Twym koszmarem
Chodzę po Twoim dachu mieszkam w Twojej krwi
Oświeć Twoje sny

Tylko młode dziewczęta starsze są ode mnie
Księżyc jest lunatykiem Mickiewicz jest kobietą
Nigdy nie byłaś młoda więc co zrobisz

Śmierć jest przecinikiem w zdaniu Twego losu
Ja stary księżyc niezawodny żałobnik
Gdy na stypie podają alcohol

1969

ПЕСЕНТА НА СТАРИЯ ПОЛУМЕСЕЦ

Аз старият полумесец не познавам баща си
Аз старият полумесец не познавам майка си
Аз старият полумесец винаги съм бил стар
Само младите момичета по-стари са от мен

Пещерен египетски готически и полски
Аз старият полумесец съм твоя кошмар
Разхождам се по твоя покрив, живея в твоята кръв
Огривам твоя сън

Само младите момичета по-стари са от мен
Полумесецът е лунатик Мицкевич е жена
Никога не си била млада и тъй какво ще сториш

Смъртта е запетая в изречението на твоята съдба
Аз старият полумесец неизменният скърбящ
Когато на помена раздават алкохол

Превод от полски: **Велислава Василева**
Редактор на превода: **Мария Ковалска-Иванова**

МАРЧИН ШВЕТЛИЦКИ (1961) е поет със сложно творческо развитие. Ранните му творби взривяват полското общество със своя неконформизъм и се вписват във вълната на ъндърграунда. Дори Чеслав Милош, който отначало е впечатлен от неговия бунтарски дух и поетически талант, се възмущава от предизвикателното му и скандално поведение. Днес обаче Шветлицки е утвърдено име в най-новата поезия и е признат от полската литературна критика за значимо явление. Дори негови стихотворения вече са включени в учебниците по литература.

Роден е в Люблин, а от 1980 г. живее в Краков. Следва полска филология в Ягелонския университет. Неговата поезия оказва силно влияние върху литературния живот. Читателите с нетърпение очакват всяко

ново издание. Младите хора разчитат посланията му. През 1993 г. Шветлицки основава рок група „Świetliki“.

Като поет продължава линията на Бурса и Воячек. Дебютира в краковското литературно списание „НаГлос“ („NaGłos“). Следват стихосбирките: Студени страни (Zimne kraje, 1992), Схизмата (Schizma, 1994), Студени страни 2 (Zimne kraje 2, 1995), Берлин (Berlin, 1995), Третата половина (Trzecia połowa, 1996), 37 стихотворения за водката и цигарите (37 wierszy o wódce i papierosach, 1996), Песни на профана (Pieśni profana, 1998), Отворен до второ нареждане (Czynny do odwołania, 2001), Затворен (Nieczynny, 2003), 49 стихотворения за водката и цигарите (49 wierszy o wódce i papierosach, 2004), Музика на средата (Muzyka środka, 2006). Автор е и на прозаическата книга Дванайсет (Dwanaście, 2006)

Вниманието на твореца е фокусирано върху усецането за болезненост и дискомфорт, което очертава границите на интимния свят. Това е способността на личността да приема тъмнината и болката, която я поддържа жива. Хумор, ирония и разговорна дикция маркират езика на Шветлицки.

Марчин Шветлицки е лауреат на многобройни награди и поетични отличия, между които и номинацията за награда „Нике“ за 2002 г.

Българският читател го познава от стихотворенията, излезли в сп. „Панорама“ (бр. 3, 2002) в превод на Димитрина Лау-Буковска.

В. Балтова

PIOSENKA OBUDZONEGO

Krew na księżycu!
Otworzę oko
i oko mi doniosło
do mózgu ten obraz:
krew na księżycu!

Krew na księżycu.
Zimny kwiecień. Pełnia.
Za głośno krzyczysz –
powiedziałem do krwi
– zbudzisz małego.

Zbudził się.
Zaczął płakać. W kuchni suka
zaczęła szczeakać. Wetknąłem mu smoczek
w dwuzębną buzię. Zasnął. Wróciłem do
ciebie.
Krew na księżycu – oświadczyłem, a ty
przez sen wtuliłaś się we mnie
i

ZIMNY PAPIEROS

Znowu włożyłem ciemne okulary
– widzę teraz jaskrawo: świat zestarzał się.
jaskrawy jest. Złamane barwy
podpełzają do oczu, negatywy płoną,
jaskrawo płoną.

Śnieg stopniał i odsłonił wszystko:
serce miasta, żołądek miasta,
jaskrawosine, pracujące wiecznie
narządy oraz ludzi wędrujących
tam i z powrotem.

Znowu włożyłem ciemne okulary
i zapaliłem na uspokojenie
zimnego papierosa. Jeszcze chwilę, jeszcze
nie teraz. W oddali słysząc powolne
skrzyżnienie
piór i namolne mamrotanie. Oto

analfabeci piszą Konstytucję dla mnie.

ПЕСЕНТА НА СЪБУДЕНИЯ

Кръв на луната!
Отворих око
и окото донесе
до мозъка тази картина:
кръв на луната!

Кръв на луната!
Студеният април. Пълнолуние.
Много силно крещиш –
казах на кръвта,
– ще събудиш детето.

То се събуди.
И се разплака. В кухнята кучката
почна да лае. Пъхнах му биберона
в устата с два зъба. Заспа. Върнах се при
тебе.
Кръв на луната – заявих, а ти
насън се притисна към мен
и

Превод от полски: **Соня Дрингова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

СТУДЕНА ЦИГАРА

Отново сложих тъмни очила –
сега виждам ясно: светът е остарял.
ярък е. Пречупени цветове
допълзват до окото, негативите горят,
ослепително горят.

Снегът се е стопил и е оголил всичко:
сърцето на града, стомаха на града,
яркосиньо, действащите вечно
органи и хора,
пыплеши насам-натат.

Отново сложих тъмни очила
и запалих за успокоение
студена цигара. Още малко, още
не сега. В далечината се чува бавното
скърцане
на писалки и натрапчиво мърморене. Ето
неграмотни пишат Конституция за мен.

Превод от полски: **София Дачева**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

W GRUDNIU, WIECZOREM

Więc możesz i pójść sobie za tym nieznajomym
– niezwykle dobrym i przystojnym, gdyż to
może być Chrystus (on uwielbia takie
podstępny) – i ta moja męska
zazdrość jest nie na miejscu w tym wypadku, jeśli
chcesz. Wszystkie gwiazdy, jakie
dotychczas widzieliśmy, zapłonęły. Wszystkie
banknoty, jakich dotykałaś,
są w twoim posiadaniu. Idź i nie przepraszaj.
To wczoraj w mojej wyobraźni
miałas posłuszne oczy, dzisiaj mgła.

ПРЕЗ ДЕКЕМВРИ, ВЕЧЕРТА

Та значи можеш да си тръгнеш след този непознат –
така необичайно добър и хубав, понеже това
може и да е Христос (той обожава подобни
коварства) – и тази моя мъжка
ревност е неуместна в този случай.
Всички звезди, които
досега сме гледали, запламтяха. Всички
банкноти, които си докоснала,
са твое притежание. Тръгвай и не се извинявай.
Вчера в моето въображение
ти имаше очи послушни, днес – мъгла.

Превод от полски: **София Дачева**

Редактор на превода: **Иван Вълев**

PEDAGOGIKA

Wojna podobno to najwyższa forma
pedagogiki. A zabici
to są uczniowie
najlepsi.

Chlubna hodowla – przekształcanie chłopców
w żołnierzy – poprzez piłkę nożną i cyrk.
Wojna się przyczaiła,
udaje, że śpi.

Pierwsze dni lata. Zatrząsienie malin.
Dziś jestem dezertерem, a co będzie jutro?
Czekam i piszę listy do abstrakcji.
Nigdy już ulgi.
Cisza nagli.

ПЕДАГОГИКА

Войната е може би най-висшата форма
на педагогиката. А убитите
са най-добрите
ученици.

Отлично обучение – превръща момчетата
във войници – чрез футбола и цирка.
Войната е нашрек,
преструва се, че спи.

Първи дни на лятото. Пълно е с малини.
Днес съм дезертър, а какво ще стане утре?
Чакам и пиша писма на абстракцията.
Никога повече отстъпки.
Тишината ме пришпорва.

Превод от полски: **Даниела Щерева**

Редактор на превода: **Иван Вълев**

LUDZIE

Kochają się i są zameldowani.
Wszystkie papiery w zupełnym porządku.
Mają swoje choroby, pomagają sobie
lekarstwami i literaturą.

Oni żyją, a ja
piszę o nich wiersze,
odnajduję kolejne klocki ich historii.
To nie jest zdrada, jeśli ją ujawniam.

Niekochany nie zdradza.
Niekochany chodzi
dzwoniąc w kieszeni
niepotrzebnym kluczem.

ХОРА

Обичат се и са регистрирани.
Всички документи са съвсем редовни.
Имат своите болести, помагат си
с лекарства и литература.

Те живеят, а аз
пиша стихове за тях.
Намирам поредни късчета от тяхната история.
Не е предателство да я разкривам.

Необичаният не изневерява.
Необичаният ходи,
подрънквайки си в джоба
с непотребен ключ.

Превод от полски: **Даниела Щерева**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

ŚWIAT

Na początku jest moja głowa w moich rękach.
Następnie z tego miejsca rozchodzą się koła.
Koło stół kwadratowy. Koło pokój. Koło
kamienica. Koło ulica. Koło miasto. Koło
kraj. I kontynent opasany kołem.
Koło półkula. Koło. Koło wszystko.
Na samym końcu jest mała kropka.

СВЯТ

В началото е моята глава в моите ръце.
После оттам тръгват кръгове.
Кръг квадратна маса. Кръг стая. Кръг
къща. Кръг улица. Кръг град. Кръг
страна. И континент, опасан с кръг.
Кръг полукълбо. Кръг – кълбо. Кръг всичко.
На самия край – мъничка капка.

Превод от полски: **Светлана Бозукова**
Редактор на превода: **Иван Вълев**

М – CZARNY PONIEDZIAŁEK

Moment, kiedy zapalają się jednocześnie wszystkie lampy uliczne w mieście. Moment, kiedy mówisz to niepojęte „nie“ i nagle nie wiem co z tym robić dalej: umrzeć? wyjechać? nie zareagować?

Moment w słońcu, kiedy cię obserwuję z okna autobusu, masz inną twarz niż w chwilach, kiedy wiesz, że patrzę – a teraz mnie nie widzisz, patrzysz w nic, w błyszczącą szybę, za którą niby jestem. Już nie ja, nie ze mną, nie w ten sposób, nie tutaj. Może zdarzyć się wszystko, bo wszystko się wydarza. Wszystko określają trzy podstawowe pozycje: mężczyzna na kobiecie, kobieta na mężczyźnie albo to, co teraz – kobieta i mężczyzna przedzieleni światłem.

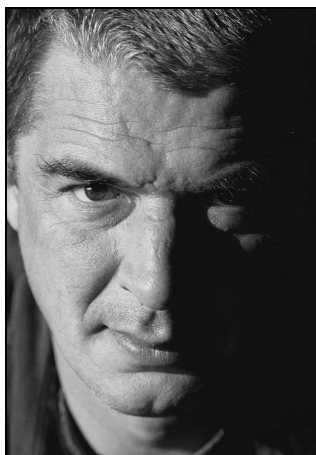
М – ЧЕРНИЯТ ПОНЕДЕЛНИК

Моментът, в който пламват едновременно всички улични лампи в града. Моментът, в който казваш това непонятно „не“ и изведнъж не знам какво да правя нататък: да умра? да замина? да не реагирам?

Моментът в слънцето, когато те наблюдавам от стъклото на автобуса, имаш различно лице от моментите, когато знаеш, че те гледам – а сега не ме виждаш, гледаш в нищото, в блестящото стъкло, зад което като че ли съм. Вече не аз, не с мен, не по този начин, не тук. Може да се случи всичко, защото всичко се случва. Всичко се определя от три основни пози: мъж върху жена, жена върху мъж или както сега – жена и мъж, разделени от светлина.

Превод от полски: **Светлана Бозукова**

Редактор на превода: **Иван Вълев**

Роден през 1960 г. във Варшава, **АНДЖЕЙ СТАШУК** се утвърждава като колоритен представител на съвременната полска проза, поезия, литературна критика и есеистика. Своя неонконформизъм той заявява още през 80-те години, когато, воден от пацифистките си възгледи, отказва да влезе в казармата, в резултат на което година и половина лежи в затвора.

Първата му литературна изява – сборникът с разкази *Стените на Хеброн* (Mury Hebronu, 1992), е картина на затворническата действителност, изобилстваща с брутални сцени. Следващите книги му носят престижни полски литературни награди – на фондация „Кошчелски“¹ и двукратна номинация за наградата „Нике“. През 2005 г. е отличен със същата награда за издадената през 2004 г. книга, озаглавена *Пътуйки към Бабадаг* (Jadąc do Babadag).

Първите творби на Сташук са фабулирани разкази. Постепенно обаче започва да заменя фабулата с пейзажи, които скоро се явяват като претекст към разсъжденията върху преходността и вечността.

Анджей Сташук като истински глобтротър няколко пъти годишно поема на път с кола, влак или на автостоп. Маршрутите му са съвсем различни от тези, които предпочитат днешните жадуващи за приключения европейци. Той не търси известни курорти, слънчеви крайморски плажове, нито забележителности. Пътищата му водят към най-затънтените кътчета на Централна и Източна Европа – там, където времето сякаш е спряло. Това, което го привлича като магнит, по-скоро би могло да бъде наречено европейски ад. На читателя, закърмен с визията на нова, преуспяла и модерна Европа, авторът разкрива изненадващата картина на тази част от Стария континент, която винаги е била смятана за примитивна, изостанала, изобицо – за по-лоша.

На пръв поглед прозата на Сташук е провинциална, лишена от атрактивност, без фабула и герои, обаче само в продължение на няколко години тя привлича вниманието на широката публика и си спечелва изключителна популярност. В книгите си авторът описва румънската, унгарската, словашката, словенската и албанската провинциална действителност, като търси и намира сходни черти с полската провинция.

¹ Фондация „Кошчелски“ (Fundacji im. Kościelski) – създадена през 1959 г. от Моника Кошчелски – вдовица на издателя и поета Владислав Август Кошчелски. От самото си създаване връчва всяка година литературни награди на млади полски прозаисти и поети (до 40 г.). Сред носителите ѝ са Славомир Мрожек, Збигнев Херберт, Тадеуш Конвиецки, Густав Херлинг-Груджински, Тадеуш Новак, Ярослав Марек Римкевич, Станислав Баранчак, Ева Липска, Юзеф Баран, Йежи Пилх, Вислава Шимборска, Марчин Шветлицки, Пшемислав Чаплински, Олга Токарчук, Йоланта Стефко и др. – Б. р.

Пътуването на Сташук е едно пътешествие в дълбините на съзнанието на населението в тази част от Европа. Авторът не крие, че винаги се е вълнувал от напрежението между съвременното и миналото, като по повод на разделението на европейските държави подчертава: „Не съм в състояние да кажа кой от тези светове е по-добър и кой – по-лош. Зная само какво ме привлича към другия бряг на Европа: тамошната немош, скромност, второстепенност, покорност, безнадеждност. Имам чувството, че по-добрата Европа не би могла да съществува без изкривеното си отражение.“

Сташук заявява, че интересът му към периферната европейска действителност произлиза от факта, че самият той е избрал именно такова място за своя живот. През 90-те години напуска Варшава и се преселва дълбоко навътре в дивите Бещади – най-отдалечената на югоизток планинска верига, докдето цивилизацията не стига. Първоначално живее в село Чарне, отглеждайки кози и лами, а след това се мести в село Воловец, където заедно с жена си, Моника Шнайдерман, основават издателство „Чарне“ – именно от това място той предприема своите обиколки из централната и източната част на Европа.

Д. Найденова

ПЪТУВАЙКИ КЪМ БАБАДАГ (Откъс)

Какво да се прави – обичам този балкански бардак. Започва още преди Сату Маре². Шибана работа, кръпка до кръпка, един дявол знае къде свършва шосето, къде – банкетът, каруци, колички, мигом във въздуха се вдига повече прах, отколкото в следхабсбургска Унгария, на всяка крачка има нещо, което трябва да се заобикаля, сякаш тези „Дачии“ и „Аро“ не бяха докрай затегнати и губеха части или просто ги имаха в повече. Дебели, фрашкани с пари цигани стоят до нови мерджани с вдигнати капаци, уж че водата им е завряла или се е скъсал ремъкът, и махат отчаяно да спреш, и тогава ти пробутват злато и скъпоценни камъни на половин цена. Дечурлига притичват по шосето напред-назад, като че ли от хлапета ги обучават в прочутото румънско пренебрежение към смъртта, в гето-дакийски фатализъм. Никой не използва мигачи, защото, общо взето, животът е тежък и трябва да се пести. Затова пък клаксони се чуват непрекъснато, защото не се износват. Така беше през май 2000 година и така ще остане завинаги. Мога да си спомням за това безкрай, така както се помни детството. И накрая се оказва, че човек търси само това, което е виждал по-рано. Оказва се, че сатмарският³ бардак, пустинните дворове на Сулина, Гюргево край Дунав напомним Соколов Подласки⁴ и Калушин⁵. Това е същата материя, същата мимолетност, която геройски имитира

² Сату Маре (нем. Sathmar, бълг. Голямо село) – най-големият град в Северозападна Румъния, близо до границата с Унгария, в чиито предели е бил през по-голямата част от своята история. – Б. р.

³ Сатмар – старото име на Сату Маре. – Б. р.

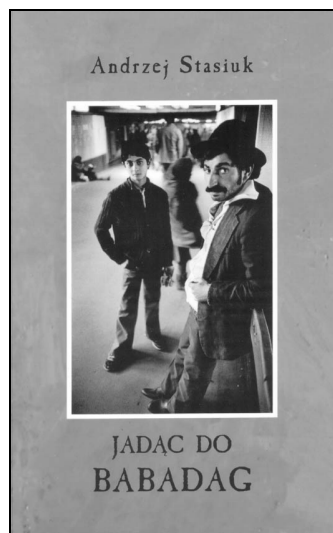
⁴ Соколов Подласки – голям град в Източна Плоша, център на Мазовецката област. – Б. р.

⁵ Калушин – град в Полша, Мазовецка област. – Б. р.

трайност, в автобусите се носи същият мирис на сапун и мляко, когато селяните тръгват на път, същата медитация върху гниещите пейки в сянката на плетовите, същото безгрижие и разточителство на време, часовници като украса, като бижу – в края на краищата времето, това е само достъпна за сетивата форма на вечност, от която могат да се отрязват парчета по собствено усмотрение.

Някъде между Бозиен и Валя Пержей⁶ видях двама мъже край пътя наред зелената пустош. Десет километра в едната посока и петнайсет в другата нямаше нищо и нищо не се движеше. Седяха в сянката на ореха и играеха карти. Дори не вдигнаха поглед, за да погледнат автобуса. Няколко дни по-късно се връщах по този път и отново ги видях. Преместили се бяха може би с километър, но пейзажът не се беше променил: крайпътен шпалир от орехи, царевични ниви, а те продължаваха да бъдат все така погълнати от мързеливата, монотонна игра, сякаш имаха тесте от милион карти. Може би в игра ги е застигала нощта и са спали наред полето, за да започнат отново prizori, може някой да ги е карал дотук по някаква работа, обаче веднага след като е изчезвал зад билото на възвишението, те моментално са се залавяли със своята вечна игра. Нямаха нищо със себе си, никакъв предмет, освен ако не са имали нещо по джобовете. Седяха си на запустялото място, тъй както вкъщи на масата. Бяха сиви и смачкани както повечето мъже по онези краища, обаче се справяха героически с напирашното пространство и с необятността на времето. Крехката абстракция на играта ги защитаваше от нищото. Дявол знае, може би по здрач са палели някаква недогоряла свещ или картите им са били белязани, та дори в тъмнината са усещали с пръстите си купи, пики и спатии. Така си представях това на път за Кахул⁷ и обратно.

И така обичам този балкански бардак, този унгарски, словашки и полски, тази чудна тежест на материята, тази хубава сънливост, непукизъм към фактите, това спокойно, обмислено пиянство по пладне и тези замъглени погледи, които без усилие преминават през действителността, за да се открият за нищото без тревога. Какво да се прави. Сърцето на моята Европа бие в Соколов Подляски и в Хуш⁸. Ни най-малко не бие то във Виена. Който мисли друго, е глупак. Нито в Будапеща. Най-вече не бие в Краков. Всичко това са неуспешни опити за трансплантация. Лифтинг и огледало на нещо, което е другаде. Соколов и Хуш на нищо не подражават. Осъществяват се чрез собствената си съдба. Моето сърце е в Соколов,

⁶ Бозиен и Валя Пержей – градове в Молдова. – Б. р.

⁷ Кахул – град в Молдова. – Б. р.

⁸ Хуш – град в Молдова. – Б. р.

макар че там прекарах може би всичко на всичко десет часа. Обикновено по време на прехвърлянето от рейс на рейс в началото на 70-те години, когато пътувах до вуйчо и вуйна на почивка. Моята лична памет не е по-лоша от паметта на поколението, народа или една доста голяма част от континента. Едноетажни дървени къщи в центъра на града, люляци, храсталак, кепенци, кучета, спящи по асфалта, наклонени стълбове на спирки с жълти кръгли емблеми, кафява и зелена боя върху рамки, дъски и каси, пясък във фугите на тротоарните плочки, сладоледаджийница, ухаеща като селска къща, захаросани бонбонки в стъклените тръбички, всичко това едва пораснало от земята, едва започнато, точно така, гниене, шумолене и дрямка, живот без претенции, за да стигне за по-дълго, скърцане на под от изтъркани дъски, смешен героизъм на всекидневие, крехко като вафлена фунийка за сладолед. Помня всичко и бих могъл да изброявам безкрай. Понеже това ми е в кръвта. По същата причина моето сърце е в Хуш, който прекосих за пет минути, понеже там няма за какво да се спира.

По всичко личи, че бих искал да имам собствена държава. За да обикалям постоянно из нея. Държава без определени граници, държава, която сама не знае, че съществува, и държава, на която хич не ѝ пука, че някой я измисля и някой навлиза в нея. Съзнана държава с неясна политика и история като подвижни пясъци, с настояще като крехък лед и култура като циганските палати в град Сорока. Тук нищо друго няма да просъществува без риск от пародия. Впрочем каква ти държава. Нека бъде направо империя с неопределен брой провинции, империя в движение, в поход, завладяна от идея за експанзия и от склероза, която не ѝ позволява да запомни земите, народите и столиците, та затова всяка сутрин всичко започва отначало. Би ми харесало, понеже самият аз не се справям с това. Помня само неща и събития, но не знам какво ги разделя или свързва освен моето случайно присъствие.

Преди три дни бях в Бардейов⁹. В „Свети Иджи“¹⁰ започваше следобедната литургия. Закъснели миряни се вмъкваха един след друг през откритата врата. Вътре вече трябва да е било пълно, защото оттам се чуваше все по-силният боботещ шепот, но постоянно пристигаха нови. Празнични и порозовели от бързане се точеха надолу по наклонения площад и едва в сянката на храма забавяха крачка, за да придадат на движението си малко достойнство. Тази сцена се е повтаряла от 500 години. Помислих си, че това преминаване през пространството на бардейовския площад трябва да е протъркано от допира на телата, че самото пространство в това място може би дори не съществува, защото не е имало сили постоянно в продължение на толкова време да зараства. Отправих се нагоре в противоположна посока. Всичко запустяваше. Людовик Велики удостоил града с право на провеждане на осем панаира годишно и на обезглавяване. Тогава всичко това сигурно е заемало много място и сега без търговия и справедливост площадът изглеждаше запустял. Завих по „Ветерна“, а после по

⁹ Бардейов – неголям град в Източна Словакия. – Б. р.

¹⁰ Свети Иджи (Święty Idzi, фр. St. Gilles, бълг. св. Ксисст) – популярен в Полша светец, закрилник на кърмещите майки и на рибарите. Неговият ден е 1 септември. – Б. р.

„Стоклова“ и по-нататък надясно, за да стигна тясната пролука между крепостните стени и останалата част на града. Намерих стълбички и се изкачих горе, макар вероятно да е било забранено. Тази стена беше най-малко на 600 години и тук-там се ронеше, отчупваше и изцяло отговаряше на възрастта си. Отгоре се виждаха дворове, градини, комшулуци, клетки, курници, кучешки колиби, всичко това, което малките градове крият от погледите, целият този селски бит, който се опитват да съхранят върху ограничено и умалено пространство. Там бардакът беше по-малък, сънен безпорядък, остатъци от започнати работи, спомен за недовършените, купища от вещи, бавно превръщащи се в сметища, фолио, компост, изпокапали ябълки, кокошарници, плевели, отгъпкани пътеки, някаква вековна съвременност, приседнала в сянката на орехи и череши. Тук бавно се рушеше готиката, три крачки по-нататък същото разпадане проникваше в лишените от история неща, надарени единствено с мимолетна съдба и нищожна участ. Новото остаряваше така, както древното, и това беше някаква справедливост, *liberté, égalité, fraternité* на материята.

Превод от полски: **Цветан Попадиин**
 Редактор на превода: **Данута Найденова**

ПШЕМИСЛАВ ЧАПЛИНСКИ

НАШАТА ПО-ГОЛЯМА РОДИНА

Анджей Сташук си изработи собствен литературен жанр – дневник на скитника, есе на бродяга. Пътешествията зависят от капризите му, а размишлението им придава сбитост. Тук не е важно описанието на местата, а размислите след пътуването, когато се задвижват паметта и въображението.(...) Сташук третира Централна Европа като наша по-голяма родина. Родина, която е под заплаха...

ОБЕДИНИТЕЛНИТЕ МИТОВЕ

Когато започваше процесът на обединяване на Европа, се появиха три съпътстващи го мита. Първият гласеше, че континентът ще стане едно цяло в административно отношение и като културна многочисленост. Европа на малките отечества трябваше да се превърне в пространство, в което през деня всички ние ще се занимаваме с маркетинг и франчайзинг¹, а пък през следобедите и уикендите ще поддържаме местните си традиции.

Вторият мит гласеше, че Западна Европа може много да ни даде, но също така и много да спечели от нас – в замяна на развитите технологии и опитните специалисти ние ще допринесем за общото благо със своята душевност. Размяната ще бъде справедлива, несъразмерността на даровете няма да унижи никого. Ще настъпи историческо изравняване – ние ще си възвърнем мястото

ПШЕМИСЛАВ ЧАПЛИНСКИ (1962) е литературен критик, професор в познанския университет „Адам Мицкевич“, лауреат на редица национални литературни награди. Изследователските му интереси са предимно в областта на съвременната полска проза. Предложеното есе *Нашата по-голяма родина* е публикувано в „Газета виборча“ („Gazeta Wyborcza“), 10.X.2006, с.16.

¹ Франчайзинг (англ. franchising) – договаряне на условията за съвместна дейност между фирмите и дилъра. – Б. р.

в мощната структура, а пък Западът ще си спомни за стойността на вярата и значимостта на метафизичните връзки. Модерността срещу традицията.

Третият мит гласеше, че диспропорцията между Запада и Изтока не е чак толкова значителна. Защото освен „духовен принос“ нашата цивилизация има и значителни културни придобивки – архитектура, определен тип обществена организация, републиканския (малко анархистичен) модел на участие на индивида в социалния живот, междуличностните отношения. Истината за нашата част от Европа се съдържа в духовните столици – Лвов, Прага, Будапеща или Краков – а не в опустошенията, оставени от реалния социализъм.

ТРИ ПЪТИ НЕ

(...) Сташук пише, че „истината за Централна Европа, доколкото съществува, проличава не в духовните столици, а в провинцията. Там, по местата, за които никой не е чувал, в пространствата на „постиндустриалния бардак“², се разпростира истината за нашия живот. Това е истината за вечния разпад. Западът от самото начало е създавал вечни неща, докато на Изток независимо от полаганите усилия винаги всичко е било подвластно на закона на изчезването: „гниещите вишки из запустелите места“, „велосипедистите, крачещи край своите ръждясали колелета“, страните, които водят „своите недотам реалистични жития извън главното течение на историята и събитията“. Поражение и изчезване. Материята на нашата история е баластра. А това, че навираме нашите великолепни градове или други цивилизационни придобивки под носа на Запада, се дължи на комплексите ни.

Второ. Сташук казва, че движението е еднопосочно – от Запада ние очакваме пари, Западът от нас не иска нищо. Не само защото по-богатите изглеждат сити и високомерни, следователно незаинтересовани от приемането на каквото и да било, но също така и затова, че ние не се опитваме да им дадем нещо. Ние, които „никога не успяваме да приемем себе си такива, каквито сме“, се чувстваме емигранти в собствената си страна и затова мечтаем да сме някой друг някъде другаде.

Трето. Сташук ни уверява, че между модерност и традиция не съществуват компромиси – модернизацията не приема традицията, а запазването на локалната идентичност не допуска нововъдения. Затова за Сташук идеалът за отношение към историята е възпътен от европейските „първобитни и скитнически народи“. Първите, например планинците, столетия наред не променят нищо, защото живеят в напълно устойчиви спрямо новостите в нашето съвремие условия („столетия наред словашките, полските, украинските и румънските овчари почти не са се променяли“). Вторите, циганите, са обект на изключителен интерес от страна на писателя. Тази номадска общност от шестстотин години насам

² Цитатите в статията са от последната книга на Анджей Сташук *Fado* (*Fado*, 2006), която представлява сборник с есета за Европа „second hand“. – Б. пр.

кръстосва континента, отнасяйки се към европейската култура като към сбор от полезни или интересни, но никога важни неща. Те продължават да са безразлични към постиженията на народите, сред които живеят. Многохилядната история на нашата цивилизация те третираат „най-много като източник на печалба и място за катун“.

Циганите – омаловажавани, гонени – са просъществували. А пък ние, жадуващите да пуснем котва в историята на Европа, изобщо не можем да сме сигурни в своето бъдеще.

КРАЯТ НА ИСТОРИЯТА

Специалистите по древногръцка история – Вернан, Наке³ – пишат, че около VIII в. пр.н.е. започва процес на преход от обществото на даровете към обществото на сметките. Основна черта на първото е било култивирането на жертвоприношението, безпродуктивната деструкция. Второто се стреми нищо да не прави без пари и без необходимост.

Когато чета Сташук, оставам с впечатление, че той описва финалната фаза на това явление. Три хиляди години по-късно Европа вече не се дели на империя и всичко останало, а иска да се преобразува в една цяла империя. За целта тя се нуждае от перфектни икономически правила и не може да си позволи да запази своята „прокълната част“ – тази частица на нашето материално благосъстояние, което самите ние би следвало да ѝ поднасяме в жертва, в знак, че някога ще върнем всичко това на небитието. Икономиката на дара бива изтласкана от икономиката на размяната. Според схващането на Сташук това е безусловна, апокалиптична и дяволска анексия: „В света, който предстои, малко неща ще ни принадлежат изцяло. Повечето от тях ще бъдат подвластни на законите на икономиката (...). Вероятно дори чувствата ще станат предмет на търговска размяна. Ще може да се купува обич и да се продава омраза в невиджани досега размери.“

Следователно обединението на Европа става за сметка на непазарните стойности: безкористността, мечтателството, съзнанието за съществуването на животинско начало у човека и преди всичко на метафизична връзка със смъртта. Основната загуба става самата загуба като устойчива съставна част на съзнанието, форма на духовността, изградена върху приемането на преходността. Бъдещето на Европа писателят вижда като време на духовно опустошаване. Ръждясването, мухлясването, гниенето, разпадът, преходността – разбирали не само като материални процеси, а най-вече като метафизични явления, са елиминирани от „пространството на сметките, от областта на сметкаджийството.“

И така Сташук се явява като истински, неподправен и заслужаващ сериозно отношение предвестник на апокалипсиса на модерния свят. Той предвещава бавна гибел на европейската духовност, която ще настъпва

³ Жан-Пиер Вернан (1914–2007) и Пиер Видал-Наке (1930–2006) – изтъкнати френски изследователи на античността. – Б. р.

толкова по-бързо, колкото по-чувствително ще расте БВП⁴ на новите и старите членове на Евросъюза, а също така колкото по-умело Европа ще решава практическите обществени проблеми.

Единствената утеха в тази визия идва от тоталността на унищожението: „Нашите отечества, нашите страни ще изчезнат като духовни и културни отправни точки. Ще изчезне Полша, ще изчезне Италия, ще изчезне Франция. (...) Ще остане Фиат, Кока-кола, Майкрософт, Найк и Джони Уокър. (...) Много е възможно по този начин Западът най-сетне да се обедини с Изтока. В края на краищата безпризорността на духовните емигранти ще се окаже общият дом“. Сташук предвещава края на културата, в която съзнанието за разпада – в екзистенциалния, а следователно и в икономическия смисъл – е условие за съхраняване на паметта за това, че сме смъртни и че някога ще трябва да върнем себе си като цяло и без остатък.

ЕЗИЧНИКЪТ

(...) Съгласен съм с автора, когато търси реторика на съпротивлението срещу модерността и подсеща за липсата на справедливост за „отхвърлените части“ на Европа. Когато разглежда Европа според други, не само модерни ценности.

В прочита не ми пречат нито честите повторения, нито липсата на конкретност на описанията. Повторенията ми се струват силната страна на това творчество, а слабо заявената оригиналност на представяните пейзажи е резултат от съзнателната стратегия на писателя, който разглежда Централна Европа като сбор от приличащи си места.

Проблемите за мен са по-скоро свързани със самия начин на конструиране на представата за пълзящия апокалипсис. Надарен с въображение, по-силно от способността му да наблюдава, авторът се опира на прости разграничения: Запад – Център, материално – духовно, модерно – традиция. Ако приемем тази визия, ще се окаже, че противно на аргументацията на автора дясната страна на съпоставянето е твърде оскъдна.

Защото писателят възхвалява не толкова културата на Централна Европа, колкото сарматската душевност. Именно нея той открива у румънците, поляците, чехите или словаците: слабата обществена ангажираност (писателят нарича това „отдалечена общност“), повърхностната вяра и разгърнатата церемониалност, пренебрегването на преходното и – от друга страна – охотната пищност, свеждаща материалната цивилизация до сбор от лъскави дрънкулки, индивидуализъм и склонност към подражание на модерните чужди образци, недоверие към романа и интерес към анекдота...

Поради това Сташук се явява като езичник – в неговото виждане културата на Централна Европа е била едва докосната от идеята за спасението, без да я усвои докрай. *Мemento мори* в тази част на Европа е разбирано съвсем буквално – като тоталност на смъртта, като неин действителен

⁴ БВП – брутен вътрешен продукт. – Б. пр.

триумф. Следователно описаните от него общности са запазили своя езически характер, те са доблестни, защото не се нуждаят от есхатологична надежда, приемайки тленното разлагане като ненарушима истина за битието. Пазителят на безсмъртието тук не е кръстът, а човешката памет.

Това обаче означава, че според писателя християнството, разбирано като вяра в непреходността на смъртта, остава извън нашето културно наследство. Също така той не се занимава с наследството на централноевропейския рационализъм, формите на гражданската общественост, отношението към Другия и Чуждия... От културата избира варианта на меланхоличния сарматизъм.

Визията на Сташук обаче е колкото екстазна, толкова и проблематична. Игнорирането на съществени компоненти на нашата култура улеснява автора в създаването на изкуствени разделения и същевременно му дава възможност да сакрализира собствената си култура, да създаде своего рода иконостас, върху който се вижда странна „тъжна, невзрачна, красива и безнадеждна, отчайваща и до болка банална, възвишена и комична, сива като полска мишка и мръсносива като дъжда, печално обикновена, страна, която на Задушница получава нещо подобно на благодат, а също така опрощение на всичките прегрешения“.

Актът на свръхобожествяване, което няма нужда от Бог, позволява по-добре да се види похватът, с който си е послужил писателят. И така след прочита на книгата никой не бива да се съмнява, че трябва да избере Централна, а не Западна Европа. Дори повече, трябва да я приемем изцяло — без правото да спорим с нея или да модифицираме нейното съдържание.

НА РЪБА

Проблемът е в това, че културата на Централна Европа, доколкото съществува, е променлива, нееднородна и много по-богата. Като я представя за бедно, но неподлежащо на уговорки творение, писателят, описвайки нашенеца, довежда езика до самия ръб на невъзможността да бъде дефиниран и до отчаяние, разголвайки неговото безсилие.

Ако обаче в тази култура, което вероятно авторът би бил склонен да признае, има място за смях, тогава заедно с него съществува и стимул за промяна на този език. Иначе бихме могли да помислим, че всичко, от което се нуждае нашата култура, е да пазим границите между Запада и Центъра, за да останат те непропускливи. Бихме могли също така да предположим, че точното възпроизвеждане на родните образци ще ни предпази от каквато и да било модернизация. Докато, „за да бъдем по-големи от миналото“, означава, както аз го разбирам, да разширяваме Центъра — а условието за това е да признаем разпадането на едни и създаването на нови форми на култура. Без такова признаване в Центъра може да се окаже тясно.

Превод от полски: **Данута Найденова**

ЛЕШЕК ЕНГЕЛКИНГ (1955) е полски поет, прозаик, преводач, литературовед и критик. Следва полонистика във Варшавския университет. Защитава докторат в университета в Лодз (2002). През периода 1984–1995 г. е редактор в литературното списание „Литература на Швече“ („Literatura na Świecie“, бълг. „Литературата по света“). Преподава във Варшавския университет (1997–1998) история на чешката литература и на чешкия и словакия филм и история на полската поезия в университета „Палацки“ в Оломоуц. От 1998 г. чете лекции по теория на литературата, сравнително литературознание и история на

чешкия и словакия филм в Университета в Лодз.

Енгелкинг е сред най-изтъкнатите съвременни преводачи на чешка поезия и проза.

Автор е на четири стихосбирки: Автобус за хотел „Китепа“ (Autobus do hotelu Cytera, 1979), Собствени и чужди хайку (Haiku własne i cudze, 1991), Майсторката на калиграфия и други стихотворения (Mistrzynie kaligrafii i inne wiersze, 1994), Петият дом (Dom piąty, 1997). През 2000 г. излиза том с избрани и нови стихотворения (I inne wiersze). Неговата поезия е издавана в Канада, САЩ, Русия, Чехия, Словакия, Украйна. Като литературовед се утвърждава с книгата Делничност и мит. Поетика, програми и история на „Групата 42“ в контекста на авангардизма на XX в. (Codzienność i mit. Poetyka, programy i historia Grupy 42 w kontekstach XX-wiecznej awangardy, Łódź, 2005) и литературноисторическата монография за „Групата 42“.

* * *

* * *

Zmarli są zagranicą
Za murem
Za żelazną kurtyną
Listy stamtąd nie dochodzą
Ani widokówki
Nie wiemy nawet czy żyją
Czy zdrowi
Jak im się wiedzie
Nikt tam jakoś nie jeździ
Na wycieczki ani służbowo
Nie ma nikogo
Kto mógłby
Coś o nich opowiedzieć
Przynajmniej nikogo
Godnego zaufania.

Умрелите са някъде в чужбина
Отвъд стената
Зад желязната завеса
Писма оттам не идват
Нито картички
Дори на знаем живи ли са
Здрави ли са
И как се чувстват
Не заминава никой там
В командировка
Нито на екскурзия
Човек способен да разкаже
За мъртвите аз не познавам
Поне човек на който
Да повярваш.

* * *

W boju li, w странствиi, w волнах
 Puszkіn

Dzisiaj jest rocznica mojej śmierci.
 Może.
 Minus ile lat?
 O której godzinie,
 Minucie...
 Ciekawe,
 Jakie mają skłonności
 Truposze spod tego znaku.

* * *

В бою ли, в странствии, в волнах
 Пушкин

Днес е годишнината на смъртта ми.
 Възможно е.
 След колко ли години?
 В кой час,
 В коя минута...
 Любопитно
 Какви особености има
 мъртвец от тази зодия.

* * *

Przyszedłem na dworzec. Umarli
 wsiadali i wysiadali. Pociągi
 odjeżdżały. W poczekalniach
 rozkładało się parę trupów,
 przechadzało się, piło ostre i cuchnące płyny,
 pojadało ścierwo.
 Wsiadałem i wysiadałem z pociągów,
 a bilet na prom ciążył
 mym powiekom.

* * *

Отидох на гарата. Мъртвите
 се качваха и слизаха. Влаковете
 заминаваха. В чакалните
 няколко двойки трупове се разпадаха,
 ходеха насам-натам, пиеха остри зловонни газове,
 похапваха си плът.
 Качвах се и слизах от влакове
 и билетът за ферибота притискаше
 моите клепачи.

SENSACJA

Pod ścianą supermarketu
publiczna egzekucja.

Skazani
mimo wielokrotnie powtarzanych reklam
odmówili kupienia
proszku z aktywatorem.

Gdy salwa milknie,
wbiegają dziewczęta w bikini,
zrywają z trupów koszule
i demonstrują
działanie proszku i odplamiacza.

Nie czuć już krwi ani prochu.
Ileż świeżości...
Sensacja!

СЕНЗАЦИЯ

Покрай една стена на супера
ще се извършва екзекуция.

Осъдените –
без да послушат неспирните реклами шумни –
отказали да купят
прах за пране със активатор.

Когато залповете стихват,
момичета в бикини притичват до стената
и смъкват ризите от труповите,
за да покажат какъв ефект
постига активаторът.

Нито следа от кръв или барут.
Ах, колко свежо...
Каква сензация!

* * *

Ulica Wolności? – powtórzyła pytanie.
Pan do więzienia?
To ta, przy której jest więzienie.
O, widzi pan te wieżyczki strażnicze?
Tam jest ulica Wolności.

* * *

Улица „Свобода“ ли? – повтори тя въпроса ми.
В затвора ли отивате?
Това е улицата край затвора.
О, виждате ли надзирателските вишки?
Това е улицата „Свобода“.

ULICA

Ulica wpadła do mnie,
 usiadła na kanapie.
 Hm – mówię – hm, ulico,
 czy chcesz zwiedzić moje słowa?
 Nie, może później – odparła. –
 Napiałabym się kawy,
 napiałabym się herbaty,
 napiałabym się wina.
 Potem była słodziutka
 jak małe kociątko,
 weszliśmy w moje słowa
 i spędziliśmy noc
 na innej kanapie,
 na kanapie ze zgłosek
 miękkich i szeleszczących.
 Rano szukał ulicy
 pan posterunkowy,
 ludzie podobno
 nie mogli znaleźć domów,
 nie mogli znaleźć biur
 nie mogli znaleźć sklepów.
 W dodatku trzeba było
 zmienić trasy
 niektórych tramwajów.
 Ale ulica miała lekkiego kaca
 i została w słowach
 „Napiałabym się likieru
 i mocnej kawy“.
 A ja byłem w kropce.

УЛИЦАТА

Улицата влезе в мен
 и седна на канапето.
 Хм – казах аз, – хм, улицо,
 не искаш ли да видиш моите думи?
 Не – отказа тя, – може би по-късно.
 Пие ми се кафе,
 пие ми се чай,
 пие ми се вино.
 А после беше миличка
 като малко коте,
 влязохме в моите думи
 и прекарахме нощта
 на друго канапе,
 на канапе от срички,
 меки и шумолящи.
 На сутринта дежурният полицай
 потърси улицата,
 хората май
 не можеха да си намерят къщите,
 не можеха да си намерят офисите,
 не можеха да си намерят магазините.
 Освен това
 наложи се и няколко трамвая
 да променят маршрута си.
 Но улицата имаше лек махмурлук
 и предпочете да остане в думите
 „Пие ми се ликьор
 и силно кафе.“
 А аз останах в точката.

MIASTO

W chińskiej dzielnicy
smok wysiada je jaja.
W zimowej dzielnicy
zamieć,
w letniej – plucha
co za pogoda
sarkają przechodnie.
W nocnej dzielnicy
wysiadło światło,
w dziennej dzielnicy
wysiadło słońce.
W dzielnicy uciech
śmiejch zamiera na ustach.
W szklanej dzielnicy
pękają lustra,
jedno po drugim.

ГРАД

В китайския квартал
дракон мъти яйца.
В зимния квартал
има виелица,
в летния – мръсотия,
що за време,
роптат минувачите.
В нощния квартал
слезе светлина,
в дневния квартал
слезе слънце.
В квартала на веселието
смехът умира на устните.
В стъкления квартал
пукат огледала
едно след друго.

TRZY ĆWICZENIA STYLISY- CZNE NA TEMAT OGNI

I
Wiecznie kłapie paszczką
Nienasycony
Jeden wielki brzuch
bez dna
Wszechpożeracz

II
Ten co niesie światło
Ten co ciska światłem
Ten co pluje światłem
Lize językiem światła
ciemność
Oświeć
ciemność
żeby ją lepiej zobaczyć

III
Rozżarzony pocałunek
z języczkiem
lodowaty
mocny
jak śmierć

ТРИ СТИЛИСТИЧНИ УПРАЖНЕНИЯ НА ТЕМА ОГЪН

I
Вечно мляскане на паст
Ненаситна
Един голям корем
бездънен
Всеяден

II
Този който носи светлина
Този който хвърля светлина
Този който пръска светлина
С език от светлина
облизва мрака
Разсветва
мрака
за да го видиш по-добре

III
Нажежена целувка
с леден
език
силен
като смъртта.

TRZY ĆWICZENIA STYLISTYCZNE NA TEMAT JESIENI

I

Złociszę i czerwoność
na stroje,
na nastroje,
na paradę.

Wiatr przeżuła wszystko.

Zostanie kostur żebraczy
i kostropata ręka
wyciągnięta po prośbie.

II

Najpierw
kanonady efektów:
bengalskie ognie metafor,
akrobacje konceptów,
clownady kalamburów,
słodkie, błogie eufonie,
rymy wyszukane,
rymy głębokie,
rymy składane,
rymy łamane,
rymy wewnętrzne,
aliteracje,
anafory,
antytezy
i gołe tyłki
aniołków-lolitek
już trochę przekwitających.
Potem
ograniczenie,
skrajna prostota.
Czerń i biel,
estetyka pustki
i
cisza.

III

Może i ładne,
ale
zdychanie.

ТРИ СТИЛИСТИЧНИ УПРАЖНЕНИЯ НА ТЕМА ЕСЕН

I

Златисто и червено
по дрехи,
по лица,
по улици.

Ще разпилее всичко вятърът.

Остава просешка тояга
и грапава ръка,
протегната за милостиня.

II

Най-напред
канонади от ефекти:
бенгалски огньове от метафори,
акробатика от понятия,
клоунади от каламбури,
сладки, сладостни еуфонии,
изискани рими,
дълбоки рими,
съставни рими,
начупени рими,
вътрешни рими,
алитерации,
анафори,
антитези
и голи задничета
на невръстни ангелчета,
попрецьфтели вече малко.
После
ограничения
и абсолютна простота.
Черно и бяло,
естетика на пустотата
и
мълчание.

III

Може би е красиво,
но
(е) умиране.

TRZY ĆWICZENIA STYLISTYCZNE NA TEMAT FOTOGRAFII

I
Sprytna sztuczka.
Trik
i czas nieruchomieje.

II
Teraz już wiecznie to samo.
Wieczny uśmiech,
wieczna zabawa z wiecznym psem,
wieczna zaduma pisarza.
Chyba wybiorę wieczne hard porno.

III
Ale przecież oni wszyscy
są martwi
jak mucha w bryle bursztynu.

ТРИ СТИЛИСТИЧНИ УПРАЖНЕНИЯ НА ТЕМА ФОТОГРАФИЯ

I
Хитър фокус.
Трик
и времето застива.

II
Сега е вече вечно едно и също.
Усмивка вечна,
игрички вечни с вечно куче,
писател вечен в унес вечен.
Да имаш вече можеш дори хардпорно вечно.

III
Но все пак всички
мъртви са
като мушица в капка кехлибар.

ŻONY POETÓW

Żony poetów
 Nie mają lekko,
 Ciągłe się natykają
 Na wiersze do jakichś kobiet,
 O których nawet nie wiadomo,
 Czy ich sobie nie wymyślili,
 Ślady przeszłości,
 Echa sąsiednich godzin,
 Błogie pomruki,
 Jak by to mogło być, gdyby...
 Tutaj kawałek biustu,
 Tam zapach,
 Gdzieś włos na porównaniu,
 A ówdzie uśmiech,
 Który jest może
 Uśmiechem bez ust,
 Ale kto wie, czy nie należy
 Do tej czy innej wywłoki.
 Jakieś imiona,
 Jakieś inicjały,
 Dwuznaczne motta,
 Dziwaczne tytuły
 I w ogóle zwykle
 Cholera wie, o co chodzi.

Ech, zakneblować by im rękę,
 Noge,
 Mózg na ścianie.

ЖЕНИТЕ НА ПОЕТИТЕ

На жените на поетите
 Не им е лесно.
 Все им попадат
 Стихове за разни жени,
 Дето дори не знаят
 Дали той не си ги е измислил.
 Следи от миналото,
 Отзвuci от скорошни мигове.
 Сладко прошепване,
 Какво ли би станало, ако...
 Тук парче от сутиен,
 Там следи от парфюм,
 Някакъв косъм за сравнение.
 По някоя усмивка,
 Която може и
 Да няма устни,
 Но бог знай
 Коя въртиопашка му се е усуквала.
 Някакви си имена.
 Някакви инициали.
 Двусмислени посвещения,
 Чудати заглавия.
 И изобщо, най-често
 Дявол знай за какво става дума.

Ех, да има как да им приковат ръцете,
 Краката,
 мозъка на стената.

Превод от полски: **Йорданка Трифонова**

ЙОЛАНТА СТЕФКО (1971) е съвременна полска поетеса и белетристка. Завършила е полска филология в Ягелонския университет, Краков. Дебютира през 1988 г. със стихосбирката *На ничия страна* (*Po stronie Niczyjej*), където поставя въпроси за смисъла на човешкото съществуване, за това, какво означава другостта, има ли Бог, какво ще се случи утре. Екзистенциална е проблематиката и в следващите ѝ стихосбирки – *Никого не обичам освен себе си* (*Ja nikogo nie lubię prócz siebie*, 2001) и *Добре, че те има* (*Dobrze, że jesteś*, 2006), както и в романа *Възможни сънища* (*Możliwe sny*, 2003). Последният ѝ публикуван роман *Дяволче*

(*Diabłak*, 2006) е смятан от критиката за най-добрата ѝ прозаическа книга.

За поезията си е получавала неколkokратно награди, между които на Фондацията на полската култура, връчена със специалната препоръка на Станислав Лем, и наградата на фондация „Кошчелски“ за 2006 г. за цялостно творчество.

OGRÓD

Zgniła trawa. Kwitnienie
 Błota: pokazują
 Się i znikają błędne ogniki. Wszystko zdążyło umrzeć.
 Są puste
 Łodygi. Kości małych ptaków, przyschnięte
 Do pustki owady. Wszystko
 Zdążyło umrzeć.

ГРАДИНА

Изгнила трева. Разцъфтяване на
 Блатото: показват
 Се и чезнат блуждаещи огньове. Всичко е успяло да умре.
 Голи
 Стъбла. Кости на малки птици, изсъхнали
 До празнота насекоми. Всичко е
 Успяло да умре.

DOTKNIĘCIA

Obok nie ma nikogo dotknięcia
 Zziębniętego powietrza, pustki,
 obok
 Nie ma nikogo nawet za
 (Ścianą).

Ściemnia się od
 Samego początku od świtu ściemnia
 się, tak
 Ciemno cały dzień tak
 Pusto.

Woda z sieniego
 Nieba te
 Sine kropłe na liściach te sine
 Znaki na liściach, liście

Zaczynają opadać jak jesienią.
 Obok

Nie ma nikogo.

Do (ludzi) z
 Każdego miejsca daleko.

Do śmierci
 Z każdego miejsca blisko.

ZDECHNIĘCIA

Zdechnięte na szybie
 Kwiatki zabrane z nie wiadomo
 Jakiej łąki. Zdechnięte
 Powietrze i gnije jak
 Cały świat: przedtem zdechły

uczucia teraz zdechną
 myśli myśli, o.

ДОКОСВАНИЯ

Наоколо няма никого докосвания
 На измръзнал въздух, пустота,
 наоколо
 Няма никого дори зад
 (Стената).

Стъмва се от
 Самото начало от зори се стъмва,
 толкова
 Тъмно цял ден толкова
 Пусто.

Вода от синьото
 Небе тези
 Сини капки по листата тези сини
 Знаци по листата, листата

Започват да капят като през есента.
 Наоколо

Няма никого.

До (хората) от
 Всяко място е далече.

До смъртта
 От всяко място е близко.

УМИРАНЕ

Умрели на прозореца
 Цветенца взети неясно
 От коя поляна. Умрял
 Въздух гние като
 Целия свят: преди това умрели

чувства сега ще умрат
 мислите мисли, ето.

Превод от полски: **Катя Белчева**

БОХУМИЛ ХРАБАЛ

СЛУЖИХ НА АНГЛИЙСКИЯ КРАЛ (Откъс)

ЧАША ГРЕНАДИН

Слушайте внимателно сега какво ще ви кажа:

Пристигам аз в хотел „Прага“, шефът ме сграбчва за лявото ухо и като ме мъкне така, вика: „Ти си пиколо тук, така че запомни: Нищо не си видял, нищо не си чул!“ Отвърнах му, че нищо нито съм видял, нито съм чул. А той издърпва дясното ми ухо и пак вика: „И запомни още, че всичко трябва да виждаш и всичко трябва да чуваш! Повтори какво казах!“ И аз изумен повторих, че всичко ще виждам и всичко ще чувам. Така започнах. Всяка сутрин в шест бяхме на линия, нещо като малък парад, пристигаше господин хотелерът – от едната страна на килима стояха оберкелнерите и сервитьорите, най-накрая аз като пиколо и най-малък, от другата страна заставаха готвачите и камериерките, и помощник-готвачките и домакинката, господин хотелерът минаваше покрай нас и проверяваше дали са ни чисти нагръдниците и яките на фрака, не дай си Боже леке на фрака или пък да ти липсва някое копче, дали са ти чисти обувките, чак се навеждаше да помирише дали си си мил краката, след което казваше: „Добър ден господо, добър ден, дами...“ Оттам нататък се забраняваше да се разговаря с когото и да било и сервитьорите ме учеха как се увиват в

БОХУМИЛ ХРАБАЛ (1914–1997)

формира писателския си стил под въздействие на авангардните течения от междувоенния период, особено поетизма и сюрреализма, на Групата 42, ъндърграунда и на онези писателски среди, на които през 50-те години им е отнето правото да публикуват. В противовес на историко-епическата монументалност на социализма, както и на мрачния екзистенциализъм Храбал създава атмосфера на непосредствена радост от живота, на витален стоицизъм, на непреднамерена естественост и красота в малките обикновени неща, които изграждат човешкия живот. В духа на Хашековия тип разказване дискредитира каноничните ценности и издига в по-висока стойностна позиция човешките комплекси, авантюризма, наивността, тъй като именно тези качества,

салфетка ножът и вилицата, чистех пепелниците, всеки ден трябваше да мия и металното панерче за топлите кренвирши, щото аз разнасях по гарата топли кренвирши, беше ме научил предишният пиколо, който вече не беше пиколо, бяха го пуснали вече в залата, господи, как ли не моли и не увърта, белким кандисам и го пусна той да предлага кренвирши! Чак ми се виждаше странно, но сетне загрех. Не ми и трябваше друго, само да разнасям кренвирши покрай влака, колко ли пъти на ден давах кренвирша за крона и осемдесет и с питката, а пътниците вадеха кой по двайсет, кой по петдесет крони, и аз все нямах дребни, макар и да имах, и си продавах нататък, докато пътникът се качеше във влака, напираше към прозореца и протягаше ръка, а аз му тиках най-напред топлия кренвирш и почвах да ровя за дребни по джобовете, пътникът се развиваше, майната им на дребните, да му върна най-вече банкнотите, а аз и тях търсех из джобовете, без да си давам зор, ръководител-движението вече надува свирката, аз бавно измъквам банкнотата, а влакът вече потегля, затичвам се с него и като набере скорост онзи ми ти влак, аз вдигам високо ръка и банкнотите почти докосват пръстите на протегналия ръка пътник, някои така се надвесваха от прозореца, че други от купето трябваше да ги държат за краката, един даже си перна крака във водния кран, друг пък в един от стълбовете, после пръстите бързо се отдалечаваха, а аз оставах запъхтян с протегнатата ръка и тези пари вече бяха мои, рядко някой пътник ще вземе да се върне, та да ги дири, и аз най-сетне си имах свои парички, на месец си докарвах по няколко стотачки, накрая стигнах и до хилядарка, ама сутрин от шест, вечер

традиционно смятани за недостатъци, подтикват човека към достойна личностна самоизява.

Класика в чешката проза са неговите сборници с разкази Хорски разговори (Hovový lidí, 1956), Чучулиги на конец (Skřivánci na niti, 1959), Перлички на дъното (Perličky na dně (1963), Бъбривци (Pábitelé, 1964), Моритати и легенди (Moritáty a legendy, 1968) и др.

Безспорно е участието на Храбал в процеса на изграждане на модерния чешки роман. Филмовата версия на Строго охранявани влакове (Ostře sledované vlaky, 1965) е създадена през 1966 г. от режисьора Иржи Менцел и е отличена с „Оскар“. Менцел филмира редица творби на Храбал, между които великолепната новела Подстригване (Postřižiny, 1970), *а през 2006 г. – и романа* Служих на английския крал (Obsluhoval jsem anglického krále, 1974).

Прекомерно шумна самота (Příliš hlučná samota, 1977) съществува в няколко версии – една в стихове и две в проза. В последната е въведен като стиллов похват потокът на речта. Това е автобиографичен роман, оценен от американската критика като едно от най-значимите произведения на XX век (Сюзън Зонтаг). Главният герой Ханта работи на една хидравлична преса, която унищожавя забранените от цензурата книги, и изживява всичко това като апокалиптична драма на човечеството, застрашено от духовна смърт.

Храбал е автор още на романите Градът, в който времето е спряло (Městečko, kde se zastavil čas, 1974), Нежният варварин (Nežný barbar, 1974), Сватби в дома (Svatby v domě, 1987), Vita nuova (1987), Процепи (Proluky, 1986) и др.

Романът Служих на английския крал, *откъс от който предлагаме, предстои да излезе в превод на Васил Самоковлиев като самостоятелна книга.*

Ж. Чолакова

шефът проверяваше дали сме си измили краката преди лягане и в дванайсет вече трябваше да съм в кревата, бях почнал да не чувам, макар да чувах всичко, бях започнал да не виждам, а виждах всичко, каквото ставаше наоколо, виждах ред и дисциплина, как шефът е щастлив, че между нас цари враждебност, туй касиерка да отиде на кино със сервитьор, моментално хвърча, знаех вече кои гости влизат в кухнята, коя е масата на постоянните посетители, всеки ден трябваше да мия чашите им, всеки си имаше номер и свой знак, чаша с елен, чаша с виолетки, чаша с изглед от някакво градче, чаши ръбести и чаши тумбести, кана от бяла керамика с марка НВ чак от Мюнхен, та значи, всяка вечер идваше тук така нареченото отбрано общество, господин нотариусът, началникът на полицейското управление и съда, ветеринарният лекар и шефът на музикалната школа, и фабрикантът Ина, на всички помагах, като си събличаха и обличаха балтона, а като им носех бирата, всяка чаша трябваше да попадне в ръцете на този, комуто принадлежеше, и все се чудех как тия богаташи могат цяла нощ да си приказват например за туй, че някъде извън града някога имало някакво си дървено мостче и че край туй мостче преди трийсет години имало тополя, и се почваше: един вика, че там никога не е имало никакво мостче, че там била винаги само тази тополя, друг пък – че там никога не е имало никаква тополя и че онуй там не било никакво мостче, ами само дъска с парапет... и тъй с часове си пиеха бирата и дъвчеха тая тема, и се надвикваха, и се ругаеха, но всичко това бе само прилично, защото, след като се надвикваха до насита един на друг през масата, че там имало мостче, а не тополя, а тия отсреща – че не било мостче, ами тополя, сядаха си сетне по местата и всичко си бе наред, викаха си един другиму, колкото да им е по-сладка бирата, друг път пък се препираха коя е най-добрата бира в Чехия и пак: един вика противинската, друг – воднянската, трети – пилзенската, четвърти – нимбургската, пети – крушевицката, и пак крещят един през друг, а инак си се обичаха и се навикваха колкото да се върши нещо, та да убият някак времето и вечерта... По едно време околийският началник, докато слагах отпреде му бирата, се наведе и прошепна, че господин ветеринарят бил видян при госпожичките от „При Райски“, че там бил посетил госпожица Ярушка в стаята ѝ, а господин директорът на прогимназията добави шепнешком, че наистина е бил там, но не в четвъртък, ами още в сряда, ветеринарят де, и то с Власта, и така пак цяла вечер приказката се върти все около госпожичките от „При Райски“, и кой там бил, пък кой там не бил, а на мен, дето ги слушах тъй да бръщолевят, ми бе все тая дали там някъде било имало тополя и мостче или пък мостче и никаква тополя, или само тополя, или пък дали браницката бира е по-добра или противинската, не исках ни да чуя, ни да видя, ала отвореше ли се дума за госпожичките от „При Райски“, целият ставах на уши. Броях и преброявах парите си, а топлите кренвирши продавах така, че да си изкарам толкоз, че да мога вече да си мисля за „При Райски“, даже го докарвах и на плач на гарата, и тъй като бях такъв един мъничък, свършеният пиколо, ме викаха с ръка и ми оставяха парите си, защото си мислеха, че съм сираче. И така в мен назряваше план как някоя вечер след единайсет, след като съм си измил вече краката, ще

се измъкна от стаичката през прозореца и ще отида в „При Райски“. Началото на него ден в „При златния град Прага“ бе твърде бурно. Предобед довтаса тайфа цигани, бяха добре облечени, явно имаха и пари, калайджии, та седнаха и почнаха да поръчват от най-доброто, което предлагаме, и всеки път, с всяка нова поръчка, даваха да се разбере, че пари не им липсват, директорът на музикалната школа седеше до прозореца и тъй като циганите се надвикваха, отиде да седне на маса в средата на ресторанта, като продължи да си чете книгата, трябва да е била твърде интересна тази негова книжка, щото като стана да се премести три маси по-нататък, не престана да чете, и докато сядаше, пак четеше, стола опипа с ръце и продължи да чете, а аз полирах чашите на редовната клиентела, надигах ги срещу светлината, беше все още преди обяд, само супи и гулаш за неколцината гости, а инак всички келнери, дори да нямаха никаква работа, все трябваше нещо да вършат, затова и аз така старателно полирах, оберкелнерът също прав подреждаше вилиците в шкафа за приборите, а сервитьорът пренареждаше приборите, по едно време под прозореца, както си гледах през чаша „Златна Прага“, видях да тичат разгневени цигани, да нахълтват в нашата „Златна Прага“ и май още в коридора изваждат ножове, и стана нещо страшно, втурнаха се към калайджиите, а тия, като да ги очакваха, скочиха и помъкнаха след себе си масите, тия маси ги тикаха после все пред себе си, за да не ги стигат циганските ножове, и въпреки това двама вече лежаха на пода, в гърба на всеки стърчеше нож, а ония с ножовете замахваха и ръгаха, че и по ръцете, та масите бяха целите вече в кръв, но господин директорът на музикалната школа продължаваше да си чете книжката, усмихваше се, а тая ми ти циганска вихрушка се завихри не край господин директора, а направо връз него, опръскаха с кръв и главата, и книгата му, на два пъти забиваха нож и на масата му, ала господин директорът продължаваше да си чете, аз самият бях под масата и на четири крака пропълзях до кухнята, а циганите надаваха крясъци и ножовете проблясваха, като златни мухи сновяха из въздуха отблясъците им, и без да са платили, се заизмъкнаха заднишком от ресторанта един по един ония ми ти цигани и по всички маси имаше кръв, двама лежаха на пода, а на една маса имаше цели два отрязани пръста и едно ухо, отсечено с един замах, че и парче месо, та като дойде господин докторът и огледа ония намушканите и разните отсечени парчетии, разпозна в къса месо отрязан мускул от ръка под рамото, а единственият останал посетител — господин директорът, сега се хвана с ръце за главата, подпря лакти на масата и продължи да си чете книжката, всички останали маси бяха скупчени на входа, така бяха забарикадирани изхода и възпрепятстваха отстъплението на калайджиите, та на господин шефа не му оставаше нищо друго, освен да сложи бялата жилетка, осеяна с десенирани пчелички, и да излезе пред ресторанта, вдигаше ръце и казваше на пристигащите гости, за съжаление, случи ни се инцидент, ще отворим едва утре. А на мен възложиха окървавените покривки, толкоз отпечатъци от длани и пръсти, трябваше да отнеса всичко това на двора и да запали големия казан в пералното помещение, домакинката и помощник-готвачката трябваше да изперат всичко и после да го изварят, а аз

трябваше да простра покривките, ама не стигах до въжето и с това се зае помощник-готвачката, подавах ѝ мокрите изстискани покривки, стигах ѝ до гърдите, а тя се смееше и си правеше майтап с мен, притискаше гърдите си към лицето ми, уж случайно, ту с едната гърда, ту с другата, положена върху очите ми, тя затъмняваше света пред мен, всичко бе така уханно, когато сетне се наведеше да вземе покривка от коша, аз можех да надникна по-надолу между полюшващите ѝ се гърди, изправяше се и гърдите ѝ се преливаха от висене в стърчане, и домакинката и помощник-готвачката, пустите им жени, се заливаха от смях и ми викаха, синко, на колко си години, навършил ли си четиринайсет? А кога? И после се здрачи и повя ветрец, а прострените покривки на двора изглеждаха като цели преградни стени, такива правим, когато в ресторанта имаме сватба или тесен кръг посетители, и всяко нещо пак си беше на мястото, и всичко пак светеше от чистота, навсякъде карамфили, според сезона, донасяше се цял кош цветя, и аз се оттеглих за сън, а после, когато всичко утихна, само на двора плющяха покривките, сякаш разговаряха помежду си, дворът бе изпълнен с муселиново сладкодумие, отворих прозореца и се измъкнах навън, после между покривките, все покрай прозорците, стигнах до портата, праметнах се през нея и тръгнах по уличката, от фенер на фенер. Изчаках винаги в тъмнината да ме подминат нощните минавачи, виждах отдалече зеления надпис „При Райски“, стоях така и чаках, от вътрешността на сградата се разнасяше дрънчене на оркестрион, събрах кураж и влязох, там, в коридора, имаше някакво прозорче и аз заставах пред него, а прозорчето бе тъй високо, че трябваше да се повдигна на пръсти, а там седеше госпожа Райска и ми вика: „Какво ще обичате, млади момко?“, а аз отвърнах, че бих искал да се позабавлявам, и тя ми отвори, и аз влязох, там седеше чернокоса госпожица, такава една натъкмена, с прическа, и ме пита какво точно бих искал? А аз казах, че бих искал да вечерям, а тя – тук ли да ви сервираме вечерята, или в локала, а аз пламнах целият и рекох, не, искам да вечерям в шамбър сепаре, а тя ме изгледа, подсвирна многозначително и ме попита, макар добре вече да знаеше отговора: – а с кого? Посочих към нея и рекох: с вас, а тя, без да спира да върти глава, ми подаде ръка и така, ръка в ръка, ме поведе по тъмен коридор с мъждукащи червени лампи, сетне отвори някаква врата и там имаше канапе, маса и два тапицирани с плюш стола, а светлината струеше някъде иззад завесата, после, пречупена през тавана, се спускаше надолу като клонки плачеща върба, седнах аз и като напипах парите си, добих кураж, та изрекох, ще вечеряте ли с мен? а какво ще пиете?, а тя, шампанско, кимнах с глава, тя плесна с ръце и се появи келнер с бутилка и се зае да я отваря, после я отнесе в малката стаичка отзад, донесе чаши и наля, и аз пиех шампанско, и мехурчетата се качваха в носа ми, и аз току кихна, а госпожичката обръщаше чаша подир чаша, беше успяла вече да ми се представи, по едно време рече, че била огладняла, и аз, да, да, донесете ни от най-доброто, което имате, и тя вика, обичала стриди и че тук при тях били пресни, и така ядяхме стриди и поръчахме нова бутилка шампанско, после още една, и тя взе да ме милва по косата и ме пита откъде съм, а аз – че съм от малко селце, че въглища съм видял за първи път едва лани, това я разве-

сели, та се разсмях и ми вика да се разсъблека, а мен ми горещооо, та свалих си аз самото, а тя – че и на нея ѝ било горещо и дали няма да ми пречи, ако си съблече дрехите, и аз ѝ помагах и подреждах дрехите ѝ върху стола, сетне разкопча копчелъка ми и аз вече знаех, че у Райски ще да е не хубаво, не прекрасно и разкошно, ами направо райски, хвана с две ръце главата ми и я притисна между гърдите си, а онези ми ти гърди ухаят, притворих очи и сякаш ми се приспа, така прекрасно ухаеха, пък формите им, и тази нежна кожа, и смъкваше тя главата ми все по-долу и по-долу и вече поемах ароматите на коремчето ѝ, а тя вдишваше и издишваше, и това бе тъй прекрасно забранено, че аз не си пожелавах нищо друго, само ей това, само за ей това и за нищо друго, да си изкарвам от топлите кренвирши всяка седмица по осем стотачки, че и повече, имах си прекрасна и възвишена цел, както ме бе поучавал баща ми – винаги трябва да имам цел в живота и само така ще намеря спасение, защото ще имам за какво да живея. А бяхме я докарали все още нейде по средата, Ярушка ми смъкна внимателно панталона, после долните гащи и заобсипва с целувки слабините ми, и аз изведнъж се затресох цял от самата представа какво всичко се върши у Райски, така се разтрепериах, че се свих на кълбо и викам, ама, Ярушке, какво правите? И тя се поозапти малко, ама като ме гледа такъв, как да устои, дорде се усетя, и вече бях в устата ѝ, а аз все я отблъсквах, но нея вече нищо не можеше да я спре, смучеше здраво и движеше глава нагоре-надолу, а движенията ѝ ставаха все по-бързи и аз престанах да се дърпам и да я отблъсквам, изпънах се в цял ръст, хванах я за ушенцата и почувствах как изтичам, как е нещо съвсем различно от онова, когато си го правя сам, как до последна капка, затворила очи, го поема от мен госпожицата с красивите коси, как изпива от мен всичко онова, което иначе изпръсквах и отхвърлях с погнуса върху въглицата в мазето или в кърпичка в леглото..., после вдигна глава и изрече с глас, пропит от умора: а сега от любов..., но аз бях тъй зашеметен и вече омекнал, та се възпротивих, и викам, ама аз съм гладен, вие не сте ли гладна? А тъй като бях и жаден, грабнах чашата на Ярушка, тя се хвърли отгоре ми, но не успя да ме възпре да не пия от нея, разочарован оставих чашата, защото в нея нямаше шампанско, ами жълта лимонада, от самото начало е пила лимонада, заплатена от мен като шампанско, и аз го разбирах едва сега, засмях се и поръчах нова бутилка шампанско, и когато сервитьорът я донесе, сам я отворих и сам налях, после пак ядохме, а някъде отвътре подрънкваше оркестрионът, като изпихме бутилката и аз вече бях позамаян, отново пропълях на колене и заврях глава в скута на госпожицата, и я зацелувах, заиграх с език по тия нейни прекрасни косъмчета и коси, и тъй като бях лек като перушина, госпожицата ме взе под мишниците, издърпа ме връз себе си, разкрачи се и аз като по масло за първи път проникнах в жена, онова, за което толкова бях мечтал, вече бе зад мен, тя ме притискаше към себе си и ми шепнеше да се стискам, да издържа колкото може повече, но аз се заклатих едва два пъти и на третия вече се празнех в топлата маса, а тя се огъна на мост, легеше така, че с коси и ходила опираше в канапетото, а аз лежах върху моста на нейното тяло и до последния момент, докато съвсем омекна, останах в плен на разтворените ѝ крака, после се свлякох и

се излегнах до нея. Тя поемаше дълбоко дъх и издишаше, беше се отпу-
снала и по памет ме опипа и взе да ме милва по корема и по цялото тяло...
А после дойде време за обличане, дойде време за раздяла и време за пла-
щане, оберкелнерът взе да смята и смята, после ми подаде сметка за
седемстотин и двайсет крони, а аз на тръгване взех и дадох още две сто-
тачки на Ярушка, а като излязох от Райски, подпрях се на първия зид и
там, в тъмнината, подпрян и унесен, за първи път си дадох сметка какво
се върши в тези прекрасни домове, където има госпожички, ала си рекох,
вече те знаят, още утре ще дойдеш пак тук и пак ще се правиш на голям
мъж, защото им събрах на всички очите, дойдох като пиколо, което раз-
нася топли кренвирши по гарата, а си тръгнах като нещо повече от всеки
един от господата, които посещавах „Златна Прага“ и седяха на масата за
постоянни посетители, предназначена само за най-изискани господа,
единствено за градския хайлайф...

И още на другия ден гледах на света вече с други очи, парите, които ми
бяха отворили вратите не само към Райски, но и към уважението, по-
късно си спомних как на входа госпожа Райска, като видя с каква лекота
изхарчих цели две стотачки, ме сграбчи за ръката и понечи да я целуне,
пък аз си помислих, че иска да разбере точно колко часа показва ръчният
ми часовник, какъвто тогава още нямаше, това целуване всъщност не бе
отправено към мен, пиколото от „Златна Прага“, а бе целуване на ония две
стотачки, и въобще на парите, които притежавах, аз, който имах още
хиляда крони скрити под дюшека, аз, който можеше да има не колкото си
иска пари, а само колкото си изкара всеки ден на гарата от продажбата на
топли кренвирши. И така, сутринта ме изпратиха с кошницата за цветя, та
като се връщах, гледам някакъв пенсионер да пълзи на четири крака и да
търси търколила се нанякъде пара, впрочем по пътя си бях дал сметка, че
всъщност като редовни посетители при нас си пият бирата и градинарят, и
майсторът колбасар, и касапинът, и собственикът на мандрата за сирене,
че всъщност при нас се събират и тия, дето ни снабдяват с печиво и месо,
колко пъти главният готвач, като отвореше хладилника, викаше – момен-
тално тичай при касапина и му предай тутакси да си вземе обратно туй
мършаво теле, сега веднага, и телето до вечерта го нямаше, а майстор
касапинът си седеше, като че нищо не се бе случило, та оня пенсионер
май лошо виждаше и с длани шляпаше из прахта, какво търсите, бащице,
викам му аз, какво? А той, двайсет халера, отвърща, изчаках да се зададат
повечко хора, взех шепа дребни и ги хвърлих във въздуха, сграбчих
набързо дръжките на коша, зарових глава в карамфилите и продължих
пътя си, а като стигнах до тъгла, се обърнах и видях как по земята пълзят
още неколцина минавачи, всички си мислеха, че тези монети са паднали
именно от тях, един навикваше другиго, да му бил върнел парите, и така,
коленичили, те се караха и обвинявах, ще си издерат очите като два кота-
рака в чизми, а аз се засмях и вече знаех какво въздейства на хората, в
какво хората вярват и на какво са способни за няколко гроша. Та като
занесох цветята и като видях колко народ се е събрал пред нашия ресто-
рант, изтичах до стаята за гости, надвесих се от прозореца и хвърлих
пълна шепа дребни така, че да паднат не до самите хора, а няколко метра

по-встрани. После припнах надолу и са заех да подрязвам карамфилите, по два стръка аспарагус и два карамфила във всяка ваза, а очите ми все навън през прозореца, пълзи оня ми ти народ на четири крака и събира монети, мои пари, пък се и карат, един бил видял същия грош много преди тоя, дето го прибрал... И тази нощ, и после много други нощи все сънувах и бленувах, и през деня, когато нямаше работа и аз трябваше да се правя, че нещо върша, та като полирах чашите и гледах срещу светлината, слагах стъклото пред очите си и гледах през него към отсрещната страна на раздробения на късчета площад и чумния стълб¹, и небето, и облаците по него, и сред бял ден сънувах с отворени очи, и се виждах как летя над градчета, малки и големи, над градове и села, как имам огромен бездънен джоб и как грабвам пълна шепа монети и ги хвърлям по паважа, и винаги ги хвърлям като сеяч жито за посев, но все зад гърба на минувачите или на спрелите се там някъде, пълни шепи дребни, и виждам как почти никой не устоява и почва да събира тия грошове, как блъскат глави един в друг като кочове и как се карат, но аз съм вече отлетял далеч и се чувствам разкошно, дори в унеса си преглъщах блажено, докато вадех от джоба си пълни шепи и ги хвърлях на следващата, и на другата, и на третата купчинка хора зад гърба им, а парите звънко издрънчаваха и се разтълкулваха на вси страни, а аз притежавах способността като пчела да се промъквам и политам из вагоните на влакове и на трамваи, ненадейно прозвънтява шепа никелови монети по пода и всички тутакси се навеждат, и почват да се блъскат един в друг, за да насъберат дребните, за които всеки си мисли и се прави, че са паднали тъкмо и единствено от него... Та това бленуване ме въодушевяваше и тъй като бях дребен, трябваше да нося висока импрегнирана яка, и тази яка ми се впиваше не само във врата, а и под брадата, и така – за да не ме боли – държах главата си все изправена, научих се така и да гледам, отвисоко, защото не можех без болка да наведа глава, накланях се цял от кръста и тъй, като накланях глава, клепачите ми се притваряха и аз гледах на света някак така, като да го презирах, така, че дори гостите си мислеха, че съм надменен, така се научих и да стоя, и да ходя, ходилата ми бяха постоянно сгорещени като ютия, сам се чудех как не се бях още запалил, как не ми изгоряха обувките, така разпалени бяха ходилата ми, понякога бях толкова отчаян, че си наливах студена вода в обувките, особено на гарата, но туй помагаше за кратко и аз едва устоявах на изкушението да се събуя и хукна бос по фрак направо към потока и там да наквася краката си във водата, и така отново и отново наливах сода в обувките си, понякога и малко сладолед, та така разбрах защо оберкелнерът и сервитьорите ходеха на работа с най-старите си обувки, най-износените, като тия, дето ще намерите на всяко сметище, защото единствено в такива обувки може да се издържи цял ден да си прав и да ходиш, и въобще, и камериерките, и касиерките, всички си патеха най-вече от краката, а и вечер, като се събуех, краката ми бяха целите в прах чак до коле-

¹ Чумен стълб (чеш. *morový sloup*) – скулптурна композиция, предназначена да съхрани населеното място от чумата. Най-често централна фигура в композицията е Дева Мария. Чумни стълбове са издигани на площади и други публични места предимно през XVI и XVII в. Днес са важен културен паметник. – Б. р.

нете, като че цял ден бях джапал не по паркет и килими, ами по въглищен прах, това бе другото лице на моя фрак, опакото на всички сервитьори и пикколи, и оберкелнери по цял свят, бяла колосана риза и ослепително бяла импрегнирана яка, и с времето почерняващи крака като някаква страшна болест, при която хората започват да умират от краката... обаче!, всяка седмица си докарвах за следващата и всеки път нова госпожица, тази другата, втората госпожица в моя живот, беше вече блондинка. Като влязох и ме попитаха какво ще обичам, отвърнах, че искам да вечерям и побързах да добавя, обаче в шамбър сепаре, а като ме попитаха с кого, посочих блондинката, и пак бях влюбен в тази златокоса красавица, беше даже още по-прекрасно и от първия път, въпреки че първият път винаги остава незабравим. И така, продължавах постоянно да изпитвам силата на парите, поръчвах шампанско, но най-напред сам го опитвах, госпожицата трябваше да пие с мен оригинал, не можеха вече да ме минат, на мен да сипват вино, а на госпожицата лимонада. Та както си лежах гол и зяпах в тавана, а блондинката си лежеше до мен и също гледаше в тавана, внезапно скочих, грабнах божурите от вазата, отскубнах прецъфтелите листенца на цветовете им и от няколкото божура обсипах навсякъде край коремчето на госпожицата, беше тъй прекрасно, та чак сам се изумих, а госпожицата се надигна и също се загледа в корема си, ама божурите почнаха да падат и аз я побутнах нежно назад, нека лежи, и откахих от куката огледалото и го сложих така, че госпожицата да може да се любовува на корема си, колко е прекрасен, обсипан с прецъфтели листенца от божур, и викам, ще бъде прекрасно, всеки път като дойда и във вазата има цветя, ей така ще ти украсявам коремчето, тя рече, че такова нещо още не ѝ се било случвало, такава почит към нейната красота, и ми вика, че се била влюбила в мен заради тези цветя, а аз казах, колко красиво ще е по Коледа, като накъсам смърчови клонки и украся коремчето ѝ с тях, а тя вика, че още по-прекрасно ще е, ако я украся с бял имел, а най-добре ще бъде, и то трябва да се уреди час по-скоро, над канапето от тавана да виси огледало, за да се гледаме, както си лежим, и най-вече колко е красива тя, когато е гола с венец около рунтавелката ѝ, с венец, който ще се сменя според сезона и цветята, характерни за съответния месец, колко красиво ще е, като я украся с маргаритки и момини сълзи или с хризантеми, димитровчета и с пъстри есенни листа. И аз станах и запрегръщах сам себе си, чувствах се така голям, като си тръгвах, ѝ дадох двеста крони, но тя ми ги върна, аз обаче ги сложих на масата и излязох, и имах чувството, че съм висок метър и осемдесет, подадох и на госпожа Райска сто крони през прозорчето, откъдето се бе надвесила и ме гледаше през очилата си..., и аз излязох навън в нощта, небето над тъмните улички бе осеяно със звезди, но аз виждах единствено всички ония омайничета и кокичета, и иглики навсякъде около коремчето на русокосата госпожица, вървах и с всяка крачка все повече се радвах на себе си, как можа да ми хрумне тази идея, да гарнирам като шунка със зеленчуци, да гарнирам така прекрасното женско коремче с хълмче косъмчета по средата, и тъй като знаех нещо за цветята, крачех и обличах голата златокоска с прецъфтели листенца от лалета и перуники, и си казвах, че има още много какво да се измисли,

щото туй развлечение ще ми е за цяла година, че с пари може да се купи не само красива девойка, но с пари може също да се купи и поезия. На другия ден сутринта, като стояхме в редица на килима и шефът минаваше и проверяваше дали са ни чисти ризите и на мястото ли са си всичките ни копчета, и докато казваше добър ден, дами и господа, аз гледах към помощник-готвачката и домакинката, бях се загледал в белите им престилчици така, че готвачката ми издърпа ухото, тъй проникателно значи съм гледал, и установих, че никоя от тях не би се оставила да ѝ се украси коремът и косъмчетата нито с маргарити, нито с божури, още по-малко пък като някакъв сърнешки бут със смърчови клонки или бял имел..., и така, полирах чаши, гледах срещу светлината на големите прозорци, зад някои от тях минаваха напред-назад отрязани дополовина хора, а аз си продължавах с летните цветя, вземах ги едно по едно от кошницата и обкичвах с цветя и цветове или само с прецъфтели листенца корема на прекрасната блондинка от „При Райски“, тя лежеше по гръб и разтваряше крака, а аз я обкичвах цялата и около бедрата, а ако цветята се смкнеха, лепях ги с пощенско лепило или леко ги зачуквах с пиронче или скобичка, и така полирах безупречно чашите, никой не щеше да го прави, а аз изплаквах стъклото във вода, вдигах чашата пред очите си и гледах дали е чиста, но през чашата си мислех за всичко онова, което щях да върша в „При Райски“, като стигах така и до последното цвете от градини, поля и ливади, изведнъж се натъквах, ами през зимата, какво ще правя през зимата? А после щастлив се засмивах, защото през зимата цветята са още по-красиви, ще купувам циклами и магнолии, ще отида и до Прага, ако трябва, и за орхидеи или пък изобщо ще се преселя в Прага, там работа за сервитьори – колкото щеш, и там през цялата зима ще имам цветя..., и тъй като наближаваше пладне, по това време аз вече разнасях чинии и салфетки, и бира, и червен, и лимонов гренадин, по едно време, навръх пладне, когато ни чакаше най-голямото тичане, вратата се отвори и най-напред влезе, а после се обърна, за да затвори вратата, красивата блондинка от „При Райски“, та седна и си отвори чантичката, извади от нея плик и се заоглежда наоколо, аз клекнах и бързо взех да си завързвам обувката, а сърцето ми тупти чак в коляното, и дойде оберкелнерът и вика, марш веднага на работа, ала аз само кимнах, а коляното ми като да го няма, сякаш си бе сменило мястото със сърцето, така ми туптеше, но после си дадох кураж и се изправих, изпружих възможно най-високо глава и праметнах през ръка салфетка, после попитах госпожицата какво ще обича, тя рече, че искала да ме види, а и един малинов гренадин, и аз видях, че си е облякла лятна рокля, рокля, обсипана с божури, цялата открай докрай в плен на божурени лехи, та пламнах и се изчервих и аз като един божур, на туй не бях се и надявал, майната им на моите пари, майната им на моите хилядарки, това тук, това, дето го виждах, беше съвсем, ама съвсем безплатно, и така отидох за поднос с чаши малинов гренадин и когато го донесох, блондинката, както бе оставила плика върху покривката, гледам, от него надничат ония мои две стотачки, а тя така ме погледна, че аз се затресох с все чаши гренадин и предната се плъзна, бавно се наклони и се изсипа върху скута ѝ, мигом дотърча оберкелнерът, след него и шефът, и взеха да се извиня-

ват, шефът ме сграбчи за ухото и ми го усука, а не трябваше да го прави, защото блондинката се развика из целия ресторант: какво си позволявате? А шефът: поля ви и ви съсипа роклята, и сега аз трябва да плащам.. А тя: това не е Ваша грижа, да съм искала нещо от вас, защо срамите човека? А шефът мазно: поля ви роклята..., всички наоколо бяха престанали да се хранят, а тя вика: това не е ваша грижа и аз ви забранявам и ето нă, вижте! И взе чаша гренадин и най-спокойно си го изля върху главата и косите, после и още една чаша, и цялата бе в малинов сок и мехурчета сода, и по същия този начин изля последната чаша малинов гренадин в деколтето си..., и рече: плащам..., и си тръгна, а след нея се понесе дъх на малини и тя излезе с тази рокля от коприна и цялата в божури, сега вече и с кръжащи край нея пчели, а шефът взе плика от масата и вика: догони я, забрави си това тук..., и аз изтичах навън, тя се бе спряла на площада и като панаирджийска сергия с бяла халва бе обкръжена от пчели и оси, но тя не се бранеше и те събираха от нея захарния сок, с който се бе заляла, сякаш че имаше върху себе си още една кожа, като тънък слой, както се нанася върху мебел политура или безцветен лак, и аз не откъсвах очи от роклята ѝ, подадох ѝ двете стотачки, а тя ми ги върна и рече, че вчера съм си ги бил забравил при нея... И добави, довечера да съм отидел в „При Райски“, купила била прекрасен букет от диви макове..., и аз виждах как изсъхва от слънцето малиновият гренадин по косите ѝ, как стават все по-твърди, така се втвърдява бояджийска четка, ако не я сложите в разреждател, като разлято пощенско лепило, като емайллак, виждах, роклята ѝ бе така прилепнала по тялото ѝ от сладкия гренадин, че ще трябва да я смъкне от себе си като стар плакат, като стар тапет от стената..., но за мен всичко това бе малко, така бях шашнат, че разговаряше така с мен, че не се страхуваше от мен, че знаеше за мен повече, отколкото знаеха в нашия ресторант, че знаеше за мен май повече и от това, което аз самият знаех за себе си... Същата вечер шефът ми каза, че моята стая в сутерена ще му трябва за перално помещение и че трябва да си пренесе нещата на първия етаж. Може и утре, нали?, викам. Но шефът ме изглежда и аз разбрах, че знае и че трябва да се преместя сега, веднага, и пак ми напомни, че в единайсет трябва да съм в кревата, че е отговорен за мен както пред родителите ми, така и пред обществото, че един такъв пиколо, за да може да работи целия ден, трябва цялата нощ да спи...

За мен най-приятните гости на хотела винаги бяха пътуващите търговци. Не всички, разбира се, защото сред тях имаше и такива, дето търгуваха със стока, която не ставаше за нищо или не се купуваше, търговци на топла вода, както им викаха. Най ми допаднаше един дебел агент, който, като дойде за пръв път, направо хукнах при шефа, та чак го стреснах, какво има, вика. А аз, господин шефе, изтръгнах от себе си, дошъл е някакъв капацитет. Идва шефът да види, и наистина, толкова дебел човек досега не бяхме имали, шефът ме похвали и избра за него стая, в която по-късно той винаги отсядаше, специално легло, под което работникът по поддръжката подпхна още четири трупчета и го укрепи с две талпи. И този човек прекрасно ни се представи, защото водеше със себе си и някакъв свой служител, който мъкнеше на гърба си нещо тежко, прили-

чаше на хамалин от гара този служител, върху ремъци носеше нещо като тежка пишеща машина. А вечер въпросният агент, като вечеряше, а той вечеряше така, че вземаше менюто, поглеждаше го и като че не можеше нищо да си избере, казваше: значи, без белия дроб с кисел сос, донесете ми всички основни ястия, едно след друго, дояждам ли първото, вече ми носете второто, докато кажа стига. И след като се нахранеше, винаги изяждаше десет обяда, поглеждаше замечтано и казваше, че му се иска да си хапне още нещичко, първия път това бе сто грама унгарски сух салам. Когато шефът му го донесе, търговският пътник взе пълна шепа монети, отвори вратата и ги хвърли на улицата, после, като лапна първите няколко парченца салам, отново, сякаш се бе разгневил, грабна пак пълна шепа дребни и пак ги изхвърли на улицата, и почти сърдит си седна на мястото, а редовните ни посетители се спогледаха, погледнаха после и към шефа, а той какво можеше да стори, освен да стане, да се поклони и да попита, защо прахосвате така тези дребни, простете, че си позволявам да попитам, господине. А агентът рече: защо и аз да не мога да си позволя да пръскам дребни на улицата, след като вие, като собственик на това заведение, хвърляте на вятъра всеки ден десетачки крони..., и шефът се върна на масата и предаде всичко това на постоянните посетители, а тия се развълнуваха още повече, така че шефът се реши и се върна при масата на дебелия и вика, не се сърдете, но тук става дума за моя собственост, вие можете да си пилеете парите както намерите за добре, но какво общо имат с това моите крони... А дебелакът стана и рече, ако позволите, ще ви обясня, но може ли да отида в кухнята? И шефът се поклони и с жест посочи вратата на кухнята, търговският влезе там и го чух да се представя, аз съм представител на фирмата „Ван Беркел“, нарежете ми, моля, сто грама унгарски салам, ако обичате. И жената на шефа нарязва парче салам, претегли го и го подреди в чиния, а ние всички изтръпнахме, че туй ще да е някаква проверка, а търговският плесна с ръце, от ъгъла се надигна неговият служител и вдигна покрития с някакво платче предмет, който приличаше на чакърък, ако търсим някаква прилика, та служителят му влезе в кухнята и постави това чудо на масата, търговският отметна покривалото и се видя красив червен уред, плосък кръгъл лъскав трион, който се завърташе около ос, на края на която имаше ръчка и държач, още и превъртащо се копче..., дебелакът, преливащ от блаженство, се усмихваше на уреда и нареждаше, така значи, най-голямата фирма на света е католическата църква, тя търгува с нещо, което никой още не е виждал, което никой не е пипал, откакто свят светува, никой не се е срещал с него, и това, моля, е нещото, което наричаме Бог, втора след нея е фирмата „Интернационал“, и както виждам, вече разполагате с нейни продукти – имам предвид уреда, въведен по целия свят, така наречената каса, и ако цял ден уместно се възползвате от копчетата ѝ и правилно ги натискате, то вечерта, вместо сам да смятате, въпросната каса ще ви направи дневния баланс, а трета е фирмата, чийто представител се явявам аз, „Ван Беркел“, фирма, произвеждаща везни, с които се тегли по цял свят, на Екватора или на самия Северен полюс, освен това произвеждаме всички видове подобни машини за рязане на меса и салами, а очарованието на този уред е в това, моля...

рече и обели шафетата унгарски салам, която си бе позволил преди това да вземе, кожата сложи върху везните и сега с едната ръка въртеше ръчката, а с другата притискаше парчето салам към въртящия се нож и върху подложката зад него се трупаше купчинка нарязан салам, нарастваща така, като че да бе нарязал целия салам, а всъщност от шафетата много не липсваше..., та, търговският престана да върти и попита: колко мислите, че съм нарязал от салама? И шефът рече: сто и петдесет грама, оберкелнерът рече: сто и десет, а ти, малкият?, попита и мен. И аз казах: осемдесет грама, а шефът ме хвана за ухото, издърпа го и се заизвинява на търговския пътник, тя, майка му, като го кърмела, взела, че го изпуснала, та паднал на главата си, пътникът обаче ме погали по главата и така мило ми се усмихна, и рече: момчето е най-близко до истината, после сложи върху везните нарязания салам и кантарът показва седемдесет грама... всички се спогледахме и наобиколихме тази чудодейна машинка и на всички ни беше ясно, че тази машинка носи печалба, а като се оттеглихме, търговският пътник взе шепа дребни и ги хвърли в сандъчето с въглищата, после плесна с ръце и оня неговият носач донесе още един пакет, под похлупака изглеждаше като огледалото, под което баба ми имаше Дева Мария, а като го разопакова, видяхме везни, от тези, дето ползват в аптеките, езичето им бе тъй мъничко и показваше грамовете само до един килограм, и агентът рече, обърнете внимание, моля, тези везни са дотолкова точни, че като дъхна отгоре им, ще покаже колко тежи дъхът ми..., и той дъхна и наистина, везните трепнаха, после взе от нашия кантар нарязания салам и го сложи върху везните, и те показаха, че саламът е точно шейсет и седем грама и половина... и стана ясно, че нашият кантар ограбва шефа с два грама и половина, а търговският пътник взе да смята на масата, това значи, че..., подбутна изчисленията си и добави: ако продавате за седмица десет кила унгарски салам, тези везни ще ви спестят десет по двайсет и пет грама, тоест почти половин шафета салам, и се подпря върху кокалчетата на стиснатия си юмрук о масата, после претметна крак така, че с върха на обувката докосваше пода, а токът стърчеше във въздуха, търговският пътник се усмихваше победоносно, а шефът рече: всички вълн, ще се спазарим, искам да ми оставите всичко това тук, така както си е, купувам го! Това е, моля, мострата ми, рече търговският и посочи към носача си. Ето, вече седмица обикаляме с всичко това по кърконошките² хижи и почти във всяка прилична хижа продадохме както машина за рязане на салами, така и везни, и двете тези машинки аз означавам като спестители на данъци и то си е точно така! Та този търговски представител, мисля си, ме обичаше, защото някак му припомнях собствената младост, като ме видеше, все ще ме погали и мило ще ми се усмихне, чак се просълзяваше. Понякога поръчваше да му се занесе минерална вода в стаята. Всеки път, като влизах при него, вече бе по пижама, легнал на килима, огромният му корем лежеше до него като някаква бъчва и това ми харесваше, харесваше ми, че изобщо не се срамуваше заради корема си, напротив, носеше го пред себе си като някаква реклама и пореше с

² Кърконоши – най-високата планина в Чехия (върх Снежка, 1602). – Б. р.

него света, тръгнал насреща му. Все ми казваше, седни, синко, и ми се усмихваше, всеки път се чувствах така, сякаш ме погалваше не баща ми, ами майка ми. Веднъж ми вика, знаеш ли, и аз започнах като теб, също толкова малък, във фирмата „Корефф“, галантерия, ах, дете мое, и до днес не мога да забравя шефа си, все ми викаше, всеки приличен търговец има винаги три неща: имот, търговия, складове, като изгубиш склада си, все още ти остава търговията, а ако изгубиш и склада, и търговията си, остава ти поне имотът, а него никой не може да ти вземе, та веднъж ме бе изпратил да донеса някакви гребени, прекрасни костени гребени, осемстотин крони струваха тия гребени, бях ги сложил отзад на колелото си, в две огромни чанти, вземи, вземи си бонбон, вземи, вземи, ето този, вишна в шоколад, та тикам аз колелото нагоре по един баир, на колко си години?, аз викам, на петнайсет, а той кима с глава, взема бонбон, примлясква и продължава, та тикам аз нагоре тия гребени, по едно време ме подминава някаква чифликчийка, и тя на колело, та горе на високото, в гората, се спря, и като стигнах до нея с колелото, заби поглед в мене, така ме гледаше, че сведох очи, тя ме помилва по главата и вика: ела да видим узрели ли са малините. И аз оставих колелото с гребените в канавката, а тя подпря дамското си колело върху моето, хвана ме за ръка и още зад първия храст ме повали на земята и ме разкопча, и дорде се усетя, вече беше отгоре ми, и сякаш ме беше затрупала с тялото си, така за пръв път бях с жена, с тая чифликчийка, по едно време се сетих за колелото и гребените на него, та като хукнах, колелото ѝ лежеше върху моето, по онуй време дамските велосипеди имаха на задното си колело мрежичка, такава една шарена, като дантелено покривало, каквото слагаха на конете върху главата и шията, и аз напипах гребените, там си бяха, та си отдъхнах, а чифликчийката, като довтаса и ме видя, че не мога да измъкна педала на моето колело от тия нейни ресни, ми вика, това е знамение, не бива още да се разделяме, а мен ме бе страх, я си вземи още един бонбон, този е с нуга.. та откарахме колелата в горичката и чифликчийката пак ми смъкна панталона, е, тогава бях млад, не ме гледай сега, и пак лежах отгоре ѝ така, както бяхме оставили колелата в храсталака, тя положи нейното на земята, а аз моето върху нейното, и така се любихме, като нашите две колелета, и бе прекрасно, та запомни, синко, животът, стига малко само да ти провърви, животът е прекрасен, ех... тъй прекрасен..., е, хайде, върви да спиш, че сутринта сигурно трябва да ставаш рано, нали? И той надигна бутилката и цялата я изля в гърлото си, чувах как водата се плиска в корема му като дъждовна вода от улук в някакъв съд под него, като се обърна после на една страна, съвсем ясно се чу как водата се пресипа, та да се изравни нивото ѝ... Не обичах пътуващите търговци на храни и маргарини, носеха си храна и си ядяха в стаите, някои даже си носеха и спиртници и си готвеха картофена супа, а обелките от картофите хвърляха под леглото, на всичко отгоре искаха да им лъскаме и обувките безплатно, а като си тръгвах, като бакшиш ми давах по някоя рекламна значка, а аз в замяна трябваше да им отнеса до колата и сандъчето с мая, защото мъкнеха със себе си и мая, купена по цени на едро от фирмата, която представяха, та да я продадат, ако могат, по пътя. Някои търговци идваха с толкоз багаж

сякаш са взели със себе си всичката стока, дето се канят да продадат за една седмица, ама имаше и такива, дето не носеха почти нищо. Иди, че разбери, като дойдеше такъв един пътуващ търговец без куфари, с какво, аджеба, търгува? И всеки път ще е нещо, дето ще ме изненада, да речем, един приемаше поръчки за амбалажна хартия и книжни кесии, мострите му си бяха у него, пхнати зад кърпичката в горното джобче на самото му, друг пък носеше само една чанта, пълна с йо-йо и пумпали, мъкнеше я със себе си навсякъде, в джоба си държеше само кочан заявки, така вървеше през града и си играеше ту с едната, ту с другата играчка, така влизаше и в някой дюкян, като продължаваше да си играе, а търговецът на играчки и кинкалерия зарязваше другите търговски представители на дребни стоки и клиентите си, като сомнамбул тръгваше насреща му с протегнати ръце към едната или другата играчка, трябваше да мине поне един сезон, та да се насити народът на тия пущини, и тутакси: Колко дузини по дузина можете да ми доставите? И търговският представител скланя за двайсет дузини, след дълги кандърми добавя после още някоя дузина, един друг сезон на мода бяха мъхести гумени топки, и пак един такъв търговски пътник подхвърляше във влака и на улицата, после и в магазина една такава топка, и търговецът като хипнотизиран тръгва насреща му и гледа ту нагоре, ту надолу как топката полита към тавана и после сама се връща в ръката и пак нагоре, и пак надолу, и пак, и пак, колко дузини по дузина от тях можете да ми доставите? Не обичах тия сезонни търговски пътници, не ги обичаше и оберкелнерът, бяха такива едни ръбове, истински търговци на топла вода, бяха ни ясни още като влезеха в заведението, що за стока са – най-добре, ако имаше начин, да се наплюскат, да не платят и да изчезнат през прозореца, впрочем и това ни се беше случвало на няколко пъти..., най-милият от всички агенти, дето отсядаха при нас, обаче беше Гуменият крал, тоя, дето снабдяваше дрогериите с различни гумени асортименти, представител на фирмата „Примерос“, който всеки пък, като пристигнеше, все предлагаше нещо ново, затуй и постоянните ни посетители все го канеха на масата си, щото всеки път се стигаше до нещо неприятно за някого от тях, затова пък твърде весело за останалите, тоя представител раздаваше разни презервативи какви ли не по форма и цвят, и аз, който по онуй време все още бях пиколо, не спирах да се дивя, затова и не можех да понасям постоянните ни гости, щото на улицата се държаха едва ли не като аристократи, а край масата се заиграваха като същински котета, понякога чак като маймунки, толкова безсрамни и смешни, така че всеки път, пристигнеше ли Гуменият крал, все успяваше някак незабелязано да мушне някому в чинията нещичко от стоката си, да речем под някоя кнедла, и като обърне гостът въпросната кнедла, другите се спукваха от смях, щото най-късно до месец същото щеше да се случи и на тях, изобщо обичаха да си правят разни номера, например господин Живностек, тоя, дето имаше фабрика за изкуствени зъби, все гледаше да пусне някому в бирата я изкуствен зъб, я цяло изкуствено чене, а веднъж сам едва не се задави, като изпи собствените си зъби, които бе сложил в кафето на съседа си, ама она бе успял да размени чашите и господин Живностек направо щеше да се задуши, ако не беше ветеринарният да го

фрасне яко по гърба, та зъбите му изхвърчаха и паднаха под масата, а господин Живностек, като си мислеше, че това са зъби от фабриката, ги потроши с крак и чак после се усети, че това са собствените му зъби, правени по мярка, туй пък разсмя зъботехника Шлосар, който от своя страна обичаше да получава спешни поръчки, щото от тях се печели най-добре, по същите причини той обичаше и сезона за лов на зайци и фазани, щото вечер, като свършеше стрелбата, ловджийската дружинка така се натрясваше, че мнозина от ловците си повръщаха зъбите и ги изпонатрошаваха, та на господин Шлосар му се отваряше работа по цели дни и цели нощи да им оправя зъбите, та белким жените им не разберат или просто да се потули някак работата пред семейството за някой друг ден...А Гуменият крал носеше и разни други неща със себе си, веднъж донесе някакъв „утешител на вдовици“, тъй му викаха, аз така и не разбрах що за джаджа бе това, щото беше в калъф, нещо като калъф на кларнет, всички само надигаха капака, тоя ми ти „утешител на вдовици“ обиколи цялата маса, всички избухваха в смях, бързо го затваряха и го подаваха на съседа си, и аз, макар през цялото време да носех бира, така и не узнах що за утеха носеше той на нашите вдовици, веднъж пък Гуменият крал донесе някаква надуваема кукла, компанията бе седнала в кухнята, беше през зимата, през лятото сядаха в билиардната зала или до прозореца, отделен със завеса, та Гуменият крал за тая кукла нещо приказваше и обясняваше и всички се съдираха от смях, а на мен изобщо не ми бе смешно, куклата мина през ръцете на всички, в момента когато попаднеше обаче в неговите ръце, всеки се изчервяваше и бързаше да я подаде на седналия до него, а Гуменият крал поучаваше като в училище: „Най-новата ни стока, господа, сексуален обект за креватна гимнастика, гумена кукла, наречена Примавера, с Примавера можете да си правите каквото си пожелаете, направо като жива, нали?, на ръст е като зряло девойче, възбуждаща, подобаваща и топла, красива и изпълнена със секс, милиони мъже очакват гумената Примавера, за да я надуют със собствената си уста. Тази сътворена от вашия дъх жена дарява на мъжете нова вяра в себе си, с нова потенция и ерекция, и не само ерекция, но и брилянтно задоволство. Примавера, господа, е от специална гума, а между краката ѝ е кралицата на гумите, микропореста гума, с отвор, снабден с всички нужни издатинки и вдлъбнатинки, каквито една жена трябва да има. С батерия се задвижва малък вибратор, който извършва нежни, възбуждащи движения, като съвсем естествени за женския полов орган, и така всеки, както си пожелаете и когато си пожелаете, може да стигне до своята кулминация, така всеки мъж е господар на положението. И за да не се налага да чистите този женски орган, можете да използвате презерватив „Примерос“, моля, а за да не се претъркате, ето ви и една туба глицеринов крем...“, и всеки път, след като гостът с последни сили надуеше гумената Примавера и я връчеше на съседа си, Гуменият крал измъкваше запушалката и куклата отново се сгърчваше и така всеки отново трябваше да я надуе пак със собствен дъх, за всеки тя нарастваше в собствените му ръце от въздуха на собствените му бели дробове, а всички други ръкопляскаха и се смееха, и нямаха търпение да дочакат реда си, и в кухнята беше весело, а касиерката се вър-

теше и премятеше крак връз крак, беше неспокойна, като че всеки път да надуваха и изпускаха нея самата, и така се заиграваха чак до полунощ... Разбира се, сред търговските пътници се появи по-късно и един друг с подобен артикул и това бе нещо още по-красиво, още по-практично, беше представител на някаква шивашка фирма от Пардубице, нашият оберкелнер, който все нямаше време за нищо, успя да се добере до него чрез военните, чрез един подполковник, когото обслужваше, та той му препоръча въпросния представител, който отседна при нас два пъти в годината, аз видях всичко това, но така и не можах никак да свържа нещата, представителят измери най-напред панталоните на оберкелнера, а после го остави така само по бяла риза и жилетка, на гърдите, на гърба и около кръста и около врата му сложи едни такива ленти от пергаментова хартия и върху самите ленти записваше мерките и кроеше направо върху тялото му, сякаш му шиеше фрак от тия ленти, плат обаче нямаше никакъв, после представителят номерира лентите и старателно ги сгъна и прибра в един плик, залепи го и написа върху него рождената дата на нашия оберкелнер, естествено, и името и фамилията му, поиска предплата и каза, че отгук нататък да няма грижа за нищо, да чака само пратката с фрака, няма нужна от никаква проба, всъщност той затова и прие именно тази фирма да му ушие фрак, защото нашият оберкелнер наистина нямаше време за нищо, после чух и това, за което нямах кураж сам да попитам, какво всъщност ще стане по-нататък? Та представителят сам ни каза, подреждаше банкнотите от предплата в голям натъпкан портфейл и тихо разправяше, да знаете, значи, това е революция, която измисли моят шеф за нашата република, може и за Европа, за целия свят — че офицери, артисти и такива като вас, господин оберкелнер, които не разполагат с много време, аз им вземам спокойно мерките, изпращам ги в шивачницата, там с тези ленти облепват един такъв шивашки манекен, всъщност нещо като гумен чувал, който бавно се надува, докато изпълни всичките тия слепени ленти, които бързо се втвърдяват, шото са лепени с бързосъхнещо лепило, после, като се махнат лентите, към тавана на стаята се възнася вашият торс, напомпан завинаги, връзва му се връвчица, както връзват на децата в родилния дом, та да не ги объркат, или както в моргата на големите пражки болници се слага табелка на дебелия пръст на трупа, за да не стане грешка, та като му дойде времето, смъква се долу и по тази пълна с въздух фигура се правят пробите на дрехата, униформата, фрака, според поръчката, после се шие, пак се прави проба и пак се шие, така до три проби, пори се и пак се шие, и всичко това без нито една проба на живо, все с надутия заместител на клиента, толкова, колкото е нужно, докато дрешката стане като излята и смело може да се изпрати препоръчано и с наложен платеж и всекиму стои елегантно, докато не вземе да напълнее или отслабне, и тогава пак е достатъчен един наш представител да дойде и да измери кой с колко е напълнял или отслабнал, всичко това по съответните места на фигурата се намалява или увеличава според възникналата нужда, дрехата се поправя или пък се ушива нов фрак или ново пардесю... Всичко това ме накара така да се размечтая, че твърдо реших един ден, като изкарам изпитите за сервитюр, също да си поръчам такъв нов фрак

при тая фирма, за да мога и аз с моя торс да се възнасям към тавана на фирмата, която сигурно е единствена в света, защото такова нещо може да измисли само наш човек..., често после сънувах как не моят торс, а аз самият се възнасям към тавана на пардубицката шивашка фирма, понякога имах чувството, че се възнасям и към тавана на нашия ресторант „При Златния град Прага“. Веднъж, някъде към полунощ, носех минерална вода на представителя на фирма „Беркел“, този, дето ни снабди с онези почти медицински везни и онази машина, режеща на тънко унгарския салам, и без да почукам, влязох, гледам представителя по пижама, клекнал на килима, както винаги, след като се нахранеше, той се прибираше в стаята си и там се преобличаше в пижама, та беше клекнал и аз си помислих, че реди пасианс или си хвърля карти, а той се усмихваше блажен, цял сияещ от щастие като малко дете, и по целия килим редеше една до друга банкноти от по сто крони, и макар да бе преполовил килима, все още имаше какво да слага, защото измъкна от чантата си още една пачка банкноти и продължи внимателно да ги подрежда в редичка, и то така точно, сякаш си бе начертал предварително върху килима правоъгълничета и като свърши реда, а редовете му бяха безупречни като килийки в пита мед, погледна блажен към стотачките, дори плесна с дебелиите си ръчички, после погали с тях лицето си, грейнало в детска възхита, и така, обхванал с длани лицето си, се наслаждаваше на банкнотите, после продължи да нарежда банкноти, но вече и върху пода, и ако някоя от банкнотите беше сложена обратно или наопаки, обръщаше я, за да може всички да са еднакви, а аз стоях и не смеех да се изкашлям, нито пък да си тръгна, тези пари бяха цяло състояние, като фаянсови плочки еднакви, и най-вече онзи огромен възторг и тази тиха радост отваряха и пред мен перспективи, защото и аз изпитвах подобна радост от парите, за такова нещо не бях се сетил, но пък веднага ми изникна пред очите сцена, как всички пари, които изкарвам, ще събирам не по стотачки, а по банкноти от двайсет крони, и тия двайсетачки ей така ще си ги подреждам, изпитах огромна наслада, като гледах този дебел, вдетинен мъж в раирана пижама, и вече знаех и виждах, че това ще бъде и моя цел завобъдеше, един ден също така да се затворя в стаята си или да забравя да заключа и въпреки това да подреждам по пода олицетворението на своята мощ, на своите способности, фигури, които носят истинска радост... Веднъж по същия начин ей така изненадах и поета Тонда, господин Йодъл, живееше в нашия хотел и добре, че и рисуваше, та шефът, за това, което дължеше, винаги му прибираше по някоя картина, беше издал в нашето градче стихосбирка, *Животът на Исус Христос*, така я бе нарекъл, е, издадена със собствени средства в тираж, който той целия си донесе в стаята, и там, върху пода, почна да подрежда книжките една до друга, книжка до книжка, като през цялото време ту си събличаше, ту си обличаше палтото, толкова бе въодушевен от своя Исус Христос, покрил бе цялата стая с тези бели книжлета и пак му оставаха, та продължи и на коридора, почти чак до стълбището наслага тия свои брошурки и пак си събличаше палтото и само след миг отново го обличаше, зависи, като се потеше, го намяташе само връз раменете, стане ли му студено пък, пъхаше си и ръцете в ръка-

вите, за да му стане след малко отново горещо, та да побърза да го съблече пак туй палто, а от ушите му постоянно падаха тампоните му памук, които той ту си слагаше, ту си вадеше според това, дали иска да чува света край себе си, или да не го чува, какво можеше да се очаква от поет, който прокламираше завръщане към живот в колибите, а и нищо друго не рисуваше, все дървени къщурки някъде от Подкърконошието, а и за нищо друго не говореше, все за това, че задачата на поета като творец била да дири новия човек, нашите гости обаче не го обичаха, или всъщност обичаха го, но все му скрояваха по някой номер, впрочем тоя поет не само че се събличаше в ресторанта и пак се обличаше, ами също си събуваше и обуваше и обувките – в зависимост от това, какво бе променящото му се през пет минути настроение в търсене на новия човек, та според туй си събуваше или обуваше галошите, та значи гостите, като си събуеше галошите, му наливаха в тях кафе или бира, всички гледаха, вилиците се разминаваха с устите им, с крайчеца на окото си, докато се хранеха, наблюдаваха как поетът се обува и от галошите му потича кафе или бира и той се развикваше и огласяше целия ресторант: „Потомство тъпо, зло и престъпно... колиби за вас...“, и се разплакваше със сълзи, но не от злоба, а от щастие, защото налятата в галошите му бира той приемаше като внимание, че нещо означава в този град и че макар да не му оказват почит, поне го приемат като себеравен млад мъж..., най-неприятно беше, като му заковаха с пирони галошите, поетът ги нахлузи и като понечи да се върне на масата, естествено не успя, едва не се претрепа, на няколко пъти се плюсна по ръце, така здраво бяха заковани галошите му, и пак ругаеше гостите, потомство тъпо, зло и престъпно, и тутакси пак им прощаваше и им предлагаше своя рисунка или стихосбирката си, за която веднага искаше да се плати, нали и той трябваше да живее от нещо..., всъщност, той не бе лош човек, напротив, извисяваше се над целия град, аз често го сънувах като ангела над дрогерията „При белия ангел“, така висеше над града поетът и махаше с криле, а той наистина имаше криле, аз ги бях видял и не смеех да попитам за тях господин свещеника, бях видял, така, както се събличаше и обличаше и свеждаше красивото си лице над четвъртинката отрязан лист, обичаше да пише стиховете си на нашите маси, виждах само, че профилът му бе като на серафим, обърнеше ли се в профил, виждах как над главата му се възнася ореол, съвсем обикновен кръг, някакво виолетово пламъче, както свети пламъкът на газения котлон марка „Примус“, като че главата му изпускаше газ и над нея сияеше онзи светещ кръг, с който светят лампите в дюкяните... а като крачеше по площада, никой друг не умее да носи чадъра си така, както този наш гост, никой не можеше да носи така небрежно праметнат през рамото шлифера си, единствен този поет, и никой не умееше да носи така мека шапка като този артист, въпреки че от ушите му стърчаха бели валма памук, макар и – докато пресече площада – поне пет пъти да събличаше и пак да обличаше шлифера си и десет пъти да си сваляше шапката и пак да я слагаше на главата си, като да поздравяваше някого... а той впрочем никога никого не поздравяваше, правеше само дълбок поклон на жените от пазара, на търговките, те му бяха слабост, та докато търсеше човека на новото време и

навън бе влажно и студено или пък валеше, винаги поръчваше по паничка шкембе чорба и едно хлебче и сам отнасяше това на премръзналите жени и докато пресичаше площада, то не бе просто така, че носи някаква си супа, не, той в тая паничка, поне аз така го виждах, на тези жени, на всяка една поотделно, носеше сърцето си, човешко сърце в паничка шкембе чорба или направо сърцето си, накълцано и сготвено на яхния, и го носеше като свещеник дарохранителница или евхаристия при последно миропомазване, така носеше поетът паничка след паничка и се просълзяваше от умиление над самия себе си, колко е добър и как, макар и на вересия при нас, все пак е купил на тези старици чорба, но не за да се стоплят, а да знаят, че той, Тонда Йодъл, мисли за тях, че живее чрез тях, че ги отъждествява със самия себе си, че ги възприема за съставна част на своя светоглед, а собствената си постъпка, като действена любов към ближния, тук и сега, не след смъртта..., та тогава и той бе разположил по пода новата си книга, чак до коридора, и чистачката, като носела кофа с вода от тоалетната, шляпала направо по белите корици на неговия *Исус Христос*, но Тонда не ѝ се развикал, потомство тъпо, зло и престъпно, остави следите от стъпките ѝ, както си бяха, и върху всяка една почти мъжка подметка се подписа, а после продаваше *Исус*, а с тези отпечатащи и подпис вече не за десет, а за дванайсет крони.... но тъй като книгата бе издадена със собствени средства, екземплярите бяха едва двеста, а Йодъл имаше уговорка, че в Прага ще издаде книгата му в тираж десет хиляди и католическото издателство, така че по цели дни изчисляваше, събличаше си палтото и пак го обличаше, на три пъти и пада, като му бяха заковали събутите галоши, това го бях забравил! Освен това на всеки пет минути изсипваше в устата си и някакви лекарства, та бе постоянно поръсен с тези прахове като някакъв мелничар, като да се бе скъсал чувал с брашно, гърдите и коленете на черния му костюм бяха целите побелели, пиеше и някакво лекарство, „Неурастенин“, направо от шишето, та около устата му се бе образувал такъв един жълт пръстен, сякаш бе дъвкал тютюн... та значи пиеше и се тъпчеше с тия илачи, които всъщност бяха причина на всеки пет минути да му става тъй горещо, че чак да се изпотява, а после пък да му е студено и чак да го втриса така, че и масата да се тресе с него, та значи, майстор дърводелецът измери колко метра е покрил *Животът на Исус* в стаята и в коридора, а Тонда после изчисли, че тиражът от десет хиляди, като се издаде, ще са толкова много книги, че ако се наредят по земята, ще стигнат за пътна настилка от Часлав до Хержманов Мнестец, че това ще е площ, която ще покрие градския площад и прилежащите улици от историческата част на нашето градче, че ако се наредят една подир друга, стихосбирките биха могли да представляват означение от прекъснатата осова линия на шосето от Часлав чак до Иглава, и аз се побърках с тия негови книги, та взех да ходя из нашето градче само по настилка от неговите книги и знаех, че трябва да е прекрасно усещането на всяка плочка да виждаш отпечатано името си и десет пъти по хиляда *Животът на Исус Христос*, за който обаче Тонда не се бе издължил, та дойде госпожа Кадава, собственичката на печатницата, и му прибра *Животът на Исус Христос*, двама слуги ги отнесоха в един кош за пране и госпожа

Кадава рече, всъщност изкрещя, *Исус Христос* е при мен в печатницата и срещу осем крони винаги мога да ви продам един *Исус Христос*..., а Тонда си съблече палтото, гаврътна си от шишето „Неурастенин“ и загърмя, и затрещя, потомство тъпо, зло и престъпно...

И така, изкашлях се аз, но господин Валден си лежеше на пода край килима, целият като шампован със стотачки, пълен със зелени банкноти... Господин Валден рееше поглед по това поле, лежеше в цял ръст, подпрян върху дебелината си ръка като върху възглавница..., аз излязох и извиках, после почуках, господин Валден попита: Кой е, отвърщам: аз, пиколото, нося ви минералната вода... Влез, рече, и аз влязох, господин Валден продължаваше да си лежи на една страна, подпрял с длан глава, косата му бе къдрава и намазана така обилно с брилянтин, та чак блестеше, почти като брилянтите по другата му ръка, и пак широко се усмихваше, и вика, подай ми една и клекни! И аз извадих от джоба отварачката за вино и газирани напитки и минералната вода тихо зашумя. Господинът отпиваше и в паузите сочеше към банкнотите и говореше тихо и ласкаво като минералната вода, знаей, ти преди малко беше тук, оставих те да им се налюбуваш..., запомни, парите ще ти отворят път към целия свят, така казваше старият Корейф, при когото се учих на занаят, това, дето го виждаш тук върху килима, съм го изкарал за една седмица, продадох десет везни..., а това тук са моите комисиони, виждал ли си нещо по-прекрасно? Като се прибера у дома, ей така из целия апартамент разстилам всичко, с жената ги разстиламе по всички маси и по пода, купувам си салам, нарязвам си го на малки кубчета и цяла вечер си го ям, нищичко не оставям за другия ден, щото и без туй през нощта ще се събудя и ще си доизям салама, страшно обичам салам, цяла щафета, някой път ще ти разкажа, като дойда следващия път..., и господин Валден стана, погали ме, задържа ръка под брадичката ми, впери поглед в очите ми и ми вика: ти далеч ще стигнеш, запомни това, носиш го в себе си, знаеш ли? Само да знаеш как да го подхванеш... И как, възкликнах. А той: видях те да продаваш кренвирши на гарата, аз съм един от тия, дето ти бе дал двайсет крони, а ти тъй дълго ми връщаше рестото, че влакът потегли и замина... после, рече господин Валден и отвори прозореца, извади шепа дребни от джоба си и ги хвърли на безлюдния площад, изчака малко с поставен пръст пред устата си, за да чуя как монетите издрънчаха и се затъркаляха по паважа..., и добави: трябва да умееш да хвърляш дребните през прозореца така, че да може през вратата при теб да дойдат после стотачките, разбираш ли? И излезе вятър, и стана течение, и всички стотачки като по команда се надигнаха, заподскачаха, оживяха и като есенни листа се струпаха в ъгъла на стаята. Та аз гледах господин Валден, така гледах винаги всеки търговски пътник, като се наситех да ги гледам, все ми минаваше през ума какво ли е аджеба бельото им, какви ли са ризите им? И винаги си представях, че долните им гащи са мръсни, някои и доста жълти между крачолите, че ризите им са всички с мръсни яки, а чорапите им спечени от носене, и че ако не бяха отседнали при нас, сигурно и чорапите, и гащите, и ризите щяха да изхвърлят през прозореца, така ги изхвърлях в Карлови бани, където три години ме гледа баба ми, държеше стая в една от старите мелници, такава

една мъничка стаичка, в която слънце не влизаше, пък и нямаше как да влезе, защото гледаше на север, а и беше съвсем до воденичното колело, което бе толкова голямо, че от първия етаж се потапяше във водата, а инак стигаше до третия, баба ми ме бе взела да ме гледа, майка ми ме родила като мома, така че ме дала на майка си, сиреч на тази ми баба, та баба ми живееше точно до тези Карлови бани, това, че бе успяла да наеме тази стаичка във воденицата, тя смяташе за свой най-голям късмет в живота, за туй се била молила непрестанно и Господ чул молбите ѝ, и ѝ дал тази стаичка в непосредствена близост с баните, защото всеки четвъртък и всеки петък в тези бани идваха да се къпят пътуващи търговци и хора без постоянно местожителство, така че баба ми от десет сутринта бе в бойна готовност, после и аз се радвах на тези четвъртъци и петъци, пък и на всички други дни, но тогава не изхвърчаше така начесто бельо от прозорците на тоалетните, и ние гледахме от прозореца и без да има предвид нашия прозорец, мине време, някой от търговците изхвърляше мръсни долни гащи, те застиваха за миг в полета си, да ни се покажат, и после падаха надолу, някои падаха във водата, баба ми се надвесваше и ги измъкваше с кука, трябваше да държа баба за краката, та да не цамбурне в дълбокото, или пък изхвърлените ризи изведнъж разпъваха ръце като регулировчик на кръстовище или като Исус Христос, така увисваха за миг във въздуха като разпятие, за да полетят стремглаво после надолу и паднат върху наплата и обръчите на воденичното колело, а колелото си се върти и всеки път бяха големи емоции, или както дойде, ризата си остава върху колелото, докато завъртането не изнесе върху рамената му ризата или гащите до бабиния прозорец, тогава трябваше само да се протегне ръка и да се вземе ризата или да се измъкне с кука такава риза от оста на колелото, където се бе усукала и въртенето не можеше да я изнесе нагоре, баба обаче и на това бе намерила цаката, измъкваше я с кука през прозореца на кухнята и всичко веднага се накисваше в дървеното корито, а вечер изпираше мръсните гащи и ризи, след тях и чорапите в същата сапунка и лисваше обратно водата направо в течащите под лопатките на воденичното колело води. После вечер беше толкова красиво, когато най-ненадейно от прозореца на тоалетната на Карлови бани излитаха я гащи, я бяла риза на тъмния фон на бездните на воденицата и в нашия прозорец за миг грейваше бяла риза или бели гащи, а баба ми с куката успяваше да ги улови още в полет, преди да паднат долу в тъмното върху мокрите и лъскави обръчи, понякога вечер или нощем, когато от дълбините под нас се понасяше нагоре въздушно течение с пръски вода, и тази вода и този дъжд шибаха баба ми през лицето така, че понякога за някоя риза тя направо трябваше да се пребори с това течение, и въпреки всичко баба се радваше на всеки ден, особено на четвъртъците и петъците, когато търговските пътници си сменяха ризите и чорапите, и тъй като печелеха достатъчно добре, можеха да си позволят нови чорапи и нови гащи, и ризи, а старите да изхвърлят през прозореца на Карлови бани, където долу вече ги дебнеше баба ми с кука в ръце, после изпираше тия долни дрехи, закръпваше ги, ако се налагаше, и ги прибираше в скрина, после ги разнасяше по строежите и ги продаваше на зидари и общи работници, и така

скромно, но достатъчно добре си живееше, че и на мен можеше да ми купува питки и мляко за кафето..., това са били навярно най-щастливите ми години, и до днес виждам как нощем баба ми чака на гюзме пред отворения прозорец, а на есен и през зимата туй съвсем не бе шега работа, и аз все още виждам как изхвърлената риза се понася от течението нагоре, пред прозореца ни за миг се спира, разперва ръце, а баба ми със светкавичен замах я придърпва към себе си, защото инак само след миг тази риза ще се понесе стремглаво, като простреляна бяла птица, надолу към бучащите черни води, за да може после, като разпната върху воденичното колело мъченица, бавно да се появи отново, но вече без човешкото тяло, да се възнесе по мократа окръжност и след като изчезне от прозорците на третия етаж, където за щастие се намираха мелничните помещения, а не хора като нас, щото инак щеше да трябва да водим война за тия ризи и дълги долни гащи, просто да се изчака отново по същата крива да се върне обратно, спускайки се надолу, а ако се изплъзнеше, падаше в бушуващите черни води и сетне, разкъсана вече на парцали, се понасяше под черните мостчета нанякъде далеч от воденицата... Стига ли ви толкоз? С това за днес свършвам.

Превод от чешки: **Васил Самоковлиев**

Сцена от филма *Служих на английския крал* (2006)
В главната роля българският актьор Иван Бърнев

ЛИЧЕН ЛЕКСИКОН НА ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА

~ Б ~

**БАРДИЙЕВСКА ЛИЛЯНА
(BARDIJEWSKA LILIANA)**

Лиляна Бардийевска е родена на 15 май 1955 г. във Варшава.

Тя е израсла в писателско семейство. Баща ѝ, Хенрик Бардийевски, е известен прозаик и драматург, автор на разкази и едноактни сатирични пиеси в иронично-абсурдистки стил. Майка ѝ също е писателка и преводачка. Лиляна е завършила славянска филология, специалност българистика (1978 г.). Посещавала е много пъти нашата страна и активно популяризира българската литература в Полша. Освен като преводач тя се утвърди и като талантлив автор на произведения за деца. До 1988 г. е работила в издателство ПИВ. Сега е главен редактор на частното издателство „Езоп“.

Творческите изяви на Бардийевска са разнообразни: проза, пиеси за куклен и драматичен театър, радиопиеси, рецензии, преводи от български и английски. Тя е член на Съюза на полските писатели от 1983 г. Сред най-сполучливите ѝ творби, получили награди, са *Зеленият пътешественик* (*Zielony wędrowiec*, обявена за най-добра книга за деца, издадена през 2001 г.), *Братството на Сребърната лъжичка* (*Bractwo Srebrnej Łyżeczki*, 2004), *Мое – не мое* (*Moje – nie moje*, 2004), *Пет минути* (*Pięć minut*, пиеса, преведена на немски език) и още много пиеси за деца, които се играят в полските драматични и куклени театри. Творбите на Лиляна Бардийевска са изпълнени с хумор и в тях деликатно са втъкани дидактични мотиви.

Превела е три книги на Йордан Радичков, сред които *Ние, врабчетата*, пиеси на Стефан Цанев (*Последната нощ на Сократ* и *Другата смърт на Жана д'Арк*), три пиеси на Станислав Стратиев, два романа на Александър Томов, както и пиеси на Маргарит Минков, Никола Русев, Рада Москова (*Момче и вятър*), Леда Милева и др. Както се вижда, интересът на Бардийевска към съвременната българска литература е траен, а преводаческият ѝ избор е много верен. Рецензии както за полски, така и за български автори тя публикува в едни от най-реномираните издания („Диалог“, „Литература на Швече“, „Театр Лалек“, „Газета Виборча“ и др.).

БАРТЕЛСКИ ЛЕСЛАВ (BARTELSKI LESŁAW)

Роден на 8 септември 1920 г. във Варшава. Починал на 27 март 2006 г.

Познавахме се лично. Той изпитваше силна симпатия към България, често посещаваше нашата страна. Когато бях редактор в издателство „Христо Г. Данов“, издадохме неговия роман *Диалог със сянката* (*Dialog z cieniem*, 1968). Среждали сме се и по време на международните писателски срещи в София през седемдесетте години. Беше приказлив, говореше разпалено, вълнуваше се от обществената позиция на писателя в съвременния свят. Любимата му тема обаче беше съдбата на младите поети от неговото поколение, пожертвало живота си в антихитлеристката съпротива (Кшищоф Бачински, Тадеуш Гайци, Тадеуш Боровски и др.) Бартелски не можеше да забрави своите връстници от онова време. Разказваше и пишеше за тях.

Изявяваше се като белетрист, публицист, литературен критик, мемоарист. На млади години беше писал стихове. Началото на неговата биография много прилича на биографиите на повечето млади полски интелектуалци, които с излизането си от гимназията влизат направо в тайните университети и в бойните редици на патриотите. Тяхната младост е военна младост. Мнозина загиват във Варшавското въстание през 1944 г.

Леслав Бартелски следва право, сътрудничи на списание „Щука и народ“ („Sztuka i Naród“, 1942–1944, бълг. „Изкуство и народ“), встъпва в отрядите на „Армия Крайова“. След войната работи в редакциите на културни и литературни списания.

Бартелски е автор на повече от петдесет книги. Беше председател на Варшавското отделение на Съюза на полските писатели (1972–1978). Главна тема на творчеството му е съпротивата срещу злото, съдбата на младите поети и въобще на хората на изкуството по време на Втората световна война: *Генеалогия на оцелелите* (*Genealogia ocalaonych*, 1963), *Варшавското въстание* (*Powstanie Warszawskie*, 1965), *Диалог със сянката* (*Dialog z cieniem*, 1968), *Кърпави крила* (*Krwawe skrzydła*, 1975) и др.

Той направи ценен справочник с кратки биографии на полските писатели след 1944 г. А своя интерес към България изрази с очерци за нашата история – *Конникът от Мадара* (*Jeździec z Madary*, 1963).

Творчеството на Леслав Бартелски е стойностно като свидетелство на очевидец и участник в борбите на полските патриоти по време на войната.

БАЧИНСКИ КШИЩОФ (BACZYŃSKI KRZYSZTOF)

Роден на 22 януари 1921 г. във Варшава. Загинал на 4 август 1944.

Най-яркият поет от поколението, наречено от критиката „Колумбовци“. Те всички са родени през 1920 или 1921 година и са взели участие в борбата срещу хитлеристките окупатори. Варшавското въстание е било върховното изпитание в живота им. Мнозина от тях са загинали. Други до края на своя живот са носили под клепачите си образа на героичното, но и жестоко време.

Произхожда от интелигентско семейство — баща му, Станислав Бачински, е известен критик, а майка му, Стефания Бачинска, е авторка на произведения за деца. Животът му е толкова кратък, че може да се разкаже с няколко изречения. Учи във варшавска гимназия, тогава започва да пише стихове. Веднага след като завършва последния клас, избухва войната и той се записва в тайния университет, специалност полска филология. Сътрудничи на леви социалистически списания. През 1942 година се жени за колежката си Барбара. Въпреки крехкото си здраве Кшищоф се включва в младежките бойни групи, минава през военна подготовка и получава званието подофицер. Загива на Театралния площад, улучен от снайперист (недалеч от мястото, където сега се издига паметникът на победата Нике), още на четвъртия ден от въстанието. Това са фактите. Останалото е в неговите стихове.

По време на окупацията публикува две книги: *Избрани стихове* (*Wiersze wybrane*, 1942) и *Поетически свитък* (*Arkusz poetycki*, 1944). Моята среща с поезията на Бачински стана късно, през 1976 г., когато бяха издадени неговите *Избрани творби* (*Utwory wybrane*). Основната тема е войната. Не само тази, конкретната, а изобщо войната в историята. С нея се свързват и темите за саможертвата, патриотизма, смъртта. Тонът на тази поезия е мрачен, изпълнен с предчувствие за ранна смърт. Очевидна е връзката между нея и полската романтична традиция най-вече по линията Словацки — Норвид. Но се чувства влиянието и на поетите от групата „Скамандер“; тя е носител на екзистенциалните тревоги на по-предното поколение (Ивашкевич, Слонимски, Вежински и др.). Благодарение на добрата си обща и литературна култура Бачински надхвърля конкретното, злободневното и се домогва до по-дълбоки интелектуални и морално-етични проникновения.

Поезията му е толкова напрегната, сгъстена, метафорична, че трудно се поддава на превод. Всяка дума в нея има важно значение и не може да бъде пропусната. Ритъмът е барабанен, ударен, а римите са оригинални, звучни.

Niebo złote ci otworzę,
w którym ciszy biała nić
jak ogromny dźwięków orzech,
który pęknie, aby żyć
zielonymi listeczkami,
śpiewem jezior, zmierzchu graniem,
aż ukaże jądro mleczone
ptasi świt.

Ще го предам в точен превод, без да спазя – за съжаление – елементите на класическата стихотворна форма, понеже това изисква голямо преводаческо майсторство, каквото не притежавам. Освен това бих искал да се види поетическият стил, без да е ограничен от строгите рамки на строфата:

Златното небе ще ти отворя,
където е бялата нишка на тишината
като огромен орех от звуци,
който ще се пръсне, за да живее
чрез зелените листенца,
песента на езерата, музиката на здрача,
докато покаже млечната си ядка
птичата зора.

Това е началото на стихотворението, което продължава с възхита от виталността на природата, с копнеж за хармония и естествен живот. И завършва така:

Jeno wymij mi z tych oczu
szkło bolesne – obraz dni,
które czaszki białe toczy
przez płonące łąki krwi.
Jeno odmień czas kaleki,
zakryj groby płaszczem rzeki,
zetrzyj z włosów pył bitewny,
tych lat gniewnych
czarny pył.

Само извади ми от очите
туй болезнено стъкло – картината на дните,
дето бели черепи търкаля
през пламтящите поляни кръв.
Само промени това осакатено време,
покрий гробовете с пелерината на реката,
изтрий от косите праха на битките,
на гневните години
този черен прах.

Трагизмът на борбата, в която историята хвърля неукрепнали юноши, е представен с неподражаемо художествено майсторство в стихотворението *Елегия за полското момче (Elegia o polskim chłopcu)*. Да го прочетем в сполучливия превод на Първан Стефанов:

Грабнаха те от съня ти – пръхаш като пеперуда,
с кръв ти везаха очите, занемели от почуда,
боядисаха пейзажа в жълтнат от пожари сняг
и с обесени бродираха морето от клонак.

Своята родина, синко, ти закъта в паметта си,
догде нейните пътеки късаше с железни сълзи.
Гледаха те все на тъмно, хранеха те с мъчен хляб
и по най-нелюдски друми се заскита като сляп.

И прекрачи, синко светъл, с черна пушка бащин праг,
и почувства как настръхва злото в звънналия мрак.
Падайки, протегна длан за сбогом с птици и треви.
Синко, туй куршум ли бе, или сърцето се взриви?

Поезията на Бачински стана особено популярна, след като някои от неговите стихове бяха превърнати от композитора Зигмунт Конечни в песни, изпълнявани от известната полска певица Ева Демарчик.

Когато препрочитам стиховете на този поет, все си мисля, че талантът няма възраст. Бачински е само на 23 години, когато секва неговият млад живот. Но творческото му дело има напълно завършен вид. За него не подхожда снизходителното определение „млад поет“. Той е най-добрият поет на полската съпротива по време на Втората световна война.

БОРОВСКИ ТАДЕУШ (BOROWSKI TADEUSZ)

Роден на 12 ноември 1922 г. в Житомир (Украйна). Самоубил се на 3 юли 1951 г. във Варшава.

Тадеуш Боровски прекарва детството си в Украйна и идва в Полша заедно с родителите си през 1932 година. След като завършва средното си образование във Варшава, постъпва в тайния Варшавски университет. Вече е започнала войната. Занимава се с конспиративна дейност, през февруари 1943 г. е арестуван и откаран в концлагера в Аушвиц (Освиенцим), а по-късно е преместен в Нацвайлер-Даутмерген и Дахау. Освободен от американците, прекарва известно време в Мюнхен. Връща се в Полша през 1946 г. Продължава следването си и сътрудничи на изданията „Свят Млодих“, „Нурт“, „Нова Култура“ и др. През 1950 година получава държавна награда за творчеството си.

Отначало Боровски се изявява като поет – от 1942 до 1945 година издава четири стихосбирки. Поезията му е израз на конфронтацията между вътрешния свят на лирическия герой и обективната действителност. Външният свят е заплаха за чистите помисли и идеали на младия

човек. Без да се отказва от борбата, героят стига до катастрофически видения:

След нас ще останат само старо желязо
и глухият подигравателен смях на поколенията.

Истинският успех идва, когато излизат неговите сборници с разкази – най-вече *Сбогуване с Мария* (*Pożegnanie z Marią*, 1948) и *Каменният свят* (*Kamienny świat*, 1949).

За мене това бяха първите полски книги, от които научих за деморализацията по време на войната, за ужасите, за унижаването на човека в концлагерите. Бях потресен от заглавието *Заповядайте, господа, в газовата камера...* (*Proszę państwa do gazu...*). Дотогава само бях чувал за тези неща, но такива книги не бях чел и не можех да допусна, че всичко това е възможно. Видях катастрофата на хуманизма, кризата на човечността.

В разказа *Сбогуване с Мария* Тадеуш Боровски представя образа на окупираната Варшава. Героят работи в строителна фирма и се сблъсква със „сивата икономика“ – корупция, измами, екзекуции, пианство... Той пише стихове, а в същото време е принуден да се занимава с нелегална търговия с цимент и водка, сключва разни сделки с преследвани евреи. Създава в съзнанието си убежище, една друга действителност, в която печата стиховете си на циклостил, подготвя поетическия си дебют и се чувства човек на изкуството. Разминаване между личния избор и външната принуда, наложена от историята. А това е трагично.

Каменният свят е потресаващо свидетелство за изчезването на границата между добро и зло. Това е бездушен свят, в който културните маски са свалени и човекът се превръща в биологично същество. Хората се разделят на палачи и жертви. Животът в концлагера няма морални критерии. Човешката личност няма никаква стойност. Всичко това е внушено от автора чрез автентично, уж спокойно описание на лагерното ежедневие. Липсват психологически анализи и характеристики – всичко е като черно-бяла фотография. Авторът е и главен герой, той участва, той като че ли не може да погледне отстрани, предпочита да не дава оценки. Защото тази каменна действителност не може да се оценява с моралните критерии на другия, нормалния живот.

Боровски е човек, който остро се нуждае от философска и политическа идея. След войната, оцелял в лагерите на смъртта, той се завръща в Полша и приема марксизма и социалистическия реализъм. Около 1948 г. става пламенен комунист, борбен пропагандатор, публицист. Трябва да си припомним, че това е времето на догматизма и култа към личността на Сталин. В тази атмосфера темпераментният писател, нетърпелив да види действителността променена, убеден в правотата на новите идеи, громи с остро перо „враговете“ на социализма. Но колкото по-голям е ентузиазмът, толкова по-силно е разочарованието. Не са ми известни драматичните житейски перипетии, но ми се струва, че именно разочарованието, разминаването между думите и делата, между мечтата и реалността са причина за трагичния край на този талантлив писател. Нима не знаем подобни примери от съветската и от българската литература?

Независимо от това Тадеуш Боровски е оценен справедливо от полската критика, която и днес го признава за един от големите писатели, отразили „времената на презрението“.

НА КОГО ДЪЛЖИМ ПОЛСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК?

Богдан Валчак (Познански университет „Адам Мицкевич“)

На въпрос в заглавието на статията (кому сме дължали полския литературен език) авторът отговаря: Църквата. Това е резултатът от действието на два фактора: 1) общеполската езикова норма (сущността на литературния език), която се формира в средновековните текстове на висшестоящо литературно ниво (в преводите на Псалтир и цялата Библия, молитви, проповеди, религиозни песни и т.н.); 2) текстовете, излезли от перо на свещеници, осъществяващи чрез тях евангелизираща и културна мисия на Църквата.

The title of this paper contains a question (to whom do we owe Polish literary language) that the author answers the following way: to the Church. This is due to two factors: 1) Polish language norm (what literary language really is), developed in medieval texts at the highest literary level (translations of the Psalms and the whole Bible, the prayers, sermons, religious songs, etc.); 2) texts written by clergymen, who were accomplishing by these texts the evangelizing and cultural mission of the Church.

Дискусията върху началото на полския общонароден език роди най-важните и най-стойностните трудове в годините 1949–1956. Това, което беше публикувано по темата след 1956 г., има предимно популяризиращ и пропагандиращ характер на по-рано приетите и установени становища или се отнася до историята на проблема. Нови факти или интерпретации се съдържат в относително малко трудове, от които последните формулират може би дори интересни, но абсолютно недоказуеми хипотези.

Полемиката върху произхода на общонародния полски език се концентрира главно около двата най-спорни проблема: времето на възникване на книжовния език и неговите диалектни източници. Следователно става дума за отговор на два въпроса: кога се е формирал полският книжовен език и от кой диалект се е развил. Вече към края на най-плодоносната фаза на дискусията (1949–1956) Зджислав Щибер добавя трети спорен проблем с фундаментално значение: въпроса за хронологично-генетичното отношение между възникването на двете разновидности на общонародния полски език: писмения, или книжовния, и говоримия, назоваван в хода на полемиката доста сполучливо културен диалект. До изказването на Щибер всички участници въпреки многообразните разлики, които ги делят, били единодушни по този въпрос: според тях възникването на културния диалект предхожда формирането на писмения вариант на полския общонароден, т.е. на книжовния език. Щибер обаче заема различно становище. Добре е тук да изложим мнението му в цялост. След като разглежда граматичните особености на общонародния език, той пише:

„Така сформирани обаче, езикът е бил преди всичко писмен, а не говорим. Трябва да се подчертае, че в Полша унификацията на писмения език предхожда унификацията на говоримия език на образованите хора. Това се разбира от общопризнатия днес факт, че унификацията на писмения език е въведена от печатарите, преди всичко краковските. Тези печатари променяли езика на ръкописите не само на Рей, но и на Кохановски [...], като са заменяли *środa* с *śrzoda*, въвеждали „книжовен“ тип носовки и т.н. Може би подобно на немските печатари полските са провеждали някакви обсъждания, които да установят нормите на езика и правописа, смятани за правилни. Едва печатната книга на свой ред, прониквайки във всички краища на страната, спомага за предаването на правилните форми също и в разговорния език на образованите хора.“

Щибер е бил обаче съвсем сам в своите възгледи. Наистина неговото становище не предизвиква остро възражение, обаче това изобщо не означава, че е било прието: оживената дискусия от първата половина на петдесетте години утихва, обаче – съдейки по по-късните изказвания на нейните участници – никой никога не успява да убеди и всеки продължава да отстоява своето мнение. Следователно може да се каже, че становището на Щибер остава като че (умишлено?) премълчано или (целенасочено?) пренебрегнато от непосредствените участници в дискусията. Забелязва го и оценява последствията от него Мария Рената Майенова в статията си, обобщаваща най-важната фаза от дискусията върху произхода на общонародния полски език. Авторката се старае да представи най-съществените спорни проблеми и да осветли становищата на отделните автори. В изложението на Майенова един от основните спорни проблеми е въпросът за посоката на езиковата унификация: от говоримия към писмения език или обратно. След като обсъжда преобладаващото становище, според което първо се формира културният диалект (говоримият), а едва след това на основата му възниква книжовният (писменият) език, Майенова твърди: „Друг механизъм на явленията, а именно генетичната предходност на общонародния писмен език, който на свой ред спомага за унификацията на полския книжовен език, предлага З. Щибер и много силно акцентира именно върху този механизъм.“

Също много проникателно авторката обръща внимание на противоречия, в каквито изпадат участниците в дискусията, придържайки се към възгледа за предходността на културния диалект спрямо книжовния език. Тези несъответствия се проявяват например във връзка с въпроса за формите от типа *chwala* във *Флорианския псалтир* (*Psalterz floriański*). Както е известно, фактическото състояние е такова, че на около 150 форми от типа *chwala* в текста се появява веднъж формата от типа *fala*. Станислав Урбанчик вижда тук подчиняване на нормата с великополски произход – но дефакто само в писмеността! Това следва ясно от еднозначната същност формулировка: „Как писателят е изговарял дадени форми в ежедневието, това нас в този момент не ни интересува, важно е само какво е писал, защото ни ориентира какво е смятал за подходящо, за правилно“. Щом е важно какво е писал, понеже само в писмената реч е давал израз на своето убеждение за езиковата норма, то значи, че по това време тази

норма вече се е налагала в писмената реч, но все още не е била определяща за устната. Майенова дава следния сполучлив коментар: „Целта на дискутиращия е ясна. Нейна предпоставка трябва да бъде тезата за поранната унификация на писмения от говоримия език, която не е залегнала обаче в целите на изследователя, използващ по традиция термина ‘културно наречие’.“

Затова пък, като интерпретира същият този езиков детайл, до единствения правилен извод стига Щибер, когато доказва, че „[...] онова единствено *fala* е свидетелство за действителния говор на писателя [...]“. А щом авторът на *Флорианския псалтир* е казвал *fala*, но е пишел *chwala*, значи вече се е съобразявал с нормата на писмената реч, затова пък все още не се е съобразявал с нея в устната.

Майенова, която не е имала непосредствено участие в дискусията и в своята обобщителна статия се старае да запази докрай тона на обективното описание и обяснение, не заема конкретно становище по въпроса за посоката на езиковата унификация. Неясно изглежда обаче споделянето на идеята за хронологично (и генетично) предшестващото място на книжовния (писмения) език. Следователно можем да я признаем за втория освен Щибер привърженик и последовател на този възглед.

Въпреки че е така слабо представен и всъщност като че ли забравен, този възглед е без съмнение правилен. В полза на тезата за предходността на книжовния език по отношение на културния диалект (с други думи, тезата, че общополската норма се е формирала в писмената реч) може да се приведат три съществени аргумента.

Първият, издигнат още от Щибер, съставляват честите в средновековната писменост примери на отклонение от нормата (*fala* във *Флорианския псалтир*), които е невъзможно да обясним по друг начин, освен с просмукването в текстовете на истинското произношение на писателя в моменти на разконцентриране, отслабване на вниманието, умора и др. Такива случаи доказват, че авторите на средновековните паметници често са писали не според своето диалектно произношение, стараейки се да се справят с изискванията на задължаващата в писмената реч обща норма.

Другият аргумент е предоставен – фактически независимо от целта и становището на автора – от формулираната от Станислав Урбанчик концепция за различните класове литературни средновековни езикови паметници. Тя доказва, че нормата е въведена първо в писмената реч. Както е известно, колкото паметникът е с по-изразен литературен характер (преводите на *Псалтиря*, *Библията*, молитвеници, предания, апокрифна литература), толкова по-малко диалектизми има в него, т.е. толкова по-малко отклонения от общополската норма; колкото по-малко литературен е паметникът, следователно по-близък от езикова гледна точка до тогавашния разговорен полски (напр. съдебни клетвени декларации или други текстове за подобна употреба), толкова са повече диалектизмите, т.е. толкова повече са отклоненията от общополската норма. Ако приемем, че последната се е формирала първо в разговорната реч, а оттам е пренесена в писмената, такова състояние би било напълно неразбираемо.

Третият аргумент, също изтъкнат от Щибер, се основава на езиковата ситуация в по-късните векове. Представите ни за говоримия език през

Средновековието са поначало много мъгляви и хипотетични, затова пък положението в тази насока в по-късните векове е доста по-познато. И той доказва, че нормата е въведена първо в писмената реч. Урбанчик, привърженик на теорията за възникването на културния диалект през XI в., в труд, който не е засягал пряко произхода на полския всенароден език, като характеризира езиковата ситуация през XVI в., след като представя реконструирания (на основата на най-добрите печатни произведения!) идеал на тогавашното правилно произношение, твърди: „В практиката не само селянинът, но и гражданинът, и шляхтичът са го отбягвали в значителна степен. В зависимост от мястото на раждане или от мястото на възпитание се появяват в разговорната реч многобройни диалектни особености, които по принцип са оцелели до най-нови времена в речта на селяните, по времето, когато речта на образованите слоеве е подлежала на промени, предимно под чуждо влияние. През XVI век все още не е имало никаква разлика между езика на народа и езика на шляхтата. Който иска да има същинска представа за речта на поляците от XVI в., не може да не държи сметка за тези диалектни черти.“

Следователно, както излиза от убедителните доводи и примери на автора, през XVI в. дори образованите хора – поети, писатели – са говорили на диалект (малцина, най-образованите и освободените, успяват да се отърват от най-фрапиращите диалектни особености, като напр. Ян Кохановски от мазуризма), а едва в писмената реч се стига до вмешателство на нормата; на стража са стояли издателите (коректорите в печатниците), които са придавали на текстовете задължителната правилна форма, като са премахвали от тях диалектните черти. Впрочем това не е било възможно винаги, напр. рими от типа *narzekam – lekam, niestety – wzięty* свидетелстват, че Кохановски е произнасял *lekam, wzięty*, т.е. имал е безносово произношение, което през XVI в. (и по-късно) е било северномалополска диалектна черта (от Сандомеж). По същия начин, както го доказва анализът на римите, са произнасяли и Белски, Анджей и Пьотр Кохановски, Петрици, Юрковски, Коховски, Корчински. Споменахме по-горе, че Кохановски е успял да се избави от мазуризма. Трябва обаче да се признае това за изключително явление: не е успял да се избави от него неговият племенник Пьотр, също голям поет, най-големият старополски епик, чиито многобройни рими от типа *trwoży – obozy, poszły – niosły, oczy – mocu – nocy* при много старателно римуване безспорно доказват произношението *trwozy, posły, ocy*, т.е. мазуризъм. С по-голяма или по-малка степен на сигурност се приписва мазуризъм и на Белски, Мясковски, Жиморовиц.

Някои от горните имена ни пренасят вече в XVII в. Най-общо казано, езиковата ситуация тогава не се е променила особено. Зджислав Щибер потвърждава съществуването на много местни езикови черти у авторите на XVII в., напр. липса на наклонено *a* и произношението на краесловно *q* като *o* (за което свидетелстват рими като *bloto – z ochotą*) у писатели от покрайнините, а именно от Червена Рус¹, удвояването на *s, ś u ś* в някои изрази (от типа *bossa, wieszsza, wiśsi*) у Вацлав Потоцки, формите от типа

¹ Червена Рус – историческа област в Украйна и Полша. – Б. р.

bylech, *bylichmy* (през XVI в. обхванати още от общополската норма) у краковските мешчански писатели, т.нар. сандомерски рими, показващи безносовото произношение у северномалополски писатели и т.н. В резултат на по-небрежно коригиране, на понижаване равнището на печатарското изкуство, много от тези особености проникват в печатните текстове.

Следователно това, което знаем днес за езиковата ситуация през XVI и XVII в., свидетелства, че по онова време в практиката е съществувала обща норма само в писмената реч (и по-точно: в печатните произведения), т.е. по принцип все още не е имало общополски говорим език или културен диалект (а дори и да го е имало, е бил обществено ограничен до малобройни, по-скоро изолирани единици). А щом е било така още през XVI и XVII в., то по какъв начин би могъл да съществува такъв говорим език още през Средновековието – и то в по-ранното (защото нали културният диалект би трябвало да предхожда възникването на книжовния език)? Кой би говорил на такъв културен диалект през Средните векове, щом като тогавашният интелектуален елит (към който със сигурност можем да причислим авторите на литературните паметници) – както се стараехме да покажем по-горе – е говорил на диалект, а единствено в писмената реч мъчително се е насилвал да се приспособи към общополската норма от правила? Станислав Урбанчик убедително доказва колко слаби са били до неотдавна (до Първата световна война) социалните основи на общонародния език (броят на неговите носители). А пък колкото е по-дълбоко в миналото, толкова по-рязко този брой трябва да намалява. Така че от тази страна тезата за хронологичното и генетичното първо място на културния диалект по отношение на книжовния език се оказва неприемлива.

Според съвременното историческо езикознание всичко говори в полза на това, че най-напред подлежи на нормиране писменият език, а приетата и установена норма там впоследствие бавно и трудно обхваща и устната реч. Разбира се, влиянието на писмения върху говоримия език не е могло да се прояви преди развитието на книгопечатането (кръгът на влияние на ръкописните средновековни текстове бил незначителен). Както се вижда от цитираните по-горе трудове на Урбанчик и Щибер, не се е проявило и веднага след появата на печатната книга. Още дълго време нормирането е било ограничено почти само до писмения език. Едва непрестанното увеличаване на количеството печатна продукция, покачването на средното образование на основната обществена класа – „шляхтишкия народ“ (йезуитската школа) – и езиковото влияние на руските провинции, чийто полски език, лишен от полската диалектна основа, се характеризира с липса на родните диалектни особености – водят до първите разлики между народния език на необразованите слоеве, главно селяните, и говоримия език на обществения елит, като се уподобява постепенно все повече на общополския правилен писмен (книжовен) език. Според Урбанчик началото на този процес е положено през XVII в. Може да се смята обаче, че преломната му фаза представлява епохата на Просвещението – времето на раждането на модерната полска интелигенция, която и до днес е главният носител и потребител на културния диалект.

В досегашните разсъждения поставяхме знак за равенство между формирането на общонародния език (в писмената реч: книжовния) и установяването на общополската езикова норма. Това не е ни най-малко резултат от недоглеждане или недопустимо опростяване. „Максималистичната“ концепция за книжовния език, приемана от някои участници в дискусиата за произхода на общонародния полски език, обхваща три елемента. Според нея книжовният език: 1. трябва да бъде нормиран (в него трябва да бъде задължителна общата езикова норма); 2. трябва да бъде материал за литературните произведения на високо художествено ниво; 3. трябва да бъде израз (средство) на цялата интелектуална и емоционална култура на обществото, на неговите потребители. Лесно се забелязва, че тази концепция е формулирана прекалено свободно. Без съмнение според езиковия опит двете последни изисквания трябва да се отхвърлят. „Нали знаем, че съществуват книжовни езици, на които не е създадено нито едно истински художествено произведение“. Важното е, че оценката на художествената стойност на литературните текстове е винаги до голяма степен субективна. От така поставения деликатен въпрос не може да се изгражда решаващ критерий за съществуването или несъществуването на книжовния език. Отделно от това днес, според резултатите от трудовете на Ева Островска, трудно би било да се отречат художествените стойности на писмеността, чието начало полагат шедьоври като *Богородица* (*Bogurodzica*²) и *Швентокишки проповеди* (*Kazania świętokrzyskie*³). Колкото пък до последното изискване (че книжовният език трябва да бъде израз на цялата духовна култура на обществото от негови носители) – и то няма да издържи конфронтацията с действителността. Историята ни предоставя многобройни примери за езици, широко признати за книжовни, чиято употреба е била ограничена само до някои области на културната активност, като напр. старопровансалски. Ако искаме да отнесем това изискване към полския, трябва да признаем, че полският книжовен език се е формирал едва на границата на XVIII и XIX в., понеже чак тогава е станал изцяло език на науката (дотогава е имал само помощна функция в тази област). Друг е въпросът, че според днешните открития функционалната му сфера е относително широка: нашата средновековна писменост обхваща (наистина понякога само във фрагменти) молитви, библейска, проповедническа, агиографска, апокрифна, философска и моралистична проза, административни текстове (актове, съдебни клетвени декларации, правилници), научни (лексикографски), епистолографски⁴ текстове, светска романова и новелистична проза, религиозна, дидактична, обществено-битова, събитийна, полемична, сатирична, любовна поезия, мнемотехнически⁵ стихове и т.н. За това относително разнообразие на полската средновековна книжнина (а също и за разширяването на обще-

² *Богородица* – от XV в.; най-старата полска религиозна песен – Б. р.

³ *Швентокишки проповеди* – от XIII/XIV в.; определят за начало на старополската проза. – Б. р.

⁴ Епистолография – вид литература, представляваща писма на известни личности с документална стойност. – Б. р.

⁵ Мнемотехника – техника за запаметяване. – Б. р.

ствените функции на полския език в писмената реч) ни дава отлична информация, несравнимо по-добра от други, по-стари антологии, най-новата *Старополска хрестоматия* (*Chrestomatia staropolska*) на Веслав Видра и Войчех Ришард Жепка⁶.

В разрез с действителността се оказва, че единствената (а следователно необходима и достатъчна) съществена черта на книжовния език е общата езикова норма. Тук обаче се появява нов проблем: формирането на тази норма е дълготраен процес, от кой момент нататък може вече да се говори за книжовен език?

Според мен единственият разумен отговор на въпроса е този, който предлага Станислав Урбанчик: имаме работа с книжовен език от момента, в който за първи път се появява детайлизирана езикова норма. Разбира се, такъв отговор съдържа в себе си не статистическо, а динамично разбиране за книжовния език – като език, стремящ се към унификация. Това обаче, нека да повторим, е единственият разумен отговор – понеже всеки друг (съществуването на книжовния език изисква две, три, пет, десет и т.н. детайлизирани езикови норми) трябва да бъде неоспорим. Внимание заслужава идеята, че можем да говорим за книжовен език тогава, когато езиковата норма обхване всички случаи на колебания и диалектни или регионални разлики, или, с други думи, тогава, когато езикът достигне строго разбираната абсолютна еднородност – но приемането на такава гледна точка би поставило под въпрос книжовния характер на много езици, които принципно са смятани за книжовни, а сред тях и полският (опитният езиковед лесно ще намери в текстовете на мнозина съвременни автори известни локални особености, напр. погранични, мазовецки, великополски, силезийски и т.н., – разбира се, независимо от случаите на целесъобразна стилизация). Както изглежда, абсолютна еднородност може да се постигне само в мъртви езици (от рода на санскрит или латински).

Следователно остава да приемем за начало на книжовния език първата текстуално представена детайлизирана езикова норма. Къде и кога се появява такава норма в Полша? Най-вероятно още в най-старите полски езикови паметници, а с абсолютна сигурност в края на XVI в. Може би именно с действието на нормата се обяснява превесът на формите с начално *ra-* над форми с *re-*, също и на формите с наставки *-ek*, *-es* над техните варианти с *-k*, *-c* в названия, засвидетелствани в *Гнезненската була* (*Bulla gnieźnieńska*). Най-вероятно проява на формирането на общополската норма е съюзът *iż(e)* (от великополски произход) вместо малополското *eż(e)* в *Швентокшиските проповеди* (*Kazania świętokrzyskie*). За да бъдем абсолютно сигурни в това отношение, ни е необходим съвременен на тези паметници некнижовен текст, който да произхожда от същата територия, да отразява разговорния полски и да не е засегнат от влиянието на езиковата норма. Такъв „контролен текст“ представляват най-старите съдебни клетвени декларации, които добре отразяват свободно говоримия език от съответната област (в по-късните норми прозира действието на ранната норма, която, обхващайки отначало само паметници на високата литература, след време постепенно „се снишава“). На фона на най-старите

⁶ Wiesław Wydra, Ryszard Rzepka Wojciech. *Chrestomatia Staropolska*. Ossolineum, 2004. – Б. п.

ненормирани клетвени декларации признаците на формиране на общополската езикова норма в паметниците от високата литература вече не подлежат на ни най-малко съмнение. Например, както споменахме по-горе, авторът на първата част на *Флорианския псалтир* използва форми от типа *chwala*, макар че като малополяк⁷ или силезиец със сигурност всеки ден е изговарял *fala*, защото такъв изговор отразяват други, некнижовни (краковските клетвени декларации) или по-стари (*Швентокишиски проповеди*) езикови паметници. Засвидетелства го също Якуб Паркошовиц⁸ в своя трактат по ортография; използва съюза *iż(e)*, макар че е изговарял *eż(e)* (такава южнополска форма на съюза присъства в писаните по времето на *Псалтира* краковски клетвени декларации).

Оттук следва изводът, че за полски книжовен език може да се говори по принцип от момента, когато започват да се създават текстове на полски, а вече с абсолютна сигурност от края на XIV в. (от появата на своеобразния „контролен текст“ под формата на декларации, на чийто фон съществуването на нормата в текстовете с литературен характер се открива по безспорен начин). Преди това стигнахме до заключението, че по-рано (т.е. преди да започнем да пишем на полски) не е съществувал никакъв културен диалект, от който езиковата норма да бъде пренесена в писмените текстове – средновековните езикови паметници, и че следователно тя се е формирала именно в тези паметници. Това е извод от първостепенно значение в контекста на формулирания въпрос в заглавието на настоящата статия. Ако книжовният език е бил вторичен по отношение на културния диалект, ако се бе извършило просто пренасяне на културния диалект в сферата на писмената реч, то за същински фактор на книжовния език би трябвало да се признае факторът, решаващ за възникването на културния диалект. Ако приемем преобладаващото становище в дискусиата за произхода на общонародния полски език, нашият отговор на въпроса в заглавието на настоящия текст, би гласял, че дължим полския книжовен език на двора на първите Пясти, първите полски исторически владетели и тяхното най-близко обкръжение, на първата кралска династия или нещо подобно (мнозинството от участниците в дискусиата е на мнение, че културният диалект, който се е превърнал по-късно в книжовен език, е възникнал през първата половина на XI в. като дворцов език, и то именно в двора на първите Пясти). Ако обаче – както се постаряхме да докажем – книжовният език не е никакво продължение на по-ранния културен диалект, а се е оформил хронологично и генетично като първична форма на полския общонароден език на основата на средновековните езикови паметници – тогава нашият отговор трябва да звучи така: полския книжовен език дължим на авторите и преписвачите на тези паметници, при което най-важна роля се пада – особено в най-стария период – на автори и преписвачи на паметници от най-висша книжовна класа (ролята на преписвачите, макар навярно по-скромна от тази, която са изиграли авторите, не трябва да се подценява, понеже са могли – и имаме доказателства, че са го правели – да променят под влия-

⁷ Молополяк – жител на Малополша, т.е. на Южна Полша с център Краков. – Б. р.

⁸ Якуб Паркошовиц от Журавиц (XV в.) – езиковед, професор и ректор на Краковската академия, автор на първия труд в областта на правописа. – Б. р.

нието на задължаващата норма преписваните текстове, особено онези, които са възникнали относително отдавна).

Кои са тези автори и преписвачи? Поименно знаем малцина, но няма съмнение, че това са били предимно духовници. Както е известно, през Средновековието образованието е било по принцип монопол на духовенството. За втората половина на XIV и началото на XV в. дела на светските личности сред всички образовани Урбанчик определя на 6–10%. Освен това най-значимите, с най-висока литературна стойност, а следователно и най-издържаните от езикова гледна точка средновековни текстове са създавани в манастирските скрипториуми, в средите на висшето духовенство, съсредоточено в катедрални капитули⁹, а по-късно в колегиуми към съборните църкви, в епископските канцеларии и т.н., където не може и да се мисли за участие на светски писатели. Нашето твърдение, че сред авторите и преписвачите на средновековните езикови паметници са преобладавали духовниците (а в най-важните за процеса на формиране на общата езикова норма области на писмеността, такива като преводите на *Библията*, проповеди, молитви и молитвеници, апокрифна литература и т.н., трябва по принцип да се приеме тяхната изключителна роля), потвърждават впрочем изцяло случаите на познати нам поименно автори и преписвачи, предимно духовници, монаси, както и епархиални свещеници, които обикновено принадлежат към висшето духовенство. Тук става въпрос за такива фигури като площкия каноник¹⁰ Якуб от Пиотрков (молитви, глоси), Арнолф – краковски каноник, професор и ректор на Краковската академия, син на Пиотр от Мижинец (*Молитва към св. Арнолт, Modlitwa do św. Jarnolta*), професора в Краковската академия Вацлав Убоги от Бродня (*Часовете на Вацлав, Godzinki Wacława*), Анджей от Яшовице – капелана на кралица Зофия, и Пиотр от Радошице (*Шарошпатацка библия, Biblia szaroszpatacka*), Валенти Врубел – проповедник от колегиума към „Св. Мария Магдалена“ в Познан, и Иероним от Познан (*Псалтирът на Врубел, Żołtarz Wróbla*), Лукаш от Велки Кожмин – професор и ректор на Краковската академия (*Гнезненски проповеди, Kazania gnieźnieńskie*), Ян от Шамотули Патерки – проповедник в църквата „Св. Анна“ в Краков (*Проповеди за пречистата Дева Мария, Kazania o Maryi pannie czystej*), краковския каноник Ян от Тшчана (*Закони и устав на Норбертинския орден, Ustawy i statuty zakonu premonstratenskiego*), доминиканеца Винценти от Келча (изречения в *Годишниците* на Длугош), Швентослав от Вочешин – куратор на църквата „Св. Ян“ във Варшава, варшавския каноник Мачей от Рожан и гералтовския енорийски свещеник Мачей от Липница (преводи на аграрни устава), вроцлавския и краковския каноник Ян Станко (речник по естествознание), бернардинеца Бартоломей от Бидгошч (латинско-полски речници), Швентослав от Вилков, игумена на бенедиктинския манастир „Св. Кръст“ на Лиса Гура Анджей от Слупя и бернардинеца Владислав от Гелньов (религиозни песни), площкия каноник Давид от Мижинец (*Диалог на учителя Поликарп със Смъртта, Dialog mistrza Polikarpa se Śmiercią*), Давид от Мижинец и проповедникът от вроцлавската катедрала Ян Родзина (*Жалбата на умирация, Skarga umierającego*), августинеца Кристин от Гура

⁹ Катедрален капитул (лат. Capetulum) – в католическата църква колегиум от висши духовници (каноници), които участват в управлението на епархията; епископски съвет. – Б. р.

¹⁰ Каноник (лат. Canonici) – висш свещенослужител в католическата църква, член на капитула.

(хусистка песен за крал Зигмунт Люксембургски), Анджей Галка от Добчин – каноник от църквата „Св. Флориан“ на Клепаж (макар по-късно хусист) (*Песен за Уиклиф, Pieśń o Wicklefie*), францисканеца Миколай от Кожел (*Непристойна песен, Cantilena inhonesta*), Якуб Паркошовиц – краковски каноник, професор и ректор на Академията (*Азбука, Obiecadło*) и т.н. Освен това чести са случаите, когато не познаваме автора по име, но бенедиктинският, цистерцианският, доминиканският, бернардинският (много често), августинският и т.н. произход на паметника не подлежат на никакво съмнение. И накрая очевидно е, че духовници са били анонимните автори и преписвачи на такива основополагащи паметници като *Гнезненската була, Богородица (Bogurodzica), Швентокишките проповеди, Флорианския псалтир (Psalterz floriański), Пулавския псалтир (Psalterz puławski), Пиешмиското размишление (Rozmyślanie przemyskie)* и други. Само второразредните в контекста на процеса на установяване на общата езикова норма административни текстове (особено местни и градски устава, клетвени декларации, правни съвети, различни актове, сеймови статии, клетви на местните чиновници, еснафски книги и списъци и т.н.), както и някои обредни, събитийни и сатирични стихове са били вероятно, а в някои случаи съвсем сигурно, дело на светски писатели главно от градски и еснафски среди.

Следователно от нашите разсъждения следва, че книжовният език е създаден от писателската дейност на средновековното духовенство, точно от неговия интелектуален елит. Въпреки това, както изглежда, такъв един извод не влиза в противоречие с установеното от историците на езика общо мнение за ролята на краковските печатари. Имал е право Щибер, твърдейки, че „[...] унификацията на писмения език е въведена окончателно през XVI в. преди всичко от краковските печатари“. Определението „окончателно“ трябва да се разбира естествено в по-общ смисъл. Печатарите са завършили първия етап от формирането и развитието на полския книжовен език. Печатарите (разбира се, не печатарите като предприемачи, а като редактори, коректори, словослагатели и т.н. в печатарските работилници) са изиграли безспорна роля в установяването, утвърждаването и разпространението на общополската езикова норма – въпреки че не са я създали самите те. „Сами по себе си не са имали никакъв авторитет“ – както с право пише Урбанчик.

Остава ни да обсъдим и последния проблем: дали твърдението, че дължим полския книжовен език на интелектуалния елит на средновековното духовенство, е равнозначно с твърдението, че го дължим на църквата? При отговора на този въпрос за теоретично-методологична основа ще ни послужи статията на Урбанчик *Как да разбираме ролята на Църквата в историята на полския език (Jak pojmować rolę Kościoła w dziejach języka polskiego)*, написана след излизането на книгата на Станислав Роспонд *Църквата в историята на полския език (Kościół w dziejach języka polskiego)*¹¹.

Църквата е или „всички вярващи, всички изповядващи едно религиозно вероизповедание, подчинено на йерархията на духовенството“, или „църковна йерархия, организация, която обхваща всички църковни власти“. Ако се придържахме към първото значение, когато пишем за ролята на църквата

¹¹ Цитираната книга на Ст. Роспонд е издадена във Вроцлав през 1985 г. – Б. р.

в историята на полския език, то в резултат би възникнала т. нар. вътрешна история на полския език, защото би трябвало да се представят заслугите на всички католици, които са направили нещо за полския език. А от средата на XVI век историята би изглеждала бедна от липсата на протестанти и православни. Предлагам да отхвърлим такава интерпретация на думата „църква“ (когато пишем за ролята на църквата в историята на езика).

Следователно остава „църковна йерархия, организация, която обхваща всички църковни власти“. Интелектуалният елит на средновековното духовенство (монаси и висшият епархиален клир) се вмести съвършено в тази дефиниция. Но за да припишем на църквата заслугата за създаването на полския книжовен език, трябва да кажем още, че нейните представители, които с писателската си дейност са довели до формирането на общополската езикова норма, са действали „по служба“, следвайки мисията и основните задачи на църквата. В огромната част от случаите това наистина е така. Полските текстове на молитвите, *Библията*, проповедите и други произведения на религиозната писменост се свързват по безспорен начин с образователната дейност на църквата. Това вече би било достатъчно да ѝ се припишат заслугите за създаването на полския книжовен език, понеже именно тези текстове от най-висш литературен порядък, са били същинското поле на формирането на общополската норма.

Смятам обаче, че през Средновековието и други прояви на писателска активност на духовниците, които днес бихме смятали за тяхно лично дело, трябва да се признае за дело „по служба“. Понеже в това отношение, както правилно твърди Урбанчик, всичко зависи от историческата епоха. Авторът има право, че когато през XVIII в. епископ Крашицки е писал приказки, сатири и романи, е бил представян само като поляк литератор, а не като представител на църквата. През Средновековието обаче границата между сферата на църковните и сферата на държавните дела и културната сфера е била много размита. Епископите са принадлежали към първите държавни сановници (по-късно, след оформянето на полския парламентаризъм, са заемали първите места в Сената) не като частни лица, а като князе на църквата. Средновековната църква, разполагаща с високообразовани кадри, е прилагала модерни за времето модели на управление, внедрявала е европейските цивилизационни и културни постижения – смятайки това за своя мисия, която се осланя на установяването на Божия ред на земята в духа на християнския универсализъм. От друга страна, за решаването на редица чисто църковни въпроси, се е нуждала от *brachium seculare* (светска ръка). Затова смятам, че на църквата трябва да се припишат такива етапни за развитието на книжовния полски език прояви на писателска активност на духовниците като превода на уставите от Швентослав от Вочеша и Мачей от Рожан или трактата за правописа на Якуб Паркошовиц. Тук заемам различно становище от това на Урбанчик, който, като привежда същия пример, заключава: „Не е важно, че авторите на трактатите за правописа, Паркошовиц и Заборовски, са принадлежали към духовническото съсловие, може за това дори да не се говори“. С една дума, през Средновековието цялата писателска дейност на духовниците (като изключим, разбира се, такива епизодични шеговити творби като *Cantilena inhonesta*¹²) е по мое

¹² *Cantilena inhonesta* – бълг. „неприлична песен“; най-старото еротично стихотворение на полски език от нач. XV в. – Б. р.

мнение дейност на църквата и тя, макар и в различна степен, е допринесла за създаването на полския книжовен език. Да повторим за последен път, че решаващата роля се пада в това отношение на текстовете, родени от дидактичното дело на църквата, представящи същевременно високата литература (преводи на *Библията*, проповеди, молитви и молитвеници и т.н.), които са били същинското поле за формиране на общополската езикова норма.

В тази норма определено са преобладавали великополските корени (детайлираната норма). През XVI в. в най-издържаните от литературна гледна точка текстове (Кохановски, Гурницки) превесът на великополските елементи в нормата (смятани статистически) над малополските се изразява в съотношение 85% : 15%. Както се убедихме по-горе, изясняването на причините за изключителния престиж на великополския диалект принадлежи всъщност на историците. Ако приемем представената тук теза, че дължим полския книжовен език на църквата, трябва да отбележим две основни причини за това.

Първата е, разбира се, ситуирането на столицата на полската църковна провинция в Гнезно, т.е. на територията на Великополша. Езикът на центъра на църковната власт е трябвало естествено да се издигне над другите местни форми, също и над малополската, въпреки ранното (в края на първата половина на XI в.) преместване на държавната столица в Краков. Неголямото участие в общополската норма на езиковите особености на малополския диалект – на диалекта в тази област от средата на XI в., несъмнено продуктивен от политическа гледна точка, а по-късно и от културна, – е още едно доказателство за това, че решаваща роля във формирането на полския книжовен език е изиграла църквата, чийто център е бил великополският град Гнезно.

Вторият фактор, улесняващ и ускоряващ разширяването на езиковите норми с великополски произход, е бил административното деление на полската църковна провинция, по-точно разположението на двете великополски епархии. Гнезненската архиепископия се е простирила меридиално с издължената ивица от Поморието чак до Малополша (зад Средна Пилица, до Ченстохова и Келце). Следователно Познанската епархия, освен Западна Великополша, е обхващала и несвързаната с нея териториално (отделена с епархиите Гнезненска, Куявска и част от Плоцката) значителна част от Мазовше (Черската архиепископия с Варшава: малцина помнят, че до края на XVIII в. Варшава, столицата на Жечпосполита на двата народа, е принадлежала към Познанската епархия). Благодарение на това в границите на великополските епархии великополските норми са се разпространявали на територията на други области – а църковният вътрешноепархийски живот (синоди, пасторски посещения, обмен на духовници и т.н.) е бил със сигурност значително по-жив отколкото в другите области.

Следователно се вижда, че и „географско-административните“ фактори подкрепят тезата, че дължим полския книжовен език на църквата.

Превод от полски: **Лазарина Попова**

ПОЛСКАТА ЛЕКСИКА И ФРАЗЕОЛОГИЯ, СВЪРЗАНА С ЕТИКЕТА В ПРИЯТЕЛСКИТЕ КРЪГОВЕ, В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

**Мариола Валчак-Миколайчакова, Анна Пьотрович
(Познански университет „Адам Мицкевич“)**

Автори анализируют польскую и болгарскую этикетную лексику, ее этимологию, морфологию и значимость. Польская лексика богаче, но большая часть заимствована из французского, латинского и немецкого языков. Болгарская лексика во многих случаях заимствована из древнеболгарского. Польский и болгарский языки связаны, но трудно найти общие моменты во фразеологии, потому что историческая основа, на которой создавались фразеологизмы, отличается от языка к языку.

Authors analyse Polish and Bulgarian etiquette lexis, its etymology, morphology and significance. Polish lexis is richer, but a large part comes from French, Latin and German. Bulgarian vocabulary frequently comes from Old Church Slavonic. Polish and Bulgarian are relative; however it is difficult to find similarities of phraseology, because it was created on different historical background.

В публикуваната преди повече от сто години книга *Теория на празната класа* (*The Theory of the Leisure Class*) на американския философ и социолог Торстейн Веблен терминът *свободно време* (*leisure*) означава „изключително непродуктивно използване на времето“. Веблен смята за непродуктивни заниманията на висшите класи, в миналото – управляване, водене на войни, спорт и религиозни обреди, а в по-ново време – и овладяването на мъртви езици, упражняването на забавни и спортни игри, отглеждането на неполезна, служещи за забавление животни и тем подобни. Авторът пише, че всички гореизброени умения могат да бъдат възприемани като вид познание. Според него съществуват още много такива умения, които стоят на границата на познанието и рутината, такива като добрите маниери и елегантния начин за самоизтъкване. Общо взето, това е знаенето на всички правила, отнасящи се до външните форми на доброто държание и ритуали (Веблен 1998: 39). На това място сигурно всеки читател си задава въпроса, дали действително добрите маниери и придържането към определени ритуали и обноски са черти изключително на „празната класа“? А може би все пак това са поведение и ритуали, имащи далеч по-дълбока традиция? Ще се опитаме да потърсим отговор на този въпрос в лексикалния и фразеологичния инвентар на езика.

Да се върнем обаче за момент към теорията на Веблен. За отбелязване е, че той не оценява консумативния начин на живот негативно; по негово мнение това е начин за постигане на престиж, а негов белег е изпълняването на задълженията към приятелското обкръжение. Днес, повече от сто години след обнародването на по-горе цитираното съчинение, наблюдаваме съвсем други явления – съвременното консуматорство носи със себе си такива опасности като профанация на отношенията с приятелите и

залез на традиционните форми на живот с тях. Следователно, преди да се наложи да скрием в килера (което, да се надяваме, въпреки всичко няма да се случи толкова скоро!) традиционните отношения между хората, а заедно с тях и традиционните езикови средства за изразяването им, да анализираме в съпоставителен план събраното в речниците от XX в. полско словно богатство, свързано с етикета между приятели. Съпоставката на лексика и фразеология от два славянски езика – полски и български – е напълно оправдано по всички показатели: от една страна различната история на двата народа през вековете трябва да води до нарастване на културните разлики, ала също да не забравяме, че отвореността към другите, гостоприемството и сърдечността спрямо отстрешния човек, както и желанието за участие в живота сред приятелски кръг е (във вероятно повсеместно разпространения стереотип) една от най-характерните черти на славяните, и то независимо от условията на живот (работата е там, че начинът на живот в приятелско обкръжение на „празната класа“ е бил друг, по-богат и неразривно свързан с определен езиков етикет).

И поляци, и българи, питани за типичните черти от характера на своите сънародници, на едно от първите места посочват точно гостоприемството и приятелското отношение към другия. Ако е така в действителност, то това трябва да намери своето отражение в лексикалния набор на двата езика, защото – както пише Тереса Смulkова – връзката на лексиката с извънезиковата действителност намира своето най-пълно отражение именно в тематичните полета (Смulkова 2001:99) Под *тематично поле* разбираме група лексикални изрази, които се отнасят към определен отрязък от действителността.

Понеже езиковият материал беше ексцерпиран от речници, необходимо е да имаме предвид разликите в състоянието на полската и българската лексикография. Обширни, многотомни речници на полския език се появяват още от началото на XX в. – например т. нар. *Варшавски речник* (*Słownik warszawski*), издаден в годините 1900–1927 под ред. на Я. Карлович, А. Крински и В. Неджведзки, е в 8 тома. До края на миналото столетие се публикуват още осем други подробни речника на полския език, пет значими речника на чуждите думи и три важни фразеологични речника. Ето защо по очевидни причини събраният тук полски материал е значително по-обстоятелен. Все пак нашата задача не е свързана със сравняването на броя, а с произхода, структурата и значението на отделните думи и изрази.

Анна Пьотрович, съавторка на настоящата статия и авторка на книгата *Лексиката и фразеологията на живота в приятелския кръг в полската лексикография на XX в.* (*Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku*, вж. библиография), събира повече от 250 форми, отнасящи се към приятелския етикет. От една страна, наборът от лексикални единици е почерпан от всички издадени през XX в. речници на полския език, от друга – работата на А. Пьотрович е с обширна библиография. Така че, на това място няма да повтаряме библиографските данни, а ще препращаме читателя към горепосоченото съчинение.

Водещо място сред събраните форми, отнасящи се към етикета в приятелския кръг, заемат лексеми като: *grzeczność, galanteria, etykieta, konwenans, kindersztuba, kultura, maniery, uprzejmość* и др. Забелязва се, че само *grzeczność i uprzejmość* – именно лескеми, отнасящи се към доброто държание на даден човек, характеризиращи някого като добре възпитан независимо от обществения му статус, са от славянски произход. Останалите, етимологично свързани с живота на висшите слоеве на обществото, са заемки. Подобно е и в българския език, където такива лексеми като *вежливост, любезност, учтивост, благовъзпитаност*, отнасящи се до желаните черти на човек (не само на този, който не принадлежи към „празната класа“), са славянски думи.

Сред събрания в книгата на Анна Пьотрович лексикален материал внимание заслужават следните фразеологизми, отнасящи се към етикета в приятелския кръг:

- *coś jest w dobrym tonie*
- *dobrze ułożony*
- *formy towarzyskie*
- *kodeks towarzyski // kodeks światowy, kultura towarzyska*
- *obyty w świecie // w towarzystwie*
- *ocierać się // otrzeć się w świecie*
- *piękne maniery*
- *umieć się znaleźć*
- *wersalska grzeczność*
- *wyrobienie towarzyskie*

В *Наръчния полско-български речник* на Сабина Радева (т. I-II, Варшава, 1988), единствения до днес подробен двуезичен речник на нашия пазар, намираме само няколко съответствия на полските изрази, напр.: добър тон, благовъзпитан човек, човек с добри маниери, умее да се държи в обществото (Радева 1988, I: 277; II: 694, 719). За съжаление, нищо ново тук не дава и *Фразеологичният речник на българския език* (вж. ФР 1975). Като използваме все пак други речници на последния, можем да попълним този списък със следните композитуми с първи член благ-: благонаправен, благоприличен, благоречив. Те имат ясен старобългарски произход и от векове са вкоренени в българските културни среди.

Българското съответствие на *obyty w świecie* на пръв поглед е прилагателното *обигран*. Речникът на Радева дава следното: *obyty* ‘привикнал, свикнал; обигран; който е със свободни маниери’ (Радева 1988, I: 368). Само че речниковата дефиниция на *обигран* ‘свикнал свободно да борави с нещо’ (БТР 2001: 547) и подадения от авторите на *Българския тълковен речник* пример „Той е добре обигран с партийните въпроси“ свидетелстват за съвсем различна употреба на българския израз въпреки неговата подобна структура и етимология.

Сред българския речников материал прави впечатление липсата на изрази – еквиваленти на полските прилагателни *salonowy* и *wersalski*, и то при все ясните и дълготрайни влияния на френския език върху българския и въпреки много интензивното културно въздействие на Франция върху Балканите през XIX в. и началото на XX в. Към същия проблем ни

отвежда и още един пример дефиницията на съществителното *етикет* (всъщност, споменато в заглавието на настоящата статия): *етикет, етикетация* – ‘сбор от правила за обноски в аристократическо общество’ (БТР 2001: 223). Следователно, изглежда, че българската лексикография на XX в. възприема сферата на живота в приятелския кръг като принадлежаща на миналите времена (вж. израза *аристократическо общество* в последната от подадените дефиниции).

В светлината на гореизложеното не изненадва това, че българските речници не отбелязват еквиваленти на полските форми, означаващи названия на лица, които се характеризират с добри маниери:

- *człowiek salonowy*
- *człowiek światowy* (аналогичният израз в българския език има съвсем друго значение)
- *dama wielkiego świata*
- *gładki człowiek*
- *wielka dama*

В полския език прекаляването с добрите маниери се отбелязва с образни съчетания като:

- *q, ę, bułkę przez bibułkę*
- *chińskie ceremonie*
- *robić ceregiele // ceremonie*
- *robić wersal*

Сред българските изрази с близко (но не свързано с приятелския кръг) значение намираме фразеологизма *от кумова срама* – ‘само за спазване на приличие; за нещо, което се извършва обикновено без желание, прилично’ (ФР 1975, I: 74; Ничева 2002: 253). Този пример е илюстриран с помощта на многобройни цитати от българската художествена литература. Забелязва се, че така както българският език възприема *ceremonie* и *ceregiele* като синоними и ги нарича с общата дума *церемонии* (БТР 2001: 1053), така и полският израз *robić ceregiele // ceremonie* възприема двете съществителни имена като равнозначни, при все че те имат коренно различен произход: *ceremonie*, от лат. *saeremonia*, многозначно, между другото и ‘преувеличено, конвенционално доказателство за уважение, вежливост, етикетна формалност, изпитване на неудобство’; *ceregiele*, от нем. *Ziergeien* ‘излишна, конвенционална възпитаност, оправдаване, експониране на малко важни скрупули, условия’. Струва ни се, че на полското *robić ceregiele* до голяма степен отговаря българското *кадя тамян на някого* (Ничева 2002: 143).

Внимание заслужават и съчетания, които изразяват липса на възпитание, непознаване на етикета. Те са или образни съчетания, или евфемизми:

- *kończyć akademię smorgońską // studiować w akademii smorgońskiej* – днес вероятно рядко използван израз, значещ ‘липса на възпитание, маниер’ (Смаргонската академия е основано през XVI в. заведение за дресиране на мечки в гр. Смаргон в Литовското княжество, днес Беларус).

- *ktoś za piecem chowany // wychowany*
- *ktoś w lesie chowany*
- *coś jest w złym tonie*
- *człowiek niewyglądony*
- *czyjeś zachowanie pozostawia wiele do życzenia*
- *odłożyć na stronę etykiety*

Сред фразеологизмите, отбелязани в българските речници, ще намерим почти дословно съответствие на израза *w lesie chowany* > *в гората расъл* (Ничева 2002: 50). Тук в предложената от авторката дефиниция на съчетанието *в гората расъл* ще открием интересния израз *недодялан човек*, отговарящ (в едно от своите значения) на полското *niewyrobiony*.

Непознати за полския език фразеологизми, свързани с липсата на добри маниери, са:

- *липсват ми седемте години <вкъщи> // липсват ми първите седем* (Ничева 2002, с. 177)
- *пременил се Илия, погледнал се – пак в тия // преоблякъл се Илия...* – съгласно с речниковата дефиниция така се казва иронично за някого, който само привидно се е променил, напр. привидно е придобил маниери (Ничева 2002: 286).

Най-известното българско определение за простак – съобразителен, оправен човек, но лишен от добри маниери и лична култура, е без съмнение името на героя на книгата на А. Константинов *Бай Ганьо*, което *Фразеологичният речник* дефинира като ‘прост, недодялан, хитър и недоверчив човек; дебелак, простак’ (ФР 1975, I: 85).

Забелязва се, че сред полските изрази от интересующото ни тематично поле ще намерим много заемки, докато в българския език те са по-малобройни; определено изключение тук представляват формите от църковния словесен пласт, но те би трябвало да се възприемат като изрази от българското литературно наследство. Следователно това е едно от тематичните полета, в които българският език не е търсил опора навън за разлика от много други области, повлияни от турския и гръцкия език.

Затова пък полският език в разглежданото тук тематично поле, събира най-много галицизми, или заемки от френския език, напр.: *bon ton, dama, etykieta, faux pas, gafa, galanteria, konwenans, maniery, savoir-vivre* и др. Както се вижда, някои от тях, въпреки устойчивото вкореняване в езика, продължават да се употребяват във функцията на цитати, като дори пазят оригиналния си правопис. Сред заетите изрази ще намерим също германизми: *kindersztuba, polor, szlif, winszować, powinszowanie, gratulować, gratulacje*, значително по-малко са англицизмите: *correct, high life, toast, ceremonialny, ceremonie, ceremonialność, nietakt, nietaktowny, wiwaty, wiwatować, pompa*. Големият брой френски заемки, при относително много по-малкото число латински и немски, и особено английски такива, не трябва да ни изненадва. Влиянието на всеки един от тези езици обхваща различен период от развоя на полския език и се отразява върху различни негови тематични области. Влиянието на латинския, изключително силно в среднополския период (от средата на XVI в. до XVIII в.),

вече към края му, а особено по времето на новополския, отстъпва място на френския. През XIX в., следователно по това същото време, когато новобългарският книжовен език се формира и чисти от чуждици, влиянието на френския върху полския език е най-силно, а броят на заетите от френски думи и изрази достига няколко хиляди (вж. Валчак 1987: 18–20). Фактът, че част от френските заемки запазват оригиналния си правопис, свидетелства за отношението на поляците към френската култура – френското за тях винаги е било префинено, следователно дори не са пробвали да напаснат фонетично заемката, защото вече самото цитиране на френски изрази е придавало рафинираност на изказването. Запазването на англицизмите „в оригинал“ е поради съвсем друга причина – на полска почва това са сравнително нови думи и изрази, които все още не са адаптирани от правописната система на полския език.

В изследваната лексикална област много единици представляват неосемантизми. Сред тях преобладават глаголните семантични неологизми, означаващи, че някой бива учен на добри маниери. Те възникват чрез прехвърляне на значението на действието от физическо към психическо, напр.: *ciosać, ociosać, ogłodzić, okrzesać, polerować, utrzyć, wygładzać, wypolerować*. Вероятно в определени ситуации българският еквивалент на полските формации би могъл да бъде глаголят *моделирам*, защото в българския език функционира изразът *моделирам черти в човешкия характер*, напр. *средата го е моделирала добре*. Останалите глаголи, първоначално свързани с работата на каменоделеца, могат да се преведат точно на български, но имат определено сексуална, дори по-скоро вулгарна конотация.

В полския език по подобен на горепосочения начин възникват нови значения, отнасящи се до придобиването на добри маниери: *formować się, otrzeć się, przetrzeć się, wykrzesać się*. В българския език намираме само едно тяхно съответствие – *формирам се*. Полските номинативни неосемантизми, свързани с доброто държание в приятелския кръг, възникват чрез прехвърляне на значението от названието на дадено действие към резултат от това действие: *obejście, obycie, ogładzenie, ułożenie, wychowanie, wyrobienie*. Адективни неосемантизми са напр.: *gładki, światowy, okrzesany, otarty, otrzaskany, wyrobiony*. Българските речници не отбелязват неосемантизми с подобно значение, изключение тук прави прилагателното *световен*, но и то винаги е зависимо от контекста. Вероятно все пак подобна роля в съвременния български език играе гръцкото по произход прилагателно *фин* (вж. примера от БТР 2001 *фини обноси*, с. 1021).

От горните разсъждения привидно би могло да се заключи, че българският език е много по-беден от полския, що се отнася до лексиката и фразеологията, свързани с етикета в приятелския кръг и добрите маниери. Сигурно е така, защото няколко столетия турско робство са основателна причина за затихване на живота в приятелския кръг и за отмиране на болярския етикет, създаден по-рано по византийски образец. При все това, като се има предвид, че основите на лексиката от областта на интересувашото ни тематично поле и в двата езика се оформят през XIX в. (т.е. в период, когато и двата народа се намират в сходна историческа ситуация и

са под чуждо влияние), „вината“ за съществуващата ситуация, или за неизгодната за българския език пропорция на ексцерпирания от речниците материал, трябва в голяма степен да се прехвърли върху състоянието на лексикографията.

На това място – ако е възможно – бихме желали да апелираме в България да се организира група от лексикографи, които биха се заели с работата над подробен, изчерпателен речник на най-честите устойчиви словесни съчетания, фразеологизми, разбираани не само като пословица или поговорка, но и като ‘утвърдено в обществената употреба съчетание от две или повече думи, което най-често има значение, непозволяващо да се стигне до проста сума от значенията на отделните съставни части’ (предлагаме дефиниция, която е най-популярна в полското езикознание). Струва ни се, че такъв речник е не само абсолютно необходим за славистичните езиковедски изследвания, защото ще посочи начина на метафоризация, характерен за българския език, а и също би бил нужен за изследванията върху индоевропейските езици въобще, особено в когнитивен план. Също се надяваме, че скоро ще завърши работата над българско-полския фразеологичен речник, който, както е известно, от няколко години се подготвя в Катедрата по славянски филологии при ПУ „Паисий Хилендарски“ в Пловдив.

Изводите си ще завършим с цитат от издадената в Лвов през 1905 г. *Книга на обичаите в приятелския кръг (Księga obyczajów towarzyskich)* на Мечислав Рошчишевски. Авторът на този компендиум пише: „Животът в приятелския кръг е живот на такта, етикета, добрия тон, елегантността, възпитанието и на други добри черти от характера в общочовешките отношения; това е идеална хармония от много натури и характери; това е доброволен договор, по силата на който целият цивилизован свят се съгласява с едни и същи правила и предписания, отнасящи се до форми и условия, които всички културни хора трябва да изпълняват безусловно“ (Рошчишевски 1905: 5).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Анкова-Ничева 1993: К. Анкова-Ничева. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, 1993.

БЕР 1971–2002: *Български етимологичен речник*. Ред. Вл. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов. Ст. Илчев и др. Т. I-VI. София, 1971–2002.

Брюкнер 1927: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 1927.

БТР 2001: *Български тълковен речник*. Ред. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев и др. Изд. IV. София, 2001.

Валчак 1987: B. Walczak. *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*. Poznań, 1987.

Веблен 1998: T. Veblen. *Teoria klasy próżniaczkiej*. Tłum. J. Frentzel-Zagórska. Warszawa, 1998.

Малджиева, Вуйтовичова 1994: W. Małdziejewa, J. Wójtowiczowa. *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*. Warszawa, 1994.

Марцяник 1993: M. Marcjanik. *Etykieta językowa // Encyklopedia kultury pol-*

skiej XX wieku. Współczesny język polski. Dod red. J. Bartmińskiego. Wrocław, 1993, 271–281.

Марцяник 1997: М. Marcjanik. *Polska grzeczność językowa.* Kielce, 1997.

Ничева 2002: М. Ничева. *Фразеологичен речник на българския език.* Пловдив, 2002.

Пьотрович 2004: Piotrowicz A., *Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku,* Poznań 2004.

Радева 1988: Радева, С. Наръчен полско-български речник. Т. I-II. Варшава, 1988.

Рошчишевски 1905: М. Rościszewski. *Księga obyczajów towarzyskich.* Lwów, 1905.

РСБКЕ 1955–1959: *Речник на съвременния български книжовен език.* Ред. С. Романски. Т. I-II. София, 1955–1959.

Смулкова 2001: Т. Smółkowa. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej.* Kraków, 2001.

ФР 1975: *Фразеологичен речник на българския език.* Ред. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Т. I–II. София, 1975.

ЗА ДВЕ ПРОБЛЕМНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ И МЯСТОТО ИМ В СЪВРЕМЕННИЯ ПОЛСКИ ЕЗИК

Лилия Кънчева (ПУ „Паисий Хилендарски“)

В статията се обръща внимание на формата, значението и мястото на плюсквамперфекта (czas zaprzyszły) и прошедшего кондиционала (tryb warunkowy nierzeczywisty/czas przeszły trybu przypuszczającego) в полския език. Сделана е опитка да се установят причините за ниската честота на употребата на тези две членове на глаголната система в съвременния език; да се дадат отговори на въпроси, свързани с тях формалната и семантичната близост. Выводите са базирани на грамматики и изследвания от началото на XIX-ти век до наши дни. Тези изводи могат да послужат като първа стъпка в изучаването на тенденциите към изолиране на сложни форми от системата на полския глагол.

The paper deals with the form, meaning and place of the Pluperfect, often called the Past Perfect (czas zaprzyszły), and the Past Conditional (tryb warunkowy nierzeczywisty/czas przeszły trybu przypuszczającego) in Polish. An attempt has been made to determine the causes for the low frequency of these two members of the contemporary verb system, as well as to find answers to the questions concerning their formal and semantic closeness. The conclusions are based on grammars and surveys from the beginning of the 19th century to present and could be considered as a first step towards the study of tendencies connected with isolation of complicated forms from the system of Polish verb conjugation.

Обект на вниманието ни в тази статия ще бъдат две глаголни форми, принадлежащи на категориите време и наклонение в полския език. Става въпрос за т. нар. czas zaprzyszły (на който в българския език отговаря т. нар. минало предварително време/плюсквамперфект) и tryb warunkowy nierzeczywisty/czas przeszły trybu przypuszczającego¹ (минал кондиционал). Веднага възниква въпросът защо „проблемни“? Първата и най-очевидна причина тези форми да бъдат определени като такива е фактът, че те едновременно и съществуват, и не съществуват в съвременния полския език. Съществуват, защото в почти всяка граматика могат да бъдат открити като членове на глаголната система, а не съществуват, защото, реално погледнато, носителите на полския език не си служат с тях, дори нещо повече – съвременният поляк е изгубил езиковото си чувство за ситуацията, в която да бъдат употребени. И двете форми се характеризират от изследователите като редки, присъщи на книжовния език. В тази статия ще се опитаме да потърсим възможните причини за рядката употреба на т. нар. czas zaprzyszły и tryb warunkowy nierzeczywisty/czas przeszły trybu przypuszczającego и да си отговорим на въпроса съществува ли връзка между тях. За целта първо ще предложим обща характеристика на всяка от тях, а след това ще потърсим това, което ги обединява.

¹ Двата термина се отнасят към един и същи тип форми, причината за паралелното им съществуване се корени в различните акценти на значението, които отделните автори поставят.

CZAS ZAPRZESZY / PLUSQUAMPERFECTUM (МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ, ПЛУСКВАМПЕРФЕКТ)

Приемаме, че формите на плусквамперфекта (нататък Пл) се образуват от лична форма на минало време на пълнозначния глагол и от старото минало деятелно причастие на спомагателния глагол *być* (равняващо се на 3 лице минало време *był*) в съответния род (такова е становището напр. на Ковалска 1976, Клеменшевич 2001, Токарски 2001 и др.), напр. *pisalem był*, *pisalesz był*, *писаł był* и т.н. По въпроса за историческия път, който тази форма е изминала, преди да се установи в този си вид, мненията на изследователите не са единни. На този проблем обаче няма да се спираме подробно в статията с оглед на поставените цели. Словоредът на двете части на сложната форма се е установявал с течение на времето, като още от новополския период преобладава тенденцията спрегаемият, пълнозначният глагол да предшества спомагателния, което личи и от предложените примери. Що се отнася до вида на глаголите, които могат да образуват плусквамперфектни форми, според повечето автори няма ограничение в употребата на глаголи от свършен и от несвършен вид, но примерите с глаголи от втория вид са значително по-редки и се изчерпват главно със случаите на употреба на модалните глаголи *chcieć*, *mus*, *mieć* и *zwyknąć* (а от тези четири най-често срещаният е *mus*) (по въпроса вж. напр. Маурер 1960, Байерова 1964, Ковалска 1976). Пл в развоя си има и е имал пълна парадигма от форми, въпреки че прави впечатление по-честата употреба на третолични форми, което според А. Ковалска се обуславя от факта, че Пл в определен период се е използвал предимно в разкази за отминали събития, в които разказвачът не е участвал (вж. Ковалска 1976: 69).

Значението на Пл предизвиква най-малко спорове. Още първите граматисти са долавяли относителния характер на плусквамперфектните форми, но ясна подялба на абсолютни и относителни времена се извършва едва в граматиките след втората половина на XIX век. За разлика от българския Пл полският Пл не се характеризира с резултативен нюанс (или поне никой от полските изследователи не го включва в значението му). Значението на Пл се определя като минало действие, предхождащо друго минало действие. Често обаче в граматиките може да се срещне като функция на Пл възможността да изразява отдавна минали действия. За тази възможност пишат Ю. Мучковски, Я. Лукомски, Р. Копенс, З. Клеменшевич, И. Байерова, Ст. Бонба, М. Банко и др. (вж. Мучковски 1836; Лукомски 1866; Копенс 1903; Клеменшевич 2002; Байерова 1964; Бонба 1991; Банко 2004). За пръв път тази функция на Пл е била подложена на критика от П. Семенко с основаниято, че „всяко минало време, независимо отдавна ли е минало, или току-що, е просто минало време и нищо повече от това“ (Семенко 1852:13). Вторият изследовател, който не приема възможността Пл да изразява неотносителни действия, случили се много отдавна, е А. Малецки. Той твърди, че „минали събития, макар и датиращи отпреди векове, не изразяваме с минало предварително време, ако не са представени като по-стари от нещо в другото изречение, което се е случило след тях. Не може например да се каже: *Sokrates zjednal był*

sobie sławę mędrca (макар и да е живял в древни времена)“ (Малецки 1906: 199). А. Грапен пък смята, че тази употреба изчезва още през XVIII в. и се среща по-скоро в говоримия, отколкото в книжовния език (вж. Грапен 1951). А. Ковалска изразява мнение, сходно с това на А. Малецки. Тя гледа на твърдението, че формите на Пл изразяват или отдавна минало действие, или действие, което предхожда друго минало действие, като свеждане до една и съща функция (вж. Ковалска 1976). За още една функция пише М. Банко. Именно тя предизвиква интерес с оглед на разглежданния проблем. Според М. Банко Пл се използва и „в сложни условни изречения, организирани около съюзите *gdyby*, *jeśliby*, *jeżeliby*, за да подчертае, че условието, за което става дума в подчиненото изречение, не се е изпълнило и в резултат на това действието, за което става въпрос в главното изречение, не се е състояло, напр.: *Gdyby był doczekał do dwunastej, uwagi jego z pewnością nie uszedłby nie pozbawiony znaczenia wypadek* (B. Jasiński, *Pałę Paryż*); *Przecież mógł był nie zginąć, gdyby nie siedział w tych przeklętych Puławach* (J. Iwaszkiewicz, *Sława i chwała*)“² (Банко 2004: 94).

Проблемът за принадлежността на Пл като активен член на полската глаголна система датира още от началото на новополския период. Още О. Копчински (вж. Копчински 1817 и др.) определя три времена в полския език, като отрича съществуването на Пл, но въпреки големия авторитет на автора малцина споделят това мнение. При все че намират място за Пл в темпоралната система на полския език, повечето граматичи споменават за рядката употреба на това време и го определят като второстепенно (за главни времена са приемани сегашно, минало и бъдеще време) или като подвид на минало време. Още от началото на XIX в. се откриват и забележки, че употребата му не е задължителна, тъй като в много случаи може да бъде заменено от минало време, без това да наруши смисъла (вж. напр. Якубович 1823; Мучковски 1836), а по-късно вече се говори, че заместител на Пл могат да бъдат някои наречия, означаващи предходност, в комбинация с минало време от глаголи от свършен вид (вж. Щайн, Завилински 1920). В по-новите граматички от 80-те години насам все по-рядко може да се срещне информация за Пл, а ако се споменава това време, то се подчертава, че формите му почти не се използват. Не липсват и единични мнения, че Пл не е изчезваща форма в съвременния полски език. Кр. Писаркова смята, че резерватът, в който тя се пази, е условното наклонение. Изявителните форми и семантиката, носена от тях, обаче са се изгубили (вж. Писаркова 1972). Ст. Бонба също е на мнение, че Пл съществува в полския език. Според автора Пл е излязъл от употреба единствено от разговорния език, докато в публицистичния и художествения стил продължава да функционира като вид маниер, имащ за цел прида-

² Този тип изречения, в които глаголната форма с *-l* е ориентирана около съюз или частица, завършващи на *-by*, от типа *Gdybym wiedziała, Obyś miał rację*, представляват проблем за полското езикознание от гледна точка на принадлежността им към категорията наклонение. Разглеждани са или като форми на условно наклонение, или като форми на изявително наклонение. Очевидно М. Банко отрежда място за тях в изявителното наклонение, докато авторите на *Морфология* (вж. *Морфология* 1999) смятат, че този тип комбинации са зависими от контекста варианти на условното наклонение (за повече подробности вж. пак там: 186).

ване на тържественост или архаичност на езика (вж. Бонба, Валчак 1992). Безспорно Пл е изчезнал напълно от разговорния език, но в публицистичния и художествения стил фреквентността му също е изключително слаба.

В крайна сметка днес изследователите в по-голямата си част са единни в мнението, че Пл в съвременния полски език е станал стилистичен дублет на миналото време, който придава на изказа преди всичко архаичност, но също така може да е маркер за тържественост, приповдигнатост или шеговитост. Някои автори, като А. Ковалска (вж. Ковалска 1976), допускат, че употребата на Пл е осезателно редуцирана в новополския период, и то още в неговото начало – от осемдесетте години на XVIII в. Други, като И. Байерова (вж. Байерова 1964), изтеглят тази граница малко по-късно – на прелома между XVIII и началото на XIX в. Може да се предполага, че в началото на новополския период Пл все още не е представлявал изцяло стилистичен вариант на миналото време, но функциите му вече са били силно стеснени. Постепенно тези функции се поемат от определени типове синтактични конструкции, от лексикални средства, които преди това са изпълнявали ролята на допълнителни редундантни показатели на предходността, от обикновеното минало време, образувано от глаголи от свършен вид, от причастни конструкции и др.

TRYB WARUNKOWY NIERZECZYWISTY / CZAS PRZESZŁY TRYBU PRZYPUSZCZĄCEGO (МИНАЛ КОНДИЦИОНАЛ)

Полският кондиционал има две форми – синтетична и аналитична. Синтетичната форма се образува от старото минало деятелно причастие (което в полското езикознание е прието да се нарича *псевдопричастие*) и частицата *-by* плюс лични окончания. Частицата *-by* е подвижна (*pisalbym zdanie; zdanie bym pisał*). Аналитичната форма на кондиционала се състои от спомагателния глагол *był*, към който се добавя морфемата *-by* и личните окончания плюс псевдопричастие (*byłbym pisał*). По-рядко формите на аналитичния кондиционал се образуват от синтетичните условни форми плюс спомагателния глагол *był* в постпозиция (*pisalbym był*). Интерес за нас представляват аналитичните форми на условното наклонение, наричани от едни *минало условно наклонение* (противопоставено на неминалото условно наклонение), а от други – *нереално условно наклонение* (противопоставено на т. нар. потенциално условно наклонение). А. Ковалска пък предлага противопоставянето между двата вида форми да изглежда по този начин: *темпорално немаркирано условно наклонение* ~ *темпорално маркирано условно наклонение* (вж. Ковалска 1976: 111). Както отбелязват някои изследователи (вж. Ковалска 1976: 114; Байерова 1964: 97), формите от типа *byłby pisał* започват усилено да се разпространяват в новополския период. Въпреки това в някои граматики и учебници от XIX и XX в. продължават да се представят като образец формите от типа *pisalby był*, характерни за по-старите периоди на полския език (вж. напр. Шерочински 1859: 103; Клеменшевич 2001: 101). Други пък дават и двата вида форми като паралелни (вж. напр. Малецки 1863: 138). Първият, който дава като пример новите форми, е Д. Лазовски (вж. Лазовски 1848:

223). Като образцов за съвременния полски език А. Ковалска смята, че трябва да се приема типът *byłby pisał* (вж. Ковалска 1976: 116).

Относно семантиката на тези форми не може да се каже, че съществуват големи противоречия. Разликата в двете наименования, които отделните изследователи дават на формата, е по-скоро привидна, тъй като опира до различния акцент в значението, поставен при избора на наименованието. Я. Дешкевич още през 1846 г. обръща внимание на тези форми, като поставя въпроса, след като желателното, условното и съединителното наклонение могат да се отнасят само за бъдещето, как тогава да се интерпретират формите като *obym był dufał, jeślibym był gadał, dufalbym był, byłbym dufał*. Авторът обаче прозорливо долавя носеното от тях значение, като уточнява, че тези форми възникват по образец на Пл в изявително наклонение и „не означават нищо друго освен разликата, която се явява между *по-малката* и *по-голямата сигурност*, между бъдеще несвършено и бъдеще свършено време“ (курсив мой – Л. К.) (Дешкевич 1846: 290). На въпроса, дали тези форми имат нещо общо с формите на плюсквамперфекта, ще обърнем внимание малко по-късно в тази статия.

В академичната *Морфология* се поставя въпросът за това, дали съществуват темпорални противопоставяния в полското условно наклонение. Авторите са на мнение, че „в рамките на условното наклонение не съществуват темпорални опозиции: разликата между формите на т. нар. сегашно време и т. нар. минало време (*przyszedłby – byłby przyszedł*) не засяга категорията време, а модалността. Формите от типа *byłby przyszedł* изразяват винаги нереализирана възможност, хипотетична ситуация, за която говорещият знае, че в действителност не се е състояла“ (Морфология 1999 : 186). Това дава основание на авторите да ги определят като *formy trybu przypuszczającego nierzeczywistego* (форми на нереално условно наклонение) и да ги противопоставят на формите от типа *przyszłby*, които също се отнасят за хипотетична ситуация, но не съдържат информация за нереализирането на тази хипотетична възможност. В модалната опозиция в рамките на категорията наклонение тези форми (*przyszłby*) представляват немаркиран член, като могат да бъдат употребени както в потенциално осъществими хипотетични ситуации, така и в невъзможни ситуации. Те носят наименованието *tryb przypuszczający potencjalny* (потенциално условно наклонение) (по въпроса вж. пак там: 186). Мнението си по този въпрос дава и М. Банко (вж. Банко 2004). Той разделя двата вида условно наклонение на *неминало* и *минало* като паралелни на вече срещнатите определения *потенциално* и *нереално*. Авторът не приема твърдението на някои изследователи, които определят „неминалото“ условно наклонение като „сегашно“ (такава постановка изразява Ст. Шобер 1968: 241), тъй като неминалите форми на условното наклонение не служат само за изразяване на „сегашни“ събития, т.е. едновременни с момента, в който или за който говорим, а напротив – те могат да се отнасят както за миналото, така и за настоящето и бъдещето. В този случай „неминал“ означава „такъв, който не е единствено минал“, докато миналите форми се отнасят само за минали събития (вж. Банко 2004: 96). Причината формите на „неминалото“ условно наклонение да могат да

изразяват и реализуеми, и нереализуеми условия М. Банко вижда във факта, че „миналите форми са редки и книжовни“ (Банко 2004: 161). Това, как да бъдат интерпретирани, решава контекстът и ситуацията, напр.:

Gdyby policja nas szukała, toby nas dawno znalazła – нереално наклонение

Gdyby policja nas teraz poszukiwała, toby nas łatwo znalazła – потенциално наклонение

Gdyby policja nas była szukała, toby nas znalazła – нереално наклонение

Gdyby policja tu przyszła, toby nas znalazła – двузначно изречение

Както се вижда от примерите, интерпретацията може да зависи и от избора на лексикални средства (*dawno, teraz*) или от времето на глагола в подчиненото изречение (минало~минало предварително).

Потенциалното условно наклонение се представя също и от изречения, в които става дума за много малко вероятни, а дори и невъзможни събития, напр. *Gdybym był tobą, postąpiłbym inaczej*. Според М. Банко „критерий, различаващ потенциалното от нереалното наклонение, не е житейската вероятност нещо да се случи, а това, дали условните обстоятелства теоретично могат да се реализират в един от възможните (въображаемите) светове“ (Банко 2004: 161). И тъй като говорещият може да си представи ситуацията, в която би станал друга личност, затова този пример се приема за потенциално условно наклонение.

Интересна е позицията на А. Ковалска. Тя прави преглед на миналите условни форми още от старополския период и стига до извода, че тези форми имат примарна и секундарна функция. Примарната им функция е да определят времето на условното наклонение, а именно да го отнесат към миналото. Секундарната функция, която развиват по-късно, е да означават нереализуеми условия. В примарната си функция тези форми винаги е можело да бъдат заместени от атемпоралните форми за условно наклонение (вж. Ковалска 1976: 118). Според авторката именно възможността едните форми (маркираните) винаги да бъдат заменени от другите (немаркираните) е довела до ситуацията в новополския период (който по принцип се характеризира с обща тенденция към отстраняване на сложните форми от системата на езика³) сложните форми на миналия кондиционал в примарната си функция да станат редувантни, следователно и по-редки. С времето двойносъставната форма става все по-неудобна за носителите на езика и повтаря съдбата на полския плюсквамперфект – придобива факултативен и предимно книжовен характер. Според А. Ковалска сложните форми на условното наклонение в своята секундарна функция да изразяват нереални условия са се запазили и до днес. Причината за това е, че в условни изречения употребата им помага да се избегне двузначността и уточнява смисъла на изказването. Например, ако вземем изречение от типа *Gdybym zachorował, nie poszedłbym do pracy*, употребата на атемпоралното условно наклонение не би изразила прецизно опозицията между

³ Да не забравяме, че това е и периодът, в който Пл все по-категорично започва да губи позициите си в полската темпорална система.

реалността (отнесеност към бъдещето) и нереалността (отнесеност към миналото) на условието (по въпроса вж. Ковалска 1976: 116–122).

Според нас е трудно да се прокара рязка граница между тези две функции на т. нар. минал кондиционал, тъй като всяко условие, което е отнесено към *миналото*, погледнато от настоящия момент, е *нереализуемо*, т.е. двете функции се препокриват. В този смисъл смятаме, че и двата термина, които в случая съществуват за едно и също явление, са условни и еднакво приемливи. Що се отнася до фреквентността на сложните форми на кондиционала в съвременния полски език, повечето автори са склонни да признаят, че употребата им е рядка, служи за стилистични цели и е характерна предимно за книжовния език (вж. напр. Косеска-Тошева 1977: 52, Банко 2004: 161).

След като разгледахме общите характеристики на плусквамперфекта и миналия кондиционал, следва да потърсим това, което ги обединява. Интересни възможности по този въпрос ни предлага статията на Кр. Писаркова (вж. Писаркова 1972). Според авторката полският Пл не е изчезваща форма и „резерватът, в който миналата предварителна форма се пази и изпълнява съществени задачи, е именно и преди всичко условното наклонение“ (Писаркова 1972: 183). Тук Кр. Писаркова има предвид формите от типа *byłbym zrobił*, наречени минало условно наклонение, за които тя твърди, че са образувани от формите на минало предварително време и частицата *by*, напр.: „*Byłbym się pomylił*“ със значение „щях да се объркам, за малко да се объркам, съществувала е възможност за грешка“ (пак там: 183). Три са според нея случаите, в които в условно наклонение би следвало да се употребят плусквамперфектните форми: 1. Като сигнал за прецизно разграничаване на опозицията между действие, възможно в бъдещето – *może bym zrobił*, и нереално действие, което някога е било възможно, но не се е осъществило в миналото – *może bym był zrobił*. Формата *może bym zrobił* е омонимна, може да изпълнява и двете функции, но също така е и двузначна; 2. За изразяване на възможно, но несъстояло се действие: *Byłbym się zabił! Byłbym zadzwonił!* (‘за малко да се убия, малко оставаше да..., щях да се убия’); 3. Като сигнал, че действието, което е било възможно и желано (със значение ‘трябваше’), е трябвало вече да се случи: *Byłbyś to zrobił!* (вж. пак там: 184). Що се отнася до последния случай, то той се свързва с факултативна повелителна функция на тези форми и поставя интересни въпроси, които биха били тема за отделна статия. Трябва да се съгласим с А. Ковалска, която възразява срещу тази постановка, като доказва, че приликата между двете сложни форми е само при видна, тъй като Пл сигнализира действие, предхождащо друго минало действие, което не може да се каже, че влиза в семантичната характеристика на миналия кондиционал. Още повече че формите от типа *pisalby* също имат прилика с формите на минало време на същия глагол, но никой не ги определя като минало време на условното наклонение. Друг довод, който авторката изтъква в подкрепа на становището си, е, че докато за формите на Пл е характерно, че се образуват предимно от глаголи от свършен вид, то за формите на т.нар. минал кондиционал няма такива ограни-

чения – те се образуват напълно равнопоставено както от свършени, така и от несвършени глаголи.

Общите черти между полския плюсквамперфект и миналия кондиционал се очертават преди всичко в предполагаемите причини за изчезването им от езика. Първата и най-очевидна причина е тенденцията, характерна за новополския период, към опростяване на системата на спрежението, изразяваща се най-вече в изолирането на сложни глаголни форми, каквито например са Пл и миналият кондиционал. Второ, и двете форми са имали слаба семантична изразителност, което е довело до факултативната им роля в езика – изявителният Пл изразява по-ясно логическата връзка и последователността между две минали действия, но до него се прибъгва рядко и в повечето случаи формата се замества с минало време на глаголи от свършен вид (или с други езикови средства от различен характер); формите на миналото условно наклонение (*byłbym pisał*) също служат за по-прецизно разграничаване на семантиката (между реално осъществимото условие и желаното, но нереализирано условие, отнасящо се за минал период), но съвременният език отново предпочита немаркираните в опозицията форми на атемпоралното условно наклонение (*pisałbym*). Трето, както Пл стои встрани от темпоралната система поради относителния си характер, така и миналият кондиционал стои встрани от модалната система поради специфичната си семантика. Четвърто, ако се приеме мнението на М. Банко, според когото Пл при определени условия в комбинация със съюзите *gdyby*, *jeśliby*, *jeżeli* също има способност да изразява нереални условия, отнесени към минал момент, то това би означавало, че една от функциите на Пл се покрива с функциите на миналия кондиционал.

Изводите в тази работа имат предварителен характер. Те са направени въз основа на граматиките и изследванията, обхващащи новополския период и най-вече съвременния полски език. Тези изводи могат да придобият по-категоричен характер, ако се проследи историческият развой на двете форми. Много интересни перспективи предоставя и идеята в изследването да бъде включена съпоставителна част между българския и полския език, в която да се проследят преводните еквиваленти на тези две интересни и поставящи множество въпроси глаголни форми.

БИБЛИОГРАФИЯ

Байерова 1964: I. Bajerowa. *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Wrocław, 1964.

Банко 2004: M. Bańko. *Wykłady z polskiej fleksji*. Warszawa, 2004.

Бонба 1991: S. Bąba. Czas zaprzeczny. // *Język polski*, 1991, LXXI, 3–5, 312–313.

Бонба, Валчак 1992: St. Bąba, B. Walczak. *Na końcu języka. Poradnik leksykalno-gramatyczny*. Warszawa, Poznań, 1992.

Грапен 1951: H. Grappin. Un emploi du prétérit antérieur en vieux polonais. // *RES (Revue des études slaves)*, 27, 1951, 136–144.

Дешкевич 1846: J. Deszkiewicz. *Grammatyka języka polskiego*. Rzeszów, 1846.

Клеменшевич 2001: Z. Klemensiewicz. *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*. Warszawa, 2001 (XV доп. издание).

Клеменшевич 2002: Z. Klemensiewicz. *Historia języka polskiego*. Warszawa, 2002.

Ковалска 1976: A. Kowalska. Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na -ł w języku polskim // *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*. Katowice, 1976, nr 123.

Копенс 1903: R. Koppens. O czasie zaprzeszłym w języku polskim I. // *Por. Językowy*, rocznik III, 3, marzec 1903, 37 – 41.

Копчински 1817: Копczyński O. *Grammatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne*. Warszawa, 1817.

Косеска-Тошева 1977: Koseska-Toszeva V. Conditionalis a zdanie warunkowe w języku bułgarskim (na tle języka polskiego) // *Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim*. Warszawa, 1977, 51 – 56.

Лазовски 1848: Łazowski D. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków, 1848.

Лукомски 1866: Łukomski J. *Kurs języka polskiego. Krótka gramatyka polska podług najnowszych zasad nauki. Kurs wstępny. Na klasę I*. Warszawa, 1866.

Малецки 1863: Małecki A. *Gramatyka języka polskiego większa*. Lwów, 1863.

Малецки 1906: Małecki A. *Gramatyka języka polskiego szkolna*. Lwów, 1906.

Маурер 1960: Maurer J. *Das Plusquamperfectum im Polnischen. Slavische Beiträge*, Bd.1. Мюнхен, 1960.

Морфология 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 1999.

Мучковски 1836: Muczkowski J. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków, 1836.

Писаркова 1972: Pisarkowa K. Tryb przypuszczający i czas zaprzeszły w polszczyźnie współczesnej (formy i funkcje) // *Język polski*, LII, 1972, 183–189.

Семенко 1852: Semeńko P. *Obraz słowa polskiego i jego odmian*. Poznań, 1852.

Токарски 2001: Tokarski J. *Fleksja polska*. Warszawa, 2001 (III доп. издание).

Шерочински 1859: Sierociński T. *Grammatyka polska. Cz. 2. O składni*. Wyd. 3, Warszawa, 1859.

Шобер 1968: Szober St. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa, 1968 (X изд.).

Щайн, Завилински 1920: Stein I., R. Zawiliński. *Gramatyka języka polskiego*. Wilno, 1920 (II изд.).

Якубович 1823: Jakubowicz M. *Grammatyka języka polskiego*. Wilno, 1823.

ПРЕДСТАВИ ЗА ВРЕМЕТО В ЖЕНСКИТЕ ТЕХНОЛОГИЧНИ ДЕЙНОСТИ

Красимира Кръстанова (ПУ „Паисий Хилендарски“)

Статията разглежда народните представи за времето и негово деление, на които се основават препоръките и забраните, свързани с традиционното прякане и тъкане. Технологичните изисквания играят роля на знаци, способстващи за точна ориентация на жените във временния континуум. Те показват, че съществени особености и качествени характеристики на произведените вещи в значителна степен зависят от времето, в което е извършена съответната дейност. Откритите регионални различия в знанията мотивират разнообразието на практиките и представляват част от локалната култура.

The article deals with folk notions about time and its division; they are a basis for recommendations and prohibitions related to traditional spinning and weaving. Technological requirements serve as signs for proper orientation of women in time continuum. According to these signs special features and characteristics of the manufactured goods depend to a great extent on the time when the above-mentioned activities take place. Detected regional differences in knowledge motivate variety of practices and are a part of local culture.

Предметът е съществен момент от подготовката на текстилните суровини за тъкане. То се състои в изтегляне на нишка от растителни или животински влакна, които се усукват и придобиват здравина. Предметството е добре развито в Средиземноморието и на Балканите още от древността, за което свидетелстват археологически находки на големи количества тежести за вретено от периода след появата на гърнчарството. Това потвърждава тезата, че като техника и практика то вече е в напреднала фаза на развитие (Лъороа-Гуран 1943: 258–259; Миков 1933: 31; Георгиев 1957: 51). Лингвистичният анализ на древната терминология показва, че специализираната лексика от предметството и тъкачеството, оказва огромно влияние върху формирането на базисни понятия, образи и представи, свързани с модела на света (Трубачов 1966, 6–7).

И най-беглият поглед към трудовите дейности, извършвани за придобиване или обработване на текстилните влакна, показва, че изпълнението на основните етапи е прикрепено към ден, посветен на даден светец. Например стриждбата на овцете започва на Св. св. Константин и Елена, козите се стрижат по Гергьовден, сеенето на лена и конопа се прави след Гергьовден, оскубването на белите гръсти става по Петровден и Илинден, а на черните – по Богородица. Обикновено тяхното преработване започва в късна есен след края на полския труд, а първата седянка се заклажда на Илинден, след което жените могат да се събират да работят „женска работа“. Тази кратка панорама разкрива, че традиционното производство

и обработка на материалите е сезонно прикрепено и използва за ориентир християнския календар. Началото на дейностите за производство на текстилни влакна започва след Гергьовден. Тяхната преработка се осъществява през есента и зимата, но е ритуално отбелязана от Илинден.

Този избор възплъщава тясната връзка между понятието за време и стопански годишен цикъл. Тук се очертава разделяне на трудовата година според вида на дейността – производство и придобиване на материалите през пролетта и лятото и тяхното обработване през есента и зимата. От една страна, това деление отговаря на съществуването на зимен и летен годишен цикъл, обвързван със сезонната и стопанската подялба, чиито традиционни времеви опори са празниците на св. Георги и св. Димитър. Този тип двуделен календар е твърде архаичен, характерен както за земеделските, така и за номадските народи и затова в него са съхранени древни светогледни представи (Попов 1991: 7).

Именно заради това добре се забелязват двойките от опозиции, които се включват в основните категории, изграждащи модела на света. Тук тази идея може да се види в разграничаването на лято и зима, които се съотнасят с периодите за придобиване и за обработване на суровините. Първата е насочена към производството на материалите, които се получават в резултат на аграрната и животновъдната технология, а втората се гради на базата на занаятчийската практика.

Производството и придобиването на суровини се включват в селско-стопанската работа, чието начало съвпада с началото на летния годишен цикъл. Известно е, че у българите, а и у другите южнославянски народи за начало на новата стопанска година се смята Гергьовден, което намира отражение в цялостната система от обичаи и обреди (Колева 1981). Всички основни дейности (стрижба, засаждане на индустриалните култури) започват в период, когато вече е извършен комплекс от практики с магично предпазен и продуциращ характер в гергьовската обредност, и стремежът е да се повлияе благотворно и върху трудовата дейност.

Обработката на материалите става предимно през зимата и след приключването на земеделската работа. Макар и извършвани през есента и зимата, началото на женските дейности за обработка на материалите се поставя със заклаждането на седянка. Със заклаждането на първата седянка обредно се отбелязва началото на женските домашни занятия. Тук няма да разглеждаме подробно обредните елементи и действия, но ще отбележим, че съществуващите проучвания обръщат внимание на тяхната магична същност и значимостта им за по-нататъшното протичане на седенките през цялата година (Гоев 1979: 69–79; 1986). Данните от терена и наличните проучвания свидетелстват, че са регистрирани две дати за заклаждане на седянката – това е денят на св. Илия (Родопската област, Тракийската равнина, Западна България, Източна Стара планина) или летният празник на св. Богородица (Централна Стара планина, Североизточна България). Времето на изпълнение на обряда е важно, защото така дейностите се вписват под покровителството на светеца.

Известно е, че св. Богородица е покровителка на семейството, майчинството и женските умения, което е много характерно за източноправосла-

вната традиция. В сцената „Благовещение“ архангел Гавраил се явява на Дева Мария, докато тя преде бяла или червена вълна. Този тип изображение свързва предящата жена с раждането, със създаването на нов живот (Янева 2002: 128). Несъмнено ориентирането на първото заклаждане на седянката в деня на св. Богородица цели да осигури успеха на труда през годината и едновременно с това носи ясно изразена брачна символика.

В българските вярвания св. Илия участва в поделянето на света и на него се падат дъждовете, гръмотевиците и градушките. Този образ на владетел на природните стихии го сродява с античните представи. Върху неговия образ влияние оказва тракийската представа за Зевс, който само в земите на траките се почитал на колесница. Народните представи обрисуват св. Илия на златна колесница и преследващ ламята, която пасе житата (Георгиева 1983: 186). Явна е връзката на светеца с небесното начало и плодородието. Търсенето на неговото покровителство чрез извършването на обряда може да се обясни с желанието за плодотворна работа. И ако мъжката трудова дейност е осветена от деня на св. Георги, то женската се освещава от св. Илия. Във функциите на двамата светци се откриват общи черти, тъй като и двамата отключват небето и земята и контролират плодородието (пак там, 185–187). Но освен това Илинден е сред онези дни, за които се смята, че бележат слънчевия годишен обрат. Тази представа е отразена в поверието от Ловешко, което гласи, че „на Илинден св. Илия облича бяла аба и отива за сняг“ (Попов 1999: 276). Идеята за Илинден като времева граница аргументира избора на този ден за заклаждане на седянката: промяната на сезона води до промяна на характера на трудовете дейности, а настъпването на есента отваря пътя на женската работа. Като цяло съсредоточаването на началото на производствените дейности в периоди, белязани от християнската празничност, практически ги осветява и ритуализира трудовете практики.

ДОБРИ И ЛОШИ ДНИ, ПОЧИТАНЕ НА ПРАЗНИЧНИЯ ДЕН

При отделните етапи от добиването и обработването на вълната и козината съществуват редица предписания и забрани, с които се цели, от една страна, да се създадат благоприятни условия за придобиване и усвояване на суровините, а от друга, да се осигури здравето на животните и техните стопани. Понеделник и четвъртък са предпочитаните дни за добиване и начална обработка на материалите. Те се определят най-общо като „леки дни“. Ще припомним, че това са основните времеви пунктове от седмицата, свързани с положително насочени обредни практики, особено в традиционната сватба.

Едновременно с това обаче трябва да кажем, че в някои райони на страната представата за четвъртък като благоприятен ден е разколебана: „В четвъртък не се започва, че щяло да зачевърка, бавно да върви работата“ (Кръстанова¹). Звуковата асоциация на четвъртък с червей, човъркане в някои райони води до отрицателна оценка на деня, макар в повечето случаи да се смята за положителен и благоприятен. Такъв тип звуков симво-

лизъм при определяне на характеристиките на дните от седмицата се среща и в другите славянски езици (Толстая 1987: 162–163).

Що се отнася до понеделник като първи ден от седмицата, народът го определя като най-чист и най-пълен, той носи семантиката на първотворението и плодотворещото начало. Така, от една страна, трудовият процес, свързан с началната обработка на текстилните влакна, стои във връзка с вярата в силата на „първия ден“, присъща за архаичния светоглед, и асоциира благополучието и богатството, като се отдава значение на неговата продуцираща роля.

За неблагоприятни се смятат вторник, сряда, петък, събота и затова тези дни не се препоръчват като начални за определени трудови дейности по преработване на материалите и особено на вълната. В планинските области, където овцевъдството е основен поминък, тези забрани се спазват особено строго. Събота, определяна като „краен“ (последен) или „кратен“ (свършващ, завършващ), има славата на неблагоприятен ден в противовес на понеделник, поради което тогава не се разрешава да се започва работа. Като завършващ ден тя се смята и за гранично време, което носи също и характеристиките на времето в отвъдния не-човешки свят. Забраните, които съществуват, свързват съботния ден с култа към мъртвите – съботата се нарича и мъртвешки ден, когато се извършват поменални практики и се забранява всичко, което може да наруши битието на мъртвите предци.

Вторник е втори ден от седмицата, а числото две е четно и в числовата символика се съотнася със семантичната редица смърт – лошо – отвъдно и т.н. и се противопоставя на нечетното, което още от античността в балканските култури се оценява положително (Георгиева 1983: 74–78). Изследвайки съотношението между християнския и народния календар, Толстая обръща внимание на различието в оценките на източните и южните славяни по отношение на дните от седмицата. В противоположност на източните при южните славяни е устойчиво положителното възприемане на понеделник и отрицателното – на вторник. Такава оценка свидетелства, че отброяването на дните започва от понеделник и в тази традиция по-значим се оказва признакът „първи/непърви“, за сметка на „четен/нечетен“. „Първият ден“ има устойчива положителна семантика, която отразява широко разпространената идея за магията на първото, на началото, докато „непървите“ дни се оценяват в съответствие с други, засега не напълно ясни критерии (Толстая 1987: 167–168).

В българската традиция вторник се схваща като неблагоприятен, защото се свързва с повторението: в областта на трудовите дейности неговото влияние се обвързва със забавянето и дори спирането на напредъка, а в социален план – с повторния брак, който не е желателен. В Тодоровата неделя той е специално определен като куц, крив, лош или черен, сух, глух, усовски (Дражева 1980 : 437; Василева 1985: 114) и се смята за един от най-лошите дни през годината. По този повод Д. Маринов казва: «Той е началото на вторниките, които са лошите дни през седмицата. Във вторник нищо не се начина; във вторник на път се не тръгва; във вторник се не сее, не се сключва погодба, не се цанява и други подобни, защото всичко

наченато няма да излезе сполучливо. А пък тоя вторник е най-лошият от всичките. Ако се роди в тоя вторник човек, ще бъде най-нечастният през годината; ето защо, ако някой е нещастен и го сполитат теглила, казват: „Родил се у чърн вторник“» (Маринов 1986: 515). Персонифицираният образ на вторника го представя в неговата физическа непълнота (той е куц, крив, глух), което му придава отрицателна натовареност, мотивираща забраната за работа. Непълният, асиметричният образ на вторника е близък до този на Сечко. Неговото описание като „кѣс“, „куц“ се свързва с вълчата символика на първите дни на февруари, когато всичко заченато или започнато е застрашено от недостатък и недостиг (Вълчинова 1994: 33–39). Определението „черен“ отразява отрицателната оценка и представата, че той носи нещастие, което се приписва и на всички останали вторници през годината.

Впрочем именно през месец февруари в Западна България се тчат т.нар. Вълчи празници, през които също не се работи „женска работа“. В останалите райони на страната тези дни се разполагат непосредствено след деня на св. Архангел Михаил или по-общо – по Коледни заговезни (Кръстанова¹). Във фолклорния календар съществуват 12 дни, отброявани от зимния Петковден до Димитровден, които са свързани с текстилните забрани. В Пловдивския край тези дни се наричат „шури“ и се вярва, че който носи дреха, приготвена тогава, ще полудее или ще умре, а ако облекат мъртвец в нея, той няма да се разложи в гроба (Стаменова 1986: 227). В Странджа те се наричат Вълче погано и показват образа на вълка като нечиста и опасна сила.

Посоченият период, който се определя като Вълчи празници, обвързва трима светци – св. Арахангел Михаил, св. Петка и св. Димитър. В традиционните представи те изграждат свещена триада и помежду им съществува родствена връзка. Ключовата роля тук принадлежи на св. Петка. Етноложките проучвания сочат, че пастирският характер на нейния зимен празник я свързва и с контрола над вълците (Попов 1999: 293–320). Д. Маринов уточнява, че съществуват два празника, посветени на вълците: „Тия празници се празнуват в чест на вълците. Това е второ празненство в чест на тоя хищен и пакостен звяр; първото празненство видяхме през месец февруари, първи, втори и трети, наречени Трифунците. Тамо беше тридневен празник, а тук е три пъти по тридневен, плюс още един, най-последен, 11 ноември или Дзеринден, както го наричат в с. Колибите, Троянско, е зъл, но най-последният, наречен Куцулан или Натлапан, е най-лошият, най-опасният“ (Маринов 1986: 696).

Независимо дали Вълчите празници се съсредоточават около Трифоновден или около Архангеловден и в двата случая ударението пада върху периода на преход, който предшества природното равновесие. Тогава не се пипат ножици и те се завързват с конец или между остриетата се поставя парче плат, тъй като ножиците символизират вълчите уста. В различни райони на страната са запазени спомени и за магични практики, които се извършват с цел да предотвратят зловредните действия на вълците. На този ден в с. Славяново, Плевенско, се извършва обредно „зашиване на устата на вълците“, като шиенето се извършва върху облечената

на жената риза (Кръстанова²). При сравняване с поверието, че върху облечена дреха не бива да се зашива дори копче, „за да не се заше умът на човека“, става ясно, че такова шиене се смята за неправилно и е недопустимо във всекидневната практика. Това показва, че в обредното време обичайните технологични забрани „се преобръщат“ и се превръщат в норми на ритуално поведение.

Сряда, петък и неделя са дни, в които по-специално се забранява преденето. Все още се среща представата, че това са жени, които, ако не се уважават, могат да навредят на жената. В Ловешко и през 80-те години на XX в. са запазени меморати, които разкриват нечовешката свръхестествена същност на персонифицираните дни, възплъщавани в различни образи – както човешки, така и животински (Кръстанова 1999: 163–180). Самата им поява посред нощ ги обвързва със света на мъртвите и по-общо – с отвъдното. Очевидно, тяхната природа носи демоничен характер.

Подобна е представата и за св. Петка, за която се вярва, че се появява във вид на змия (Попов 1999: 94). Превъплъщението на светицата във вид на змия я сродява със схващането за стопана покровител на дома, което почива на антични митологични традиции (Арnaudов 1972: 223–246; Попов 1999: 126–146). Както видяхме по-горе, съществува ясна връзка с вълците, с които тя може да се разпорежда. Така се обясняват текстилните забрани и особено тези за предене и тъкане на вълна през периода от зимната Св. Петка до Димитровден. В този период са разположени и т. нар. Миши празници, Мишовден. Те се поместват в календарния отрязък „около Димитровден“, деня на св. Нестор, Разпусене. Според сведенията, събрани от Д. Маринов, в този ден не се работи никаква женска работа, за да се предпази храната и изработените тъкани. Тогава се извършва и обредно замазване на огнището или на ъглите на къщата, за да не правят пакост мишките (Маринов 1986: 690–692). Макар и не толкова често срещани, подобни сведения са запазени чак до 80-те години на XX в. Интересно е сведението от с. Славяново, Плевенско: „Есянно време, по Распус, жените не работят, че мишките ще ядат това, дето са го направили. Тогава лепяха на мишките очите. Намазват на стената малко масълце и речаха, че лепят на мишките очите“ (Кръстанова²).

Обредните практики около зимния Петковден разкриват „мишата“ природа на светицата. В древните митопоетични възгледи мишката символизира подземния свят и смъртта, а приказните мотиви я свързват с женското познание и магическа сила (Топоров 1988: 190–191). Авторите, занимаващи се с култа към св. Петка, намират различни връзки с по-старинни славянски и антични гръцки божества (Свещникова 1973: 197–241; Иванов, Топоров 1983: 175–179). Всички те са единоподушни, че функционално светицата се съотнася с древни езически богини, покровителстващи природното плодородие и земната влага, майчинството и раждането, женските дейности. Подобна връзка се открива и в по-категоричната забрана омъжените жени да предат в сряда и петък, каквато е запазена до късно в планинските райони на Родопите, Стара планина и др. (Кръстанова 1999). Забраната се следва от жените, за да осигурят своето здраве и това на децата и съпрузите си. Изискването засяга само жените

във фертилна възраст, докато за другите то не е задължително. Това означава, че в традиционните представи съответните дни засилват връзката на преденето като технологична дейност с раждането като биологична възможност. Митологията е богата на образи, които представят акта на пораждаване на живота като предене. В индоевропейската традиция преденето на нишката се асоциира със създаването и предопределянето на човешкия живот. В хетската, гръцката, римската, скандинавската и славянската митология всички богини на съдбата са предачки. Натоваарването с космогоничен и антропогоничен смисъл на преденето води до неговото ритуално табуиране през критичните за космоса точки в съответния времеви цикъл (Маразов 1992: 93). Почитането на женските свръхестествени същества чрез забраната да се преде през посочените дни (сряда, петък и неделя) и разравянето на огъня в огнището разкриват тяхната функция на покровителки на семейството и женските домашни занятия.

Представите за тези женски божества са преосмислени от християнската фолклорна традиция и те се представят в образите на св. Сряда, св. Петка и св. Неделя. В техните характеристики намират отражение елементи от каноничните жития. Особено ясно това се откроява в житията на св. Петка чийто култ е доста разпространен сред славянските и балканските народи (Бакалова 1978: 175–209; Станчев 1980: 270–285; Дерменджиева 1994: 78–112; Петрова 1996: 83–109; Вълчинова 1999: 49–66). Славянските преписи на каноничната версия на житието на св. Параскева-Петка Римлянка свързват нейното мъченичество с болката от варене в гореща смола и уреди като меден котел и колело или чекрък (Петрова 1996: 95–101). Сходно е и наказанието за престъпилите забраната за предене, а именно – изгаряне от гореща вода. Житията представят св. Петка и като персонификация на Разпети петък, а на някои места нейните деяния и чудеса са тъждествени с тези на Христос. Християнското осмисляне на петъка се свързва с разпъването на кръст на Божия син (пак там, 102). Това виждане ни дава възможност да разберем защо петък се възприема като „Господьов ден“ и едновременно с това се налага със строги текстилни забрани, характерни за почитането на св. Петка. Обвързаността между християнския култ и нормирането на женските дейности във всекидневната практика се обяснява с взаимното проникване и адаптация между фолклорни мотиви и сюжети в житийната литература. Такава е и основата да се потърси близостта между светиците, които са свързани с общи забрани за предене в рамките на седмицата.

Фолклорните възгледи поставят св. Петка и св. Неделя в роднински отношения: в едни случаи те се представят като сестри, а в други едната е тетка, а другата – леля на св. Димитър (Божков 1984:134; Попов 1991: 132–136). Мотивът за строеж на мост към света на мъртвите, по който могат да минат само праведните души, приписва на двете светици посреднически функции, а достъпът до отвъдното и срещата с мъките на ада ги сближава с образа на св. Богородица (Вранска 1940). По подобен начин могат да се разглеждат и забраните, отнасящи се до почитането и на други светици като св. Екатерина, св. Марина и т.н. Представените предписания показват контаминация в образите и функциите на светиците и разкриват

локални особености в техните култове. Литературоведският анализ на житията сочи, че е възможен преход на елементи между житията на различни светци (Дерменджиева 1994: 93), а функционалната близост, изявена във фолклорните възгледи за „женските светици“, обяснява сходния характер на техните образи и тъждествеността в предписанията по отношение на преденето.

Етнографските данни свидетелстват, че в Североизточна България се почита Антоновден (Лелинден), в Северна – Атанасовден, в Източна – св. Харалампи (Чуминден) – все за предпазване от болести и по-специално от чума (Василева 1985: 108–110). Не се преда на Власовден, за да се предпазят децата и животните от очната болест, наричана „влас“ (Маринов 1986: 703–704 ; Василева 1985: 110). Жените с малки деца не работят в деня на св. Варвара, която се смята за покровителка на шарката (пак там). Не се преда и ако в дома има дете, болно от шарка. Персонификацията на болестите и прикрепеността им към християнските празници аргументира текстилните забрани. Почитането на големите празници от църковния календар се ръководи от традиционното отношение към греха и християнските добродетели в ценностната система на българина. В други случаи се проследяват преживелици от старинни мирогледни представи, според които човешкият живот и здраве са поставени в зависимост от свръхестествени същества, изискващи уважение и умилюствяване.

Забраната за женски дейности, свързана с преработката на текстилните суровини, се отнася и за първи март и е съхранен до късно в Родопската област (Кръстанова²). Смятан за начало на (про)летния сезон и пробуждането на природата, месец март се свързва и с появата на влечугите. Първи март е денят, в който „се гонят змии и гущери“ и се прескача огън. Началото на обновлението предполага и действия, които да не навредят на благотворната промяна. Съществува забрана да се тъче и да се буха с бухалка на марта и през мартенските съботи, за да не бие град през годината (Василева 1985: 115).

Едновременно с това се срещат препоръки с точно противоположен характер. Става дума за практиката жените да предат през мартенските съботи, за да „предат“, т.е. да растат и дадат добра реколта житото и плодните дръвчета (пак там). Аналогична е и препоръката, според която всяка жена трябва да захване нещо на Андреевден, за да „наедриява“ работата, подобно на дните оттук нататък (Стаменова 1986: 244).

Посочените примери показват, че препоръките се отнасят предимно за дните около пролетното равноденствие и зимното слънцестоене. Това е обяснимо, защото зимата се смята за най-подходяща за извършване на домашните женски занятия, а тези времеви точки отбелязват началото и края на зимния период от двусезонния годишен цикъл. Народът ги осмисля като преломни моменти в природния календар, когато космическото равновесие е нарушено и вследствие на това настъпват силите на хаоса и безредието. Когато обаче тези моменти се разглеждат като отправни точки за „нов“ период, техните същностни характеристики се преосмислят, като се отдава значение предимно на благотворното и продуциращо въздей-

ствие на началото. Така може да се обясни съвместното съществуване на противоположни по съдържание технологични изисквания.

ДЕН И НОЩ, СЛЪНЦЕ И ЛУНА

От предписанията към всекидневните трудови дейности следва, че е най-добре работата да започне след изгрев слънце. Това се отнася за всички основни операции, които могат да се приемат като начални за следващ етап от обработката на материала, каквито са стрижбата, прането и влаченето на вълната, оскубването и мъненето на гръстите, ресането на повесмата и т.н. Обичайно е, преди да започне всяка една работа, човек да се обръща в посока на изток, да се прекръсти и да се помоли за успешен край на започнатото. Разбира се, че може в тази практика да се открие късна реминисценция от култа към слънцето. Освен това чрез нея се ритуализира всеки етап от трудовия процес, който така се осветава и влиза в кръга на нормативно регулираните културни дейности.

Теренните материали за българското традиционно тъкачество свидетелстват, че вечерното време е предназначено предимно за началното почистване на вълната, чепкане. Влаченето на вълната също може да става вечер и през нощта особено когато това става на организираните седенки и тлаки, в които участват предимно млади жени и моми. Вечерно време могат да се предат пригответените къдели. По това време обаче се избягва пресукването на готова прежда (Кръстанова 1995: 97–106). При сравняването на препоръките прави впечатление, че нощем се изпълняват онези операции, които са свързани с подготовката и изпридането на материала.

Изследването на ритуалните връзки по отношение на подготовката на материалите и преденето показва, че в митологичен план тези женски дейности се възприемат като синонимни на въвеждане на ред в хаоса, съдържащ в неразчленим вид всички потенциални качества на нещата. Поради това те се свързват с тъмната страна на денонощието, на която в календарния кръговрат отговаря зимният сезон (Бернщам 1988: 159–166). Изпредената нишка е крайният резултат от този процес и затова самата дейност се възприема като съзидание, което може да се извършва също и нощем. Забраната за пресукване на преждата показва, че боравенето с вече готови материи е нежелателно, тъй като влиянието на нощта променя техния характер в символен план.

Препоръките за предене разкриват още една страна на представите за денонощния цикъл, а именно за неговото начало и край. Цитираните по-горе примери на забрана омъжените жени да вършат женска работа вечерта срещу вторник, сряда, петък и неделя разкрива древни представи за времето, според които денят се заражда след залез слънце на предишния ден (Гуревич 1972: 26–37). Те кореспондират с идеята за раждането на времето и се поддържат и от православната християнска практика, която почита празника или светеца чрез извършване на служба вечерта преди самия ден.

Като най-подходящ период за извършването на дейностите, свързани с придобиването и обработката на вълна и козина, се смята пълнолунието.

Въпреки че като цяло в българската традиция с фазите на луната се съотнася началото на редица дейности, свързани с растеж, раждане и плодородие в стопански, биологичен и социален план (Георгиева 1983: 22–27), препоръките за придобиване и обработка на материалите са запазени най-добре в Родопската област (Кръстанова 1995: 97–106). В тях са отразени древни представи за ролята на луната да регулира производителното начало и за тясната връзка и зависимост на човешките дейности от природните феномени, включени като важни елементи в устройството на света.

Чрез забраните и препоръките се разкриват възгледи и представи за времето и неговото деление. Те го описват не като неутрална категория, а като съвкупност от нееднородни части със собствени характерологични черти. Технологичните изисквания изпълняват ролята на знаци, които способстват за точното ориентиране на жените във времеви континуум. То се явява необходимо условие за провеждане на производствения процес, тъй като традиционните представи подчертават формиращата функция на времеви показател. Според тях същностните особености и качествените характеристики на произведените вещи зависят до голяма степен от времето, в което са поместени съответните дейности. Открояват се регионални различия в знанията, които мотивират разнообразието от практики и представляват част от локалната култура.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арнаулов 1972:** М. Арнаулов. *Студии върху българските обреди и легенди*. Т.2. Изд. БАН, София, 1972.
- Бакалова 1978:** Е. Bakalova. La vie de sainte Parascève de Tirnovo dans l'art balkanique du Bas Moyen Age // *ByzantinoBulgarica*, vol. V, 1978, 175–209.
- Бернщам 1988:** Т. А. Бернщам. *Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начало XX в. Половозрастной аспект традиционной культуры*. Изд. „Наука“, Ленинград, 1988.
- Божков 1984:** Ат. Божков. *Българската икона*. Изд. Български художник, София, 1984.
- Василева 1985:** М. Василева. Календарни празници и обичаи // *Етнография на България. Т. III. Духовна култура*. Изд. БАН, София, 1985, 89–138.
- Венедиков 1987:** Ив. Венедиков. *Златният стожер на прабългарите*. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1987.
- Вранска 1940:** Цв. Вранска. Апокрифите за Богородица в българската народна песен // *Сб. БАН*, 34, 1940, 1–208.
- Вълчинова 1994:** Г. Вълчинова. Сечко и Марта – формирането на един митологичен комплекс в българската народна култура // *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. Т.2. Изд. „Клуб 90“, София, 1994, 33–77.
- Вълчинова 1999:** Г. Вълчинова. „Знеполски похвали“. *Локална религия и идентичност в Западна България*. Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, София, 1999.
- Георгиев 1957:** Г. И. Георгиев. Из живота и културата на първите земеделско-скотовъдни племена в България. // *Сб. Археологически открития в България*. София, 1957, 39–72.
- Георгиева 1983:** Ив. Георгиева. *Българска народна митология*. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1983.
- Гоев 1979:** А. Гоев. Заклаждане на седянка // *Българска етнография*, 1979, кн. 1, 69–79.

Гоев 1986: А. Гоев. *Седянката. Български празници и обичаи*. ДИ „Септември“, София, 1986.

Гуревич 1972: А. Гуревич. *Категории средневековой культуры*. Изд. „Наука“, Москва, 1972.

Дерменджиева 1994: М. Дерменджиева. Румънските жития на св. Петка Епиватска // *Старобългарска литература*, 1994, кн. 27, 78–112.

Дражева 1980: Р. Дражева. Календарни празници и обичаи // *Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. Изд. БАН, София, 1980, 422–456.

Иванов, Топоров 1983: В. В. Иванов, В. Н. Топоров. К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа // *Балто-славянские исследования*. Москва, 1983, 171–184.

Колева 1981: Т. Колева. *Гергьовден у южните славяни*. Изд. БАН, София, 1981.

Кръстанова 1995: Кр. Кръстанова. Материалът и фолклорната интерпретация на света // *Български фолклор*, 1995, 5, 97–1060

Кръстанова 1999: Кр. Кръстанова. Традиционно домашно тъкачество // *Ловешки край. Материална и духовна култура*. Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, София, 1999, 163–180.

Кръстанова¹: Кр. Кръстанова. *Теренни материали от с. Пчела, окр. Бургаски*.

Кръстанова²: Кр. Кръстанова. *Теренни материали от проучване върху българското тъкачество*.

Льороа-Гуран 1943: А. Leroi-Gourhan. *L'Homme et la matière*. Ed. Albin Michel, Paris, 1943.

Маразов 1992: Ив. Маразов. *Мит, ритуал и изкуство у траките*. Изд. „Св. Климент Охридски“, София, 1992.

Маринов 1986: Д. Маринов. *Избрани произведения*. Т.2. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1986.

Миков 1933: В. Миков. *Предисторически селища и находки в България*. София, 1933.

Петрова 1996: М. Петрова. Към въпроса за южнославянските преводи на житието на мъченица Параскева-Петка Римлянк. // *Paleobulgarica/Старобългаристика*, 1996, кн. 2, 83–109.

Попов 1991: Р. Попов. *Светци близнаци в българския народен календар*. Изд. БАН, София, 1991.

Попов 1999: Р. Попов. Народен светоглед // *Ловешки край. Материална и духовна култура*. Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, София, 1999, 293–320.

Свещникова, Цивян: Т. Н. Свещникова, Т. В. Цивян. Румынские тексты о персонифицированных днях недель // *Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков*. Изд. „Наука“, Москва, 1973, 197–241.

Стаменова 1986: Ж. Стаменова. Календарни празници и обичаи // *Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания*. Изд. БАН, София, 1986, 293–309.

Станчев 1980: К. Станчев. Едно малко познато гръцко житие на Параскева Епиватска (Петка Търновска) // *Българско средновековие*. Българо-съветски сборник в чест на 70 г. на професор Ив. Дуйчев. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1980, 270–285.

Толстая 1987: С. М. Толстая. К соотношению христианского и народного календаря у славян: счет и оценка дней недели // *Языки культуры и проблемы переводимости*. Изд. „Наука“, Москва, 1987, 149–168.

Топоров 1988: В. Н. Топоров. Мышь // *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Т. 2. Изд. „Советская энциклопедия“, Москва, 1988, 190–191.

Трубачов 1966: О. Н. Трубачев. *Ремесленная терминология в славянских языках*. Изд. „Наука“, Москва, 1966.

Янева 2002: Ст. Янева. Предящата Богородица // *πιτήη Изследвания в чест на проф. Иван Маразов*. Изд. къща „Анубис“, София, 2002, 126–140.

КУРДИСВАНЕ НА ЧАСОВНИЦИ, ИЛИ КАК И ЗАЩО СА СЕ ПОЯВИЛИ КУЛНИТЕ ЧАСОВНИЦИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Ивайло Иванов (Екс-ан-Прованс)

*Статъта показва пътя, който е преминал човекът в своето интелектуално развитие, за да формулира по-точно понятието **време**. Когато **homo sapiens** се превърнал в **homo temporis**? Защо това било нужно и как се появили механичните часовници? Как се развивал този процес и по какви причини България последвала Западния свят?*

*The paper shows the intellectual development of man towards defining more precisely the notion of **time**. When did **homo sapiens** turn into **homo temporis**? Why was this needed and how were mechanical clocks created? How did this process develop and for what reasons Bulgaria followed the Western world?*

От езически времена хората са свързвали всичко с движението на небесните тела и оттам с времето, но за тях „времето“ е покривало по-скоро понятието „календар“ – оставащото или отминалото време от едно или друго честване на божество. От друга страна, животът на селяните, занимаващи се със земеделие, винаги е бил свързан с природните цикли, а трудът им – с обработването на земята и прибирането на реколтата. Периодите от време, които са ги интересували и от които са зависели, са били с продължителност от няколко дни до седмици, месеци. Работата на занаятчиите – грънчари, ковачи, каменоделци, дърводелци и всякакви други, започва все повече да изисква по-друга представа за времето. При изработването на стрели за лъкове например не е било необходимо да се съкращава технологичният цикъл, защото не е било нужно да се бърза, докато подготовката за война изисква в къси срокове да се изработят голям брой стрели, а оттам възниква необходимостта от промяна в организацията на труда и на технологията. Занаятчиите са хората, които пряко са използвали натрупаните технически познания, развивали са ги и са ги прилагали, като всеки от тях е прибавял по нещо свое. Прогресът на науката и техниката е довел до промяна на обществените отношения. Този път е бил дълъг, криволинеен, но възходящ и необратим.

Исторически факт е, че първите слънчеви и водни часовници са създадени и са работили в Северното полукълбо. До момента няма открити източници, споменаващи за слънчеви или друг вид часовници, които да са се появили първо в Южното полукълбо. Древните цивилизации са се развивали в Северното полукълбо и това е оказало пряко въздействие върху вида на съвременните часовници. За какво става въпрос? В Северното полукълбо при изгрева на Слънцето предметите хвърлят сенки от изток на запад. В течение на деня с движението на Слънцето по небосвода сенките плавно се завъртат от запад надясно на север, а после на изток.

Хиляди години човекът е наблюдавал това движение. Съвсем естествено е било създателите на механични часовници да го пресъздадат в своите творения по същия начин. Понятието „движение по часовниковата стрелка“ не изразява нищо друго освен следване посоката на въртене на сянката, която хвърлят предметите, огрени от Слънцето през деня. Стрелката на часовника имитира движението на сянката – та нали уредът за отчитане на времето е свързан пряко и косвено с движението на небесните тела. Затова и движението по „часовниковата стрелка“ ни се струва толкова познато и естествено. С появата на механичния часовник човекът е направил един от най-големите интелектуални скокове в развитието си. За тогавашния живот твърде далечна и абстрактна е била връзката между въртенето на система зъбни колела и понятието време. Зъбни колела – предавателни отношения на зъбни колела – време – времеизмерване. Няма видима връзка. Но движение на небесните тела и в частност Слънцето – зъбно колело – система зъбни колела – време – времеизмерване, тук връзката е ясна. На човечеството са му били необходими 13–14 века, за да развие науката и техниката, за да създаде това „просто нещо“ – механичния часовник. Това е времето, изминало от появата на първите зъбни колела до създаването на първия часовник с шпинделен механизъм и без използване силата на водата.

Зараждането на новите социално-икономически отношения, развитието на манифактурното производство вече изисква други представи за измерването на времето. Слънчевите часовници – гномоните, все повече са били усъвършенствани, но винаги са имали и ще имат два съществени недостатъка – не са много точни и са „привързани“ към мястото на създаването си. Точността им е относителна и не могат да измерват къси отрязъци от време. Завъртането на слънчев часовник в каквато и да било посока води до необходимост от промяна на скалата за отчитане на часа. Освен това нощем и при облачно време те „не работят“. Създадените през V в. пр. н. е. зъбни колела и зъбни предавки започват да се използват в механизми за отмерване на времето, които са се задвижвали от вода. Конструирани са били различни видове усъвършенствани модели на водни часовници, показващи не само „изтеклото време“, но и положението на различни небесни тела на небосвода. Монтирали са ги в езически храмове, а по-късно и в катедрали, църкви или специално построени кули. През VI в. арабите създават воден часовник с циферблат и стрелки – зъбни предавки, привеждани в движение от вода, като на всеки час са се задвижвали и различни фигурки. В средата на XI в. задвижващата сила на водата е заменена с друга, създадена от барабан с тежести. Така се е появил първият изцяло механичен часовник. За известяването на съответния час е монтирана камбана. Нейният звън информирал за времето всички хора, намиращи се в радиус на няколко километра, без те да се отклоняват от заниманието си. Мерните единици за време вече стават общи за цял народ, за много народи. Чрез изработването и монтирането в различни градове и държави на много механизми, показващи времето по един и същи начин, се налага единна система за отчитане на времето. До този момент животът е бил по-спокоен. Оттук нататък човекът се е забързал. Сроктът за извършване на една

или друга дейност вече пряко се е свързвал с тиктакането на часовниковия механизъм. Минутата е придобила стойност и всички стават зависими от нея. Човекът се е превърнал в *Homo temporis*. Ренесансът започва.

Когато вече нещо е създадено, ние го възприемаме като даденост. Всичко ни е ясно и много лесно. Не се замисляме как е стигнал изобретателят до решението. Това е станало бавно, не изведнъж, а стъпка по стъпка. Изобретението обаче изиграва революционна роля за обществените отношения. Както много от големите изобретения, така и механичните кулни часовници нямат един изобретател. Те не са създадени изведнъж, а в течение на продължителен период от време. Твърде абстрактно човешко творение е механичният часовник и много далече е от видимата природа. Авторите са много, като всеки е прибавял или променял по нещо. Мнозина изследователи смятат, че във Верона изобретател на име Пацифик (починал през 856 г.) е създал първия часовник с шпинделен механизъм и без използване силата на водата. Други пишат, че създател на този вид часовници е един монах от Орилак, наречен Херберт. По-късно този монах става римски папа под името Силвестър II (950–1003). За нуждите на град Магдебург през 996 г. Херберт изработва обаче не механичен, а слънчев часовник. По-късно в „Божествена комедия“ на Данте Алигиери (1265–1321), писана между 1305 и 1315 г., се споменава за механичен часовник. Според съвременната литература такива часовници са създадени първо в страните от Западна Европа, но къде точно, продължава да не е ясно. За един от първите се смята този на катедралата в английския град Ексетър, направен през 1284 г., следван от „Сейнт Пол“ в Лондон през 1286 г., Уестминстър през 1288 г., после идват тези от храма в Кентърбъри и град Сенс, Франция, през 1292 г. и тези от Флоренция през 1300 г., Милано – 1303 г., Кан⁶, Франция – 1313 г., Невер, Франция, през 1314 г. Следват този в Модена, Падуа, в белгийския град Брюж и в английския Дувър през 40-те години на XIV в. Впоследствие се появяват часовникът, поставен на катедралата в Нюрнберг през 1352 г., в Париж през 1370 г., в Базел през 1385 г., в Прага през 1410 г. и др. Всички те са имали спусков механизъм с шпиндел. Списъкът е дълъг и неизчерпателен. Задачата на тези механизми е да показват времето за хората от целия град, те са обществени. Съвсем естествено е такива часовници да бъдат монтирани на обществени сгради, каквито са църквите. Те са големи, издигат се над покривите на града, виждат се отвсякъде, значи е практично. Времето на църковните служби не е пряко свързано с отчетеното от часовниковите стрелки, но църквата е доволна да има още един повод да привлече погледите на хората към храмовете си.

Да, мястото е подходящо и сделката негласно е сключена. Лавина от механични часовници залива западния християнски свят. През 1657 г. Кр. Хюйгенс изобретява часовника с махало, а професорът по геометрия и секретар в Кралската академия в Лондон – Робърт Хук, през 1666 г. създава анкерния механизъм. Десетина години по-късно тази идея е детайлно раз-

⁶ Кан (Caen) – град в Северозападна Франция, център на Долна Нормандия, разположен на река Орн. – Б. р.

работена от английския часовникар Уилям Клемент. Той е работил в Лондон от 1670 до 1696 г. Всички тези изобретения водят до повишаване точността на часовниците. Съществуват документи, свидетелстващи, че Хенри де Вик от Порена е изработил през 1370 г. кулен часовник с биеща камбана за двореца на крал Карл V. Според друг документ първият кулен часовник с такава камбана е изработен от Висконти през 1335 г. за замъка „Беата Вирджини“ в Милано. Един от най-старите документи за механични часовници, съдържащи описания и чертеж, който е публикуван в 11 различни ръкописа, се явява съобщението за „астрарии“ – астрономическите часовници. След 16 години работа над тях професорът по астрономия и медицина Джовани де Донди завършва часовника по поръчка на Паладио дел Капитано от Падуа. Част от механизмите известяват кръглите часове повторно в интервал от няколко минути (от 2 до 5). Защо в Западна Европа, например във Франция, това е било честа практика? Глъчката и преминаването на каруци и карети по каменните улици можело да попречи да се чуят ударите на камбаната. Тогава? За тези, които не са чули, просто малко по-късно сигналаът се повтарял. Традицията е запазена до днес. Такъв часовник в България има само в Сухиндол, а в Пловдив монтираният в часовниковата кула на града механизъм бие 5 минути преди всеки кръгъл час един подготвителен удар, а в 12 часа бие два пъти по 12 удара.

По това време България е под турско робство, народът е беден, търговията и занаятите са в застои. Няма го научния и технологичния потенциал. Няма я обществената необходимост, няма условия за подем. Първите данни за часовникова кула по българските земи са от 1611 г. Французинът Льофевър пише, че в Пловдив има такава кула, като отнася нейното построяване към края на XVI или първите години на XVII век. Малко по-късно Хенрих Ранцовен – „Рицар на Н. В. Краля на Дания, Норвегия и пр.“, при пътуването си на изток преминава през България и на 27 септември 1623 г. заедно с дружината си пристига в Пловдив. Той пише в своите записки: „Околностите [на Пловдив] са доста хубавички; на единия му край се издигат три хълма, на първия от които се намира една кула, а на нея часовник, излязъл от употреба и спрял, на втория му хълм стърчи тоже една стара куличка, а пък на третия се забелязва една стена с някои други развалини...“ (цит. по: Цветкова 1968 : 135).

За часовниковата кула говори и турският пътешественик, писател и географ Евлия Челеби. В *Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век* (1651–1654) четем: „Първо, в града има едно тепе, което се казва Сахаттепе. На високия му връх има една като минаре кула, в която е поставен часовник, който на обяд бие два пъти. Звънът му е страшен: и на изток и на запад се чува на едно конашко разстояние. Заслужава си да се види тази кула... Аз се качих на кулата на Сахаттепе и оттам разгледах града; на деветнадесет места видях сгради, покрити с олово. Много голям и богат град е!...“ (Гаджанов 1909: 690).

Англичанинът Джон Бърбъри преминава през Пловдив, пътувайки от Виена за Цариград през 1664 г. Той пише: „Тоя град имаше стара кула с часовник, което ни се показва странно, понеже нийде на друго място в тая обширна и варварска страна ние не видяхме подобно нещо...“ (цит.

по: Тонев 1952).

Може би Лъофевър не е точен в датировката относно построяването на кулата?! Само дванадесет години по-късно Ранцовен казва, че часовникът вече е „излязъл от употреба и спрял“, а тридесетина години след него Евлия Челеби споделя, че на обяд часовникът „бие два пъти“. За да „излезе от употреба“ такъв механизъм, е необходимо да измине много време – 20 или 30 години са детска възраст за кулен часовник. Може да се предположи, че не е имало кой да го поддържа добре или пък е бил в процес на ремонт, защото по-късно той отново работи.

Някои от часовниците са били с циферблати, но голяма част са от тях отмервали времето само посредством ударите на камбаната. Такива са часовниците от кулите в Пловдив, Шумен, Берковица, Елена, Златица, Севлиево и др. Какво е накарало жителите на тези градове и най-вече техните управници да се заемат със строителството на часовникови кули? Какви нужди са имали те, за да започнат да поръчват изработването на тези нови за нашите земи механизми?

Първата по време и най-главна причина за появата на часовникови кули по българските земи е свързвана с развитието на търговията – отмерването на времето е било необходимо за пътуващите по главните търговски пътища. В Западна Европа градските часовници вече са били навлезли в битата на хората, създавали са някакъв ред и организация. При пътуванията си по света тези хора са имали потребност от точно определяне на времето независимо от конкретното си местоположение, което води до бързо за тогавашните темпове разпространяване на часовника из целия цивилизован свят. Постепенно от Западна Европа започват да навлизат и нови производствени отношения. Всички споменати български градове, а и не само те, развиват разнообразни занаяти и привличат търговци от различни краища на Османската империя и Европа с произвежданите там стоки и суровини (например Самоков). Освен това са били разположени на древни търговски пътища, което обяснява потока от хора и кербани, минаващи оттам. За тях е било особено важно отчитането на времето, особено през нощта: слънчевите часовници в този отрязък от денонощието просто „не работят“, пясъчните пък са неудобни. Ожие Бусбек пише, че докато пътувал през нашите земи през 1553 г., водачите на кербани често се подвеждали от луната и будели преждевременно пътниците, след което, виждайки грешката си, ги карали да лягат отново (Йонов 1986: 21). На много места по важните артерии като например в Пазарджик и в с. Узунджово били построени големи кербансарай с часовникови кули в дворовете им. В Узунджово се е правел най-големият панаир в цялата Османска империя и кербансараят е бил с 350 стаи. Представете си само как е изглеждала една нощ в дори по-малък хотел без часовник – част от хората спят по стаите, другите пазят стоката и наглеждат животните. Ако един водач на кербан реши, че е настъпило време за тръгване, буди своите хора, за да впрягат конете и да товарят стоката. Всичко това е било съпроводено с много шум. Дали по същото време останалите посетители са спели?

В градовете е имало и християнски, и мюсюлмански храмове, които са привличали множество поклонници. Знае се, че мюсюлманските рели-

гиозни служби са свързани с отделни фази от движението на Слънцето, но отчитането на времето не е било така лесно. Във всяка джамия е имало служител, наречен талисман, който отчитал времето за молитва посредством слънчев, воден или пясъчен часовник. На югозападния ъгъл на Джумая джамия в Пловдив има запазен такъв слънчев часовник, макар и подменен в миналото. Първият час от „турското“ денонощие започва със залеза но естествено, през различните периоди на годината той се променя. Системата за определяне на времето е сложна и в крайна сметка нерационална за масово използване. Единствено когато Слънцето е в най-високата си точка, се отчита едно и също време независимо от годишния период. Тогава е средата на деня. Този момент се превръща в база. Какво ще стане, ако базата е началото на новия ден? Денонощието ще има две светли части – ще се състои от един следобед и един предиобед, разделени от дългата неактивна за човека нощ. Коя дата е днес? Не, не става, не е рационално! Затова средата на деня е и среда на денонощието. Получава се така: за да определиш началото на деня, трябва да знаеш средата му. Сега вече съответната дата от календара е в един ден. Нощта е разделена, но тя не е активната за човека част от денонощието. По „френски“ първият час на денонощието започва в полунощ. Тези „френски часове“, както споменава Руджер Бошкович⁷, били в състояние „да отчитат по-лесно времето, употребено за преминаване от едно място на друго, което може да даде представа за разстоянията между тези места“ (Бошкович 1975:15).

Удобството при използването на „френските часове“ започва да се използва и при мюсюлманското богослужение. Затова местните управници решават да финансират строителството на часовникови кули в близост с джамиите. Към широко разпространеното благотворително строителство на мостове, бани и чешми се прибавя още един вид обекти. Пари за тях дават турските управници, а българите участват като строителни майстори и работници. През целия XVIII век например по този начин се извършва строителството на часовниковите кули в Етрополе, Пещера, Пазарджик, Карлово, Разград, Враца, Берковица, Свищов, Златица, Севлиево, Дупница, а по-късно в Елена, Разград, Ботевград (тогава Орханлие). Списъкът не е пълен.

Едно от изключенията е кулата в Мелник. Потомците на деспот Алексий Слав построяват през 1701 или 1704 г. в неговата къща часовникова кула, издигаща се над малкия град. Тогава там е имало 72 църкви. Тя е действала до началото на XX век – през 1912 г. е разрушена при опожаряването на града от изселванците се гърци.

Интересното е, че механичен часовник няма поставен в нито една джамия, а винаги на отделна кула. По това време по българските земи е било забранено да се строят сгради, по-високи от конака. Това се е отнасяло и за жилищните сгради, и за църквите. Както е известно, църквите е трябвало да бъдат вкопавани в земята, за да имат нужната вътрешна височина. Изключенията се броят на пръсти и това са били основно манастири,

⁷ Руджер Бошкович (1711–1787) – хърватски учен и писател, професор по математика и философия в няколко университета. В дневника си описва своето пътуване из българските земи на път от Цариград до Варшава. – Б. р.

скрити дълбоко в планината. Големи обществени сгради и фабрики по това време все още липсват. В християнските църковни служби няма такава строга зависимост от точния час, както при мюсюлманите, но въпреки това в някои християнски храмове и манастири са поставяли часовници за определяне на църковните служби и за работата по манастирските имоти – например в Рилския манастир часовник е монтиран в бойно-охранителната Хрельова кула, в Бачковския е имало и часовникова кула, в Зографския – също.

Става ясно, че през средните векове часовниците, намиращи се по българските земи, са предназначени освен за пътуващите търговци още и за богослуженията, независимо дали са християнски или мюсюлмански. Звънът на камбаната се е чувал достатъчно ясно надалеч. Това е втората причина за увеличаване на броя на часовниковите кули по българските земи. Появяват се в Шумен, Пещера и много други градове. Ренесансът на запад от Османската империя започва да оказва влияние и да налага промени и в самата нея.

Във връзка с развитието на капиталистическите отношения точното време се оказва необходимо и за отваряне на дюкяните, за регулиране на работния ден и т.н. Удобството и необходимостта от използването на часовници е пренесено и в бита. Третата причина за появата им по българските земи е да регулират обществения живот, занаятите и търговията на местно ниво. Такива са кулите в Бяла, Трявна, Габрово и други, като те са строени и по-късно.

Със сигурност първите часовници в България са били внасяни от чужбина. Твърде бързо обаче българските майстори ковачи започват да копират механизмите. Първата голяма вълна за строителство на часовникови кули е през същия XVII век: в Пловдив (втората половина или края на XVI век), Пазарджик (преди 1658 г.), Самоков, Кюстендил (1665), Лом (ок. 1690), Провадия (кр. на XVII в.).

В регистър на гр. София от 1709 г. вече фигурира „Саат махала“. „Жителката на мах. Саат в големия град София – Мария, дъщеря на Стефан, впоследствие починала, без да остави законни наследници и поради това цялото ѝ наследствено имущество преминава към държавното съкровище...“ Това показва, че вероятно в края на XVII век или в самото начало на XVIII век в града вече е имало часовникова кула. Едва ли е от много по-ранен период, защото това би следвало да бъде отразено по някакъв начин в запазенния регистър от 1606 г. От друга страна, необходимо е време, за да се нарече махалата официално с това име. През 1723 г. в същия регистър отново се споменава за жител „на мах. Саат“.

През XVIII век продължава строителството на часовникови кули по българските земи⁸. Без периоди на прекъсване се издигат кулите в Мелник (1701–1704), Етрополе, Русе и Пещера (1710), Шумен (1740–1741), Пазарджик (преизградена през 1741), Карлово (1762), Разград, Враца и Берковица (1764), Свищов (1765), Златица и Севлиево (1777), Дряново (1778), Дупница (1782), Видин.

⁸ Тук и навсякъде в текста се има предвид територията на днешна Република България. Обекти, намиращи се в пределите на предишни държавни граници, не се разглеждат. – Б. а.

Строителството на часовникови кули в България продължава и през целия XIX век. С градски часовници се сдобиват и Сливен (1800), Елена (1812), Габрово (1813, 1835), Трявна (1814), Хасково и Котел в началото на XIX в., Смилян в началото на XIX в., Килифарево (1820), Нови пазар (1826), Долна баня (1840), Ботевград (1866), Търново (1872), Бяла и Раки-тово (1872), Асеновград (1874), Устово към средата на века.

За сериозната необходимост в населеното място да има градски часовник говори фактът, че макар и разрушавани от пожари, старост или други причини, кулите са преизградени отново: в Пазарджик е изградена наново през 1741 г.; в Пловдив е ремонтирана и променяна многократно, като единият ремонт е през 1812 г.; в Карлово през 1834 г. е възстановена след големия пожар от 1828 г., който унищожил целия пазар; в Елена – през 1857 г. след саморазрушаване на горната част; в Свищов – през 1859 г., след пълно разрушаване; в Разград – през 1864 г.: след като старата кула е съборена по заповед на Мидхат паша, е изградена отново „модерна кула“; в Нови пазар през 1865–1866 г. е преместена по заповед на каймаканина, защото закривала новото околийско управление; във Видин е преизградена около 1870 г.; в Килифарево след разрушаване на дървената част е доизградена и видоизменена през 1873 г.; във Враца в края на XIX век е съборена, а механизмът е пренесен в кулата на Мешчиите, в Златица е построена наново през 1922 г.

Съществуват примери за градове, които негласно са се отказали от часовниковите кули. Такива са Пазарджик и Видин. Макар и скоро ремонтирана, часовниковата кула във Видин по време на Руско-турската война от 1877–1878 г. е разрушена от пряко попадение на артилерийски снаряд. Видинчани не остават без часовник и по-късно поставят чудесен немски механизъм „Манхард“ на катедралния храм „Св. Димитър“. В Пазарджик часовниковата кула е почти напълно разрушена, но в града са монтирани часовници на няколко сгради. След Освобождението и в началото на XX век десетки храмове се сдобиват с часовници. Звънът на часовниковата камбана е бил израз на края на духовното потисничество. Механизмите или са били закупувани с доброволни дарения на местното население – храм „Св. Богородица“ в с. Дуванли, храм „Успение Богородично“ в с. Житница, или са дарявани от отделни хора – храм „Св. Василий Велики“ в с. Бяла черква, храм „Свети Николай Чудотворец“ в с. Гайтаниново, храм „Св. Иван Рилски“ в с. Сенник и др.

В най-ново време има тенденция да се изграждат и часовникови кули – например в с. Паничери (1981), с. Енина (2000), и да се даряват часовници на стари или новопостроени православни храмове – с. Кулата, с. Места и др.

Библиография

Ангелова 1977: Р. Ангелова. *Възрожденска архитектура в Югозападна България*. София, 1977.

Архитектурата... 1975: *Архитектурата на Българското възраждане*. Под ред. на Г. Стойков и Р. Ангелова. БАН, София, 1975.

Асенова 1976: В. Асенова. *Старият Пловдив*. София, 1976.

БиEMON 2000: E. Biemont *Rythmes du temps. Astronomie et calendriers*. De Boeck & Larcier s. a., 2000.

Бошкович 1975: Р. Бошкович. *Дневник на едно пътуване*. С., 1975.

Бояджиев и кол. 1982: С. Бояджиев и кол. *Българската архитектура през вековете*. Изд. „Техника“, София, 1982.

Бъчварова 1975: А. Бъчварова. Елена. Изд. „Септември“, София, 1975.

Гаджанов 1909: Д. Г. Гаджанов. *Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII век*. ПСп. XXI, 1909, кн. 70, 639–724.

Гатев 1964: Г. Гатев. Старият часовник // в. „Балканско знаме“, № 129/28.10.1964.

Георгиев 1999: А. Георгиев. *Съобщенията в България – 120 години*. София, 1999.

Джеймс, Торп 1998: П. Джеймс, Н. Торп. *Древните изобретения*. Т. I. ИК „Мириам“, София, 1998.

Дон-ван Росум 1997: G. Dohn-van Rossum. *L'horlogerie et l'organisation moderne du temps*. Fondation Maison des sciences de l'homme, 1997.

Досев 1961: Ст. Досев. Старинни ЧК – паметници на народната култура // сп. „Родна реч“, 1961, кн. 4.

Илек, Куба, Илкова 1986: Фр. Илек, Й. Куба, Я. Илкова. *Световните изобретения в дати*. Изд. „Д-р Петър Берон“, ДИ „Г. Димитров“, София, 1986.

Йонов 1986: М. Йонов. *Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII-XVIII век*. Т. VI. „Наука и изкуство“, София, 1986.

Кантарджиев, Жеков 1982: П. Кантарджиев, К. Жеков. *Творци на българската архитектура, част I – стари майстори след XVIII век*. Изд. „Библиотека на архитекта“, София, 1982.

Коева 1977: М. Коева. *Паметници на културата през Българското възраждане*. Изд. „Септември“, София, 1977.

Михал 1980: St. Michal. *Od gnótoni k atomovým hodinám*. Polytechnická knižnice, Praha, 1980.

Михал 1983: Ст. Михаль. *Часы*. Изд. „Знание“, София, 1983.

Пеев 1956: Хр. Пеев. *Студии върху Българското възраждане*. София, 1956.

Пелтеков 2001: Ал. Пелтеков. *Тешово*. Изд. къща „Орбел“ София, 2001.

Пенчев 1969: К. Пенчев. *Трявна*. Фотоалбум. Варна, 1969.

Пирински... 1999: *Пирински край. Енциклопедия*. Т. 2. БАН, Благоевград, 1999.

Попов 1967: Д. Попов. *Архитектурно наследство на Карлово*. София, 1967.

Рачев 1956: Р. Рачев. *Архитектурни паметници в София, Пловдив, В. Търново и Копривица*. София, 1956.

Робев 1978: Л. Робев. Часовниковите кули в България // сп. „Славяни“, 1978, № 8, 14–16.

Стаменов 2003: М. Стаменов. *Изобретатели*. Изд. „Труд“, София, 2003.

Тонев 1952: Л. Тонев. *Кули и камбанарии в България до Освобождението*. БАН, София, 1952.

Тулешков 1994: Н. Тулешков. Крайпътната архитектура на Късното средновековие // Сб. *Българско архитектурно наследство*. Т. I. С., 1994, 29–32.

Цветкова 1968: Б. Цветкова. Един френски пътепис за българските земи от XVII век // *Изв. на науч. Арх. на БАН*, 1968, кн. IV.

ПОЛСКАТА АРИСТОКРАЦИЯ (X-XV В.)¹

Катя Белчева

1. Висша аристокрация

Феодалната аристокрация в Полша се формира като отделна класа успоредно с утвърждаването на раннофеодалната държава. В латинските извори нейните представители са наречени *pobiles* – знатни, а в полската историография е приет терминът **можновладци** (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 114). Делят се на две групи: светски и духовни. В зависимост от имуществото и заеманите служби в държавния апарат сред можновладците съществува определена диференциация. Най-изтъкнатите техни представители участват в княжеския съвет или пък са управители на крепости.

Основа на политическото и икономическото могъщество на можновладците са техните поземлени владения. Върху тях те имат право на наследствена собственост. Генезисът на тази алодиална собственост върху земите на можновладците идва още от времето на разпадането на родово-общинните отношения. Разширяването на поземлените им владения се извършва по пътя на дарения от страна на княза под формата на бенефиции или чрез заграбване на княжески земи.

Най-големите светски можновладци имат собствени дружини, съставени от рицари. Формирането на феодалите като господстваща класа довежда до създаването на правни норми, които им осигуряват привилегировано положение по отношение на останалото население. Можновладците през XIII век се отличават от обществото на рицарите по големия брой привилегии. Те държат моно-

Най-старото известие за съществуването на голяма държавна организация върху земите на Полша принадлежи на Пространното житие на архиепископ Методий, написано от св. Климент Охридски. Историците, които изучават миналото на Полша, приемат, че в текста се визира князът на полското племе висляни, чиято дружина била разбита от княз Сватоплук, владетел на Велика Моравия.

Сред най-ранните известия за Полша е това на Ибрахим ибн Якуб от Испания, арабски пътешественик, търговец по професия. Той е натоварен с дипломатическа мисия през 966 г. и пристига в двореца на германския император Отон I, а след това посещава полския княз, като ни осведомява за неговата дружина, за границите на Полша, за строителството на градовете и т.н.

Първият полски историографски труд е от началото на XII в. – Хроника и дела на полските крале и князе (Cronicae et gesta ducum sive principum Polo-

¹ Магистърската теза на Катя Белчева *Полската светска аристокрация (X–XV век)* с научен ръководител гл. ас. д-р Румяна Комсалова е защитена с отличие във Философско-историческия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ през май 2006 г.

пола върху длъжностите. През втората половина на XIII век придобиват също така специалната привилегия *ius non responsivum* (Бардах, Лешноторски, Петжак 1979: 114), което представлява правото да не бъдат съдени от кастеланите, а само от владетеля.

Благородниците се отличават по притежаването на герб и девиз (боен вик). Гербовете се появяват в Полша в края на XII век като личен знак, а наследствени стават през следващото столетие. Те възникват от преобразуването на знака за собственост (коне, рицарски доспехи или границите на владението) в печат.

Можновладците участват в управлението на държавата. Най-видните от тях формират най-близкото обкръжение на монарха – неговия съвет. Владетелският съвет е неформален орган, а неговият състав зависи от това, кого владетелят иска да призове. В зависимост от ситуацията, а също и от личността на монарха съветът може да съставлява неговата опора и да организира властта му. Знатните представляват основната част на придворните сановници и провинционалните комеси, а едновременно с това са средата, в която се оформя опозицията на монархическата власт. Можновладството често се разделя на взаимно воюващи фракции. Една от тях е придворната фракция. Владетелят, за да привлече на своя страна знатните, им дава високи постове.

Можновладците, като получават независима материална позиция, се отделят политически и често преминават към опозицията. Такива примери са конфликтът на Болеслав Кривоусти с воеводата Скарбимир и на Владислав II с могъщия можновладец Пьотър Власт (Първев 1981: 77).

Можновладците вземат участие и във **вечето** (*wieś* – лат. *colloquium*). Вечето е предшествано от съвета на знатните. Той приготвя делата, които ще се внесат за разглеждане. След това е извиквано свободното население от околността, за да получи неговото одобрение или активна подкрепа за предложените решения. Феодалните вечета стават израз на политическата роля на мож-

погум) от Гал Аноним. Въпросът за народността принадлежност на автора не е изяснен, но несъмнено той е притежавал солидно образование, владеел е полски език и е познавал историята на Полша. В своята книга той обръща по-специално внимание на княжеските фамилии Попели и Пясти, разглежда разпространението на християнството, изнася факти за князете и за общественото устройство. Гал Аноним представя полската история въз основа на чуто в двора на полския крал. Преданието разказва, че „в града Гнезно, което на славянски ще рече гнездо, живеял княз на име Попел“, който бил свален и прогонен от кралството, а властта поел Шемовит (Земовит) – син на простия орач Пяст и жена му Жепка. Хронистът споменава имената на трима владетели, управлявали в Гнезно: Шемовит (Земовит), Лешек (Лестек) и Шемомисъл (Земомисъл), като добавя, че тази династична листа е „увековечена от върната памет“, и споменава, че „този именно Шемомисъл е родил великия и славен Мешко (Мечеслав) – първия владетел на Полша“.

През средновековната история на Полша управляват два владетелски рода: на **Пястите** и **Ягелоните**. Пястите, чието начало поставя Мешко I (ок. 960–992), управляват страната до 1370 г., когато умира княз Казимир III (1333–1370). Ягелоните насочват съдбините на

новладците. Те биват две основни групи: междуобластни и областни вечета. Във връзка с обединението на държавата през 1306 и 1310 г. се появяват всеполски или **общодържавни** вечета.

След обединението на държавата всяка област има собствено вече. Монополизирайки властта, кралят без желание свиква **генералното вече**, с чиито решения трябва да се съобразява. Активна дейност затова пък развиват **провинционалните вечета**. Когато при свикването им заедно със сановниците и можновладците започва да участва и шляхтата, а също така представителите на градовете и на **Съвета на висши духовници – капитула**, те стават – според обществената терминология – **сеймове** (лат. conventio, parlamentum). Вместо **провинционален сейм** кралят може да свика **общ сейм**. Алтернативността на провинциалните и общодържавните сеймове се запазва до края на XV век и съставлява специфична черта на ранния полски парламентаризъм. Провинциалните сеймове са изгодни за краля, защото той лесно може да склони представителите на една област да приемат неговите предложения, а после да използва това като аргумент пред друга област. Едновременно с това провинциалният сейм позволява по-голямо представяне на шляхтата, когато кралският съвет, съставляващ основната част от общия сейм, е изразител на интересите на можновладците.

В периода на териториалната раздробеност можновладците, за да засилят зависимостта на селското население, разширяват властта си над него чрез придобиване на съдебно-административно право. Промените намират израз в даваните от княза имунитетни привилегии (икономически или финансов имунитет). Следващата крачка е спечелването на съдебно-административен имунитет, който позволява на собственика на земята да съди хората в своето имение и да не допуска там съдебните служители на княза. Можновладците придобиват право да събират и глобите, които са присъдили, и така все

кралството от 1386 до 1572 г. В краткия промеждутък между двете династии полският престол е зает от унгарския крал Лайош (1370–1382), който е представител на Анжуйската династия.

*Мешко I (до 992 г.) е признат за **първостроител на Полската държава**. Едно от най-важните негови дела е налагането на новите форми на вътрешна организация върху всички лехитски земи, както и включването на държавата в политическата система на християнска Европа с приемането на християнството през 966 г.*

Със създаването на държавата от княжеската династия Пясти се свързва и появата на символа на Поляша – Белия орел, чийто генезис отвежда към семантиката на град Гнезно (бълг. „гнездо“) – първата столица на полската държава. За първи път орел е изобразен върху печатите на Казимир II Справедлив, известни от 1222 г., но възможно е да са и по-ранни. Много владетели на други държави също приемат орела за свой гербов знак, но орелът на Пястите се отличава от другите по цветовете: той е сребърен или бял, разположен на червено поле.

Към средата на XIV век този герб става хералдично отличие на сформираната тогава политическо-правна конструкция, известна като Корона на Полското кралство (Corona Regni Polo-

повече нараства финансовата им мощ и самостоятелност.

Главните представители на можновладците се наричат **комеси**. Те съсредоточават в своите ръце държавните длъжности и управлението на крепостите. Полското определение за комес е пан (господар) (от жупан = жпан = пан). С времето това наименование става почетна титла, означаваща високопоставена особа в обществената йерархия, без значение дали заема тази длъжност.

Най-важният сановник през XI век е придворният комес (comes palatinus) (Първев 1981: 77). Той поема командването на войската, поради което за него се използва старото славянско наименование воевода. В Полша до края на XIII век **чешник** (от чаша) е придворна длъжност, с отговорности за придворната изба, а по време на пиршествата чешникът подава на княза бокала с вино. Освен него други придворни длъжности са: **столник**, който отговаря за трапезата на владетеля, **конюши** – управител на конюшните, **ловчи** – организира лова, **мечник** – служител при кралския двор, носещ меч, **придворен съдия**, най-накрая **коморници** или **дворяни** (царедворци) (от комора – княжески двор) (Тимовски, Кеневич, Холцер 1998: 80).

Длъжността **канцлер** се появява в изворите в началото на XII век. Той води кореспонденцията на владетеля и управлява неговата канцелария. Извършва надзор над външната политика. Негов подчинен е **пронотариуса** (бъдещият подканцлер), който следи работата на нотариусите. Канцлерът заема второто място в двореца.

Важна роля играе **скарбникът** (ковчежникът), който отговаря за държавната хазна, където се намират скъпоценностите, княжеските или кралските инсигнии и документите, които приема владетелят. Запасите от пари и благородни метали са пазени в монетарницата. Тя има характер на постоянна парична хазна. Неин управител е **минцежът**. Скарбникът и минцежът преследват и наказват фалшификаторите на монети. Под техен контрол се извършва обмяната на пари.

niae), означаваща единна, неделима държавна територия, приета като творение, независимо от времето и от личността на мо-нарха. Засилващата се роля на орела като символ на полската държава и на поляците благоприятства формирането на национално самосъзнание.

Белият орел върху представителния печат на Пшемисъл II от 1295 г.

В българската историческа наука историята на Полша и на полската аристокрация до XV век е разглеждана както в по-обемни трудове като част от средновековната европейска или световна история (Йордан Николов – История на средновековния свят, 1994), така и в трудове, специализирани върху конкретни проблеми. Преекспонирана е темата за общия славянски произход, общата прародина и праезик: Полско-български преглед (1919), Полша, България и славянството (1923), Славянските народи (1977) на Цветана Романска. Забележителен е интересът на българските историци към освободителния поход на полския крал Владислав III Варненчик, загинал на българска земя, зачитавайки

Около придворните длъжности се формират и местните длъжности. Най-високо положение заемат провинциалните наместници. Начело на окръга стои градският комес, наречен **кастелан** (comes castellanus), който управлява държавната администрация и съда в своя окръг (кастелания). Кастеланът осъществява своите задачи с помощта на някои подчинени длъжности: **хоронжи**, който произвежда в рицарство, **войски**, който замества кастелана в работите на войската, крепостен съдия и занимаващ се със стопанските дела **влодаж** (управител).

Отначало князът има само един воевода, канцлер, скарбник и т.н. Ако две или повече области се обединят под властта на княза, длъжностите се умножават. В резултат на това централните длъжности започват да се заменят с поземлени длъжности, представители на местните феодали и техните интереси. В края на XII век този процес вече е завършен. При някои длъжности като постоянни служещи се призовават техните заместници: подканцлер, подскарбник, подкоморник, подчешник, подстолник, подконоуши, подловчи.

Обединителните тенденции изискват гъвкава локална администрация, работеща в интерес на властта, способна да възпре опозицията на можновладците и да осигури спокойствие и вътрешна сигурност или отбрана на страната. От това произлиза и нуждата от нова длъжност — **староста**. Въвежда я Вацлав II, който по примера на Чехия назначава в отделните земи старости (capitanei) като свои наместници с пълна административна и военна власт. Старостите са призовавани и отзовавани лично от краля и това е важен фактор за централизацията на държавната власт.

През XIV век се поддържа общественото надмощие на можновладците. Шляхтишките привилегии обхващат цялото рицарство, тъй като средните и дребните рицари се присъединяват към родовете на знатните панове, приемайки техните гербове и девизи. В резул-

християнската религия и славянската кръв (Д. Ихчиев – Историческата битка при Варна в 1444 г. (1906), Ат. Илишков – Походите на крал Владислав III в България в 1443 и 1444 г. (1923), Г. Баласчев – Походите на полско-маджарския крал Владислав III Ягело през 1443 и 1444 г. против турците и битката при Варна (1935), Хр. Коларов – Хрониката на Калимах – важен извор за Варненската битка, 1444 г. (1973) и др. През 1969 г. е издаден сборникът Варна 1444, който включва изследвания и документи в чест на 525-годишнина от битката край град Варна.

Особено значими са научните разработки на българския историк Георги Ст. Първев – Основни моменти в развитието на великокняжеската власт в Полша за периода 1138–1202 г. (1980), Политически борби в Малополша през 1194–1195 г. и победата на полицентризма (1987), Проблемът за вътрешната колонизация в средновековна Полша, отразен в полската и немската историография (1983), Политическото развитие на Полша през периода на феодалната раздробеност /1034–1227/ (1985), Проблемът за обединението на Полша в края на XIII в. и началото на XIV в. (1981). В своя труд Проблемът за българския произход на полската княгиня Виола-Венцислава в полската историография (1984) Георги Първев предлага хипотеза за династичните връзки между българската и полската средновековна аристокрация.

тат на това в Полша не се оформя отделно съсловие на висшата шляхта. Дворянската институция – **шляхта**² (*nobilitas*) се утвърждава в съсловната монархия като единно понятие за цялото дворянско съсловие. Към съсловието на **рицарската шляхта** принадлежат не само феодалните господари, но и дребни притежатели на земя по рицарско право, влизащи в рицарско-шляхтишките родове (Интернет 1).

Шляхтата не се идентифицира изцяло с рицарството. В можновладска Малополша³ част от служебното рицарство и от редовните рицари изграждат през XIV век отделно по-низше от шляхтата съсловие на **влодиките**. Това съсловие залязва през следващото столетие, когато влодиките или преминават към средата на шляхтата, или емигрират в развиващите се градове, или изпадат до нивото на селяните. Във Великополша⁴ съсловието на влодиките не се образува и обществото на шляхтата получава еднакви права.

За да заявиш, че принадлежиш към шляхтата, не е достатъчно да притежаваш земя по рицарско право, а да имаш и благородническо потекло. Във Великополша за тази цел е било нужно да се посочат шестима свидетели: двама от рода на бащата и четирима от два чужди рода. В Малополша са достатъчни само шестима свидетели от бащиния род. Това води често до подкупване на свидетелите. Правната форма за попадане в дворянското съсловие на личности, без благороднически произход, е **нобилитацията** посредством специален законов акт на владетеля. Редица богати граждани придобиват имение с рицарско право или получават това право чрез женитба.

Оформянето на дворянското съсловие става причина от втората половина на XIV век шляхтата да получи всеобщи привилегии. Различават се **генерални привилегии**, простиращи се върху цялата страна, и **провинциални или поземлени**, отнасящи се до една провинция или област. Първата всеполска привилегия е издадена в Буда през 1355 г. Избраният на полския трон Людвик Унгарски обещава да не събира данъци над обичайно приетата норма, да не се ползва от станциите в шляхтишките имения, а да се издържа по време на път със собствените си средства, също така да компенсира щетите, понесени от шляхтата по време на военни действия извън границите на страната. Привилегията съдържа общо потвърждение на правата на духовенството, гражданите и селяните.

През 1374 г. Людвик Унгарски, желаейки да осигури за своите дъщери трона на Полша, издава на събора в Кошице генерална привилегия. Тя регламентира условията, при които владетелят откупва шляхтич, пленен по време на задгранични действия, а също така ограничава задължението на шляхтата да помага в изграждането на замъци дори когато строежът е

² Шляхта – нем. Geschlecht (под), стародолнонем. Slahta (сека). В Полша тази дума навлиза от Чехия заедно с други думи, отнасящи се до административните въпроси на държавата. – Б. а.

³ Малополша – историческа област в Югоизточна Полша. Главен град е Краков, който става столица по време на Ягелоните. – Б. р.

⁴ Великополша – историческа област в Централна и Западна Полша, обхващаща земите на най-старата полска държава. Остава политически център до XI в. Главен град е Познан. – Б. р.

решен с нейно съгласие. В този случай кралят трябва да строи замъците на собствени разноси. **Кошицката привилегия** регулира единството на държавата и правото на краля да възлага длъжности, а също така утвърждава правата на всички съсловия.

Важно значение за укрепване на правата на шляхтата има въведената за нея данъчна свобода. Кралят може да наложи данък само със съгласието на шляхтишката общност, с което ѝ се предоставя възможност да упражнява натиск върху държавната политика.

Разширяването на шляхтишките привилегии става реалност през третото десетилетие на XV век, когато под въздействието на хусистките идеи се засилва опозицията на шляхтата спрямо управляващото можновластство. **Червенската привилегия** от 1422 г., дадена по настояване на шляхтата, отнема правото на краля да конфискува имущество на шляхтич без решение на съда, като задължава съдилищата да съдят според писаните закони и не допуска едно и също лице да заема длъжността на поземлен съдия и на староста. Всичко това гарантира правата на цялата шляхта и равното прилагане на закона в рамките на дворянското съсловие. Привилегиите на шляхтата са залегнали в статут, издаден от сейма във Варта (1423). Същите цели преследва Бжеската (1425) и последвалите я Йедленска (1430) и Краковска (1433) привилегия. От този момент не е възможно нито да бъде хвърлен в затвора заселен шляхтич, нито да бъде наказан без съдебна присъда (*neminem captivabimus nisi iure victum*). Правата на шляхтата са разширени през 1434 г. в Руш Халицкон (Интернет 1).

През октомври 1454 г. кралят издава **Нешавската привилегия** отделно за всяка провинция и земя. От този момент на него не му е позволено да издава нови права, нито пък да призовава всенародно опълчение без изискано предварително съгласие на поземлените сеймове. Привилегиите от 1454 г. стават отправна точка за развитието на шляхтишката демокрация.

В средата на XIV век се конституира **кралският съвет**. Той осъществява държавната политика съвместно с краля. В неговия състав влизат най-висшите благородници на страната (канцлер, подканцлер, скарбник, подскарби), поземлени сановници (воеводи, велики кастелани), гнезненски и лвовски католически архиепископи и епископи. Функциите на съвета не са правно нормирани, но на практика той участва в по-важните държавни дела – международната политика, разпределянето на длъжности. От 1422 г. законно му принадлежат решенията относно сеченето на монети. Членовете на съвета съставляват **кралския съд**, оглавяван от краля.

В общия сейм – такъв, какъвто се оформя през първата половина на XV век, могат да се отделят три групи: първата се състои от светски и духовни сановници, които образуват **кралския съвет**, а после влизат в състава на сената. По същия начин във всеки провинциален сейм участват сановници (*domini consilarii*) (Интернет 1). Втората група се състои от поземлени чиновници, чиято роля все още не е напълно изяснена. Третата група са незаемащата длъжности шляхта, представителите на градските съвети и катедралните капитули.

Друг вид организация, която образува аристокрацията, е **конфедерацията**. Тя действа за целите на даденото съсловие, а понякога е представена от няколко съсловия. Конфедерацията представлява „феодална лига“, свързана със съществуването на съсловните права, за които се борят или които бранят членовете ѝ. Конфедерацията съществува до момента на постигане на поставената цел, т.е. има временен характер. Специален характер имат конфедерациите през 1382 г. и 1384 г. в Радомск, образувани по време на безцарствието след смъртта на Людовик Унгарски. Това са **междусъсловни конфедерации**, обхващащи шляхтата и гражданите. Тяхна цел е обезпечаването на вътрешния мир и единството на държавата.

Старите областни територии през XV век започват да се наричат **воеводства**. Териториите на по-малките области запазват наименованието „земи“. Във всяко воеводство има по няколко или повече кастелании. По-късно се разделят на **околии**, в резултат на организирането на поземлените съдилища. Околията образува **съдебния окръг**. С времето околията се трансформира и в административен окръг. Административното разделяне на държавата на воеводства и земи се свързва тясно с организацията на длъжностите, в които участва висшата аристокрация. Воеводите и кастеланите са най-високите длъжности. Най-високо поставен е кастеланът на столицата Краков, чието място е пред краковския воевода. Другите кастелани стоят след воеводите.

Воеводата оглавява **съвета на пановите** във воеводството. През XV век председателства изборния малък сейм, призван да представи пред краля кандидатите за свободните съдебни длъжности. Участва в съда на ветоето.

Кастеланът през XIV век е поземлена длъжност, от средата на XV век той заседава в кралския съвет, по-късно в сената, има задължението да събира всенародното опълчение и да го представи при воеводата.

Следващият в реда на старшинството е **подкоможиат**, който се занимава с финансовите дела по време на териториалната раздробеност. При преобразуването на неговите компетенции приема съдебната власт относно границите на владенията. Във Великополша подкоможиат участва в съдебни процеси за обида на шляхтата или заседава в поземления съд, застъпник е на сираците и бедните вдовици пред съда. След него по длъжност е **поземленият съдия**. Всички тези длъжности са наричани **сановнически** (*dignitates*) (Интернет 1).

Низшите поземлени длъжности (*officia*) – **столник**, **подстоли**, **чешник**, **подчашни**, **ловчи** и **мечник** имат характер на почетни. Изключения са **хоронжи**, който изпълнява определена функция във всенародното опълчение или е обвързан с лично участие в съда на ветоето, и **войски**, който се грижи за безопасността на земята (най-вече за жените и децата на шляхтата) по време на война.

Управлението в провинцията – с изключение на Малополша – остава в ръцете на **старостите**. Във Великополша се разпорежда **старостата**. Въвеждането на длъжността староста като наместник на краля на територията, която е управлявал, е съществен фактор за обединяването на кралството. Наричан е кралско рамо (*brachium regale*) (Интернет 1). Отначало старостата – като наместник на владетеля в подвластната му територия –

изпълнява всички функции с изключение на даване на привилегии. В обстановка на несигурност и с цел отбрана може да призове опълчението от своята провинция и да го предвожда. Под негово управление са и крепостите, начело на които стоят подчинените му чиновници.

Отпадането на **генералния наместник** се установява функцията на старостата като **главен кралски местен управител**. От значение са широките му съдебни компетенции. Той управлява и кралските имения на подчинените му области, призовава градските власти или ги легализира.

Когато някой аристократ е призован за длъжността староста, не е задължително той да отговаря на принципа за уседналост. Единствено ограничение е условието, заложено в Кошицката привилегия: старостите задължително трябва да бъдат поляци, родени в земите на Короната на Полското кралство. Когато на трона е призован владетел от чужда династия, това условие подчертава народностния характер на държавното управление и е гаранция, че ключовите длъжности няма да бъдат заемани от чужденци.

Призован за съблюдаването на закона и наказването на престъпниците е заемащият длъжността **оправца**. Управлението на кралските имения надзирава **краковско-сандомерският велик управител**.

Бурграбиите управляват крепостите и са непосредствено подчинени на краля. В някои по-големи крепости бурграбиите са наричани **крепостни старости** (за разлика от генералните и поземлените).

Поземлените длъжности, особено заседаващите в поземлените съдилища и съдилищата на ветоето, имат свои заместници. Във Великополша и в Мазовше⁵ те се наричат **жупци**, а в Малополша – **коморници**. Тези „вицечиновници“ са лични заместници на заемащите длъжностите, за които доверителите плащат и които могат във всеки един момент да уволнят. Те са съответно: **воеводжи, вицехоронжи, вицеподкоможи, вицеседжа, вицепоксендек, подписек**.

В съсловната монархия се оформят централни длъжности с общодържавен статут, което е резултат от разширяване обхвата на действие на придворните длъжности в Краковската област. Централните длъжности се делят на **коронни** и **придворни**, като това разграничаване има само номенклатурно значение.

Политическото обединение на Полша и тенденцията към централизация на държавната власт определят на кралската канцелария ключова роля в управлението на държавата. Затова длъжностите канцлер и подканцлер най-рано придобиват общодържавно значение. След 1320 г. титулуването гласи **подканцлер на двора или краля, подканцлер на Полското кралство и канцлер на Полското кралство**, по-късно **коронен канцлер**, като в сянка остават поземлените канцлери, чиито длъжности през първата половина на XV век изчезват окончателно.

Формалната разлика между канцлера и подканцлера се изразява в това, че канцлерът подпечатва издадените от него актове с голям печат, а под-

⁵ Мазовше – средновековно название на областта Мазовия. Главен град е Варшава, която става столица в края на XVI в. при крал Сигизмунд III Ваза. – Б. р.

канцлерът с по-малък. Силата на техните печати е еднаква. Те разпределят функциите помежду си, но до официализирана диференциация не се стига. Канцлерът заедно с подканцлера води дипломатическата кореспонденция и формулира всички актове, отнасящи се до вътрешното управление, привилегиите и кралските документи.

В обединената държава се създава централната хазна под управлението на **краковския подскарби**, който започва да се титулува **кралски** по времето, когато длъжността на краковския скарбник изчезва. Той извършва заплащането от хазната, до него стигат всички парични приходи. Надзирава и монетарницата. Кралският или коронният подскарби пази кралското съкровище, където са инсигниите на кралската власт, а също така и държавният архив. През XV век се учредява длъжността **придворен подскарби** като заместник на коронния подскарби. Придворният подскарби води сметките на хазната и всъщност е главен счетоводител на държавата.

В средата на XIV век (1358 г.) се появява длъжността **дворцов маршал**, въведена преди това в Шльонск. Той има за функция управлението на двора и уреждането на церемониите. Освен това осъществява надзор и съдопроизводство над придворните. През XV век започва да определя цените на хранителните продукти там, където пребивава кралят. Отначало е само маршал, но в края на XIV век в обращение влиза титлата **маршал на Кралство Полша** или **коронен**. От началото на XV век неговият помощник и заместник се назовава **придворен маршал**.

Изпълняването на няколко длъжности е напълно недопустимо – тази забрана е определяна като **incompatibilitas**. Например не е разрешено обединяването на две поземлени длъжности, затова пък старостите често са поземлени велможи. Първото ограничение въвежда Червенската привилегия (1422 г.), забранявайки свързването в една и съща земя на длъжността староста с длъжността на поземления съдия. Това е направено с цел поземленият съд да бъде независим от старостата. Нешавските привилегии забраняват обединяването на длъжността староста с тази на воеводата, а във Великополша и на кастелана. По този начин шляхтата се стреми да ограничи властта на старостите и да предотврати съсредоточаването на най-важните длъжности у една и съща личност. На практика влиятелните можновладци неведнъж нарушават тези забрани.

2. Низша аристокрация

Сред представителите на полската светска аристокрация по-многобройни от можновладците са рицарите. Техният произход е свързан с упадъка на княжеската дружина в резултат от превръщането на дружинниците в самостоятелни производители. Този процес започва през XI век и е тясно свързан с развитието и разпространението на собствеността от феодален тип. Рицарите произхождат и от заможните свободни хора, които имат кон и снаряжение и са способни да служат в конната войска. Те биват наричани **влодики**.

През XIII век рицарите се превръщат постепенно в затворено съсловие със специално рицарско право – **ius militare** (Интернет 2). Те изпълняват ролята на въоръжена сила за защита на феодалната класа и самите те са част от нея. Сред рицарите съществува елит, който в източниците е означаван най-често с термина **comites** или **barones**.

Болшинството от представителите на рицарското съсловие са дребните рицари **media militia, simplices milites**, които се настаняват в крепостите и най-вече в селата върху земя, притежавана наследствено или дарена през XIII век като бенефиций. Поради недостатъчните доходи на рицарите, уседнали в селата, те търсят допълнителни средства във военните походи и плячката за тях има съществено значение. Отначало рицарите обработват земята в неголемите си стопанства сами или с помощта на роби военнопленници. С течение на времето по-заможните от тях, на които се удава да разширят своите владения, стават част от феодалната аристокрация, докато останалите заемат междинно положение между аристокрацията и селяните. Има и такива, които се разоряват и преминават към съсловието на селяните – **дедици**.

По отношение на княза и държавната власт рицарите са задължени с военна служба вътре и извън страната, а също и с транспортирането и охраната на скъпоценни метали, затворници и прясно дивечово месо. Освен това те придружават княза в ловните му излети. По отношение на църквата задължението им се изразява в т. нар. **свободен десятък** (*decima libera*), което на практика означава, че имат право да избират църквата, на която да плащат десятъка. От началото на XIII век е налице стремеж към получаване на имунитетни права по отношение на притежаваните от тях земи и намиращото се там население.

Специфика на полското рицарство е липсата на каквото и да било правно разграничаване в рамките на рицарската прослойка, отсъствието на вътрешна йерархия, разделяща рицарите според феодалните принципи на васали и сеньори. Многобройната рицарска група има за единствен сеньор владетеля княз и всеки рицар се чувства подвластен само на него.

Рицарите се ползват също така от специални привилегии, подчертаващи техния по-висок обществен статут. По-висока, отколкото за убийство на селянин, е глобата за убийство на рицар (**главизна**) или пък за неговото раняване (**навязка**). Твърде съществен момент по отношение на правата е възможността за наследяване на недвижима собственост по съребрена линия, а когато тя липсва – от съпругата.

Организацията на рицарството като обществена група се опира на родовите връзки. Наред със старите знатни родове се появяват нови, формирани не само на основата на кръвна връзка, но и на общия начин на живот. Това са така наречените гнездови родове. Те осигуряват обществено положение на всички, в това число и на икономически по-слабите си членове. Принадлежността към рода, засвидетелствана от родствениците, постепенно става основният начин за доказване на рицарския статут. На прехода между XIII и XIV век символи на родовете стават гербовите знаци и девизите, които от лични се превръщат в наследствени. По този начин през XIV век се оформят **хералдическите родове**.

Интересът на рицарството към собствените поземлени владения, към производството и продажбата на жито води до промяна на тази прослойка в шляхта – съсловие по-малко войнствено, но по-предприемчиво и стремящо се да влияе върху съдбата на държавата. Образуването на съсловието **рицарска шляхта** е свързано с разширяването на имунитетите, с които отначало се ползвали само знатните, стоящи начело на рода, а по-късно преминавали и върху неговите членове. В границите на рицарската шляхта се различават три съсловия: **можновладство, средно рицарство и дребно рицарство**. Привилегиите на последното невинаги са гарантирани. Следователно към рицарската шляхта принадлежат не само феодалните панове, но и дребните поземлени собственици, ползващи се с рицарско право и принадлежащи към рицарско–шляхтишките родове.

С повишаването на благосъстоянието и поради липсата на осезателни вътрешни напрежения при разпределението на националния доход рицарското съсловие постепенно заема водеща позиция в страната. Този процес не предизвиква никаква съпротива от страна на другите съсловия. При това напредъкът на рицарството в общонационален мащаб не води до унищожаване на малките локални общности – градските и селските общини, енориите, в рамките на които преливането между съсловията и обществената динамика са значителни.

В стопанската сфера превъзходството на рицарството намира израз в увеличените площи на именията за сметка на пустеещите ланове на кметовите стопанства. Икономическата независимост на средното рицарство, по-високата степен на образование и произтичащите от това амбиции са причината тази група да надхвърли тясно местните рамки. Независимо от регионалните различия общността в интересите на рицарството е много по-изявена и по-силна, отколкото при висшата аристократична прослойка и градовете. Това улеснява относително единните и солидарни действия на рицарството, дава му усещането за мощ, учи го на отговорност към държавата и води до постепенното засилване на неговите политически позиции.

Полската шляхта е твърде многобройна – около 10% от населението на кралството (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 114). Двеста хиляди членове от привилегированата класа се разпределят в малка група можновладци, следват по-многобройната средна шляхта, най-многобройната дребна шляхта и накрая обезземлената шляхта, наречена по-късно голтта. Можновладците през XIV и началото на XV век играят доминираща роля в шляхтишкото съсловие, което разгледахме при представянето на висшата аристокрация. Благодарение на институцията на шляхтишките родове знатните успяват да направят зависими средната и дребната шляхта. Икономическата база на средната шляхта е по правило селото, а основен доход са селските наеми. През този период рицарското съсловие се преобразува в шляхтишко-земевладелско.

Дребната шляхта, произлизаща от притежателите на малко земя – **влодики**, се разраства твърде много благодарение на многодетните дребношляхтишки семейства. Нейната икономическа база също е обработваемата земя. В повечето случаи представителите ѝ не притежават селяни и сами

обработват земята. От нейната среда произлизат придворните на епископите и можновладците, членовете на техните кортежи и дружини, наричани понякога **храненици**. Те стават наемни войници или чиновници в съдилищата, работейки за своя доверител. Често представители на дребната шляхта се заселват в околните градове, за да се занимават с търговия. Тези хора формират типичното за XV век съсловие на **градската шляхта** (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 118).

БИБЛИОГРАФИЯ

Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. *Historia państwa i prawa polskiego*. Warszawa, 1979.

Замойски 2005: А. Замойски. *Полският път. Хилядолетната история на поляците и тяхната култура*. Велико Търново, 2005.

История... 1956: *История Польши, т. I*. Москва, 1956.

История... 1958: *Historia Polski*. Warszawa, 1958.

Каталог 1996: *Poczet królów i książąt polskich Jana Matejki*. Warszawa, 1996.

Първев 1980: Г. Ст. Първев. Основни моменти в развитието на великокняжеската власт в Полша за периода 1138-1202 година // *Трудове на Великотърновския университет*, 1980, Т. 16, кн.3, 78–79.

Първев 1981: Г. Ст. Първев. Проблемът за обединението на Полша в края на XIII век и началото на XIV век // *Трудове на Великотърновския университет*. Т.18, кн.3., 1981.

Тополски 1977: J. Topolski (red.) *Dzieje Polski*. Warszawa, 1977.

Тимовски, Кеневич, Холцер 1998: М. Тимовски, Я. Кеневич, Й. Холцер. *История на Полша*. Велико Търново, 1998.

Интернет 1: <http://encyklopedia.pwn.pl>

Интернет 2: <http://www.rycerstwopodkarpacia.republika.pl/pulnarowicz/rozd22.htm>

СЛАВИСТИКАТА В ЯГЕЛОНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ – КРАКОВ

**Mieczysław Malecki. *Dialekty polskie i słowiańskie.*
Pod redakcją Jerzego Ruska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
Kraków, 2004, 382 s.**

Излезлият наскоро том *Полски и славянски диалекти* под редакцията на проф. Йежи Русек е посветен на 100-годишнината от рождението на видния полски славист и балканист Мечислав Малецки (1903–1946). В него са поместени избрани творби на учения, чийто житейски път прекъсва твърде рано. Въпреки краткия си творчески път М. Малецки оставя внушително по количество и по значение научно наследство, което, събрано в пълен обем, се представя за първи път пред научните среди.

Книгата започва с преглед на приносите на автора в областта на полската и славянската диалектология, съпроводен с пълно библиографско описание на неговите публикации, съдържащо 90 позиции. В отделна библиографска справка са посочени и авторите на най-значимите изследвания върху неговото творческо дело, сред които са видните представители на полското и славянското езикознание като К. Нич, Т. Лер-Сплавински, Фр. Славски, Ст. Урбанчик, Л. Мошински, Й. Русек, К. Вроцлавски, А. Заремба, К. Куев, Т. Бояджиев и др.

Редакторът е обособил тематично трудовете на М. Малецки в няколко раздела.

В частта *Полски и словашки диалекти (Dialekty polskie i słowackie)* са представени статии с приноси в теорията на диалектологията: *Най-нови направления в диалектологията (Nowsze kierunki dialektologii)*, *План на общополския езиков атлас (Plan ogólnopolskiego atlasu językowego)*, *За възможностите за хронологизация на чертите в преходните говори (O możliwości chronologizacji cech w gwarach przejściowych)*, както и анализ на конкретни особености на някои диалекти: мазурските и архаичните подхалански говори (тази теза най-напред е защитена като магистърска работа, а по-късно излиза и като монография под заглавие *Подхаланският архаичен диалект – опит за определяне на границите му (Archaizm podhalański – wraz z próbą wyznaczenia granic tego dialektu, 1928)*). Големи заслуги има и за проучването на полските диалекти извън границите на Полша. Обнародал е в тази област редица статии, а също и студията *Полският език на юг от Карпатите – Спиш, Орава, Чадеуке, езикови острови (Język polski na południe od Karpat – Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspie językowe)*, изследвания за полските диалекти в Буковина, за езика на полските колонии в Босна, както и редица публикации върху преходните говори, напр. за гене-

зиса на смесените и преходните говори и уточняване на полско-чешката и чешко-полската езикова граница.

Частта *Хърватските, сръбските и словенските диалекти* (*Dialekty chorwackie, serbskie i słoweńskie*) съдържа публикации, свързани с хабили- тационните трудове на проф. М. Малецки: *Обзор на говорите в Истрия* (*Przegląd gwar Istriji*) и *Въпросът за сръбскохърватското езиково един- ство* (*Zagadnienie jedności językowej serbochorwackiej*). Запознал се основно с чакавските говори по Адриатическото крайбрежие и на остро- вите, той подробно ги описва. Изследва сложните диалектни отношения на полуостров Истрия, а също така важни са заслугите на проф. М. Мал- ецки и при проучването на черногорските диалекти. В изследванията си големият диалектолог се придържа към новаторски методи в областта на лингвистичната география.

В посочения раздел са поместени статиите: *За делението на говорите на Кърк* (*O podział gwar Krku*), *Славянски говори в Истрия* (*Slavenski govori u Istri*), *Славянските поселения в Истрия в светлината на езико- ведските изследвания* (*Słowiańskie osadnictwo Istriji w świetle badań językoz- nawczych*), *Към географията на сръбско-хърватските думи* (*Z geografii wyrazów serbsko-chorwackich*), *Значение на Дубровник за езиковото един- ство на сърби и хървати* (*Znaczenie Dubrovnika dla jedności językowej Ser- bow i Chorwatów*) и др.

За нас, българите, особен интерес представя частта *Македонски и бъл- гарски диалекти* (*Dialekty macedońskie i bułgarskie*). Поместените тук публикации отразяват интереса на проф. Малецки, който го отвежда на Балканите, където в продължение на една година (1932–1933) прави теренни проучвания на българските говори на територията на Гърция: *Етюди от Македония* (*Drobiazgy z Macedoni*), *За диференциацията на говорите в Богданско в Югоизточна Македония* (*O różnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedoni*), *Акцентни системи в българските говори* (*Systemy akcentowe gwar bułgarskich*), *Към проблемите на македон- ската диалектология* (*Z zagadnień dialektologii macedonskiej*) и др.

Интересът към южнославянските езици и самата теренна работа на Балканите заострят вниманието на М. Малецки към проблемите на езико- вите контакти, в резултат на което се наблюдават специфични особености, свързващи славянските със съседните неславянски езици (гръцки, румън- ски, албански, в някаква степен и турски). При анализа на изследвания материал М. Малецки стига до извода, че тези общи черти не могат да се обяснят с общия произход на славянските езици, нито с южнославянската езикова типология, а от друга страна, те се съобщават с идентични или сходни особености в неславянските езици от балканския ареал. Тези свои наблюдения ученият систематизира в редица изследвания, които са пред- ставени в раздела *Балканско езикознание* (*Lingwistyka bałkańska*): *Наблю- дения върху балканския езиков съюз* (*Osservazioni sull' 'unione linguistica balcanica*), *Вокални системи на балканските езици* (*Systemy wokalne języ- ków bałkańskich*), *Балкански черти в езиците на Македония* (*Cechy bałkań- skie w językach Macedonii*), *Спорни проблеми в балканското езикознание*

(*Zagadnienia sporne lingwistyki bałkańskiej*), *Атласи на румънския език* (*Atlasy języka rumuńskiego*).

М. Малецки възприема сравнително новата за 30-те години идея за балкански езиков съюз, която обогатява и като теоретик, и като изследовател на конкретни факти, извлечени от информатори при теренната работа. В кратките, но точни в анализа и изводите си статии М. Малецки изказва становища, които тогава са все още спорни. Така например той заема позицията на Н. С. Трубецкой и смята, че балканският езиков съюз е формиран от четири езика: български, румънски, гръцки и албански. В доклада си *Наблюдения върху балканския езиков съюз*, посочвайки основните балкански черти, маркиращи рамките на балканския езиков съюз, той разглежда сърбохърватския като периферен балкански език, подчертавайки различията между двете негови наречия – шокавско и кайкавско, както и вътрешната им разнородност по отношение на процесите на балканизация: „Що се отнася до книжовния сърбохърватски език, само той е единен за цялата сърбохърватска територия, но между диалектите има големи различия, включително и от гледна точка на балканизмите“.¹

Категоричен е М. Малецки и по отношение на турския език, който, макар да е имал определено влияние върху лексиката и фразеологията на балканските езици, не може да бъде включен в състава на балканския езиков съюз, тъй като не притежава основните балкански морфологични черти.

В последната част на сборника *Староцърковнославянски език* (*Język staro-cerkiewno-słowiański*) са поместени три студии. Старобългарският език заема по-периферно място в изследователските задачи на проф. М. Малецки (според полската терминология той го нарича староцърковнославянски), но във връзка с преподавателската си работа започва съставянето на учебник, предназначен за полонисти и слависти. Успява да завърши неговата първа част, а от втората нахвърля само фрагменти. Поместената в този раздел студия *Най-старият книжовен език на славяните* (*Najstarszy literacki język Słowian*) излиза през 1947 г. и десетки години след отпечатването си се използва от преподаватели и студенти.

В споменатата част са поместени и другите две студии на проф. М. Малецки, добре познати на историците на българския език, а именно: *За родината на староцърковнославянския език* (*O ojczyźnie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*) и *Славяни ли са били св. св. Кирил и Методий?* (*Czy sw. Cyryl i Metody byli Słowianami?*).

Избраните трудове на проф. М. Малецки в представения сборник и днес са актуални. С използваната методология, с точния си анализ изследванията на големия полски славист до днес служат за образец в славистичната диалектология.

Диана Иванова

¹ „Per quanto riguarda lingua serbo-kroata, si dimentica spesso che solamente la lingua literaria è unica su tutto il territorio serbo-kroato, ma che fra i dialetti vi sono delle differenze enormi, anche dal punto di vista dei balcanismi.“

Mieczysław Malecki. Człowiek, uczony, organizator. W setną rocznicę urodzin. Pod redakcją Jerzego Ruska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2005, 280 s.

Томът съдържа доклади от Международната научна конференция, организирана от Института за славистика при Ягелонския университет в Краков (7.–8. XI. 2003 г.) по повод на 100-годишнината на известния учен – славист и полонист, диалектолог, основател на балканистичната секция, ръководител на нелегалната учебна дейност към Ягелонския университет по време на Втората световна война.

Публикациите разкриват различни страни от живота и творческата дейност на М. Малецки. Те го показват като изключителен човек, гражданин, патриот и педагог, постигнал високи резултати в своята научна област, и като организатор на учебната дейност в Ягелонския университет. На тази тема пишат негови бивши студенти, последователи, близки: Й. Русек – *Мечислав Малецки, 1903–1946* (*Mieczysław Malecki, 1903–1946*), Й. Волски – *Мечислав Малецки в моите спомени* (*Mieczysław Malecki w moich wspomnieniach*), А. Малецки – *Мечислав Малецки, моят баща* (*Mieczysław Malecki mój Ojciec*), Б. Вирозумска – *За достойнството на учения* (*O godność Uczynego*), М. Зарембина – *Проф. Мечислав Малецки като организатор на нелегалното обучение в Ягелонския университет* (*Profesor Mieczysław Malecki jako organizator tajnego nauczania*).

Една част от авторите изтъква заслугите на М. Малецки като основоположник на полската балканистика. В това отношение могат да се посочат публикациите на Л. Селимски, Кл. Щайнке, Л. Беднарчук и др.

Друга част от статиите изтъква различни приноси от изследванията по полска и славянска диалектология: Б. Валчак – *Концепцията на Мечислав Малецки за преходните и смесените говори* (*Mieczysława Maleckiego koncepcja gwar przejściowych i mieszanych*), Х. Курек – *Мечислав Малецки като социолингвист* (*Mieczysław Malecki jako sociolingwista*), Й. Рейхан – *Мечислав Малецки и Лингвистичен атлас на полските Подкарпати* (*Mieczysław Malecki i Atlas językowy polskiego Podkarpacia*), Й. Конш – *Орава в изследванията на М. Малецки* (*Orawa w badaniach Mieczysława Maleckiego*), Х. Мечковска – *Полските оравски говори в Словакия в светлината на проучванията на М. Малецки* (*Polskie gwary orawskie na Słowacczyźnie w świetle badań M. Maleckiego*), Й. Я. Лабоха – *Полско-чешките погранични езици в светлината на проучванията на М. Малецки* (*Polsko-czeskie pogranicze językowe w świetle badań M. Maleckiego*), Фр. Сова – *Проучванията на М. Малецки върху Спизу* (*Badania M. Maleckiego na Spiszu*).

Специално място в част от статиите се отделя на заслугите на М. Малецки за проучването на отделни славянски диалекти на Балканите, включително и на крайните български югозападни говори, останали зад пределите на България (в Богданско, Костурско, Солунско). С богатия фактологичен материал, който съдържат, те представляват ценен извор за българската езикова история.

Различни особености (фонетични, лексикални), отбелязани в диалектоложките проучвания на М. Малецки на селата Сухо и Висока, са анализи-

рани в статиите на И. Савицка и Д. Иванова.

Книгата е своеобразен паметник на почитта, уважението и преклонението пред делото на талантливия учен и учител, който оставя трайни следи в паметта на своите преки и непреки ученици и непреходни идеи в славистиката.

Диана Иванова

***Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej. Studia
Słowacko-polskie ofiarowane profesor Marii Honowskiej.
Pod redakcją Haliny Mieczkowskiej i Barbary Suchoń-Chmiel.
Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków. 2005, 303 s.***

Томът *Словашки език и литература* е подготвен от възпитаници, приятели и колеги на проф. Мария Хоновска по случай 80-годишния ѝ юбилей и 35-годишнината на краковската словакистика.

Във встъпителното си слово към сборника Ирена Байерова разкрива тайните на дълголетието на юбилярката – житейско и творческо – и стига до извода, че богатството на идеи идва от принадлежността ѝ към двата най-известни в Полша центъра по езикознание, различаващи се методологически и непрекъснато състезаващи се помежду си: Краков – свързан с традицията и „чистата“ наука, Варшава – изповядваща съвременност и актуалност, ангажираност с практиката. Срещите с изключителни личности – учители и колеги (варшавски и краковски), оставят своя отпечатък и върху научните търсения на М. Хоновска. Особено съдбовна се оказва срещата ѝ с именития полски учен В. Дорошевски, който завещава на своите ученици именно „варшавската следа“: оригинално мислене и смели философско-езикови концепции с психологични и културни преплитания. В краковския кръг, приемник на младограматическите тенденции на XIX в., тя усвоява историзма като един от стълбовете на филологията.

В частта, посветена на езиковедската проблематика, тематичните кръгове напомнят широкия диапазон в творчеството на професор М. Хоновска, а именно: *Общославянска фонетика и фонология (Fonetyka i fonologia ogólnosłowiańska)*, *Словообразуването в синхронен и диахронен аспект (Słowotwórstwo w ujęciu synchronicznym i diachronicznym)*, *Проблеми на семантично-синтактичния развой (Zagadnienia rozwoju semantyczno-składniowego)*, *Семантично-лексикална проблематика (Problematyka semantyczno-leksykalna)*, *Политика на езиковия развой (Polityka rozwoju językowego)*, *Преводознание (Przekładoznawstwo)*.

Публикуваните доклади представят полско-словашките езикови паралели в широк план и на всички равнища: лексикално, словообразователно, морфологично, синтактично. На такава тема са например статиите: *Чешки и полски умалителни форми на съществителните и проблемът за взаимната им еквивалентност (Polskie rzeczownikowe formy zdrobniałe a problem wzajemnej ekwiwalencji)* на Т. Зофия Орлош, *Композитна деривация в словашкия и полския език (Derywacja kompozycyjna w języku słowackim i*

polskim) на Х. Мечковска, *Чешки и полски феминативи (Czeskie i polskie feminatywa)* на Р. Бура, *Метонимията динамика – статика на глаголите за движение в полския и словашкия език (Metonimia ruchu – bezruch czasowników ruchu w języku polskim a słowackim)* на Ваня Манчева-Вичик.

Тук се разглеждат и по-общии проблеми, отнасящи се към езиковата картина на славянския свят, като например *Северозападното славянство като отделна област на изследване (Słowiańszczyzna północnozachodnia jako odrębny obszar badawczy)* – Х. Поповска-Таборска, *Проблеми на съпоставителната семантика: полското прилагателно „добър“ и неговите еквиваленти в останалите славянски езици (Z problemów semantyki porównawczej: polski przymiotnik „dobry“ i jego innosłowiańskie odpowiedniki)* – Р. Гжегорчикова, *Няколко думи за зеленчуците и варивата (O jarzynach i warzwach słów kilka)* – Й. Русек, *Бележки за руските глаголни заемки в полския език (Uwagi o czasownikach rosyjskich zapożyczonych z języka polskiego)* – Я. Витковски, *Църковнославянизми в Речника на народния руски език от XVI в. на М. Рудлей (Cerkiewnosłowianizmy w Ręczniku na narodniy ruskiy jazyk ot XVI v. na M. Rudlej)* (*Cerkiewnosłowianizmy w szesnastowiecznym Słowniku ludowego języka rosyjskiego*) – А. Болек, *Начало на теорията за езиковата норма у хърватите (Początki teorii normy językowej i Chorwatów)* – Б. Очкова.

Интересни статии са представени и в разделите за превод и литературнознание: *Няколко бележки за словашките идеи за превод (Kilka uwag o słowackiej myśli przekładzie)* на У. Домбска-Прокоп, *Между литературното знание, лингвистичната стилистика и семиотика (Medzi literárníou vedou, lingvistickou štylistikou a semiotikou)* на О. Саболова.

С разнообразните изследвания върху междуславянски езикови явления сборникът представлява интерес за широк кръг читатели.

Диана Иванова

СЛАВИСТИКАТА В ШЛЪОНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Z zagadnień literatury, kultury i języka. Studia ofiarowane Profesorowi Edwardowi Możejko. Pod redakcją Bożeny Tokarz. Wydawnictwo Naukowe, Katowice, 2002, 270 s.

В прекрасно оформения том са събрани публикации, посветени на проф. Едвард Можейко – славист и компаративист, професионално свързан с няколко университета (хронологично посочени: Ягелонския университет, University of Alberta в Канада, Шлъонския университет), удостоен с почетното звание „Доктор хонорис кауза“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Тематично публикуваните статии повтарят онзи кръг от проблеми, предпочитани и от самия юбиляр, а именно: славянски литератури, компаративистика, авангардност и съвременност. Сред статиите заемат място и тези, посветени на българската литература – специален жест към автора на монографиите *Sztuka pisarska Jordana Jowkova* (1964) и *Iwan Wazow*

(1967), съдържащи едни от най-добрите чуждестранни литературни анализи на творчеството на двамата писатели.

В биографичната студия на К. Бахнева, посветена на заслужилия славист и компаративист, проникновено и с вълнение се говори за трудните моменти на прехода и изкачването по „другия път“ — пътя на дисидента в емиграция и щастливото завръщане, за да служи в родна Полша на културата без граници.

Диана Иванова

Języki i tradycje Słowian. Pod redakcją Emila Tokarza. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2003, 480 s.

Сборникът със статии е посветен на видния полски славист професор Мечислав Басай по случай неговата 70-годишнина. Проф. М. Басай е заемал редица отговорни длъжности към различни славистични организации, като вицепрезидент на Асоциацията за изследване и разпространяване на славянската култура към ЮНЕСКО, член на Комисията по фразеология и на Комисията по История на славистиката към Международния комитет на славистите, член на Президиума на Комитета по славянознание и на Полско-българската комисия при Полската академия на науките. Бил е научен редактор на „Biuletyn Sławistyczny“, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, на издателските поредици „Prace Sławistyczne“ и „Monografie Sławistyczne“.

Научните интереси на големия полски учен са в областта на славянските езикови контакти, главно полско-чешки, полско-руски и чешко-руски.

Внушителният по обем сборник започва с уводна статия на проф. Емил Токаж, посветена на творческото дело на големия учен и на неговите приноси в областта на славистиката, съпроводена с библиографски преглед на неговата научна продукция. Поместените 50 статии са разделени тематично в няколко дяла: *Славянски езици*, *Славянски традиции*, *Славянски литератури*. Техни автори са учени от различни славистични центрове на Полша и от други славянски страни, както и приятели и ученици на проф. Мечислав Басай.

Диана Иванова

***Złota moneta za słowo. Bułgarskie bajki i legendy ludowe,*
wybór i wstęp G. Minczew, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego,
Łódź 2006, 314 s.**

Появата на издателския пазар на сборника с български народни приказки и легенди *Жълтица за дума* не представлява първата среща на полския читател със спецификата на южнославянската фолклорна проза, за което между другото свидетелства издаването на такива антологии, като например *Приказки от Югославия. Разпоредителят на съдбата* (*Bajki z Jugosławii. Rządca losu*, 1991) или *Самовили и пастери. Приказки от социалистическа Република Македония* (*Samowily i pasterze. Bajki z socjalistycznej republiki Macedonii*, 1981). Би трябвало да се признае, че редактираната от Георги Минчев сбирка с български приказки и легенди е новаторска, отличаваща се от другите подобни сборници, издадени на полски: *Ой горо, горо зелена. Избрани български народни песни* (*Oj lesie, lesie zielony. Wybór bułgarskiej pieśni ludowej*, 1956), *През девет планини в десета. Български народни приказки* (*Za dziewiątą górą, za dziesiątą rzeką. Bułgarskie baśni ludowe*, 1964), *Тримата братя и златната ябълка* (*Trzej bracia i złota jabłoń*, 1970), *За Бога, неговите слуги и дяволските хитрини. Сто най-важни легенди на южното славянство* (*O Bogu, Jego sługach i diabelskich sztuczkach. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*, 1985), *Разказ за връх Любаш. Приказки и легенди от България* (*Opowieść o wierchu Lubaszu. Bajki i podania z Bułgarii*, 1986), *Нимфи герои, антагонисти. Български народен епос* (*Nimfy herosi, antagoniści. Epos ludowy Bułgarów*, 1994). До такова мнение ни водят няколко причини.

Често се случва рецензентът да препоръча някои издания като масово достъпни, а не предназначени за специализиран читател. Малко са обаче книгите, които могат да отговорят на това условие, но в този случай можем да заявим съвсем отговорно, че обсъжданият сборник е книга за широката аудитория, която със сигурност ще задоволи и по-слабо подготвения в литературно отношение читател, предпочитащ „леко и приятно“ четиво с неусложнена структура и достъпна фабулна конструкция. За този тип читател е предназначен и *Кратък речник на чуждите изрази* (*Słowniczek wyrazów obcych*), който пояснява заемките и диалектните думи в текстовете. Същевременно *Жълтица за дума* представлява интерес и за високотелния литературовед. В сборника са включени също така и непубликувани досега творби (книгата съдържа 129 цялостно преведени текста!). Могат да се четат както поред, според дадената в съдържанието последователност, така и в зависимост от индивидуалния избор, или пък според *Списъка на образи, предмети и характерни мотиви* (*Indeks osób, przedmiotów i motywów charakterystycznych*). Сборът от приказки и легенди освен това е обогатен с *Речник на митичните и приказните същества и понятия* (*Słownik istot i pojęć mitycznych oraz bajkowych*), съдържащ пре-

пратки към текстовете, поместени в сборника. Същевременно както в речника, така и в предшествашите го *Коментари* са посочени връзките между появяващите се образи и мотиви, характерни за полския, източно- и южнославянския фолклор, и някои елементи от ориенталската култура. За желаещите да задълбочат познанията си за българската фолклорна проза е приложена също така *Библиография* (изработена от Малгожата Сковронек).

Предимство на книгата също е и добрата теоретична разработка на Г. Минчев. Изследователят е успял да се откъсне от българската фолклористична школа в нейните идеологически критерии и това го е освободило от етноцентрични размисли върху формите на културата и народното съзнание на българите, въпреки че стесняването на представената литература до територията на само един народ може да събуди такива въпроси — още повече че този тип творчество често се съпровожда от етнически разбираното определение „народно“. Ръководейки се обаче преди всичко от художествената стойност, редакторът прецизира, че български са тези текстове, които са се родили на територията на България, както и тези, които са общо наследство от културата на южните славяни на южните славяни. Това, че българската народна проза е отворена и към по-близки, и по-далечни културни кодове, прави невъзможно определянето на „чисто българска“ народна проза.

Привеждайки в първата част на увода (*Събирачи и изследователи, Zbieracze i badacze*) кратка история на изследванията на фолклорните текстове в България (от появата на програмната статия на Иван Шишманов през 1889 г. до днес), едновременно с това Г. Минчев показва и специфичния поглед на българите към народното творчество, а тяхното отношение към фолклорната проза понякога е било предопределяно от някои естетически и идеологически тенденции, което е намалявало литературната им стойност. А именно те според редактора на сборника трябва да бъдат най-високо ценени. Следващите два раздела от увода — *Фолклорната проза като особен вид литература (Proza folklorystyczna jako szczególny rodzaj literatury)* и *Фолклорът като особен тип художествена култура (Folklor jako szczególny typ kultury artystycznej)*, представят опита на Минчев да акцентира върху литературните качества на фолклорните текстове. Придържайки се към хронологията, авторът аргументира своите изводи, като се позовава на наблюденията на български литературоведи и фолклористи: например тезата на Иван Шишманов за „поетическото фабулиране“, на Михаил Арнаудов за автора, който, след като завещава своята творба на следващите поколения, бива забравен от тях. Георги Минчев напомня също за особения начин на представяне на народното творчество, което, откъснато от обредния контекст и лишено от своята доминираща функция, започва в процеса на рецепцията да носи знаците на литературна творба. През епохата на турското робство народното творчество е смятано за еквивалент на високата (Петко Славейков), а също и на дидактичната литература; то е носител на добродетели и ценности, присъщи на българския народ. За литературност на фолклора може да се говори също, като се има предвид творчеството на Николай Райнов, Ангел Каралийчев и Ран Босилек, които създават свои текстове, адаптирайки народна проза. Минчев подчертава значението на монографията на Йордан Иванов, който под-

лага на текстологичен и литературноисторически анализ богомилските народни легенди и за пръв път поставя въпроса за съотношението между писмената и устната литература. Още по-голямо значение Г. Минчев приписва на изследванията на Петър Динев, който в литературнотеоретичните си разсъждения свързва фолклора с популярната литература и така аргументира синтетичния характер на „народната литература“. Окончателния прелом в литературоведската дефиниция на фолклора според автора прави Никола Георгиев, интерпретирайки народната песен като поетически текст без връзка с обредния комплекс.

Разсъжденията на автора върху историята на понятието за фолклорно творчество му дават основание в четвъртия раздел на увода – *Между универсалната и регионалната визия на света (Między uniwersalną a regionalną wizją świata)* – да констатира: „Възможно е именно тази многозначност на фолклорните наративни форми, осъществяваща непрякото свързване на приказката и легендата с аграрния календарен цикъл, да обуславя изключителното умение на разказвача да предава ‘не своя’ текст, разпространяван устно, да приема пасивната роля на традиционното общество, което не е – както в обредите – ‘участник’, а ‘слушател’ в процеса на разказване, замяната на празничното, обредното време с фантастично и легендарно – може именно всичко това да ‘помага’ на фолклорните наративни форми да се отворят за други култури и културни кодове и едновременно с това да превърне приказката и легендата в популярни авторски текстове, т.е. литературни, чийто корен е в античността“ (с. 25).

С тези думи съставителят на *Жълтица за дума* удостоверява своя (литературоведски) подход към включената в сборника фолклорна проза. Такава позиция му позволява да се откаже от анализа на идеологическите пластове, които се съдържат в текста, а освен това дава възможност да се види процесът на „отваряне на народната проза към други културни кодове“ (с. 27). Във фолклорната литература се забелязва влиянието на митологичните системи, християнството, Ориента – както на нивото на структурата (изграждането на текста), така и в съдържанието (вариации на мотивите). Заедно с това авторът поставя тезата за нейната постоянна отвореност към европейската литература и по-конкретно към онова нейно измерение, което се определя като култура на масите.

Авторският сборник на Минчев представя в пълната българската приказна проза. Разделянето на текстовете на легенди и приказки съответства на класификацията на американския фолклорист Р. С. Богс, който в приказната проза разграничава митове, легенди и истински приказки, макар че по разбираеми причини първите не се появяват в сборника на Минчев. Затова пък са представени приказки (измислени истории с неуточнено време и място на действие със светски характер) и легенди (истории със съдържание, приемано за действително, в които действието се развива в недалечното минало, а отношението към тях има религиозен характер), чиято цел е да представят богатството на народното въображение. Последният, пети раздел от увода дава опис на полски преводи на българска народна проза и освен това представлява своеобразен показалец, обособяващ реда на поместване на преведените приказки и легенди. Минчев се съобразява с всеобщо признатата подялба на Анти Аарне на вълшебни

приказки, приказки за животни и новелистични приказки. Авторът обяснява, че поместването на приказки за животни като втори поред идва от факта, че в българските магически приказки може да се намерят повече древни митологеми, поради което има основание да бъдат определяни за по-архаични. При подреждането на легендите и преданията редакторът се съобразява със следната последователност: легенди за произхода на света и човека, легенди с библейски и светски характер, нравопоучителни легенди, предания.

Вълшебните приказки могат да се възприемат като съкровищница на народните вярвания. Текстовете, представени в сборника на Минчев, са изпълнени със създания от иреалния свят, които са свързани както с българския фолклор, така и с типичната за някогашната славянска, а дори и общоевропейска система от вярвания. Появяват се хора, преобразени като животни, вампири, людоеди, демони, дяволи, русалки, пророчества. Изброеният тук списък на свръхестествени същества не изчерпва богатството от образи, присъстващи в българската фолклорна проза. Нейните сюжети изобразяват безброй необикновени събития (битка със змей, сделка с дявол, среща с песоглавци) както и магически действия. Би могло да изглежда, че посредством няколко десетки текстове представянето или още повече дефинирането на системата на народни вярвания е невъзможно, но подбирайки разнородна проза, която при това има представителен характер, Минчев успява да приближи до полския читател чуждата система от вярвания. Интересна за полската аудитория може да се окаже също така срещата с такива приказки като *Пепеляшка* (*Kopciuszek*), *Торбаланци* (*Kij-samobij*), *Малечко-Палечко или за вълка, който се удавил в Марица* (*Tomcio Paluch albo o wilku, co utopił się w Maricy*). Макар че като сюжети те са известни на европейския читател, тук са обогатени от местния, тоест българския колорит и инициират нов съпоставителен контекст.

Герои на друг тип приказки са животните, най-често са риби, лисици, мечки и жаби. Посредством похвата на антропоморфизацията на събитията, в които участват, е пресътворен светът на човешките проблеми. В текста тези образи представяват метафорични фигури, благодарение на което става възможно разсъжденията върху човешката кондиция да се поддадат на фабулиране, което например личи в приказката *Най-силен е човекът* (*Najsilniejszy jest człowiek*). Животните изпълняват и друга функция в българските приказки. В тях с помощта на антропоморфния мотив се обяснява светът на природата. Например щъркелът според тези текстове някога бил човек, той отворил кутията, подарена му от Бог, която му било забранено да отваря. Когато любопитният човек направил това, оттам изпълзели различни гадини. За наказание Бог го превръща в щъркел. Този човек може да възвърне човешкия си лик едва когато събере всичките твари една по една. По този начин българската приказка обяснява възникването на животинските видове.

Третата част от сборника *Жълтица за дума* представя новелистични приказки и анекдоти. Това са кратки сатирични и хумористични творби, изградени върху един епизод. Българските новелистични приказки и анекдоти са огледало на отминал обществен живот и образ на междуличностните отношения, представени като кратки, забавни истории, които поня-

кога завършват по изненадващ, нетипичен начин. Героите в тях са хора от различни обществени съсловия (селяни, пастири, крадци, търговци, духовници, владетели) и от различни етнически групи (българи, турци, цигани).

Особен интерес предизвиква четвъртата част на антологията, озаглавена *Народни легенди и предания* (*Legendy i podania ludowe*). В нея се разкрива светът на народните вярвания в областта на етиологията на космологията. В самите заглавия на приказките, които поставят въпросите кой?, как?, защо?, е скрито тяхното предназначение – да обясняват света. Трябва да се подчертае, че присъствието на различни културни кодове – езическа митология, християнско и ориенталско начало, е причина за колоритното разнообразие на представените във фолклорната проза отговори на човешките въпроси за света, при това тази колоритност придобива различни измерения (понякога противоположни, а друг път взаимнодопълващи се). В текстовете един до друг се представят цар Соломон и дяволите, образите на Адам и Ева се поместват в контекста на потопа, разказана е историята как Бог се учи от дявола да смали земята; изяснява се защо медът е сладък, защо февруари има само 29 дни, и то веднъж на четири години. Многообразните аспекти на представяне и обяснения на света, изобразени в българските легенди, доказва, че пред нас е истинска съкровищница от народни знания, свидетелство на първичното познание за света, което е вдъхновяващо и за съвременния читател.

Макар в целия том да се усеща присъствието на Георги Минчев, трябва да се отбележи и огромният труд, положен от колектива преводачи: Агата Кавецка, Анджей Колонтай, Каролина Кжешевска, Катажина Лелевска, Александра Михаловска и Малгожата Сковронек. Правейки преводи от оригиналния език (предимно от по-новите издания, но винаги сравнявани с по-старите варианти), те избягват архаизацията, което улеснява възприемането на смисъла, а заедно с това заличава времевия контекст на възникването на творбите. Действително неговата актуализация не е потребна при четенето, тъй като точно посредством отхвърлянето на обредния контекст (едновременно с времево-пространствения) представяната фолклористична проза се превръща в „пълноценна“ литература. По този начин – за разлика от другите литературни видове, тя придобива нещо отличително, а именно способността да изразява универсална визия за света. Но тази визия носи едновременно и регионалната специфика на територията, от която са били взети текстовете, и благодарение на това представените приказки разкриват българското възприятие на света. Приложеният метод, чрез който е показана функцията на приказката (между универсалното и регионалното виждане за света), прави тази антология изключителна на фона на излезлите досега полски преводи на приказки от земите на южните славяни, чиято цел е била преди всичко да предадат най-вече специфичния, чисто регионалния поглед към заобикалящия свят, без той да се вписва в универсални, европейски или дори общочовешки рамки.

Агнешка Шафранска

Превод от полски: **Даниела Щерева, Велислава Василева**

Редактор на превода: **Лилия Кънчева**

**Sonja Wölke. *Geschichte der sorbischen Grammatik – Schreibung.*
Schriften des sorbischen Instituts. Domowina-Verlag, Bautzen, 2005, 304 p.**

Пред нас е най-новата книга на лужишката езиковедка Соня Вьолке, завеждаща езиковедската секция в Лужишкия институт в Будишин, Германия. Книгата е плод на дългогодишната работа на авторката в посока да се издирят, опишат и популяризират всички по-значими исторически паметници на горнолужишкия и долнолужишкия език – било то системни описания, каквито са граматичните трудове, или пък по-популярно написани истории на книжовния горнолужишки език. И в този смисъл книгата представлява уникална по своята същност монография, която прави обобщаващ исторически преглед на лужишките граматиките. Това я превръща в незаменим справочник по историята на горнолужишкия и долнолужишкия език. Характерно за книгата е, че се прави опит да се погледне на развитието на горнолужишкия и през призмата на неминуемото влияние, което изпитва езикът през вековете както от страна на немския, така и от страна на съседните славянски езици – чешки и полски. Подходът е хронологически. Монографията тръгва от печатните и ръкописните произведения от XVII до XIX век. Авторката описва също така и специфичните социални и културни обстоятелства, при които се създават граматичните трудове, а и техните връзки със съвременния научен контекст (от Реформацията до Славянското възрождение). Проследява се и документираното развитие, което търпят определени фонетични и граматични форми, и тяхната връзка със съвременната им форма. Става въпрос и за развоя на такива характерни и специфични граматични форми, каквито са двойственото число, простите минали времена, супинът в долнолужишкия език. В добре оформени таблици се показва предпочитанието на граматистите през вековете към различните фонетични варианти на дадена форма. Обърнато е внимание и на процеса на сепарация на двете форми на лужишкия език – горнолужишки и долнолужишки.

Монографията завършва с богата многоезична библиография както на самите произведения, които се описват, така и на теоретични трудове, помагачи да се разбере спецификата на граматиките и в теоретичен план.

Монографията на Соня Вьолке може да бъде изключително полезна на изследователите сорабисти, и то във връзка с историческото развитие на двата лужишки езика. Но също така полза от нея могат да имат и останалите слависти, занимаващи се с историческа граматика на съответния език, защото тук те ще намерят отговори на въпроси, свързани с колебания при употребата на някои специфични форми, и то в сравнителен план, включващ и материал от двата лужишки езика – нещо, което рядко се прави в славистичните изследвания.

Юлия Николова. *Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти.*
София, „Иврай“, 2006, 455 с.

Днес често се срещаме – и във всекидневието си, и на книжния пазар – с различните изяви на една нескривана и дори афиширана носталгия към миналото. Изработват се родословни дървета, пишат се родови хроники, издават се краеведски четива за села и градове, усилено се подреждат семейни албуми, фотографиите на прадедите от края на XIX и началото на XX в. се окачват по стените в ретро рамки като белег за някогашния престиж на рода. Онзи, който пък няма такива семейни фотографии (а би желал да има, за да легитимира силно липсващото му днес родово достойнство), – си ги купува от сергиите, където такива се намират лесно: разпродадени на безценница от обеднели наследници на някога достолепни български фамилии... Времената се менят, менят се т. нар. елити (те впрочем винаги са условни), но същевременно достойните хора – все едно какъв е икономическият им статус – винаги съхраняват по автентичен начин достойнството си. Защото то, преди всичко друго, е духовна категория.

От висока духовна категория е и книгата на Юлия Николова, посветена на достойния някогашен Свищов. Това е книга, която непременно трябва да се появи, и то тъкмо сега: за да подреди в цялостна многоцветна картина разпилените ни и откъслечни асоциации за този град – символ на европейския стил на живот на българите през Възраждането. Стара и всеизвестна е представата за Свищов, който „в турско време“ е минавал за „един от най-търговските и образовани градове“ и е имал интелигенция, „прочута между българския интелектуален свят“ (с. 14). Многобройни са имената на известните свищовлии, пряко свързани с хода на историята ни, с българската духовна култура. Добре известен е свищовският произход на Алеко Константинов, на Димитър и Иван Шишманови, на Николай Павлович, Александър Божинов, Драган Цанков, Григор Начович и пр. Но Юлия Николова е издирила и подредила биографични данни и информация за над 800 видни свищовски деятели в третата част от книгата си, определена като *Енциклопедичен справочник* (в обем над 200 страници). В него винаги можем да открием някое изненадващо присъствие на познати от българската история имена, за които не сме знаели, че са свързвани със Свищов. Много интригуваща информация може да срещне читателят в тази книга, която е нещо много повече от краеведско проучване, нещо много повече от биографичен справочник за видни свищовлии: тя е и документален сборник – за история, култура, бит, нрави, ценностни нагласи, поведенчески модели, менталитет...

Когато се заговори за Свищов през Възраждането, като че ли в масовата представа изпъква открояващият се типаж на фината и изискана свищо-

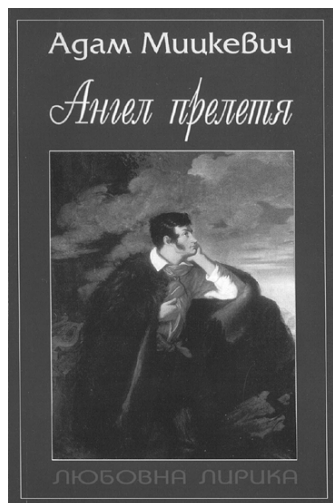
влийка, обличаща се с тоалети по виенска мода, която често говори и френски, и немски. Както казва един пътешественик от началото на 70-те години на XIX в., у нея има един „деликатец и нежност,“ присъщи само на „най-изтънчените европейки“ (с. 15). Отвъд тази изтънченост обаче скептичният поглед на Тодор Икономов е откривал по-скоро външна показност: „Види се – пише той, – за свищовци е по-важно как са облечени дъщерите им, как седят и с какви фрази посрещат и проваждат хората, а не какво говорят...“ И според него е очевидно, че „свищовци са тръгнали подир лустрата на живота и търсят четки за лустросване между чуждите народи...“ (с. 14).

Тези и още много други прекрасни коментари са издирени и подредени от Юлия Николова в първата част на книгата ѝ, изградена най-вече от документи. Тук намираме откъси от спомени, свързани със Свищов, описания на града и околностите му, стихове, посветени на него, български народни обичаи от този край, текста на една коледна благословия – непроучавана досега от фолклористи, и още много други документи. Всички те са тематично подбрани и аранжирани така, че да осигурят шанса и удоволствието на читателя от едно автентично навлизане в атмосферата на възрожденския Свищов.

Само силно чувствителен човек като Юлия Николова е способен да отсее и подреди материалите – фолклорни, архивни, мемоарни, пътеписни, литературни (основно в първата част – *Достойно ест*), а наред с тях във втората ненаатрапчиво да изведе и собствените си коментари. Водещ български специалист в полето на възрожденската ни култура, доц. д-р Юлия Николова е написала с лекота и видимо удоволствие тази втора част на книгата си – *Градът и неговите жители*. Тук се открояват множество интригуващи проблеми – като този за името на града, основни моменти от историята му, за махалите му, за търговските топоси и техните символи (пазарите, часовниковата кула, чешмите, хановете), за културните средища (църкви, манастири, училища, читалището). Всяко от тези присъствия е живо, предадено основно чрез впечатления от съвременници: сякаш авторката само води повествованието, но се стреми да остави преките свидетели и архитектурните и битовите детайли да говорят колкото може повече. Жителите на свой ред са представени според основното си присъствие в живота на града – като дарители, монаси и свещеници, учители и книгоиздатели, вестникари, музиканти, артисти, поети, преводачи, художници, лекари, бунтовници и общественици. Отвъд всичко обаче стоят водещите типажии на свищовляята и свищовлийката: тяхното присъствие оживява в представите на читателя и той започва да изпитва една тиха мълчалива благодарност за интригуващата и радостна среща, която Юлия Николова му е осигурила с този цялостен свищовски свят от XIX и началото на XX век...

Струва ми се, че чрез тази книга можем по-добре да разберем защо Н. Бозвели нарича Свищов „радостотворно място“. И чрез това разбиране и усещане да обогатим с много живот собствените си представи за българската възрожденска култура в нейното пътуване към Европа.

**Адам Мицкевич. *Ангел прелетя. Любовна лирика.*
Превод от полски: Иван Вълев. ИК „Светулка 44“,
София, 2007, 46 с.**

Малката по формат книжка с любовна поезия на Адам Мицкевич е голямо събитие за българския читател. Първо, защото се появяват в превод на български език истински бисери на световната любовна лирика. Второ, защото това са стихове, които отразяват художествената мощ на един изключителен поет романтик, безусловно определян и днес за връх на полската поезия. Трето, защото за пореден път имаме удоволствието да се срещнем с преводаческия талант на Иван Вълев.

Предложеният сборник със стихове включва творби, създадени през 20-те и 30-те години на XIX в. Подредбата на стихотворенията се придържа към хронологическата последователност на тяхното възникване, което дава възможност да се проследи творческата еволюция на поета.

Те са вдъхновени преди всичко (но не само) от силната му любов към Каролина Яниш, с която се запознава в Москва, след като през 1824 г. е бил принуден по политически причини да напусне родината си. Любопитен е фактът, че след като сключва през 1834 г. брак с Целина Шимановска – а това е и годината, когато в Париж излиза *Пан Тадеуш*, – той не създава повече почти никакви значими художествени произведения, включително и любовна поезия.

Иван Вълев, който е и автор на кратък, но интригуващ предислов, е сред най-значимите преводачи у нас на полска поезия. След великолепните преводи на Ян Кохановски, Ярослав Ивашкевич, Вислава Шимборска и редица други поети той предостави на почитателите на поезията трудни за езиково и формално овладяване, но въздействащи интимни откровения в стихове. Дано българският читател да оцени по достойнство това поетическо послание на Любовта.

Жоржета Чолакова

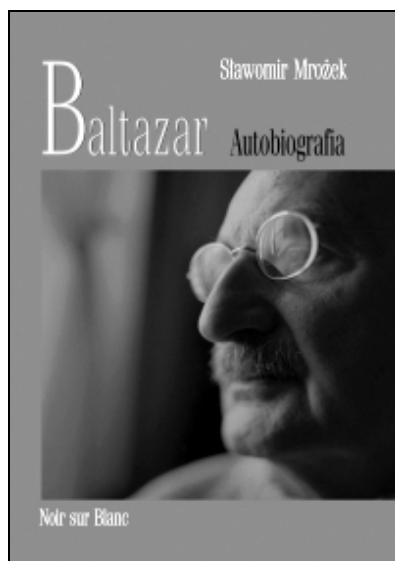
**Slawomir Mrozek. *Baltazar. Autobiografia.*
Oficyna literacka „Noir sur blanc“, 2006, 260 s.**

Славомир Мрожек е несъмнено една изключителна фигура в съвременната полска литература и култура. Прозаик, драматург, публицист, театрален критик, сценарист и режисьор – и винаги с едно привидно разбираемо, но често изпълнено с ирония отношение към света и неговите канонизирани от властта ценности.

В последната си книга обаче – *Балтазар. Автобиография*, Мрожек не следва досега утвърдения си стил на сатирик, донесъл му световна слава. През 2002 г. след тежък мозъчен удар Мрожек губи умението да си служи с езика – както да пише, така и да говори. А книгата е изключителна именно защото, от една страна, е художествено произведение, а от друга, се явява елемент от неговата терапия, целяща чрез творческия процес да го върне към живота.

През декември 2003 година по време на престоя си в Париж му се присънва необичаен сън, в който открива своето ново име – Балтазар. То не е обикновено, банално и лишено от смисъл. Семантиката му ни разкрива повелята „Нека Бог да запази живота му“, а то е свързано с последния владетел на Вавилон и с един от тримата влъхви от Новия завет. Навярно Мрожек приема новото име като символ на ново начало в своя живот. Начало, свързано със завръщането му в Полша, с болестта, с търсенето и откриването на своята нова идентичност.

Автобиографията се състои от две части, описващи събитията в живота му до 2005 г. Първата, много кратка, част е

„Казвам се Славомир Мрожек, но вследствие на обстоятелства, които се стекоха преди четири години в живота ми, моето ново име е значително по-кратко: Балтазар.“

На 15 май 2002 г. преживях мозъчен удар, чийто резултат беше афазия. Афазията е частична или цялостна загуба на способността да си служиш с езика, причинена от увреждането на някои мозъчни структури. Когато възстанових говора си и направих опит да се върна към работа, госпожа магистър Беата Миколайко, която е логопед по професия, ми препоръча в рамките на провежданата тера-

свързана с Мексико и престоя му там от 1990 до 1996 година. В нея описва политическата ситуация в тази страна, която го принуждава да се завърне в Полша, да започне да се приспособява към вече чуждата му обстановка и да си зададе така необходимия и неизбежен въпрос: „Какво правя тук наистина?“ Във втората част авторът обстойно разкрива спомените от детството си, първите си дни в училище, отношенията с родителите си, описва окупацията, настроенията, обхванали Полша преди и след войната, разказва за повече от трийсетте години, прекарани извън родината. *Балтазар* е необикновена книга, защото е коренно различна от всичко, написано досега от Мрожек, тук стилът му е лишен от всякаква метафорика. Писателят представя реалността такава, каквато наистина е съществувала, такава, каквато е била, без да търси ефектна образност и без да използва стилистични фигури, често навлиза в детайли и обстоятелственост, като разкрива миналото, пречупено през призмата на собственото му светоусещане.

И не е ли тази книга свидетелство за чудотворната сила на Словото...

Мина Стойнова

пия да напиша нова книга. По време на писането паметта ми постепенно се възвръщаше. В резултат на това през септември 2005 г., когато завърших книгата, бях в състояние не само да си припомня значително повече събития, но също и да ги запиша.

Първата кратка част на книгата се отнася за Мексико. Става дума за това, да припомня на читателите какво се случи от 1990 до 1996 г. и какво описах в *Дневник на завръщането*. Втората част на книгата описва моя живот от детството чак до отпътуването ми от Полша.

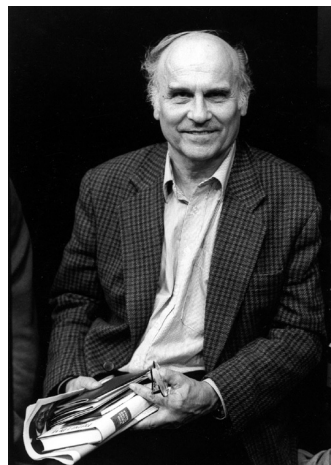
Споменавам различни известни и по-малко известни личности, а също и различни ситуации, в които съм се намирал през живота си. Може да се окаже, че неволно съм променил някои факти и съм ги представил по различен начин, отколкото са били в действителност. В такъв случай моля читателите за извинение.“

Балтазар или Славомир Мрожек

Превод от полски:
Ива Христова

РИШАРД КАПУШЧИНСКИ – КРАЛЯТ НА РЕПОРТАЖА IN MEMORIAM

Ришард Капушчински – най-значимият полски журналист на XX в., лауреат на повече от 40 престижни награди и отличия¹, един от главните претенденти за Нобеловата литературна награда за 2006 година, е по образование историк, а по професия – журналист, военен кореспондент на Полската печатна агенция. Многократно рискува живота си, четири пъти го заплашва разстрел, сражава се на 12 фронта. За себе си казва: „Бих определил професията си като това, да бъда преводач. Само че преводач не от език на език, а от култура на култура.“² И продължава: „Светът на културите не е йерархичен (...), няма висши и низши култури, всички са равни, просто са различни.“ Пребивава в повече от 100 държави. Има много места, до които не успява да стигне по различни причини – понякога финансови, понякога защото даденото място е било недостъпно, но винаги неговата висша цел е да опознае и да ни приближи към света, в който малцина имат възможност да надникнат. Втората световна война избухва, когато е на седем години, и този исторически момент слага силен отпечатък върху Капушчински. Никога не успява да се излекува от войната, която остава в него заедно с тревогата и скиталчеството. Много негови колеги, изпълняващи професията на военен кореспондент, загиват, а той постоянно се измъква благополучно от затрудненията. Смята, че това е въпрос на късмет и опит, който придобива още в детството си. Казва: „Много харесвам онзи свят

Ришард Капушчински
(1932, Пинск – 2007, Варшава)

- *Императорът*. Прев. Благовеста Лингорска. „Христо Г. Данов“, Пловдив, 1990.
- *Шахиншахът*. Прев. Благовеста Лингорска. „Хр. Г. Данов“, Пловдив, 1990.
- *Империята*. Прев. Благовеста Лингорска. „Флорир“, С., 1994.
- *Лапидариум*. Прев. Благовеста Лингорска. „Св. Климент Охридски“, С., 1993.
- *Лапидарии*. Прев. Благовеста Лингорска. „Карина М. Тодорова“, С., 1998.
- *Футболната война*. Прев. Благовеста Лингорска. // *Съвременник*, бр. 1/2000, с. 377–462.

² През 2002 г. е награден с почетната титла „доктор хонорис кауза“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

³ Ryszard Kapuściński. Dlaczego piszę? // *Gazeta Uniwersytecka* 1997, № 2.

и Африка, и Латинска Америка, и Азия. Чувствам се добре там. Самият аз съм от Полесие (...) Това бе полската Африка преди войната (...) Следователно чувствам някакво вътрешно родство с онзи свят, познавам от собствения си жизнен опит много от недостатъците, които гнетят неговите обитатели. Когато виждам, че ходят без обувки, знам какво е това, защото аз също съм ходил без обувки, те нямат какво да ядат, а помня, че се случваше също да гладувам (...) Когато ме поканят в Риц, не се чувствам на мястото си, чувствам се зле (...) А там, в Третия свят, откривам себе си още на следващия ден.³

Неговият баща избягва на път за концлагера в Катин, после се укрива и действа в Армия Крайова. Майка му продава всичко, което притежават, и се отправя в търсене на съпруга си. Открива го случайно. Установяват се в село Шеракув в Кампиноската гора. В съседното село Палмири германците извършват масови екзекуции. В гората била разположена полева болница. Тези, които не успяват да оцелеят, са погребани в общ гроб. Малкият Ришард по това време помага на свещеника, като изпълнява служба на министрант.

След войната завършва гимназия и през 1950 година полага матура. Има големи постижения в спорта – печели титлата вицешампион по бокс за младежи на Варшава. Благодарение на първите си поетически опити привлича вниманието на редакторите на новия вестник „Щандар Млодих“ („Sztandar Młodych“, бълг. „Знамето на младите“). Става куриер. С течение на времето започват да публикуват негови репортажи. През 1951 г. постъпва във Факултета по полска филология във Варшавския университет, но се прехвърля да учи история. Още като студент изнася лекции по философия.

Първите си далечни пътешествия осъществява през 1956 г. до Индия, Пакистан и Афганистан. Чувства се безпомощен, защото не знае чужди езици. На летището в Рим си купува книгата на Хемингуей *За кого бие камбаната?* на английски и с речник в ръце учи езика. Научава също така френски, руски, испански и португалски.

Свидетел е на много събития от световно значение. Изважда на дневна светлина драмите и конфликтите в съвременния свят, които остават на заден план и от които Европа не се интересува. Това дава импулс за създаване на книгите, които му донасят международна слава: *Императорът* (Cesarz, 1978) за упадък на империя Етиопия, *Шахиншахът* (Szachinszach, 1982) за двора на шейх Реза Пахлави в Иран.

В своя кабинет натрупва стотици книги, които донася от всяко пътешествие, и множество изрезки от вестници и записки, които биха могли да се окажат от помощ при писането на поредната книга. На въпроса, защо започва да пише книги, отговаря, че причина за това е неговата ненаситност към книгите. Медийната журналистика изисква кратко и ясно описание на ситуацията в сбита форма на телеграма, а това за Капушчински е недостатъчно. Той не описва събитията в безличен репортаж, а ги претворява наново. Откриването на континенти и държави разгръща пред него богат и разноцветен свят. Не си води записки. Опитва се да запомни

³ Trzeba być w środku wydarzeń, z Ryszardem Kapuścińskim rozm. Krzysztof Łęcki // „Śląsk“ 1997, № 12.

от даденото събитие образи, които предават цялата му същност⁴. Пътуването с транссибирската железница от Китай до Полша описва 35 години по-късно в *Империята (Imperium)*. Началото на 60-те години са белязани от пробуждането на Третия свят и откупеното с кръв раждане на Конго. Капушчински по онова време иска да бъде колкото се може по-близо до събитията, обаче неговият социалистически паспорт възпрепятства влизането му във възникващата държава. И така стига там нелегално, през гората. Свидетелство за това далечно пътуване става издадената 18 години по-късно *Футболната война (Wojna futbolowa)*.

Изненада за критиците е издаването на първата част от цикъла *Лапидариум (Lapidarium)*, която значително се отклонява от дотогавашното му творчество. През 1981 г. работи в седмичника „Култура“ („Kultura“). Когато в Полша е въведено военно положение, той загубва работата си, защото неговият колектив членува в „Солидарност“. Започва да събира своите записки и така му идва идеята за написване на *Лапидариум*, защото именно така изглежда мисловният процес на човека – съставен е от фрагменти, често несвързани помежду си. Както ни казва авторът, „Лапидариум, това е вид записки на състояние, записки на впечатления и размисли. Понякога това е някакъв цитат, понякога фрагмент от разговор, нечий изказвания. Това е свободен сбор под формата на много различни неща, защото, както казвам, такова е нашето мислене – много различно, много хаотично, често много несвързано. Такава е техниката и формата на *Лапидариум* (...) Това е книга, която можеш да отвориш и да прекъснеш четенето на произволно място.“⁵

Появата на *Лапидариум* обърква изследователите. Изниква проблемът за жанровата класификация на произведението. Някои, например Збигнев Бауер, признават *Лапидариум* за една от най-зрелите книги на автора⁶. Самият Капушчински нарича своите произведения просто текстове или „литературна нефикция“. Пишейки, той не мисли за жанра. *Лапидариумите* представляват запис на преобразуването на репортерските наблюдения във философски размисъл за света и човека.

Шестата част на *Лапидариум* е публикувана във вида, в който го оставя Ришард Капушчински преди да постъпи в болница. Произведението съдържа записки, които писателят води през последните пет години. Книгата подготвя за отпечатване Алиция Капушчинска, съпругата на писателя⁷.

На 26 декември 2006 г. Капушчински е приет в болница във Варшава. Умира от инфаркт на 23 януари 2007 г.

Моника Харложинска

Превод от полски: Мина Стойнова

⁴ *Dobre myślenie o świecie i ludziach*, z Ryszardem Kapuścińskim rozm. Magdalena Lebecka, „Kresy“ 1994, nr 17.

⁵ <http://serwis.gazeta.pl/kapuscinski/0,23559.html>

⁶ Z. Bauer: *Kot w pajęczynie*. „Nowe Książki“ 1997, nr 8.

⁷ Ryszard Kapuściński. *Lapidarium VI*. Warszawa, Czytelnik, 172 s.

РИШАРД КАПУШЧИНСКИ

ЛАПИДАРИУМ VI (Откъс)

ДУМИТЕ ВЕЧЕ НЕ ДАВАТ КРИЛА

Най-много работех над описанието на сянката, която хвърля дървото, над описанието на мълчанието на реката, която преминава през Сахара. Но на тези образи критиците не обръщат внимание. Тях ги интересува политиката, социологията, икономиката.

Никой от нашите светове не е по-разнообразен и по-раздвоен от света на децата. Светът на възрастните, разбира се, също е изпълнен с неравенства, но мнозина от тях съумяват през своя живот да си направят с годините някакви ниши и убежища, а пък детето — не, то е беззащитно, безпомощно, слабо. С това още повече се откроява контрастът между положението на детето в света на богатите, в който всичко е устроено така, че да се угажда на малчуганите, да се обсипват с лакомства, да се гледят, и положението на техните връстници от бедните семейства и общества, в които им се отказва всичко. Тези деца често живеят в глад, на улицата, на бунищата.

А тъй като детето по природа е изключително емоционално, чувствително, крехко, то много болезнено възприема неравенството на ситуацията, в която се намира, и израства с вече установено чувство за несправедливост, унижение, отхвърляне.

Изкуството, литературата престанаха да създават образци, примери.

Езикът. Красотата на езика, неговото майсторство, прелест губят значение.

Относно комунизма. Хората разрушиха системата, но много субстанции, породени от тази система, съществуват и продължават да витаят.

Слушах клавирен концерт от Роберт Шуман. После четох за него. При него болестта се развива, когато приближава четиридесетте, настъпват трудности с говора. Все по-слабо разпознава реалните звуци от тези, които се раждат в главата му (бълнувания на слуха), с течение на времето всички темпа му се струват прекалено бързи. На четиридесет и четири годишна възраст се хвърля във водите на река Рейн. Спасяват го и го затварят в заведение за психично болни, и там в моментите, когато идва на себе си, дори композира. Там живее още две години и умира през 1856 г. Неговата

съпруга Клара го надживява с 40 години, изнасяйки концерти из цяла Европа, по време на които изпълнява творбите на своя мъж.

Какво въздейства най-силно, когато четем *Стария завет*? Драматизмът, ужасът, чувството за предел.

Страниците на древните епоси са обитавани от богове, герои, свръхчовеци, титани, фигури като Гилгамеш. А междувременно човекът на масовата култура, клиентът на Макдоналдс, може сам да стане герой на разказ. Ето това е разликата между високата и ниската литература.

Развитието на комуникацията улеснява връзката, но едновременно и откъсва хората от корените им, те сега свободно могат да се пренасят от място на място и вече не се чувстват привързани към нито едно от тях.

Там, където хората често са обречени на принудителни миграции, например в Африка, там племенните съюзи трябва да бъдат силни, защото в противен случай човекът — изоставен, изгубен в чуждия свят, би загинал. Затова, независимо къде, те взаимно се търсят, опитват се да живеят в близост, да съхраняват общи вярвания и обичаи, „да усещат с лакътя си присъствието на съседа“. Това увеличава чувството за сигурност, нужно на всекиго, който се озове в чужд свят.

Към есето *Промени в облика на света*:

- религиите от структура на гето придобиват структура на мрежа;
- новите диктатури, между другото в резултат на информационната революция, днес често се появяват в смесен вид, съдържайки например едновременно форми на демокрация и либерализъм.

Посещение в училището за деца аутисти във Вроцлав. Всяко дете има своя учителка настойничка. През междучасието разговарях с тях. Останах с впечатлението, че не само те влияят на децата, а и че децата — тяхното присъствие и поведение, фактът, че съществуват, оказва влияние на тези момичета възпитателки, които все повече се обвързват с поверените им деца. Възниква някаква дълбока симбиоза между тези създания, връзка, валидна и за двете страни, защото малките ученици започват да бъдат необходими на своите настойнички, които пък им посвещават не само времето си, но и част от индивидуалността си.

В миналото селяните искаха силна авторитарна централна власт (кралска, императорска), тъй като в нея съзираха залог за справедливост, защитник от произвола, потисничеството и беззаконието на местните управници, провинциалните сатрапи. Силната, наследствена, недостъпна власт, която е била също жестока и свирепа, е имала подкрепата на народа, който е виждал в нея своя единствен застъпник, своя щит.

Това явление забелязва Карл. А. Уитфогел в своя фундаментален труд *Източният деспотизъм. Компаративно изследване на тоталитарната*

власт (Oriental Despotism. A comparative Study of Total Power, 1957). Силната централна власт е била условие за просъществуването на т. нар. хидравлични общества (hydraulic societies), чието съществуване е зависело от определеното за тях количество вода, а нейните ресурси поради климатични, почвени и технологични предпоставки били ограничени. Някой е трябвало да разпределя водата в напоителните канали, в противен случай по-силният местен управник би отнемал всичко. Освен това е трябвало да се строят огромни системи, предназначени за събиране на водата, а това в епохата на слаборазвитите технологии е изисквало големи армии от работници. Тези армии е била в състояние да свиква и управлява само могъща деспотична сила.

И така деспотизмът и неговото съществуване определят необходимото условие за живота и просъществуването на хората.

Водата е единственият елемент в природата, върху който древният човек е можел да оказва влияние. Не е можел да влияе нито върху климата, нито върху качеството на почвата. Затова пък водата притежава свойството да бъде подвижна и податлива като самото управление.

Нека добавим, че в миналото много общества са се занимавали с напоително земеделие. Същевременно обаче в продължение на хиляди години на един хвърлей от тях са живеели по-бедните от тях племена на рибари, ловци и пр., които обаче не вземали пример от земеделците. Защо? „Така е винаги и навсякъде – пише Уитфогел, – защото човешкият баланс се състои не само от материални, но и от нематериални елементи. Всяко свеждане само до материални основания се оказва погрешно. Разбира се, материалният фактор има голямо значение, но говорейки за него, трябва да помним, че значение имат също и други ценности – такива като личната сигурност, свободата или обичаите и традицията. Опитите на много традиционни общества – продължава той, – които са живеели в бедност и дори са преживели дълги периоди на глад, без да се опитват да преминат към земеделско стопанство, свидетелстват за големия интерес към нематериалните ценности. Това личи особено тогава, когато е можело да се постигне материална сигурност единствено на цената на политическа, икономическа или културна зависимост.“

Все по-ярко доминира практичният подход към книгата: хората търсят в нея енциклопедична, езикова и туристическа информация.

Чета Шопенхауер. Той съветва да си водим дневник. Това е начин да се замислим над всеки изминал ден – какво сме правили, какви мисли са ни спхождали.

(Струва ми се, че важното при писането на дневник е да се избере и установи някакъв детайл – поне един, защото в противен случай денят ще премине „без кукички“. Става въпрос за създаване на „кукички за време“, за да не се приплъзне денят по своята повърхност без следа.)

„Човечеството се разделя на два дяла – пише Йоахим Лелевел в есето си от 1844 година *Бележки върху историята на Полша и нейния народ*, – единия – активен, в ущърб на другия, който употребява и с който злоупотребява до насита, предприемчив и изпълнен с готовност, светкавично се втурва по пътя на напредъка и предоставя многобройни, а и разнообразни събития, чиито последствия грабват и вълнуват читателите: всички разкази се занимават с него. Вторият – тих, тромав и пасивен, лениво се влечи по пътя на напредъка, изминат бързо от другите; неговият поглед, верен на миналото, дълго остава непроменен, непосилният труд, с който се залавя, винаги един и същ, довежда обекта до общи спомени в бледи изрази, лишени от жизненост. А ако понякога се откъсва от своята безчувственост, която му причинява беда, неговите вълнения, неговите избухвания могат да разтърсят света, да очароват погледа на историка, но временно, защото бързо отстъпва от видимостта, потъвайки в тишината на непроменливото еднообразие.“

Йоахим Лелевел. *Избрани исторически съчинения*.

Днес библейските думи „кимвал, който дрънка“,⁸ не водят до никакви последствия, с нищо не задължават. Думите вече не дават крила, но също така не нараняват и не разрушават. Те са безволеви, равнодушни, нищо не струват, нищо не означават.

Превод от полски: **Мина Стойнова**
 Редактор на превода: **Мария Ковалска-Иванова**

⁸ „Ако говоря с човешки и ангелски езици, а любов нямам, аз съм станал мед, която звънти, или кимвал, който дрънка“ (*Първо послание на свети апостол Павел към коринтяните. Химн на любовта*), – Б. р.

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ

Катя Белчева е завършила славянска филология (полонистика) през 2000 г. и магистратура по история през 2006 г.

Светлана Бозукова следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Член е на студентския редакционен екип на списание „Славянски диалози“.

Богдан Глишев – филмов и театрален актьор, преводач от руски и полски.

Проф. дфн Богдан Валчак е преподавател в секцията „История на полския език“ към Факултета по полска и класическа филология на Познанския университет „Адам Мицкевич“. Основна област на неговата творческа дейност е историята на полския език (предимно на лексиката и лексикологията). Други области: съвременен полски език, култура на полския език, ономастика, социолингвистика, съвременна и историческа стилистика, глотодидактика, славянско и общо езикознание. Автор е на повече от 800 научни и научнопопулярни изследвания. По-важни книги: *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie* (1987), *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii* (1991), *Na końcu języka. Poradnik leksykalno-gramatyczny* (1992, в съавторство със С. Бонба), *Zarys dziejów języka polskiego* (1993, второ изд. 1999), *Słownik gwary miejskiej Poznania* (1997, второ изд. 1999, в съавторство с М. Грухманова). През периода 1993–1999 г. е декан на Факултета по полска и класическа филология на Познанския университет, а през 1999–2005 г. е заместник-ректор; от 2001 г. е член на Комитета по езикознание към ПАН, от 2006 г. – заместник-председател на познанското дружество „Приятелите на науката“, от 2007 г. – член на Централната комисия за присъждане на научни степени и звания.

Проф. дфн Мариола Валчак-Миколайчакова е завършила българистика и русистика в Познанския университет „Адам Мицкевич“. От 1988 г. работи към Катедрата по славянска филология на същото висше учебно заведение. Научните ѝ интереси са в областта на историята и съвременното състояние на българския книжовен език. Преподава историческа граматика и история на българския език, а също и история на индоевропейските езици. От 2006 г. ръководи познанския клон на Комитета по славянознание към Полската академия на науките. Автор е на 9 книги, между които *Język piśmiennictwa bułgarskiego* (1998), *Słowotwórstwo agentywnych nazw osobowych w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim* (2000), *Bałkańskie rytmy życia* (2001), *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii* (2004), както и на повече от 50 научни статии. Редактор е на издателската поредица „Библиотека на европейската душевност“ и на научното списание „Fundamenta Europaea“.

Велислава Василева следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Иван Вълев е поет и преводач. Завършил е полска филология през 1966 г. в Софийския университет „Климент Охридски“. Дебютира с преводи на стихове в антологията *Съвременни полски поети* (1967). През 1967 г. излиза и първата му стихосбирка *Скорост*. Работил е като преподавател по полски език, драматург на Кукления театър в Пловдив, редактор в телевизията, списание „Тракия“ и ДИ „Христо Г. Данов“. От 1984 до 1989 г. е заместник-директор и директор на Българския културен и информационен център във Варшава. Понастоящем е преподавател по теория на превода в ПУ „Паисий Хилендарски“. Член е на творческите съюзи на писателите и на преводачите. Издал е 7 стихосбирки и един роман. Негови стихове са превеждани в антологии и списания в чужбина. Превел е над 10 книги на полски автори, сред които Ян Кохановски (награда на СПБ), Адам Мицкевич, Ярослав Ивашкевич, Славомир Мрожек, Станислав Дигат, Тадеуш Новак и др.

София Дачева следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Силвия Дончева следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Соня Дрингова следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Доц. д-р Живко Иванов преподава история на българската литература след Освобождението до края на Първата световна война в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. През 1986 г. специализира във Философския факултет – Нови Сад, под ръководството на Милорад Павич. Докторската му дисертация е на тема *Патриархалност и литература. Тенденции в българската художествена проза през втората половина на XIX век* (1993). През периода 1990–1995 г. е лектор по български език и литература в Познанския университет „Адам Мицкевич“. Автор е на книгите: *Българска литература от Освобождението до Първата световна война* (1989), *Българската литература след Първата световна война* (1995), *Бай Ганьо: между Европа и Отецеството* (1999), *Бъркотията. Философски и патетически иронии*. (1998). Понастоящем е декан на Филологическия факултет.

Ивайло Иванов е режисьор и оператор. Дипломира се като инженер ДВГ (двигатели с вътрешно горене) във ВНВУ във В. Търново, по-късно специализира патентно право в Техническия университет и филмова и телевизионна режисура в НАТФИЗ. Завършил е школи по фотография и операторско майсторство. Първия си филм прави като дипломна работа в Техникума по механотехника в Ямбол през 1979 г. По-късно снима повече от 80 документални филма за различни мултинационални и национални компании и фирми (Coca-cola, Nestle, Mtel ...). Има няколко авторски филма: *Да вземеш времето в ръце*, *Вяра*, *Мечти за миналото*, *Вълшебната чанта*, *Василица* и др. С някои от тях участва в различни фестивали в страната и чужбина. Има 8 самостоятелни фотоизложби в България, Югославия и Франция. Снима различни предавания за почти всички телевизии в страната. Участва с фотоси в илюстрирането на няколко книги. Участва в няколко етноложки експедиции. Водил е стаж и курс „Визуални методи в

социологията“ за студенти от специалността „Социология“ в Пловдивския университет „П. Хилендарски“.

Проф. дфн Диана Иванова е преподавател в Катедрата по български език към Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и директор на Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти към същия университет. Специалист е по история на българския книжовен език и по съвременен български език. Автор е на повече от 150 публикации в България и в чужбина, сред които пет учебни помагала и шест книги: *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането* (1994), *Григор Пърличев и книжовноезиковата ситуация през 60–80-те години на XIX в.* (1995), *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането* (1998), *По следите на анонимното авторство в периодичния печат през Възраждането* (2000), *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език* (2002), *Езикът на Библията. Български синодален превод – 1925 г.* (2003).

Ст. ас. Мария Иванова-Ковалска е преподавател по полски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Доц. д-р Красимира Кръстанова защитава докторска дисертация на тема *Българско традиционно тъкачество – инструменти и технология* през 1987 г. в Етнографския институт с музей при БАН. Там, а след това и в Института за фолклор при БАН работи като научен сътрудник. От 2005 г. е доцент към Катедрата по етнология и философия в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Специализира в Русия, Франция, Румъния. Работи по национални и международни проекти, свързани с наследството, културната памет, етническата и общностната идентичност, моделите на интеркултурна комуникация. Публикувала е статии и студии в български и чужди научни списания. Автор е на книгата *Златният стан. Етнологско изследване на българското традиционно тъкачество* (2007).

Лилия Кънчева е магистър по славянска филология (полонистика) в ПУ „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е хоноруван асистент към Катедрата по славянски филологии в същия университет. Научните ѝ интереси са в областта на историческата граматика на полския език и сравнителната граматика на славянските езици.

Д-р Елена Любенова е била до 2006 г. преподавател по сравнителна граматика на славянските езици в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Водила е и курс по горнолужишки език. Научните ѝ интереси са в областта на сорабистиката, падежната семантика, историята на славянските езици, езиковата формализация. Автор е на книгите *Помагало по сравнителна граматика на славянските езици* (Пловдив, 2001), *Формално моделиране на лексикалната омонимия (върху материал от българския, руския и чешкия език)* (Пловдив, 2001), *Граматика на горнолужишкия език* (Пловдив, 2003).

Александра Михалска е завършила българистика в университета „Адам Мицкевич“ в Познан. През периода 2003–2007 г. е била лектор по полски език

към Катедрата по славянски филологии в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е служител в посолството на Република Полша в България.

Гл. ас. Данута Найденова е преподавател по полски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на лексикографията.

Доц. д-р Николай Нейчев преподава руска класическа литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Основните му научни интереси са насочени към проблемите на руския месианизъм и в частност към творчеството на Ф. М. Достоевски. Автор е на книгата „Ф. М. Достоевски – Тайнствената поетика“ (Пловдив, 2001).

Цветан Попадин следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Лазарина Попова следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Проф. дфн Анна Пьотрович е завършила полонистика в Познанския университет „Адам Мицкевич“ (1980), а понастоящем е ръководител на Катедрата по фразеология и култура на полския език. Научните ѝ интереси са в областта на лексиката и лексикологията на съвременния полски език. Преподава морфология и лексикология. Автор е на 3 книги и 40 статии, съавтор е на два речника – на съвременния полски език (Познан, 1994–2005) и на познанския говор (Познан, 1997).

Проф. дфн Огнян Сапарев е завършил славянска филология и философия в Софийския университет. Изявява се като литературен и кинокритик. През 1990–1991 г. е генерален директор на БНТ. От 1993 г. до 2003 г. е ректор на Пловдивския университет. Депутат от Коалиция за България в предишното Народно събрание. Автор е на книгите *Литературни проблеми* (1978), *Изкуство и масова култура* (1979), *Литература и интерпретация* (1988), *Фантастиката като литература* (1990), *Хроника на илюзиите* (1993), *Литературната комуникация* (1994), както и на многобройни статии и рецензии. На два пъти е носител на награда за критика – на в. „Пулс“ (1989) и на изд. „Хр. Ботев“ (1993).

Васил Самоковлиев – един от най-продуктивните преводачи на чешка проза, член на Съюза на българските преводачи. Предпочитанията му са ориентирани към литературната класика. Превел е редица книги на Карел Чапек, Владимир Ванчура, Милан Кундера, Владимир Парал, Бохумил Храбал.

Мина Стойнова следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Член е на студентския редакционен екип на списание „Славянски диалози“.

Доц. д-р Светла Страшимирова е завършила история в Софийския университет. Понастоящем е преподавател по политология в същия университет. През 1985 г. защитава докторска дисертация на тема *Възрожденската социокултурна трансформация на човека (в новобългарската литература)*. Автор е на

книгите *Историята ни като преживяване. Историкопсихологически ракурси към българския политически живот* (2000), *Противоречивият диалог на българина с Бога в: Религия и църква в България* (1999), *Българинът пред прага на Новото време* (1992).

Н. с. д-р Йорданка Трифонова е завършила славянска филология, профил бохемистика, в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. След едногодишна следдипломна специализация при проф. Св. Иванчев и докторантура с научен ръководител проф. Д. С. Станишева е назначена за научен сътрудник в Секцията по славянско езикознание, ИБЕ – БАН. Била е хоноруван преподавател по практически чешки език на студенти бохемисти в Софийския университет. Научните ѝ интереси са в областта на съпоставителното езикознание (български, чешки, словашки, полски), лексикографията, развойните тенденции в славянските езици след 1989 г. (в медийни и художествени текстове). Автор и редактор е на *Чешко-български речник в 2 тома* под редакцията на проф. Св. Иванчев (Труд & Прозорец, 2002–2003).

Превежда художествена литература от чешки език (К. Чапек, Я. Хашек, В. Хавел, Я. Демъл, П. Оуржедник, Й. Сухи), научна литература от чешки и словашки език, игрални, детски и анимационни филми за БНТ. Член е на редколегиата на сп. „Хомо бохемикус“ – орган на „Бохемия клуб“. Съставител и редактор е на книжки и приложения към поредиците „Малка чешка библиотека“, „Голяма чешка библиотека“ и др.

Моника Харложинска следва българистика в Университета „Адам Мицкевич“ в Познан.

Доц. д-р Красимира Чакърова преподава съвременен български език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ от 1993 г. Научните ѝ интереси са в областта на морфологията и стилистиката на съвременния български език, сравнителната граматика на славянските езици и психолингвистиката. Автор е на следните книги: *Феноменът стилистична грешка* (1999, в съавт. с П. Костова), *Помасало по българска морфология* (2000), *Аспектуалност и количество* (2003). Председател е на Славянското дружество в гр. Пловдив; научен секретар на секция „Филология“ към Съюза на учените, филиал Пловдив; член на ръководството на Клуба на младите учени в гр. Пловдив; ръководител на Лингвистичния клуб „Проф. Б. Симеонов“ в ПУ „П. Хилендарски“.

Гл. ас. д-р Юлиана Чакърова е завършила руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Работи в Пловдивския университет към Катедрата по руска филология от 1988 г. Докторската ѝ дисертация на тема *Местоимения как средство выражения анафорической связи в болгарском и русском текстах* е защитена през 1997 г. в Минск, Беларус. Преподава теория на превода, стилистика, практически руски език. Сферата на научните ѝ интереси включва граматика, лингвистика на текста, теория на превода, семантика, когнитивна лингвистика.

Доц. д-р Жоржета Чолакова е от Катедрата по славянски филологии в ПУ „Паисий Хилендарски“, където преподава чешка литература и славянски literatury. Специализирала е в Нови Сад и в Прага. През периода 1998–2002 г. е била

лектор по български език и цивилизация в Провансалския университет в Екс-ан-Прованс, Франция.

Основните ѝ научни интереси и изследвания са в областта на чешкия авангардизъм. Докторската ѝ дисертация на тема *Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu* е защитена във Философския факултет на Карловия университет в Прага през 1993 г. и е издадена (Praha, 1999). Автор е още на книгите *Карел Хинек Маха или Гласът на падналата арфа* (Пловдив, 1993), *Лицата на човека в поезията на чешкия авангардизъм* (Пловдив, 1998).

Превежда поезия от чешки и френски език.

Агнешка Шафранска е докторант към Катедрата по славянска филология в Университета „Адам Мицкевич“ в Познан.

Даниела Щерева следва полска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Доц. д-р Владимир Янев е от Катедрата по българска литература и теория на литературата във Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. Преподава съвременна българска литература. Докторската му дисертация е на тема *Поезията на Николай Марангозов в контекста на българската литература*. През периода 1996–2000 г. е бил лектор по българска литература в Санктпетербургския университет.

Автор е на литературоведските книги *Живей и препрочитам* (1990), *Признати и непознати* (1999), *Христо Смирненски. Маскарадът и празникът* (2000), *Да прочетем заедно* (2002), *Българският литературен авангардизъм. Кратки бележки върху българския литературен авангардизъм с особен оглед на експресионизма* (2002), *Българска литература след Първата световна война* (2002) и съавтор на *Литература и хистоматия за II клас на средните училища* (1994), помагалата за ученици и студенти *Поглед към детската литература* (1990), *Българска литературна класика* (1993).

Редакцията на списанието приема материали по всички рубрики. Ако текстът е превод от чужд език, е необходимо да се приложи и оригиналът. **Научните изследвания** могат да бъдат от различни области: езикознание, литературознание, история, етнология, културология. Обемът не бива да надвишава 30 000 знака. Желателно е да бъдат оформени по следния начин. След *заглавието* се дават без съкращения името и фамилията на автора, кратки сведения за местоработата, областта на научните интереси и издадените книги. В началото на статиите да има две *анотации* за проблематиката на работата на руски и английски език (не повече от 10 реда всяка). *Бележките към текста* се дават под линия (footnote), а списъкът с *използваната литература* – на края на статията. Редакцията си запазва правото да коригира начина на цитиране според Българския държавен стандарт. **Рецензиите** да не надхвърлят 4 страници. Материалите се предоставят в електронен и разпечатан вариант, формат *Microsoft Word for Windows* или *Rich Text Format*. Желателно е да се използва шрифт *Times New Roman*. Ръкописи не се връщат.

* * *

Редакция журнала приема материали по всем рубрикам. Если текст является переводом с иностранного языка, необходимо приложить и оригинал. **Научные исследования** могут быть в области языкознания, литературоведения, истории, этнологии, культурологии. Объем – до 30 000 знаков. Желательно оформлять их следующим образом. После *заглавия* даются без сокращений имя и фамилия автора, краткие сведения о месте работы, области научных интересов и изданных книгах. В начале статьи нужно приложить две *аннотации* о проблематике работы на русском и английском языках (не более 10 строк каждая). *Примечания к тексту* даются подстрочно (как footnote), список *использованной литературы* – в конце статьи. Редакция сохраняет за собой право корректировать способ цитирования в соответствии с Болгарским государственным стандартом. **Рецензии** рекомендуется ограничить до 4 страниц. Просим представлять материалы в электронном и распечатанном варианте; в форматах *Microsoft Word for Windows* или *Rich Text Format*. Желательно использовать шрифт *Times New Roman*. Рукописи не возвращаются.

* * *

The editorial board is expecting materials corresponding to all rubrics. If the material is a translation from a foreign language, the original is needed as well. **Research articles** may be in the areas of linguistics, literary criticism, history, ethnology, culture. The count of the characters (including spaces) should not exceed 30 000. After *the title* the following information should be included: the first and the last name of the author, place of work, area of research interests, and published books. Please, include a short *abstract* in Russian and English (no longer than 10 lines each) at the beginning of the article. The footnotes should be at the bottom of each page, the bibliographic references – at the end of the article. The editorial board reserves the right to correct the way of citing according to Bulgarian State standard. **Review-articles** should not be longer than 4 pages. It is advisable to send the materials in electronic version; in addition, please, apply one hard copy of the material. If possible, make the material in *Microsoft Word for Windows* or in *Rich Text Format*. Font – *Times New Roman*.

Адрес на редакцията:
СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ
Филологически факултет
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24
Пловдив 4000
тел. (+359 32) 261-238
(+359 32) 261-451
slav_dial@yahoo.com

ПОЛСКИ ИНСТИТУТ В СОФИЯ

ул. Веслец 12

- ⊙ библиотека с повече от 12 500 тома (полска класика, албуми, енциклопедии, справочници), CD-ROM
- ⊙ читалня за полска преса
- ⊙ богата видеотека
- ⊙ записи класическа и развлекателна музика (CD)
- ⊙ партитури
- ⊙ прожекции на полски филми с превод
- ⊙ изложби на полски художници
- ⊙ курсове по полски език

Пълна информация можете да намерите в месечните програми на Института, които са на разположение в Галерията и са безплатни.

Тел. 02/981 09 07, 02/987 21 59

факс: 02/981 57 44

e-mail:

instytut.polski@mbox.contact.bg

www.polinst-bg.org